

BİREYİ TANIMA

TEKNİKLERİ

Prof. Dr. İbrahim Ethem ÖZGÜVEN

Hacettepe Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Psikolojik Danışma ve Rehberlik

Anabilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi

ISBN: 975-95622-2-7

ANKARA - 2002

"**BİREYİ TANIMA TEKNİKLERİ**" kitabının, her hakkı ve sorumluluğu, **İbrahim Ethem ÖZGÜVEN**'e aittir. Kitabın tamamını ya da bir kısmını teksir, fotokopi, bilgisayar ya da herhangi başka bir yolla, sahibinin "yazılı izni" olmadan çoğaltmak telif haklarını ihlal eder.

BİLGİSAYAR DİZGİSİ : Aydın ŞENOĞLU
Filiz ŞENOĞLU
BİLGİSAYARDA DÜZENLEME : Esra YAMAN
KAPAK TASARIM : Orhan Gazi BİNBOĞA
BASKI : SİSTEM OFSET
Ankara, Tel: 2313257

SİPARİŞ ADRESİ:

Psikolojik Danışma, Rehberlik ve Eğitim Merkezi (PDREM)
Emek Mahallesi, 8. Cadde, 81. Sokak
Yıldıztepe Blokları. Blok: 5 / 61
Emek / ANKARA
Tel: 222 33 99 **Faks:** 222 02 29

ÖNSÖZ

Bireyi tanıma iki yönlü bir kavramdır. Bireyin kendisini tanıması, ya da bir başkasının bireyi tanıması çabalarını ifade eder. Bireyin kendisini tanıması boyutu kökeni oldukça eskilere giden bir kavramdır. Sokrat'ın "Kendini bil", Hazreti Muhammed'in "oku" bildirgeleri insanların kendilerini tanımalarına yönelik işaretler sayılabilir. Bireyin okuyarak kendini tanıması zamanımızda da yararlanılan "Bibliyoterapi" yönteminin esasını oluşturmaktadır.

Falcılığın ötesinde, verilere bağlı olarak bir başkasının bireyi tanıması ise bilim, "gözlem" tekniklerinin kullanılması ile başlamıştır. Sağlık, eğitim, psikoloji, psikolojik danışma ve sosyal hizmet gibi, çeşitli yönlerden bireye yardımcı esas alan meslek alanlarının çeşitlenmesi, gelişmesi ve talebin artması ile de, bir başkasının bireyi tanımasına yönelik bireyi tanıma tekniklerinde önemli gelişmeler olmuştur.

Aslında, günümüzde "bireyi tanıma teknikleri" adı altında ele alınan teknikler her iki amaca, hem "bireyin kendisini tanımasına" ve hem de "bir başkasının bireyi tanımasına" hizmet etmektedir. Bireyi tanıma ve çeşitli nitelikler yönünden bireyler arasında var olan "bireysel farkları" ayırtetmeye yarayan çeşitli yaklaşımlar, araç ve teknikler XX. asrın girişinden başlayarak, eğitim, sağlık, psikoloji, alanlarındaki gelişmelere paralel olarak, hızlı bir artış göstermiş-

tir. Ülkemizde, üniversitelerin, bilim ve araştırma kurumlarının çoğalması, hizmet ve çalışmalarda bilimsel kavram ve yöntemlere ağırlık verilmesi, veri toplama aracı olarak, birey hakkında bilgi toplama teknik ve yaklaşımlara olan önemi de artırmıştır. Özellikle üniversitelerin lisans üstü, yüksek lisans ve doktora programlarının çeşitlenmesi ve sayıca artmış olması, tez çalışmalarında ve verilerin analizlerinde bilgisayar olanaklarından yararlanılmasının yaygın hale gelmesi de bireyi tanıma tekniklerinin artmasında ve tekniklerin kullanılmasında önemli katkılar getirmiştir.

"Bireyi Tanıma Teknikleri" kitabı "insanı ve insan davranışlarını" konu olarak alan tüm bilim alanı, ve özellikle üniversitelerin eğitim, psikoloji, psikolojik danışma, psikiyatri, ölçme ve değerlendirme, program geliştirme, sınıf öğretmenliği, çocuk gelişimi ve eğitimi, yönetim, özel eğitim, mesleki ve teknik eğitim, sosyal hizmet, iletişim, halkla ilişkiler ve diğer ilgili bölümlerde lisans düzeyinde okutulabilecek bir "ders kitabı" olarak hazırlanmıştır. Kitap, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı'ndaki 30 yıllık hizmet süresinde okuttuğum, "Bireyi Tanıma Teknikleri", "Test Dışı Teknikler", "Psikolojik Testler", "Ölçme Tekniği", "Test Geliştirme" derslerinin ve seminerlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmış, yerli ve yabancı pek çok kaynaktan da yararlanılmıştır.

Kitabın yazıldığı ortam olarak, başta eşim ve meslekdaşım Türkan, çocuklarım Mehmet Ali, Mustafa, gelinlerim Yonca ve Derya ile torunlarım Can, Deniz ve Damla'nın sağ-

lıklı, başarılı, ve uyumlu halleri ile bana yazmam için uygun, destekleyici ve huzurlu bir ortam sağladıklarını, bu konuda şükran, takdir ve sevgi dolu olduğumu özellikle belirtmeliyim.

"Bireyi Tanıma Teknikleri" Kitabının hazırlanmasında, kitabın müsveddelerini büyük bir sabır ve dikkatle bilgisayarda yazan, birkaç kez düzelten ve düzenlemesini yapan, Aydın ve Filiz Şenoğlu'nun katkıları büyük olmuştur. Kendilerine özellikle teşekkür ederim. Yazılmış metinlerin okunup düzeltilmesindeki katkıları için Prof. Dr. Gülter Oskay'a, Doç. Dr. Yasemin Akman, Doç. Dr. Binnur Yeşilyaprak, Doç. Dr. Fidan Korkut, Y. Doç. Dr. İbrahim Yıldırım, Y. Doç. Dr. Filiz Bilge, Dr. Gonca Kızıltan, Dr. Mesut Baş, Dr. Aytaç Aslan'a ve Hakan Gündoğdu'ya, ilginç kapak düzenini hazırlayan Orhan Binboğa'ya ve kitabın basımını her seferinde titizlikle gerçekleştiren Sistem Ofset sahiplerine ve teknik personeline, özellikle Muzaffer Tunçel ve Remzi Gürsoy'a ayrı ayrı teşekkür ederim.

Arkadaşlarım, meslekdaşlarım ve okuyucular, kitap hakkındaki olumlu ve olumsuz tepki ve değerlendirmelerini lütfedip yazarlarsa çok mutlu olacağımı ifade etmek isterim. Eser genelde eğitim, sağlık, Psikoloji ve Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanına bir katkı getirirse yazarı en büyük mutluluğa erecektir.

Ankara, 2002

İbrahim Ethem ÖZGÜVEN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
BÖLÜM 1 BİREYSEL FARKLAR	
BİREY ve BİREYSELLİK	1
Bireye Üç Aşamalı Bakış	1
(1) Bir Canlı Organizma Olarak Birey	1
(2) Bir İnsan Olarak Birey	3
(3) Farklı Bir Kültürün Ürünü Olarak Birey	5
Bireysel Farklar	7
Bireysel Farklara İlişkin Görüşler	7
(1) İnsanların Potansiyel Olarak Eşit Yaratıldıkları Görüşü	7
(2) Bireylerin Kalıtsal Özelliklerle Yaratıldıkları Görüşü	8
Bireylerin Ölçülebilen Nitelikleri	9
Bireylerin Bilinmesi Gerekli Yönleri	10
BÖLÜM 2 BİREYSEL FARKLARI ETKİLEYEN	
KALITIMSAL ETMENLER	19
Bireysel Farkların Nedenleri	19
Bireyselliğin Başlangıcı	20
Bireysel Farkları Etkileyen Kalıtsal Etmenler	20
Bireylerin Farklılığı	21
Kız veya Erkek Olmak	22
Özelliklerin Geçmesi	23
Atasal Kalıtım	24
Türsel Kalıtım ve Soyaçekim	25
Kişisel Kalıtımın Etkisine İlişkin Araştırmalar	25
İçgüdüsel Kalıtım	26
Gelişme, Olgunlaşma ve Öğrenme	27
Kalıtım ve Çevre İlişkisi	28

BÖLÜM 3 BİREYSEL FARKLARI ETKİLEYEN	
ÇEVRESEL ETMENLER	29
Çevrenin Kapsam ve Niteliği	29
Nitelikler Kuramı	30
Doğum Öncesi ve Sonrası Çevre Etkileri	31
Doğum Sırasındaki Çevre Etkileri	32
Doğum Sonrası Çevre Etkileri	33
İlk Yaşantıların Çocuk Gelişimindeki Önemi	33
Çevre ve İlk Yaşantıların Zihin Gelişimine Etkileri	34
Çevrenin Kişilik Gelişimine Etkileri	35
Kişilik Kavramı	35
Kişiliğin Gelişimi	36
İlk Çocukluk Yaşantılarının Kişilik Özellikleri Üzerindeki Etkileri	37
Çevre Etkileri Üzerinde Çocuk Bakımevlerinde Yapılan Araştırmalar	38
Çevrenin Bireyin Benlik Tasarımına Etkileri	39
Kültürlenme ve Bireysellik	40
Bireysel Farkların Gelişimi	41
Bireysel Farkların Diğer Boyutları	41
Bireysel Farkların Oluşumunda Rastlantısal Etmenler	42
BÖLÜM 4 BİREYİ TANIMANIN İŞLEVİ,	
İZLENEN YÖNTEM ve YAKLAŞIMLAR	43
"Bireyi Tanıma" Kavramı ve Süreci	43
Bilgi Toplamanın İşlevi	44
Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri	45
Bireyi Tanımak Neden Gereklidir	46
Bireyi Tanıma Tekniklerinin Sınıflandırılması	47
Tekniklerin Sınıflandırılmasındaki Ölçütler	48
Standart Testler	48
Durumsal Testler	50

	<u>Sayfa No</u>
Kendisini Anlatma Teknikleri	50
Gözlemsel Teknikler	52
Bireyi Tanıma Sürecine İlişkin Bazı İlkeler	53
Birey Hakkında Bilgi Toplama Hizmetlerinin Sorunları	54
BÖLÜM 5 PSİKOLOJİK TESTLER	57
Psikolojik Testlerin Tanımı	57
Psikolojik Testlerin Türleri ve Sınıflandırılması	58
(1) Ölçülen Nitelik ve Amacına Göre Testler	59
(2) Maksimum Performans ve Davranış Testleri	59
(3) Bireysel ve Grup Testleri	59
(4) Sürat Testleri ve Güç Testleri	60
(5) Genel ve Özel Yetenek Testleri	60
Psikolojik Testlerin İşlevi	61
Ölçmenin ve Test Puanlarının Niteliği	64
Test Puanlarının Bazı Genel Nitelikleri	64
Testlerin Kullanılması	66
Yetenek Testleri	67
Başarı Testlerinin Kullanılması	68
İlgi Testlerinin Kullanılması	69
Kişilik Testlerinin Kullanılması	70
Tutum Testlerinin Kullanılması	71
Testlerin Cevap Verebileceği Sorular	72
BÖLÜM 6 GENEL YETENEK ve BAŞARI DÜZEYİNİN	
KARŞILAŞTIRILMASI	74
Yetenek ve Başarı	74
Başarıyı Etkileyen "Zihinsel" ve "Zihinsel Olmayan" Etmenler	75
Yetenek ve Başarı Karşılaştırmasının Nedeni	75

	<u>Sayfa No</u>
Yetenek ile Başarı Karşılaştırmasında İzlenen İşlem Yolu	76
Yetenek ve Başarı Puanlarının Ortak Bir Ölçüye Çevrilmesi	77
Karşılaştırma Biriminin Kararlaştırılması	77
Ham Puanların Yüzdelik Puanlara Çevrilmesi	78
Başarı ve Yeteneklerin Karşılaştırılması	79
Yetenek ile Başarı Karşılaştırması	81
BÖLÜM 7 GÖRÜŞME	84
Görüşmenin Tanımı	84
Görüşmenin Amacı ve İşlevi	85
Görüşmenin Konuşmadan Farkı	86
Görüşmenin Niteliği, Olumlu ve Olumsuz Yönleri	86
GÖRÜŞME TÜRLERİ	89
Amacına Göre Görüşmeler	90
Okulda ve Evde Yapılan Aile Görüşmeleri	90
Bireye Yardım Yapmaya Yönelik Görüşmeler	92
Terapistin Tutumuna Göre Görüşmeler	94
İzlenecek İşlem Yoluna Göre Görüşmeler	96
Telefonla Yapılan Görüşmeler	98
Görüşme Sonuçlarının Kaydedilmesi	100
BÖLÜM 8 ANKET	101
Anketle Bilgi Toplamanın Avantajlı ve Sakıncalı Yönleri	102
Anket Sorularının Türleri	104
Kapalı Uçlu Sorular	104
Açık Uçlu Sorular	105
Derecelendirmeli Sorular	107
Anket Sorularının Hazırlanması	108
Anket Sorularının Hazırlanmasında Dikkat Edilecek Hususlar	109
Anketin Düzenlenmesi	110

Anketlerin Uygulanması ve Türleri	111
Anketlerin Bilgisayarla Değerlendirilmesi	113
Anketlerin Geçerliliği	113
Anketlerin Güvenirliği	114
BÖLÜM 9 ENVANTERLER	115
Ölçtüğü Nitelikler Yönünden Envanterlerin Türleri	115
Envanterlerin Genel Özellikleri	115
Envanterlerin Bazı Sorunları	117
(1) "Orta Yol" Cevap Verme ve "Boş Bırakma"	117
(2) Yanılma Hatası (Faking)	117
(3) Sosyal Kabul Hatası (Social Desirability)	118
Kişilik Envanterleri	118
Ülkemizde Kullanılan Bazı Kişilik Envanterleri	120
İlgi Envanterleri	120
İlginin Tanımı	121
İlgi Envanterlerinin Nitelikleri	122
Mesleki İlgi Alanları ve Envanterler	122
İlgi Envanterlerinin ve Sonuçların Kullanılması	123
Kullanılmasında Dikkat Edilecek Hususlar	124
Tutum Envanterleri	125
Tutumun Tanımı ve Niteliği	125
Tutum Envanterlerinin Nitelikleri	126
Tutum Ölçeği Geliştirme Yaklaşımları	127
BÖLÜM 10 PROBLEM TARAMA ENVANTERLERİ	128
Problemin Niteliği	128
Problem Tarama Envanterlerinin Amacı ve İşlevi	129
Problem Tarama Envanterlerinin Genel Nitelikleri	129
Problem Tarama Envanterlerinin Çeşitleri	130

Problem Tarama Envanterlerinin Yapısal Özellikleri	132
Problem Tarama Envanterlerinin Hazırlanması	133
Problem Tarama Envanterlerinin Kullanılması	135
Puanlama ve Değerlendirme	136
Envanter Sonuçlarının Kullanılması	137
Problem Envanterinin Geçerlik ve Güvenirlikleri	140
BÖLÜM 11 OTOBİYOGRAFİ	142
Otobiyografi Yaklaşımının Amacı ve İşlevi	143
Otobiyografiyi Yazma Türleri	143
Etkileri Yönünden Otobiyografi Türleri	145
Otobiyografinin Uygulanmasında İzlenmesi Gereken İlkeler	146
Otobiyografilerin Yorumu	147
Değerlendirme	150
BÖLÜM 12 PSİKODRAMA	151
Psikodramanın Kurucusu ve Gelişimi	152
Psikodrama'nın Dayandığı Temel Görüşler	153
Kuramsal Temeli	153
Psikodrama'nın Öğeleri	155
Psikodrama Sürecinin Aşamaları	157
Psikodrama'nın Temel Teknikleri	160
Farklı Psikodrama Yaklaşımları	161
BÖLÜM 13 OYUN VE OYUN TERAPİSİ	164
Çocuk Oyunlarının Önemi	164
Oyun Terapisinin Niteliği	166
Oyun Terapisine İlişkin Bazı Görüş ve Yaklaşımlar	167
Oyun ve Yetişkin Terapisinin Farkları	169
Çocukla İlişki Kurmada Temel İlkeler	169
Çocuğun Uyması Gereken Kurallar	170

	<u>Sayfa No</u>
Davranışçı Yaklaşımda Oyun Terapisi Yöntemleri	171
Oyun Terapisinin Günümüzdeki Durumu	172
Oyunla Bireysel Terapi	173
Oyunla Grup Terapisi	176
BÖLÜM 14 GÖZLEM	178
Gözlemin Niteliği	178
Gözlem Yaklaşımları ve Türleri	179
Denetimli ve Denetimsiz Gözlemler	179
Gözlem Formu	181
Katılımlı ve Katılımsız Gözlem	182
Gözlem Sürecinde İzlenecek Bazı Genel İlkeler	183
Gözlem Sonuçlarının Kaydedilmesi	185
Gözlem Merkezleri	176
Genel Değerlendirme	186
Gözlemin Güvenirlik ve Geçerliği	188
BÖLÜM 15 DERECELENDİRME ÖLÇEKLERİ	189
Derecelendirme Ölçeklerinin Nitelikleri	189
Derecelendirme Ölçeklerinin Gelişimi ve İşlevi	190
Derecelendirme Ölçeklerinin Çeşitleri	190
Sayısal Derecelendirme Ölçekleri	190
Grafiksel Derecelendirme Ölçekleri	192
"Yatay" Grafiksel Derecelendirme Ölçekleri	192
"Dikey" Grafiksel Derecelendirme Ölçekleri	193
"Betimsel-Grafiksel" Derecelendirme Ölçekleri	195
Derecelendirme Ölçeklerinin Kullanılması	196
Ürünlerin Değerlendirilmesi	196
Süreç ve İşlem Yollarının Değerlendirilmesi	197

	<u>Sayfa No</u>
Kişilik ve Tutumların Değerlendirilmesi	198
Derecelendirme Ölçeklerinde Karışan Hatalar	198
Derecelendirme Hatalarını Önleme Yolları	200
Derecelendirme Ölçeklerinin Geçerlik ve Güvenirlikleri	201
BÖLÜM 16 VAK'A KAYDI	203
Vak'a Kaydının Niteliği ve İşlevi	203
Okullarda Vak'a Kaydı Uygulaması	204
Vak'a Kayıt Formları	204
Gözlemlerin Vak'a Kayıt Formuna Yazılması	206
Vak'a Kayıtlarının Özetlenmesi	206
Vak'a Kaydının Öğretmenler Tarafından Kullanılması	207
Vak'a Kaydı Yönteminde İzlenecek İlkeler	208
BÖLÜM 17 VAK'A İNCELEMESİ	209
Vak'a İncelemesinin Gelişimi	209
Vak'a İncelemesi Süreci	209
Vak'a Konferansı	210
Vak'a İnceleme Raporu	211
Vak'a İncelemesi ve Vak'a Kaydı	213
"Vak'a Tarihçesi" ve "Vak'a İncelemesi"	213
Vak'a İncelemesine İlişkin Bazı Görüşler	214
Vak'a İncelemesi Yaklaşımının Değerlendirilmesi	215
BÖLÜM 18 SOSYOMETRİ	217
Sosyometrinin Amacı, ve İşlevi	217
Sosyometrinin Uygulanabileceği Alanlar	219
Sosyometrinin Uygulanması	220
İlişkilerin Çizelge Halinde Özetlenmesi	222
Sosyogramın Hazırlanması	223
Sosyogramda Gözlenen Bazı Tipler	225

	<u>Sayfa No</u>
Sosyogram Sonuçlarının İncelenmesi	225
Sosyometri Uygulamasında Dikkat Edilecek İlke ve Kurallar	227
Sosyometri Sonuçlarının Güvenirliği	228
BÖLÜM 19 KİM BU TEKNİĞİ	229
Kim Bu Tekniğinin Amacı ve İşlevi	229
Niteliklerin ve Betimsel İfadelerin Hazırlanması	230
Kim Bu Tekniğinde Kullanılan Form	230
Kim Bu Tekniğinin Uygulanması	232
Kim Bu Sonuçlarının Değerlendirilmesi	232
Gruptaki Bireylerin Özelliklerinin Belirlenmesi	233
Gruptaki Kişilerin Birbirlerini Algılayışları	234
Değerlendirme ve Yorum	236
BÖLÜM 20 SOSYODRAMA	237
Sosyodramanın Psikodramadan Farkı	238
Sosyodramanın Kuramsal Temeli	238
Sosyodramanın Amacı	239
Sosyodramada Kendiliğindenlik ve Yaratıcılık Kavramları	240
Sosyodramanın Temel Öğeleri	241
Sosyodramanın Uygulanması	243
Uygulamada Dikkat Edilecek Bazı Hususlar	244
Sosyodrama Yaklaşımının Bazı Teknikleri	244
Sosyodramanın Kullanıldığı Yerler	245
BÖLÜM 21 BİREYSEL BİLGİLERİN SAKLANMASI ve KULLANILMASI	247
Okullarda Öğrenciler Hakkındaki Bilgiler	248
Bireysel Bilgi Formunda Bulunması Gereken Temel Bilgiler	248

	<u>Sayfa No</u>
Bireysel Bilgilerin Nitelikleri	251
Bilgilerin Gizlilik Dereceleri	251
Bilgilerin Toplanması Sistem Ayrılığı	252
Bilgi Toplama Sisteminde Karşılaşılan Zorluklar	253
"Toplu Dosya" Yerine "Disketler" Kullanılmalı	253
Bireysel Bilgi Formlarının Geliştirilmesi	254
Bireysel Bilgi Formlarının Düzenlenmesi	256
Bireysel Bilgi Formlarının Kullanılması	257
BÖLÜM 22 PSİKOLOJİK DANIŞMA ve PSİKOTERAPİ	260
Psikolojik Danışma ve Görüşme	260
Psikolojik Danışmanın Amacı	261
Psikolojik Danışma Süreci	262
Psikolojik Danışma Yaklaşımları	264
Etkili Bir Psikoterapinin Bazı Nitelikleri	268
Kaçınılması Gereken Tepkiler	269
Psikolojik Danışma Sürecinin Bazı Aşamaları	269
Etkileşimi Geliştiren Bazı İlke ve Tutumlar	271
Psikolojik Danışma Yöntemi, Araç ve İlkeleri	273
Uygulamaya İlişkin İlke ve Teknikler	279
Görüşmenin Kaydedilmesi	283
Grupla Psikolojik Danışma	283
Evlilik ve Aile Danışması	285
BÖLÜM 23 İLKÖĞRETİM ve ORTAÖĞRETİMDE YÖNELTME	287
Rehberlik ve Yönelitme	287
Eğitim Sisteminde Öğrenci Akışı	288
Genel Eğitim ve Mesleki Eğitim	288
Eğitsel ve Mesleki Rehberlik	289
Meslek Danışması	290

Mesleki Gelişim.....	291
Mesleki Rehberlik ve Yöneltilme Süreci.....	292
Meslek Seçmede Bilgi Kaynakları.....	293
Meslek Seçiminde Bilgisayarlardan Yararlanma.....	293
Öğretim Hizmetleri İçinde Yöneltilme.....	295
Yöneltilme İçin Gerekli Temel Koşullar.....	296
Ders Geçme ve Kredi Düzeni.....	298
Yöneltilmede İzlenecek Genel İlkeler.....	298
Yöneltilmede Dikkate Alınacak Ölçütler.....	299
İlköğretimde Yöneltilme.....	302
İlköğretim Programının Nitelikleri.....	302
Zorunlu Eğitimin Temel Felsefesi.....	303
Öğrenci Akışı İçinde Özur Grupları.....	304
İlköğretim Çağının ve Yöneltilmenin Nitelikleri.....	305
Yöneltilme Tavsiyesi.....	307
Yöneltilmenin Yasal Dayanağı.....	308
Rehberlik ve Yöneltilme Hizmetleri.....	308
Ortaöğretimde Yöneltilme.....	309
Ortaöğretim Sisteminin Niteliği.....	309
Ortaöğretimde Öğrenci Akışı.....	310
Ortaöğretimde Eğitsel Rehberlik.....	311
"Yöneltilme"nin Niteliği.....	311
Yükseköğretime Giriş.....	313
Okul Rehberlik ve Yöneltilme Hizmetlerini Destekleyen Bazı Kuruluşlar.....	313
Türkiye'de Varolan Psikolojik Test ve Envanterler Listesi.....	317
KAYNAKLAR	325

Bölüm 1

BİREYSEL FARKLAR BİREY VE BİREYSELLİK

Psikolog, sosyolog, antropolog, biyolog, fizyolog gibi çeşitli bilim dallarına ilişkin uzmanlar bireyi konu olarak alırlar ve insanı çeşitli yönlerden betimler ve anlatırlar. Bilim adamlarının insan hakkında elde ettiği bilgiler insan davranışlarını anlamayı, yorumlamayı, açıklamayı ve bireyin hangi koşullarda nasıl davranacağını yordamayı amaçlar. Bireyleri tanıma çerçevesinde, insan davranışlarını inceleyen en önemli bilim dallarından biri Psikolojidir.

İnsan davranışlarının biyolojik, fizyolojik, sosyal ve kültürel temelleri vardır. Gözlenen bir davranış aynı düzeyde olmasa bile bu temel etmenlerin hepsinden ve diğer bazı faktörler tarafından etkilenmektedir.

Bireye Üç Aşamalı Bakış

Bireye "canlı", "insan", "kültürleşmiş bir kişi" olarak bakıldığında, bireylerin incelenmesinde, insana, (1) Biyolojik ve fizyolojik nitelikleri olan bir canlı, (2) Canlı varlıklar içinde, kendi sınıfına özgü belirgin özellikleri olan bir kişi, (3) Farklı kültürlerde yetişmiş belirli değerlere sahip bir birey olarak üç aşama içinde incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekli olmaktadır.

(1) Bir Canlı Organizma Olarak Birey

Birey biyolojik ve fizyolojik nitelikleri yönünden incelendiğinde tüm canlılar için ortak bazı temel özelliklerinin olduğu görülmektedir.

(a) Organizma sözcüğü, sistem bütünlüğü içinde, organize olmuş anlamına gelir. Bütün organizmalar "protoplazmadan" yapılmıştır. Protoplasma canlının fiziki temelidir.

(b) Bütün organizmalar dış ve iç uyarıcılar tarafından uyartılabilir ve uyarıldığı zaman tepki gösterirler. Canlılar uyarıcı-tepki bağıntısı içinde yaşamlarını sürdürürler. Uyarılabilirlik özelliğinin bir yönü olarak, organizmalar dış dünyada, olup bitenleri uyarıcı ve tepki bağıntısının sonuçlarını, izlenimlerini ve değişimleri "kaydetme" gücüne sahiptirler. Çeşitli duyu alma mekanizmaları ve organları canlılarda bu kayıt işlerini görürler.

(c) Canlıların hepsinin temel fizyolojik görevleri vardır. Canlılar yaşamlarını sürdürebilmek için besinleri alırlar, sindirirler, gerekli maddeleri vücutta dolaştırırlar ve işe yaramayan maddeleri dışarı atarlar. Organizmanın Fizyolojik işleyişi yönünden bir amip ve bir insan benzer işlevlere sahiptirler.

(d) Organizmaların ataları vardır. Evalüasyon kuramı çerçevesinde, her canlı kendi cinsini üretir. Bütün canlılar kendi atalarına benzer canlılar meydana getirirler. Bir türdeki bütün organizmalar benzer protoplazma birimlerinden meydana gelmişlerdir.

(e) Organizmalar büyüme ve gelişme gücüne sahiptirler; "hücre büyümesi" veya "hücre bölünmesi" yolu ile bir süreç içinde zamanla gelişirler ve olgunlaşırlar. Her organizmanın bireysel olarak farklı bir geçmişi ve gelişim öyküsü vardır.

(f) Organizmalar iç-kosulları yönünden kararlı olma eğilimindedirler. Canlının iç koşulları yönünden dengeli olma eğilimine "homeostasis" denir. İç koşulları dengeli tutma gereksiniminde olan organizma, bozulan dengeyi yeniden sağlamaya yönelik davranışlar da bulunur ve denge sağlanınca rahatlığa kavuşur. Örneğin, acıkan bir organizmanın dengesi bozulmuştur. Organizma besin araştırıcı davranışlara girer, besin alınca denge sağlanır ve canlı rahatlığa "homeostasis"e ulaşır.

(g) Organizmalar biyolojik bir sisteme sahiptirler. Sistemin organları, ayrı ayrı birer parça gibi görülseler bile, bu parçalar girişik ve karmaşık bir düzen içinde belirli işlevleri gerçekleştirmek üzere bir bütünlük gösterirler, herhangi bir organda gözlenen olumsuzluklar bütün organizmayı etkileyebilir.

Bireyleri Betimlemek ve Yordamak

Canlının niteliklerini tanımanın amacı, farklı nitelikleri ile bireyi betimlemek ve hangi koşullarda ne şekilde davranacağını yordamaktır. Organizma amip ya da terliksi hayvan gibi basit yapıda bir canlı ise betimlemek oldukça kolay olacaktır. Eğer, insan gibi karmaşık bir organizma ise, betimlemek ve davranışlarını yordamak işi oldukça zordur.

(2) Bir İnsan Olarak Birey

Canlı varlıklar içinde insan, memeli hayvanların, insanlar sınıfındandır. Bir organizma olarak insanın diğer canlılarla olan biyolojik ve fizyolojik nitelikteki ortak özelliklerine ek olarak, insanın kendi neslinden gelen önemli ve farklı nitelikleri bulunmaktadır.

(a) İnsanlar Sembolik Bir Dile Sahiptir

Dil insanların düşündüklerini ve duyduklarını birbirlerine iletmek için geliştirdikleri, sözcük ve işaretlerden oluşan bir iletişim ve etkileşim aracıdır. Sesler, işaretler ve yazmadan meydana gelen "dili öğrenme gücü" insanın benzer canlılar arasında farklılaşmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

Dil, kültür ve medeniyetin nesilden nesle geçmesini, farklı düşünüşlerin etkileşimini, düşünmenin gelişmesini ve çoğulcu düşünmeyi sağlamıştır. Hayvanların da bazı iletişim araçları olmakla birlikte insan dili hayvanlarda mevcut olan dile göre çok gelişmiştir.

Arılardaki iletişimi inceleyen Von Frich (1950) arılardan biri, kovandan uzakta zengin bir besin kaynağı bulduğu zaman kovanına gelip karmaşık bir dans yaptığını, sonra da diğer arıların hiç güçlük çekmeden besin kaynağının yerini bulduklarını gözlemiştir. Arıların besin kaynağının yakınlık ve uzaklığını ise, yakında olduğunda hızlı ve uzakta olduğunda daha ağır dans ederek belirttiklerini bulmuştur.

(b) İnsanlar Muhakeme Gücüne Sahiptir

Muhakeme bir çeşit soyut düşünme gücüdür; soyut sembollerin kullanılmasını, geçmiş yaşantılardan yararlanmayı içinde bulunulan durum ve çevreye uymayı ve bilinenlerin ötesinde yeni hipotezler kurabilme güç ve becerilerini kapsar. Hayvanlar daha çok içgüdüleri ile davranırlar, muhakeme düzeyleri insanlarınki kadar güçlü değildir.

Hayvanlarda Düşünme

Düşünmenin bir temel niteliği yaşantı ile ilgili izlenimleri, yaşantıya neden olan uyarıcı obje ortada yokken, onu zihinde tutmak ve tepkide bulunabilmektir. Düşünmenin bu boyutu basit şekilde hayvanlarda da gözlenebilmektedir. Fransızca kaynaklı bir sözcük olarak, sapma, dolambaçlı yol anlamına gelen ve hayvanlarda "Detour davranışı" denilen bir davranış bunu basit olarak açıklayabilir.

Örneğin, köpek gördüğü bir kemiği bahçe çitini aşamadığı için alamayınca, yaşantının geçtiği yerden ayrılarak, öteki tarafları dolaşıp, kapıdan girerek kemiğe ulaşmasını başarmaktadır.

Özellikle maymunlar üzerinde yaptığı araştırmalarla bilinen Köhler (1925) maymunların boş kutuları üst üste koyarak veya kamışları iç içe sokarak tavandaki muzları alabildiklerini gözlemiştir.

(c) İnsanlar Birikik Bir Kültüre Sahiptirler

Kültür ister sosyal davranış biçimleri şeklinde olsun ve ister materyal ve maddi nitelikte olsun insanlar, atalarından kalan ve kendi yaşam dönemlerine ilişkin davranış, değer, tutum, araç ve malzemeleri içeren bu kültürü birikik olarak yeni nesillere aktarmaktadır. Bir kültüre sahip olmak ve onu geliştirmek, insanlara özgü bir niteliktir. Hayvanlarda mevcut olanı daha da geliştirerek sonraki nesillere aktarma anlamında böyle birikik bir kültür yoktur.

(3) Farklı Bir Kültürün Ürünü Olarak Birey

Kültürler insan toplumları tarafından üretilir, birbirlerinden farklıdır ve koşulların değişmesine paralel olarak sürekli değişme gösterirler. Her insan belirli bir kültürün kendi kültürünün insanıdır ve onun niteliklerinden etkilenir.

İnsan doğduğu zaman dil, konuşma, duygular, düşünceler, yaşam biçimi ile kendisini belirli bir kültürün içinde bulur. Çevredeki insanların meydana getirdiği bu kültür, toplumun değerler sistemi o ülkede yaşayan insanların yaşantılarından ve yaşam tecrübelerinden doğmakta, nesilden nesle aktarılarak yıllar boyu birikmiş bir ürün halinde sonraki nesillere gelmektedir.

Toplumdaki kişileri içinde yaşanan bu kültür şekillendirir ve geliştirmekte olan bireyler, toplumun kültürünü, eğitim, din, aile gibi toplum kurumları içinde, kendi yaşantıları ile öğrenirler. Bu nedenle farklı kültürler içinde yaşayan bireylerin nitelikleri, birbirinden farklı olur.

Belirli bir kültürün insanları benzer inançlara sahiptirler, aynı şeylerden hoşlanırlar ya da hoşlanmazlar, benzer değerler sistemine sahiptirler, benzer alışkanlıklar, ülküler ve tavırlar geliştirirler. Bu nedenle bir kişinin içinde bulunduğu kültürün nitelikleri bilinirse belirli durumlarda kişinin olası davranışlarının ne olacağı hakkında yordamalar yapmak mümkün olabilmektedir. Bu da bireyi tanıma yönünden büyük önem taşır.

Kültürler Birbirinden Farklıdır.

Her kültür, o kültüre özgü belirli niteliklerden oluşur. Kültürleri birbirinden farklılaştıran temel kurumlardan biri aile ve aile bireylerine verilen roller, tanınan hak ve sorumluluklardır. Aile bireylerinden beklenen roller kültürden kültüre farklılık göstermektedirler.

Bu konuda Mead (1935)'in Tchambuli kabilesinde yaptığı araştırmalarda, ailenin erkek üyesine dans, müzik, merasimlerde gi-

yilen maske yapma konularında becerili olmak gibi artistik görevler, roller verildiğini gözlemiştir. Erkekler oymacılık, resim, boyama gibi artistik konularda gösterdikleri başarı ile değerlendirilmekte ve toplumda bu yönden statü sağlamaktadırlar. Aynı ailedeki hanım ise evin işleri ile uğraşmak, çocuklara bakmak, bahçe işlerini yapmak, balık avlamak ve vakit olunca diğer kabilelere satmak üzere eşyalar yapmak gibi ailenin geçimi ve ekonomik yaşamdan sorumlu olmaktadır (Mead, 1935).

Bir Türk erkeği Tchambuli kabilesinde yaşaması gerekse, görüyor ki, ülkemizde kendisinden beklenmeyen farklı rolleri öğrenmek zorunda olacak, ailede otorite sembolü olarak hanımın rol aldığı, ailenin geçiminden sorumlu olduğu anaerkil bir toplumun değerler sistemine uyması, aile içinde ve toplumda statü kazanması için artistik beceriler kazanması gerekecektir.

Kültürler Değişir

Bireyler kendi anası, babası ya da dedesinin davranış ve değerleri ile kendisinin değer ve davranışlarını karşılaştırdığı zaman kültürü oluşturan niteliklerin değiştiğini farkedecektir. Bu gözlemler iki veya üç nesil içinde yakın çevrede olan değişimlerdir. Daha uzun zaman süresi içinde olan değişimler ise belki çeşit ve derece bakımından çok daha kapsamlı ve büyük ölçülerde olacaktır.

İnsan düşüncesinin ürünü olan medeniyetin ve teknolojinin ilerlemesi ile ortaya çıkan yeni araç ve makineler kültürün materyalistik yönünü, yaşam koşullarını hızla değiştirmekte ve bu değişim ve yenilikler insanların yaşam biçimini de etkilemektedir. Koşulların değişmesine bağlı olarak insanların, davranışları, alışkanlıkları ve yaşam biçimini de değiştirmektedir. Ancak teknolojiye olan değişiklikler daha hızlı, inanç, tavır, alışkanlıklarda ve kişinin değerler sisteminde olan değişimler ise daha yavaş olmaktadır. Teknoloji ile toplum değerlerinin değişmesinde gözlenen hız farkı ile toplumdaki insanların yeni teknolojik ürünlere sahip olup olama-

ma yönünden olan farklar toplumda bazı uyumsuz durum ve sorunlara da neden olmaktadır.

BİREYSEL FARKLAR

İnsan bir dişi yumurta hücresinin bir sperma tarafından dölendiği andan başlayarak ölüme kadar sürekli olarak içinde bulunduğu çevre ile etkileşim içindedir. Bu karşılıklı etkileşim içinde bireyin davranışları psikolojik bir etkileşim süreci içinde kişi (a) kendi kalıtımına, (b) çevresindeki uyarıcıların kalitesi ve kişiye olan etkilerine bağlı olarak şekillenmekte ve bireysel davranış farkları ortaya çıkmaktadır. İnsan davranışının, "dostça-düşmanca", "iyimser-karamsar" zihince, "yüksek-düşük", "saldırgan-çekingene", "uyumlu-uyumsuz", "içe veya dışa dönük" olması gibi bireye ilişkin niteliklerin oluşması ve şekillenmesinde bireyin kendi "kalıtsal" nitelikleri ile yaşadığı "çevrenin" özellikleri etkili olmaktadır.

Eğer zihinsel, bedensel, davranışsal gibi çeşitli yönlerden bireyler birbirlerinin aynısı olsa idi, bireylerin çeşitli özelliklerini ölçmek gereksiz olacaktı. Bireylerin çeşitli yönleri ile birbirlerinden farklı ve değişken olmaları gerçeği bireysel farkları ölçen araçlar geliştirmeyi gerekli kılmıştır. Bireyler arasındaki farklar hem "nitelik" ve hem de "nicelik" farklarıdır.

Bireysel Farklara İlişkin Görüşler

Bireyler arasındaki farkların nedenleri hakkında bazı temel görüşler bulunmaktadır.

(1) İnsanların Potansiyel Olarak Eşit Yaratıldıkları Görüşü

Tüm insanların "eşit" yaratıldıkları görüşünde olanlara göre, her insanın hemen hemen sınırsız ölçüde geliştirilecek potansiyelleri bulunmaktadır. Bireysel farklar, bireyde var olan potansiyellerin gelişebilmesi için gerekli koşulların sağlanamamış olmasından ve koşullar yönünden bireyler arasındaki dengesizlikten kaynaklanmaktadır. Bireylere açık olan olanaklar, her birey için hiç-

bir zaman eşit olamamıştır. Önemli olan insanların eşit oluşlarını bir ideal olarak kabul etmek ve bütün gayretleri insanlara eşit olanaklar hazırlamaya yöneltmektir. Öğrenim görmek isteyen herkese "kapıların açık" olması, olanaklar sağlanması görüşleri bu düşünceye dayanmaktadır.

(2) Bireylerin Kalıtımsal Özelliklerle Yaratıldıkları Görüşü

Bu görüşte olanlar insanların doğuştan farklı kalıtımsal potansiyel ve özelliklerle yaratıldıkları, temelde, biyolojik olan kalıtımsal özelliklerin çevre olanakları ile değiştirme olanağının çok sınırlı olduğunu belirtmektedirler. Böyle bir görüş eskiden varolan ve sonradan değerden düşmüş bir görüş değildir; bu gün demokratik ülkelerde bile, eğitim sisteminin esası, insanlar arasında mevcut olduğuna inanılan kalıtımsal farklara dayanmaktadır. Örneğin, İngiltere'de ilköğretimin hedef edindiği temel beceriler herkese açıktır. Orta ve özellikle yüksek öğretim kademesine ancak üstün yetenekli olanlar seçilerek kabul edilmektedir. Ülkemizde de sınırlı öğrenim olanaklarının dağıtımında izlenen uygulama bu yönde olmaktadır. İngiltere'de bütün insanların eğitilebileceği görüşü kabul görmemektedir.

Bireysel farkların nedenleri hakkındaki bu görüşlerden her hangi birinin üstünlüğü ispatlanmış değildir. Bunlardan birini temel görüş olarak almak, diğerini atmak gibi tercihlere gerek yoktur. Genellikle bu görüşlerin her ikisine de yer verilmektedir. Esasen, herkese imkan eşitliği tanımadan, kalıtımın, eşitsizliğin temeli olduğunu bilmeye olanak yoktur. Bireysel farkların kalıtımsal ve kaçınılmaz bir gerçek olduğu felsefesinin, demokratik ülkelerde daha az, sınıfsal farkların mevcut olduğu toplumlarda daha çok uygulama konusu olduğu izlenmektedir.

Günümüzün Bireysel Farklar Görüşü

Günümüzde bireysel arasındaki farkların oluşumunda her iki görüşünde yeri olduğu kabul edilmektedir. Bireye ilişkin niteliklerin bazılarında kalıtımın bazılarında ise çevre olanaklarının daha

ağır bastığı gözlenmektedir. Önümüzdeki yıllar iki temel faktörün çevre ve kalıtımın birey üzerindeki etkisinde olan ağırlık dengesini daha çok açıklığa kavuşturacaktır. Bu gün için muhakkak olan şeyin bireysel farklar üzerinde kalıtım ve çevrenin birlikte etkili olduğu, bireylerin potansiyellerini azami düzeyde geliştirebilmeleri için olanaklar sağlanması gerektiğidir. Her insan hukuksal ve toplumsal yönden birbirine eşittir, ama bireyler, yetenek, ilgi, düşünce, duyuş, tutum ve davranışları yönünden birbirlerinden farklıdır.

Bireylerin Ölçülebilen Nitelikleri

Bireyler arasındaki farkların varlığı kabul edilince, bu farkları ölçmek önem kazanmıştır. Yaklaşık yüz yıl önceye kadar bireysel farkların ölçülmesi ve bunun mümkün olabileceği düşünülüyordu ya da tartışmalı bir konuydu. Bu gün ise oldukça kısa sayılabilecek bir gelişme süresi içinde insanların bir çok nitelikleri belirli hata payları ile ölçülebilir hale gelmiştir. Aşağıda bireylerin günümüzde ölçülebilen nitelikleri özet olarak verilmiştir.

(1) Beden Ölçüleri: İnsanların fizik yapıları ve ölçüleri bakımından farklı oldukları gayet açık olarak gözlenebilmektedir. Beden ölçüleri, ayak, boy, ağırlık, göğüs, kalça v.s. gibi bireyler ve cinsler arasında farklar "doğrudan" ölçülebilmektedir.

(2) Fizyolojik Ölçüler: Organizma içindeki çeşitli organların, sistemlerin çalışması ve fonksiyonları ölçülmektedir. Kalsiyum miktarı, şeker, asit, hemoglobinin, nefes alıp verme kapasitesi, nabız v.s. gibi bireysel farklar türlü araç gereçlerle ölçülmekte ve gözlenebilmektedir.

(3) Motor Yetenekleri: Bütün vücudun veya belirli bir organın dıştan gelen bir uyarıcıya karşı gösterdiği tepkinin hızı, bireylere ait reaksiyon zamanları, ışığa karşı tepkileri de ölçülmektedir.

(4) Duyusal ve Algısal Ölçüler: Görme, işitme, tatma duyularına ait farklar, karmaşık şekil, çizgi ve desenlerin, renk ve seslerin algı ve izlenimlerinin ne derecede hatırlanabildiği de ölçülen özelliklerdendir.

(5) **Zihinsel Yetenekleri:** Bireyin zihinsel ölçüleri, yetenekleri, algılama, problem çözme, bellek ve yargı ve muhakeme boyutları çeşitli psikolojik testlerle ölçülmektedir.

(6) **Bilgi ve Becerileri:** Belli öğrenim düzeyindeki kişilerin öğrenme süreci içindeki konulara ilişkin bilgi ve beceri yönünden olan farkları başarı ve performans testleri ile ölçülen özelliklerdendir.

(7) **Özel Yetenekler:** Bireye ilişkin müzik, resim, motor koordinasyonu ve diğer artistik yetenekler kısmen de olsa ölçülebilmektedir.

(8) **İlgi, Tutum, Değer, İnanç ve Fikirler:** Bu alanlara giren nitelikler de çeşitli ölçme araçları ile sayısal olarak ölçülmektedir. Araştırmalar bu nitelikler yönünden bireyler arasında oldukça geniş sayılacak farklar bulunduğunu göstermiştir.

(9) **Kişilik Özellikleri:** Bireylerin çeşitli kişilik özellikleri de kişilik test ve envanterleri ile projektif yöntemlerle ölçülebilmektedir. Kişilik özellikleri bakımından bireyler arasında anlamlı farklar bulunduğu da anlaşılmıştır.

Ölçme alanındaki gelişmeler insanın bütün nitelikleri değilse bile, bireyler arasındaki farkların çoğunun ölçülebileceği konusunda cesaret verici olmuştur.

BİREYLERİN BİLİNMESİ GEREKLİ YÖNLERİ

Bireyi tanıma amacına yönelik olarak okuldaki öğretmenlerin, danışmanların, ailelerin ve genelde bireye yardım ve personel hizmetlerinde çalışan uzmanların, bireyin incelenmesi ve bu amaçla bilgi toplanması gerekli gördükleri bazı nitelik, gelişme ve faaliyet alanları bulunmaktadır. Birey hakkında bilgi toplamada temel olarak görülebilecek ve bireyin farklı yönlerine ilişkin bu alanlar birbirinden tamamen bağımsız olmayıp farklı derecelerde birbirleriyle ilişkilidir.

Bireyin farklı yönlerine ilişkin bilgiler kişinin özel durumuna, bireyin gelişmesine ve bireysel incelemenin amacına göre farklı düzeyde önem taşır. Durumun özelliğine ve bilgiyi kullanma amacına göre, çeşitli alanlardan lüzumlu ve gerekli bilgiler anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde birleştirilerek, kişinin durumu, gelişimi, sorunları ve bunları etkileyen güçler ve nedenler hakkında bir bütün olarak genel bir kavrayışa ulaşılır.

Aile ve Çevre Yaşantıları

Yapılan çeşitli araştırmalar aile çevresinin ve yakın çevrenin bireyin kişisel tutum ve değer yargıları ile alışkanlıklarının gelişiminde çok önemli etkileri olduğunu göstermiştir. Bu nedenle ana, baba, kardeşler ve aile çevresine yakın kişilerin meslekleri, sağlıkları, eğitimleri, aile ilişkileri, sosyo-ekonomik durumları v.s. nitelikleri hakkındaki bilgiler toplanmalıdır.

Ailenin ve kişinin bulunduğu yakın çevreye ait kültürel ve sosyal nitelikteki bilgiler de bireyin gelişim ve uyum özellikleri hakkında tamamlayıcı bilgiler verirler. Ayrıca, kardeş sayısı, çocuğun kardeşler arasındaki yeri, ana babanın çocuğa karşı tutumu da çocuğun kişilik gelişimini belirleyen önemli faktörlerdendir. Bu nedenle bireyin ya da çocuğun aile çevresi hakkında bilgi edinilmesi, kişinin yaşamının önemli bir bölümünü geçirdiği çevrenin bilinmesi gerekir. Bu bilgiler bireyin gözlenen davranışlarının nedenlerinin anlaşılmasını ve bilinçli olarak bireye yardım edebilmesini sağlar.

Bireyin Gelişimi ve Sağlık Durumu

Bireyin fiziki gelişim düzeyi, beden ve ruh sağlığı, kişinin okul başarısını, yaşamını, geleceğe yönelik plânlarını ve kişilik gelişimini önemli şekilde etkiler. Sürekli bilgi toplama amacına yönelik olarak, özellikle gelişim dönemlerinde, bireyin her yıl boyu ve ağırlığı ölçülmelidir. Bireyin görme, işitme, konuşma bozukluğu, görünür beden sakatlıkları olup olmadığı, geçmişte geçirdiği hastalıklar saptanmalıdır. Belirli aralıklarla yapılacak olan sağlık yok-

laması sonuçları kaydedilmelidir. Okul ortamında, öğrencilerin sağlığı ile ilgili bilgilerin varsa okul doktoru veya ailesi iş yaşamında ise personel doktorlarının zaman zaman yaptığı muayenelerle toplanması uygun olur.

Sağlık durumları hakkında bilgi toplamada doktor ve hemşire gibi sağlık personeli yanında, okulda çocuklara en yakın bir kimse olarak öğretmenlerin özel bir önemi vardır. Öğretmen bir doktor olmamakla birlikte, çocuklara yakın, ve onları sürekli gözleyen bir kimse olarak çocukların kendilerini yorgun hissettiklerini, halsiz, sinirli ya da yerinde duramaz oluşlarını, yanaklarının kızardığını veya yüzünün sarardığını hemen farkedebilirler. Bu genel belirtilere bakarak, öğrencilerin sağlık durumlarının iyi olmadığını anlar, muayene için doktora gönderebilir, ya da durumdan önce çocukların anne ve babalarını haberdar eder onların önlem almalarını sağlayabilir.

Akademik Özgeçmişi ve Başarı Durumu

Birey hakkında bilgi toplanacak alanlardan biri de kişinin devam ettikleri okullar ve bu okullardaki genel başarı düzeyleri ile programdaki ders gruplarına ilişkin başarı düzeyleri ve okul dışı iş ve eğitim tecrübeleridir. Bireyin çeşitli okullardaki derslerde gösterdiği başarı düzeyi, zayıf ve kuvvetli olduğu yönler, uygulama ve iş becerileri hakkında bilgiler toplanmalıdır.

Öğrencinin geçmişteki ve şimdiki başarısı, gelecekteki başarıyı, yordama ve önceden kestirmede güçlü bir ölçüt olmaktadır. Bir alanda bilgi ve beceri kazanabilmek için, bireyin alanın gerektirdiği yeteneklere sahip olması, konuyu öğrenmeye, karşı ilgi duyması ve güdülenmesi, konu ile ilgili ön bilgi ve beceriye sahip olması gerekmektedir. Öğrencinin gelecekteki başarısı önceki dönemlerde gösterdiği başarıya bakarak da yordanmaktadır.

Gelecekteki, başarıyı önceden kestirebilme yanında, öğrencilere düzeltici ve geliştirici çalışmalar yaptırmak için de bireyin güçlü ve zayıf oldukları yanlarının bilinmesi gerekir. Bireyin akade-

mik özgeçmişi ve başarı durumu, bireylere yapılacak eğitsel ve mesleki yönlendirmelerde, geleceğe yönelik plânlama ve belirli bir akademik kurum ve işe yerleştirmede dikkate alınması gereken önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu tür bilgiler okullarda toplanmakta, ilgili kurumlar buradan ya da bireyin kendisinden elde etmektedir.

Genel ve Özel Yetenekleri

Bireyi tanıma ve yardım için gerekli bilgi alanlarından biri de bireyin genel ve özel yetenekleridir. Yetenek düzeyleri bakımından bireyler birbirinden farklıdır. Halen okullarımızda, genel ve özel yetenek testlerinin uygulanması oldukça sınırlıdır. Ancak, daha çok il merkezlerinde kurulmuş bulunan Rehberlik ve Araştırma Merkezleri, özel durumlarda okullarca, istenilen bazı öğrenciler için bireysel ve grup genel yetenek testleri uygulamaktadırlar.

Ülkemizde tüm öğrencileri kapsayan, iyi örgütlenmiş bir "psikolojik danışma ve rehberlik" hizmetleri gerçekleştiği zaman bu programın bir boyutu olarak tanıma servislerince öğrencilerin yeteneklerinin ölçülmesi de gerçekleşecektir. Sekiz yıllık temel eğitimde de psikolojik danışma ve rehberlik programlarına önemli bir yer verilecektir. Sekiz yıllık sürede öğrencilere sekizinci yılda en az bir defa genel yetenek testleri uygulanması zorunludur. Kullanılacak testlerin "tek puan veren testler" yerine "çok puan veren", farklı yetenek testleri olması, öğrencilerin yetenek alanlarına ilişkin bir profil elde etme yönünden daha yararlıdır.

Kullanılan yetenek testlerinin çoğu *dile dayanan* sözel zihin faktörlerine ağırlık vermektedir. Bu faktör özellikle sosyo-ekonomik düzeyleri düşük öğrencilerin genel yetenek puanını önemli derecede etkilediğinden test uygulama programında, yöneltmeye, teşhise ve yardıma yönelik olmak üzere "okuduğunu anlama" ve "okuma sürati" testlerinin de bulunması gereklidir. Okuma güç ve sürati ile ilgili testler, genel yetenek testi puanlarını yorumlamaya ve uygulayıcıların gerçekçi olmalarına da yardım ederler.

Müzik ve resim gibi güzel sanatlara ilişkin ölçme ve gözlemler daha erken yaşlarda okulöncesi ve ilköğretim düzeyinde başlamalıdır. Araç kullanma, el ve göz koordinasyonu, tasarım gibi sekizinci yılda ve Lise 1'de yapılacak yöneltmelere esas olacak özel yeteneklerin de ölçülmesi yerinde olur. Ancak bazı denemelerin ötesinde okullarımızda henüz özel yetenek testleri kullanılmamaktadır. Bu konuda ülkemizde hazırlanmış ölçeklerde yoktur.

Öğrencilerin özel yetenekleri ancak "gözlem" yoluyla farkedilebilmektedir. Bireysel güçler ve yetenekler ancak davranış haline dönüşebildiği zaman gözlenebilmekte ve öğretmen o zaman farkına varabilmektedir. Bu yol ise öğrencilere zaman ve yeterli düzeyde olanaklar sağlamayı ve yaşantılar geçirmelerini öngörür. Bu bakımdan ülkemizde de özel yetenek testleri geliştirilmesi, erken yaşlarda çocukların özel yeteneklerinin tanınması ve geliştirilmesi için de olanaklar hazırlanması gerekmektedir.

Eğitimin temel ilkelerinden biri kalıtsal olarak bireyde var olan güçlerin öğrenme yolu ile geliştirilmesidir. Yetenekler bir kimsenin eğitimden ne derecede yararlanabileceği hakkında yordama yapmaya olanak sağlar. Öğrencinin başarısını önceden kestirmek, uygun akademik ve pratik programlara yönlendirebilmesi için, sözcükler arasındaki ilişkileri görebilme, sayısal akıl yürütme ve soyut düşünme gibi yeteneklerden oluşan "Akademik yetenek" düzeyinin bilinmesi gerektirmektedir. Akademik yetenek, branş, meslek ve iş seçme yönünden önem taşır. Eğitim dalını ve mesleğini seçmesinde yardımcı olabilmek için, herşeyden önce bireyin genel ve özel yeteneklerini zayıf ve güçlü yönlerini bilmek gerekir.

İlgi Alanları ve Boş Zaman Etkinlikleri

Okullardaki mesleki rehberlik ve yöneltme uygulamaları öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygun bir program izlemelerini, uygun dersleri alarak ve ilgi ve yeteneklerine uygun bir mesleğe yönelmelerine yardım etmeyi amaçlar.

İlgi, bir nesne ya da bir faaliyeti sürekli olarak diğer seçeneklere tercih etme ve faaliyeti yapmaktan haz duyma olarak tanımlanabilir. Bir kimsenin ilgisi yapmak zorunda olduğu iş ve faaliyetlere göre değil, özgür olduğu zaman ne yapmayı tercih ettiğine, zamanının çoğunu ne ile geçirdiğine bakarak gözlenebilir. Bireyin meslek, iş ve bir çalışma alanına ilgi duyması, o alandaki çalışmadan doyum sağlaması, başarılı olmasında önemli rol oynar. Bir kişinin ne ile ilgilendiği ile ilerde yapacağı işin ya da mesleğin ne olması gerektiği arasında tutarlı bir bağıntı kurmak mümkün olmaktadır.

Ancak, bugün üniversitelerin belirli bir akademik programına girmiş ve okumakta olan öğrenciler arasında ilgilerine uygun bir programa girememiş olanların oranı oldukça yüksektir. Özgüven (1970)'in yaptığı araştırmalarda üniversiteye giren öğrencilerin %38'i liseyi bitirdikleri zaman girmek istedikleri branşa, %29'u istediğine yakın bir programa, %33'ü ise istediği ile hiç ilişkisi olmayan bir branşa girmiş olduklarını ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin ilgilerine uygun bir programa giremeyişlerinin nedeni, üniversiteye girişte yaptıkları akademik program tercihlerini meslek ilgilerine göre değil, ailelerinin istekleri, arkadaşlarının tavsiyeleri, ilerde alabilecekleri para miktarı, lisede ilgili bir derse karşı geliştirdikleri tutumlar, burs alma olanağı, üniversiteye girebilmek için programların önceki yıllara ilişkin taban puanları gibi çok çeşitli etmenlere göre program tercihlerini yapmalarından ileri gelmektedir. Diğer önemli bir etmen de öğrencilerin, bir çok araştırmada geçerliği düşük olduğu bulunan Üniversite Giriş Sınavlarında aldığı puana göre yerleştirilmiş olmasıdır.

Öğrencilerin ilgi duydukları alana girmeleri ile akademik başarıları ve uyumlu oluşları arasında önemli bağıntılar bulunmaktadır. Bu bakımdan bireyin yaşamında, verdiği en önemli kararlardan biri olan "meslek seçiminin" öğrencilerin gerçek ilgi ve yetenekleri doğrultusunda bir mesleğe girmeleri yönünde kendilerine yardım edilmesi gerekmektedir.

Bireylerin ilgilerinin ölçülmesi ilgi envanterleri ve gözlemsel yollarla yapılmaktadır. Öğrencilerin okuldaki faaliyet alanları veya eğitsel kollardan hangisine ilgi duydukları, sosyal ve kültürel kolların hangisine üye oldukları, boş zamanlarında zamanını ne şekilde kullandığı gibi konulara ilişkin bilgiler öğrencinin sosyal, eğitsel ve meslek ilgileri hakkında gözlemsel ve tamamlayıcı ve geçerli bilgiler verirler.

Bireyin Benlik Algısı, Uyum ve Kişilik Özellikleri

Bireyin bilinmesi gereken yönlerinden biri de kişilik özellikleri ile benlik tasarımıdır. Bireyin genel ve özel yetenekleri, başarı ve ilgileri, beden yapısı, mizacı, duygusal nitelikleri, temel ihtiyaçları, alışkanlıkları tavır ve değer yargıları dinamik bir bütün olarak bireyin kişiliğini oluşturur. Bütün bu nitelikleri ile bireyin uyarıcı bir sistem olarak, kendisi ve çevresi ile olan etkileşiminin niteliği onun tipik davranışlarını ve uyumunu belirler. Bireyin kişiliğini oluşturan çok sayıdaki özelliklerinin hepsini her zaman bilmeye olanak olmayabilir. Ancak, kişisel ve sosyal uyumu ile ilgili duygusal kararlılık, başkaları ile işbirliği yapabilme, diğer insanlarla iyi ilişkiler kurabilme gibi genel ve önemli niteliklerini bilmek gerekir.

Bireylerin bilinmesi gereken boyutlarından biri de kişiliğinin önemli bir kısmını oluşturan benlik algılarıdır. "Benlik", bireyin zayıf ve kuvvetli yönleri ile kendini nasıl algıladığı, kendisi hakkındaki görüş ve değerlendirmeleridir. Birey, çevresine kendini algılama biçimine göre tepkide bulunur, kişinin davranışları onun kendisi hakkındaki değerlendirmelerini yansıtır. Bireyin tercihleri okul ve meslek seçimi, kendisi ile ilgili olarak aldığı geleceğe yönelik kararlar, kişinin kendisine verdiği değer ve benlik algısından önemli düzeyde etkilenir. Bireyin tutum ve davranışlarını, uzun ve kısa vadeli plânlarını, yaşam hedeflerini anlamak ve yorumlayabilmek için onun kendisi hakkındaki değerlendirmelerini yakından bilmek gereklidir.

Bireylerin kişilik özellikleri, kişisel ve sosyal uyumları ve benlik tasarımları konusunda bilgi toplamak için "vak'a kaydı", "derecelendirme ölçekleri", "otobiyografi" ve "kişilik ve uyum envanterleri" gibi kendini anlatma teknikleri ile gözlemsel teknik ve yaklaşımlardan yararlanılmaktadır. Bu teknikler ilerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Bireyin İş Tecrübesi

Gerçek iş tecrübesi, çalışan bireyler için söz konusudur. Ancak, çalışarak okuyan daha çok açık öğretim ve normal üniversite seviyesindeki öğrencilerle özel olarak lise ve meslek okullarında da iş tecrübesi almış öğrenciler bulunabilmektedir.

İş tecrübesine ait bilgiler öğrencilerin eğitsel, mesleki ve sosyal olgunluğu hakkında değerli ip uçları verirler. "Soru listeleri", "anket" ve "görüşme" kullanılarak işin çeşidi, süresi, kazancı, işteki başarısı ve kişinin yaptığı işe karşı geliştirdiği tavırlar hakkında bilgiler toplanmaktadır.

Bireyin çalışmış olduğu işler, onun ilgilerini, plânlarını anlamakta, eğitsel ve mesleki rehberlik yapmada önemli bilgilerdir. İş tecrübesi ve çalışma hayatı hakkında izlenim ve yaşantılar bireyin kendinin iyi ve eksik taraflarını görüp anlaması, başka çalışanlarla ilişki kurabilmeyi öğrenmesi, iş içinde iyi ve eksik taraflarını görüp anlamasına önemli yararlar sağlar. Bu çeşit tecrübeler psikolojik danışmada ve özellikle meslek danışmasında, iş ve meslek seçimi ile işe yerleştirmede önemli bilgilerdir.

Bireyin Geleceğe Yönelik Hedefleri ve Plânları

Bir diğer önemli bilgi alanı da bireyin kendisi ve ailesine ilişkin, geleceğe yönelik önemli hedefler ve plânlardır. Okul öğrencileri kendi başarı, yetenek ve olanaklarına uygun düşmeyen, duygusal ve gerçekçi olmayan ulaşılması güç ve belki de olanaksız hedefler ve plânlar tasarlayabilirler.

Bireylerin geleceğe yönelik hedef ve plânlarının olabilirlik ve akılcılık temellerine uygun olması gerekir. Bireyin yaşam biçimi, iş ve meslek seçimi, yapmak istediği öğrenim, bireyin niteliklerine ve gerçek durumlara uygun olmak zorundadır. Yetişkinler ve danışmanlar, objektif veriler ve bireyi bilgilendirme yolu ile kendisinin gerçekçi hedeflere ulaşmasına ve plânını gerçekleştirmesine yardımcı olmalıdır.

Bölüm 2

BİREYSEL FARKLARI ETKİLEYEN KALITIMSAL ETMENLER

İnsanlar beden yapıları ve görünüşleri, fizyolojik nitelikleri, cinsellikleri, zekâları, değer yargıları ve tutumları, duyguları, kişilik özellikleri, ilgileri ve yaşam biçimleri yönlerinden benzerlikleri olmakla birlikte, bireyler arasında sayısız bireysel farklar ve ayrılıklar bulunmaktadır. Bireylerin boy, ağırlık, yüz çizgileri ve beden biçimlerine ilişkin farklar ilk etapta kolayca gözlenebilir. Ancak, ilgi, yetenek, başarı, tutum ve kişilik gibi psikolojik niteliklerini gözlemek çok daha zordur. Bu zorluk psikolojik niteliklerin birinci gruptakiler gibi "doğrudan" değil, "dolaylı" olarak gözlenebilir olmasından kaynaklanmaktadır.

Bireyler arasında gözlenen bu ayrılıklar ve farklar hem "nicelik" hem de "nitelik" bakımından olan farklardır. Bireysel ayrılıklar olarak ortaya çıkan farklar "var" ya da "yok" türünden kategorik farklar olabilirse de daha çok derece farklarıdır. Bireysel farklar döllenme ile canlı organizmanın oluşumundan başlayarak, kalıtım ve çevre faktörlerinin birlikte etkisi ile ortaya çıkmaktadır.

Bireysel Farkların Nedenleri

İnsan davranışlarını belirleyen nitelikler, ne tek başına "çevrenin" ve ne de tek başına "kalıtımın" ürünüdür. Pekçok nitelik ve davranışların oluşmasında çevre ve kalıtım aynı derecede önemli rol oynamakla beraber, çevreye göre kalıtımın veya kalıtıma göre çevrenin daha geniş ölçüde etkin olduğu nitelikler yetenek ve davranışlar da vardır. Genel yetenek, mizaç ve kişiliğe ilişkin çeşitli özellikler çevre ve kalıtımın karşılıklı etkileşimleri sonucu, beden yapısına ilişkin özellikler, geniş ölçüde kalıtımın; tavırlar, değerler, ilgiler çeşitli alışkanlıklar geniş ölçüde toplumsal ve doğal çevrenin oluşturduğu nitelik ve davranışlardır.

Bireyselliğin Başlangıcı

Evrendeki ilk insanın, ister "evrim" süreci içinde binlerce yıl içinde oluşmuş olsun, ister inanışa göre, Adem ile Havva'dan türemiş olsun, bir kökeni olduğu gibi birey olarak da her insanın kendine özgü kişisel bir başlangıcı ve kökeni vardır. Her yeni canlının yaşamının başlangıcında bir "erkek" bir "kadın" vardır. Kadının ürettiği "yumurta" erkeğin ürettiği "sperma" tarafından döllenildiği anda yeni bir canlı yaşamına başlamış olur. Döllenme anında, bireyin anne, baba, atasından gelen tüm kalıtsal nitelikleri de kesinleşir ve yeni canlıya geçmiş olur.

"Kalıtım", ana-babanın üreme hücreleri "sperma" ve "yumurta" yoluyla döllenme anında bireye iletilen soyaçekimsel özelliklerdir. Döllenmeden başlayarak, doğumdan önce ve doğumdan sonraki canlının gelişim dönemlerinde annenin beslenmesi, beden ve ruh sağlığı çeşitli yaşam koşulları embriyonun çevresi olarak yeni canlının büyüme ve gelişmesini etkiler. Doğumdan sonraki fizikî, sosyal ve kültürel çevresinin etkileri ile birey, biyolojik bir varlık oluş halinden biyolojik, sosyal ve kültürel bir varlık haline dönüşmektedir.

Döllenmiş bir tek hücre olarak başlayan yeni canlı, bölünerek çoğalmaya başlar, yaklaşık 9 ay sonra, baş, gözler, gövde, kollar ve bacaklar ve içdolaşım sistemleri ile normal koşullarda yaşamını sürdürebilecek bir olgunluğa ulaşır ve doğum gerçekleşir.

Bireysel Farkları Etkileyen Kalıtsal Etmenler

Kalıtsal süreç içinde ana ve babada bulunan, birtakım özellikler "genler" yoluyla bireye geçer. Aynı çevrede yaşadıkları halde çocukların farklı özelliklere sahip olmaları, davranış ve gelişmelerindeki farklılıklar her bireyde kalıtımın etkisinin farklı olduğunu göstermektedir. Aynı ana ve babadan olan ve aynı aile çevresinde yetişen kardeşler de birbirlerinden farklı kişilik yapısına sahip olabilmektedirler. Yaşanılan çevre ve koşullar aynı olduğu halde bireylerin farklı yetenekleri, davranışları, başarıları ve ilgileri ol-

ması kalıtlarında olan farklarla açıklanabilir. Doğuştan zihince geri olan bir çocuk, ne kadar iyi bir çevrede yetiştirilirse yetiştirilsin normal zekâ seviyesine ulaşma olasılığı çok düşük olmaktadır. Bu örnekler kalıtımın etki derecesini ve önemini göstermektedir.

Bireysellikte Kalıtsal Süreç

Bireyin kalıtsal özellikleri, babanın üreme hücresi "sperma" ile ananın üreme hücresi "yumurta"nın kromozomlarında mevcut genler yani kalıtım üniteleri tarafından belirlenir. "Zigot" denilen döllenmiş yumurta, yeni bir canlının başlangıcı olup yumurta hücresinin çekirdeğinde 23 çift kromozom bulunmaktadır. Her bir kromozom çiftinin biri anadan diğeri ise babadan gelmektedir. Kalıtım üniteleri olan genler kromozomların üzerinde biri anadan diğeri babadan olmak üzere çift çift dizilirler. Kromozom ve genlerin nasıl dizileceği ve nasıl bir kalıtsal kombinasyon oluşturacağı konusunda Deoxyribonucleic asit (DNA) ve Ribonucleic asit (RNA) aktif rol oynamaktadır.

Kalıtsal olarak anne ve babadan yeni canlıya geçen bireysel özellikler "kromozomlar" ve onların üzerindeki gözle görülmeyen "genler" yolu ile döllenmiş yumurtaya geçer ve yeni canlı varlığın özelliklerini oluşturur.

Bireylerin Farklığı

Döllenmiş bir yumurtada da 46 kromozom bulunur. Bunun 23 tanesi anneden 23 tanesi de babadan yeni nesle geçer. Böylece, bebek eşit şekilde hem annenin ve hem de babanın kalıtsal özelliklerini taşır. Bireysel farklar sayısal olarak, olasılık kurallarına göre düşünüldüğünde, bebeğin annenin 46 kromozomundan 23'ünü alması (2^{23}) yaklaşık 8.388.608 çeşit "kombinasyon" oluşturmaktadır. Aynı şekilde, babanın 46 kromozomundan 23'ünü almasının da (2^{23}), 8.388.608 çeşit kombinasyon oluşturmaktadır. Ana ve babadan 23'er kromozomun bebeğe geçmesine ilişkin olasılık (2^{46}) dır. Teorik olarak yapılan hesaplara göre 150 trilyondan çok, farklı kombinasyon, farklı birey ortaya çıkmaktadır.

Anne ve babada olan niteliklerin bebeğe geçmesinde, niteliğin "dominant" veya "çekinik" bir karakterde oluşu da etkili olmaktadır. Dominant karakterde olan niteliklerin bebekte görülme olasılığı çekinik olanlara göre daha yüksektir.

Bilindiği üzere, aynı ana-babanın çocuk yapma durumları da sayıca sınırlıdır. Bugün 2-3 çocuk tavsiye ediliyor. Ayrıca, annenin yaş olarak çocuk üretme dönemi de sınırlıdır. Anne belirli yaşlar arasında çocuk yapma kapasitesine sahip olmaktadır. Bunlar ve trilyonları aşan "farklı olma" olasılıkları birlikte düşünüldüğünde, pratik olarak kardeşlerin veya herhangi iki kişinin aynen birbirlerine benzeme olasılıkları yoktur. Herşey "rastlantısal" olarak gerçekleşmektedir.

Ancak, "tek yumurta ikizleri" bu yargının dışındadır. Çünkü tek yumurta ikizleri, tek bir yumurtanın döllemesinden sonra, döllemiş yumurtanın bölünerek, aynı nitelikleri taşıyan iki ayrı canlı halinde gelişmesi ile oluşmaktadır. Tek yumurta ikizleri aynı kalıtım özelliklerini taşıdığı için birbirlerine benzemektedirler.

Kız veya Erkek Olmak

Bebegin "kız" ya da "erkek" olması havaya atılan bir paranın "yazı" ya da "tura" gelmesi gibi tesadüfen olmaktadır. Anne ve babadan çocuğa geçen 23 çift kromozomun içinde bir tanesi "cinsiyet kromozomu"dur. Cinsiyeti anne ve babadaki bu kromozom çifti belirler. Babadaki cinsiyet kromozom çiftinin bir üyesi (X) diğer üyesi (Y), annedeki cinsiyet kromozom çiftinin her iki üyesi de (X) ve (X) olarak belirlenmiştir. Sperma yumurtayı dölediği anda, cinsiyeti tayin eden kromozom (XY) olarak birleşirse erkek, (XX) olarak birleşirse kız olmaktadır.

Bu iki durumdaki birleşimin ikisinin de gerçekleşme şansı %50'dir. Yeni doğan birey, eşit şansla kız ya da erkek olmaktadır.

Bu doğanın koyduğu insanların üremesini ve karşı cins sayısındaki dengeyi sağlayan bir düzenlemedir. Dünyadaki insanların yarısı kız diğer yarısı erkek olmaktadır.

Özelliklerin Geçmesi

Kalıtımsal olarak ana-babadaki özelliklerin bebeğe geçmesi çok karmaşık bir süreçtir. Hala bilinmeyen çok yönleri bulunmaktadır. Bireyin boy, göz rengi, saçının düz ya da kıvrıkcık olması, derisinin rengi v.b. fiziki özellikler, daha sınırlı ölçüde genel yetenek düzeyi, belirli bir hastalığa yatkın olma gibi özelliklerin yeni canlıya geçme olasılıkları eşit değildir. Bu özelliklerin bazıları "dominant" ya da "baskın" bazıları ise "çekinik" nitelikte olmaktadır. Aynı özellik, ana ve babanın birinde dominant olduğu halde, diğerinde çekinik veya her ikisinde de dominant veya çekinik karakterlerde olabilmektedir.

Hangi niteliklerin geçip geçmeyeceği, Mendel (1857) tarafından geliştirilen ve "Mendel Yasası" olarak bilinen olasılıklar sistemine göre bir ölçüde açıklanabilmektedir. Buna göre, dominant olan niteliklerin yeni nesilde görülmesi olasılığı, çekinik olan niteliklere göre daha yüksektir. Ana-babanın her ikisinde de dominant olan bir özelliğin bebekte görülme sıklığı daha yüksek olmaktadır.

Baskın ve Çekinik Özellikler

Genlerin dizilişleri sonucunda ortaya çıkan özelliğin dominant veya çekinik olacağı, genlerin "baskın" ve "çekinik" özellik taşımasına bağlıdır. Baskın özellik anadan ve babadan gelen genlerin ya ikisinin birden veya birinin baskın özellik taşımasına, çekinik özellik ise her iki genin birlikte çekinik özellik taşıması gibi durumlara bağlıdır.

Bireyin fiziksel yapısına ilişkin özellikleri ile ilgili olarak baskın ve çekinik özelliklerden bir kısmı Tablo 2.1'de gösterilmiştir.

TABLO 2.1 - Bireyin Fizik Yapısına İlişkin Baskın ve Çekinik Özellikler

Baskın Özellikler	Çekinik Özellikler
Koyu renk göz	Açık renk göz
Koyu renk saç	Sarı, kızıl saç
Kıvrık saç	Düz saç
Fazla parmak	Normal sayıda parmak
Küt parmak	Normal boy parmak
Organ oransızlıkları	Organlardaki oran
Normal görme özellikleri	Renk körlüğü
Normal işitme özellikleri	Doğuştan sağırılık

Zekâ, mizaç, atletik olma ile bazı akıl ve beden hastalıklarına yatkın oluş gibi nitelikler, genlerin basit bir şekilde çift çift dizilişlerinden ziyade yapısal ve kimyasal yönden daha karmaşık diziliş ve fonksiyonlar meydana getirmeleri sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Atasal Kalıtım

Özelliklerin geçmesinde, kanbağı olan akrabalar ve büyük atalar arasında da derece farkları ile kalıtımın etkisi söz konusudur. Ana baba-çocuk, kardeşler ile çocuk ve diğer akrabalar arasında zekâ ve boy yönünden olan ilişki Tablo 2.2'de gösterilmiştir.

TABLO 2.2 - Ailedeki Bireyler ve Akrabalar Arasındaki İlişki ve Benzerlikler

Akrabalık İlişkisi	Zekâ	Boy
Ana baba-çocuk	.49	.51
Büyük atalar-çocuk	.34	.32
Amca, dayı, teyze, hala-yeğen	.35	.29
Yeğenler	.29	.34
Özdeş ikiz kardeşler	.88	.93
İkiz kardeşler	.63	.64
Kardeşler	.51-.53	.54-.60

Tablo 2.2'deki ilişkiler incelendiğinde aile ve atasal kalıtımın en yüksekten en düşüğe doğru, özdeş ikiz kardeşler, ikiz kardeşler, kardeşler, ana-baba-çocuk, amca, hala, teyze, dayı ve yeğenler şeklinde sıralandığı ve farklı derecelerde olduğu görülmektedir.

Türsel Kalıtım ve Soyaçekim

Her canlı türünün kendisine ilişkin olan kalıtımı da söz konusudur. Kalıtım yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan diğer canlı türlerine göre insan türüne ilişkin farklı genel yapı ve özellikler bugünün insanına binlerce yıl öncesinden gelmiş olup, yine insanlarla evrim ölçüleri içinde yüzlerce, binlerce yıl sonrasına aktarılacaktır. En geniş anlamıyla soyaçekim ve kalıtım, insan türüne özgü temel özelliklerin sürdürülmesini sağlamaktadır.

İnsan türüne özgü kalıtsal çerçeve içinde, anne ve babadan gelen gen gruplarıyla bireyin bedensel ve ruhsal yaşamının alt yapısı oluşmaktadır. Bu altyapıyla hem canlılar içinde insan türü olarak gelişmek ve hem de bireyin başka insanlardan farklı olmasını sağlayan bireysel nitelikler ortaya çıkmaktadır.

Kişisel Kalıtımın Etkisine İlişkin Araştırmalar

Öğrenme yeteneği ya da zekânın kalıtsal olduğunu ortaya koyan bazı incelemeler yapılmıştır. Zekâ düzeyi "yüksek" bir grup fare ile zekâ düzeyi "düşük" bir grup fare kalıtım süreci yönünden bir kaç nesil boyunca karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Fareleri zekâ düzeyine göre ölçmek ve seçmek için farelere açık ve kapalı yolların bulunduğu bir problem kutusunda yiyecek bulma deneyimleri yaptırılmıştır. Yiyeceğe ulaşmada "en az hata" yapanlar zekâ düzeyi yüksek, "en çok hata" yapanlar da zekâ düzeyi düşük grup olarak ayrılmıştır.

Daha sonra, bu iki grup ayrı olarak kendi içinde çiftleştirilmiş ve bu seçmeli çiftleştirme kuşaklar boyunca devam ettirilmiştir. 9. kuşakta zeki farelerden gelen nesil o kadar az hata yapmıştır ki, geri grubun en az hata yapanlarından daha az hata yapmışlar,

böylece yetenekleri ve kalımları farklı iki nesil ortaya çıkmıştır. Bu incelemede farelerin öğrenme yeteneklerinin kuşaktan kuşağa geçtiği görülmektedir.

Türsel veya İçgüdüsel Kalıtım

"Kişisel kalıtım" olduğu gibi bir de "türsel kalıtım" vardır. Örneğin Kellogg (1953) Gua adını verdiği bir şempanze ile aynı yaşta olan oğlunu tıpkı bir ikiz kardeş gibi beraber yetiştirmiştir. Her ikisi de 8 aylık olduklarında, yemekte kaşık kullanma, merdiven çıkma v.b. aynı şeyleri birlikte öğretmeye çalışmışlardır. Başlangıçta maymun bu tür şeyleri öğrenmede daha başarılı olmuş, ancak, 18. aydan başlayarak durum tamamen tersine dönmüştür. 3 yaşta maymun 50 kelimeyi ancak anlar hale geldiği halde, çocuk 900 kelimeyi anlar duruma gelmiştir.

İçgüdüsel Kalıtım

Her canlı türün kendine özgü etkinlikleri ve bunlara ilişkin belirli yetenekleri ve becerileri vardır. Canlının yaşamını sürdürebilmesi için kaçınılmaz olan bu yetenek ve beceriler içgüdüsel veya türsel kalıtımla yeni nesle geçer. İç güdüler kuşun yuva yapması, farelerin çiftleşmesi, kurbağaların yüzmeleri gibi, belirli şeyleri öğrenme ve belirli şekilde davranmadır. Bu davranışlar çok az veya hiç değişmeden karmaşık refleks halkaları şeklinde kalıtsal olarak türden türe geçmektedir. Bir davranışın içgüdü sayılması için üç temel koşul ileri sürülmektedir. Bunlar, davranışın (a) bütün türde yaygın olması, (b) ilk ortaya çıktığında davranışın tam olması, (c) belli bir uyarıcıya bağlı olmadan tepki veya davranışın görülmesidir.

İçgüdüler doğuştan kalıtsal olarak mevcut olmasına rağmen "olgunlaşma" sonucu ortaya çıkan davranışlardır. Semender yavruları belli bir olgunluğa erişince yüzer bu davranış bütün tür için yaygındır ve çevre koşulları ne olursa olsun ilk ortaya çıkışında tamdır.

İçgüdüsel davranışlarla ilgili bir araştırmada semender yavrularının bir kısmı yumurtadan çıkar çıkmaz bütün duyu organlarının çalışmasını ve davranışlarını olanaksız kılacak şekilde, "deneme grubu" olarak, koyu bir sıvı içine konup hareketten men edilmişlerdir. Bir grup yavru ise, "kontrol grubu" olarak, doğal koşullarda, normal su içinde büyümeye bırakılmışlardır. Kontrol grubundaki yavrular yüzmeye başladığında, deneme grubundaki sıvı içinde bulunan yavrular da normal suya bırakıldıklarında 30 dakikalık bir durgunluk devresinden sonra aynen diğer normal koşullardaki semender yavruları gibi yüzmüşlerdir.

Bu deney, içgüdüsel bir davranışın olgunlaşma sonucu tam olarak ortaya çıktığını çevre temrin ve öğrenme olanaklarına bağlı olmadığını, ayrıca, içgüdülerin belli bir uyarıcıya bağlı olmadan içgüdüsel davranışın kendiliğinden başladığını ve devam ettiğini göstermektedir.

Gelişme, Olgunlaşma ve Öğrenme

Hayvan türlerindeki davranışlar içgüdüsel temele dayandığı halde, insanlarda içgüdüsel davranışların sayılarının çok az olduğu ve insan davranışlarının "öğrenme" yolu ile kazanıldığı kabul edilmektedir. Bireysel davranışların geniş ölçüde öğrenme ile şekillenmesine rağmen, insandaki pekçok davranışlar "gelişme" ve "olgunlaşma" süreci sonunda ortaya çıkmakta ve kazanılmaktadır. Olgunlaşma organizmanın "büyüme" ve "gelişme" sonucu olarak bir işi veya davranışı yapabilir güce ulaşmasıdır.

Bireyin olgunlaşma süreci içinde, deneme, alıştırma ve temrinler sonucu ortaya çıkacak davranışlar için gerekli olan temel koşul ve yapılar sağlanmış olmaktadır. Örneğin, 24-34 aylık çocuklar üzerinde yapılan bir tırmanma deneyinde, çocuklardan yüksekçe bir yerden oyuncakları almaları istenmiştir. Bu amaçla özdeş ikizlerden yararlanılmış, ikizlerin biri bir gruba, diğeri ikinci gruba konarak oluşturulan iki gruptan birine "deney grubu" olarak merdiven çıkma temrinleri yaptırılmış, diğerine "kontrol grubu" olarak sadece koşmuş, oynamış ve o yaş için çocukların ken-

diliğinden ortaya koydukları çeşitli davranışlarla olgunlaşmaya bırakılmıştır.

Deney grubu, 12 haftalık bir temrinden sonra tırmanma işini başarabilmiştir. Kontrol grubu da 12 hafta sonra tırmanma işine başlamış, sadece bir hafta gibi kısa bir temrin döneminden sonra başarmıştır. Bu deney, sonuç olarak, olgunlaşmanın organizmaya yaşantı ve tecrübelerinden yararlanma olanakları sağladığını, olgunlaşma olmadan önce yapılan temrin ve alıştırımların davranışın öğrenilmesinde önemli bir katkısı olmadığını göstermektedir.

Davranışların temelinde bulunan, duyu organları, sinir sistemi ve uyarıcıya tepki gösterecek organlarından oluşan mekanizmanın birlikte gelişerek, kendilerine düşen görevleri yapabilir güce erişmesine "olgunlaşma" denmektedir. Belirli davranışlara temel olan olgunlaşma ve gelişme olmadan buna bağlı davranışlar gösterilememektedir.

Kalıtım ve Çevre İlişkisi

Bireyin sahip olduğu psikolojik özellikler kalıtım ve çevre koşullarının ortak bir ürünüdür. Kalıtım ile çevreyi birbirinin karşıtı, zıddı iki faktör olarak değil birbirini tamamlayan iki faktör olarak düşünmek gerekir. Kalıtım bireyin elverişli ortamda ilerde olabileceği şekli tavanı belirler, çevre ise, kalıtımın hazırladığı temel gücü gelişip, gerçekleştirecek koşulları hazırlar. Çevre koşulları bozuk, yetersiz ve sınırlı ise kalıtsal özellikler tam olarak gerçekleşemez. Bununla beraber, en elverişli ve kusursuz çevre koşulları bile kalıttan gelen olanakları aşamaz.

Bireyin gelişimi üzerindeki çevre etkileri, kalıtsal etkiler tarafından sınırlanmaktadır. Çevre olanakları ve eğitimin etkileri, bu bakımdan, sonsuz düzeyde olanaklara sahip olamamaktadır. İnsana özgü nitelikler ve davranışlar, insanların kendi türünden, bireysel kalıtım ve kökeninden gelen özellikler ile yaşanan doğa ve insan türünün oluşturduğu çevre etkileri ve koşulları içinde biçimlenmektedir.

Bölüm 3

BİREYSEL FARKLARI ETKİLEYEN ÇEVRESEL ETMENLER

Kalıtım ve çevre birey üzerinde birlikte etkili olmaktadır. İnsan yaşamı ve davranışları, üzerinde çevre etkilerinin de büyük rolü vardır. "Çevre" kavramı, genetik ve kalıtsal olanlar dışında, insan davranışlarını etkileyen tüm fiziksel, sosyal, kültürel, eğitsel ve psikolojik etmenleri içine alır.

Çevrenin Kapsam ve Niteliği

Davranışları etkileyen önemli ve kapsamlı bir etmen olarak "Çevre" kavramı çok geniş bir anlam taşır. Bireyin beslenme şekli, hareket, hava, ışık, ısı gibi gereksinimleri, barındığı yerin fiziki ve sosyal koşulları, yakınları ve görüştüğü kimselerle olan ilişkileri, bireyin kendisine karşı olan duygu ve davranışları, benlik algısı, okuduğu kitaplar, eğitim, öğrenme, aile ve yaşam ortamı, içinde bulunduğu ortam ve koşullar gibi çok çeşitli durum ve nitelikler bireyin çevresini oluşturur.

Çevre kapsamı içinde, besin, hava, sıcaklık, ışık, atmosfer basıncı, organizmanın fiziksel çevresinin önemli öğeleridir. Bireyin etrafındaki insanlar, onların örf ve adetleri, gelenek ve görenekleriyle, yaşam biçimleri, sosyal ve kültürel çevreyi meydana getirir. Bireyin çevresel etkiler altında kendisini rahat hissedip, etmeyişi, belli başlı temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma derecesi, bireye açık olan tercihler ve olanaklar onun kişiliğinin ve davranışlarının gelişimini ve şekillenmesini etkiler.

Çevre koşulları bireyin çeşitli özelliklerini farklı derecelerde etkilediği gibi, çevresel etmenlerin her insan üzerindeki etkisi de farklı olmaktadır. Bu nedenle, çevresel etmenler hem bireysel farklılığa sebep olmakta ve hem de bireysel farklardan dolayı her bireyi farklı etkilemektedir. Bir ailedeki iki kişinin çevresi bile bir-

birinin aynı sayılamaz. İki kişinin çevre etkilerini yüzde yüz eşit kılmak olanağı yoktur.

Çevrenin bireyin gelişimi üzerindeki etkileri konusunda özdeş ikizler üzerinde yapılan araştırmalarda çevrenin, bireyin zekâ ve beden özellikleri üzerinde çok az kişilik ve duygusal özellikleri ile toplumsal davranışları üzerinde ise daha çok etkileri olduğu bulunmuştur.

Nitelikler Kuramı

"Nitelikler Kuramı" (Traits) bireylerin çok çeşitli nitelikler yönünden bireylerin birbirinden farklı olduğu gerçeğine dayanmaktadır. "Nitelikler" (traits) "bir bireyi diğer bireylerden ayırdedebilen, oldukça kalıcı ve belirgin olan özelliklerdir. Çeşitli bireyi tanıma teknikleri kullanarak, bireyin farklı niteliklerini ayrı ayrı ölçme ve bireyin bütününe tanımaya çalışma yaklaşımı da nitelikler kuramı ile ilişkilidir. Nitelikler kuramına göre, bireyler arasındaki nitelik farklarının belirlenebilmesi için bireylerin, diğer bireylerle karşılaştırılması gerekmektedir, bir bütün olarak bir bireyi, başka bir bireyle karşılaştırmak mümkün değildir. Bir bireyin gözlenmesi ve betimlenmesi süreci içinde, eşyaların olsun, bireylerin olsun, karşılaştırılmalarını objelerin sahip oldukları niteliklere (traits) göre yapmak zorunluğu bulunmaktadır.

Nitelikler kuramına göre, bireyleri karşılaştırmak soyutlanmış bir niteliği ölçmek ve hakkında bilgi toplamak, bireyin bütünlüğünü bozmaz, bireylerin ortak ve belirli niteliklerine göre, diğer bireyle olan derece farkları, benzerlik ve farklı yönleri ile karşılaştırma yapılarak, bireyler arasındaki farklar ortaya konabilir.

Niteliklerin Kapsam ve Dağılımı

Günlük konuşma dilinde insanlar genel olarak bir bireye ilişkin nitelikleri "var" veya "yok" şeklinde "kategorik" ifadeler kullanarak belirtirler. Halbuki bireyler arasındaki nitelik farkları var ya da yok olmaktan çok bir "derece" farkıdır.

İnsanlar arasındaki "nitelik" farkları üzerinde yapılan gözlem ve araştırmalar bireyler arasındaki nitelik farklarının sürekli bir dağılım oluşturacak biçimde "derece" farklarından oluştuğunu göstermektedir. Bu sonuçlar bireysel farkların "nitel" betimlemelerden ziyade "nicel ölçüler" ile sayısal olarak ifade etmenin mümkün ve gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

Bu gün bireysel farklara ilişkin birçok özelliğin frekans dağılımı şeklinde ifade edilmesi ve derece farklarının gösterilmesi mümkün olmaktadır. Belirli bir nitelik yönünden bir grup içindeki bireysel farklar, grafikler, frekans poligonu ya da histogram şeklinde gösterilebildiği gibi, merkeze yığılma ve dağılım ölçüleri gibi istatistiklerin hesaplanması da mümkün olmaktadır.

Fiziksel veya psikolojik niteliklere ilişkin dağılımlar genelde ve yaklaşık olarak "normal dağılım" eğrilerine benzerlik göstermektedirler. Psikolojik niteliklere ilişkin ölçüler, niteliğin varlığını veya yokluğunu gösteren mutlak bir sıfır noktasına göre değil, nitelik yönünden bireylerin birbirlerine göre olan durumlarına ve derece farklarına göre yorumlanmaktadır. Bireysel nitelik farkları grup normları ölçüt alınarak betimlenebilmektedir.

Doğum Öncesi ve Sonrası Çevre Etkileri

Döllenme anından başlayarak, doğum öncesi çevre koşulları "fetüsün" büyüme ve gelişimini etkilemektedir. Bu durum bireyin bir çok özelliklerinin kalıtsal olarak, sadece genlerin yapısal özellikleri tarafından belirlenmediğini ortaya koymaktadır.

Birey ana rahminde iken ananın geçirdiği tifo gibi şiddetli ve ateşli hastalıklardan, annenin gereksinmelerinin tam sağlanmasından, annenin alkol, sigara v.b. alışkanlıklarından, ruh sağlığı yönünden gergin olmasından ana ile birlikte fetüs de etkilenmektedir. Doğumdan sonraki "çevre" kavramı ise, çok daha geniştir. Bireyin yaşadığı her yer ve koşullar, ilişkide bulunduğu her varlık, onun çevresini oluşturur.

Doğum Öncesi Çevre Etkileri

Aynı kalıtsal özelliklere sahip olan tek yumurta ikizleri bile ana rahmindeki koşullar yönünden aynı çevreye sahip olmayabilirler. İkizlerden biri ölebilir diğeri yaşayabilir, anne karnında biri altta, diğeri üstte kalabilir ve bu şartlar büyüme ve gelişimlerini etkileyebilir.

Doğum öncesi çevre şartları arasında annenin fiziksel ve duygusal durumu en önemli olanıdır. Gebelik esnasında annenin yeterince beslenememesi fetüsün gelişimini etkiler, belirgin kansızlık, bronşit, soğuk algınlığı v.b. rahatsızlıklara karşı dayanıksızlık meydana getirebilir. Narkotik maddelere, sigara ve içkiye alışkanlık geliştirmiş annelerin bebeklerinde de aynı alışkanlık gözlenmektedir. Annenin gebelik süresince "x ışınları" tedavisi görmesi bebeğin fiziksel ve zihinsel bakımdan arızalı olmasına yol açabilmektedir.

Eğer annenin duygusal hayatında bir sarsıntı olursa fetüs aşırı derecede aktif olmakta ve bu hal doğumdan sonra da devam etmektedir. Annenin duygusal durumu ile fetus'un duygusal durumu arasındaki bu ilişki yaşanan heyecanın anne üzerindeki "hormonal" etkilerine bağlı görünmektedir. Anne korku veya öfke duyduğu zaman iç salgı bezleri, özellikle "adrenal" bezi çalışmaya başlar ve çıkardığı "adrenalin" hormonu plasenta yolu ile bebeğe iletilmekte, bebeğin dolaşım sistemi uyarılmakta, fetüsün hareketlerinde hızlanmaya neden olmaktadır. Bu belirti daha sonra bebeklik döneminde de devam etmektedir. Böyle bebekler genelde aşırı derecede hareketli, aktif, kolayca öfkelenen ve huzursuz bebekler olmaktadır.

Doğum Sırasındaki Çevre Etkileri

Doğum esnasında bebeğin oksijensiz kalması, zekâ ve motor geriliğine ve duygu kütlüğüne, (Apathy) neden olmaktadır. Vaktinden evvel doğan bebeklerin gelişimleri yavaş olduğundan ana-baba ve çevredeki diğer yakınları tarafından ya aşırı ilgi ve ihti-

mam görmekte ya reddedilmekte, bu da bebeğin gelecekteki yaşamını ve kişilik gelişimini önemli düzeyde etkilemektedir.

Doğum Sonrası Çevre Etkileri

Doğumdan sonraki çevre etkilerinin olgunlaşmaya bağlı olup öğrenme ile ilgisi olmadığı sanılan davranışların, bebeğin doğumdan sonraki ilk yaşantılarına bağlı olarak etkilendiğine ilişkin birçok araştırma bulunmaktadır.

İlk Yaşantıların Çocuk Gelişimindeki Önemi

"Yaşantı" sözcüğü çeşitli uyarıcılar tarafından duyu organlarının uyarılması sonucunda, bireyde kalan izlenimler anlamına gelmektedir. Bu anlamda bireyin yaşantı kazanması için bilincinin oluşup gelişmesi zorunluğudur. Yeni doğan bebek dış dünyadaki çeşitli uyarıcılarla karşılaşmaktadır. Sakin bir odada yatar-ken bile bebek kollarını, başını ve gözlerini hareket ettirerek oldukça karmaşık uyarıcıların etkilerini alır. Bireyin davranışları üzerinde, bedeninin, fizik yapısının gelişip olgunlaşması kadar bu ilk yaşantıların da önemli etkileri vardır. Bebek bu uyarıcılardan yoksun bırakıldığı zaman davranışının ilerde bozuk ve kusurlu olarak ortaya çıkması olası olmaktadır.

İlk Yaşantıların Duyu ve Algılara Etkisi

Doğuşta kör olup yeniyetmelik çağında ameliyatla gözleri açılan kimselerin görsel algı yönünden çok geri oldukları ve bunu uzun çabalar ve temrinler sonunda bile tam olarak kazanamadıkları görülmektedir. Bu kimseler çevredeki eşya ve insanları görsel olarak ayırtetmekte büyük zorluk çekmektedirler. Karanlıkta büyütülen köpek ve maymun yavrularının da aydınlığa çıkarıldıklarında aynı şekilde görsel algıları yönünden gerilik gösterdikleri gözlenmiştir.

Görme algısının gelişimi için hayatın ilk yıllarında kazanılan görsel duyumların çok önemli olduğu bilinmektedir. Ayrıca, görsel algının kazanılabilmesi için gerekli görsel uyarıcının, ışıkların,

diğer uyarıcı örüntülerinden ayrı tek bir uyarıcı halinde değil, eş-yalardan yansımış olarak verilmesi gereklidir.

İlk yaşantı ve çevredeki uyarıcılar dokunma algıları için de çok önemlidir. Kol ve bacakları kartonlarla sarılıp, derisi yoluyla dokunma duyumu alması engellenerek büyütülen şempanzelerde dokunma duyumunun gelişmediği görülmüştür. Bu araştırmada maymunun kolu çimdiklendiği zaman, uyarıcıya yönelik bir tepki olmayan gelişigüzel hareketlerde bulunmuşlar, toplu iğne ile batırıldığı zaman ise acı duymamışlar, sanki hoşlanmış gibi anlamsız davranışlar göstermişlerdir.

Öğrenmenin payının çok az olduğu, iç güdüsel davranışlar da olgunlaşma ve ilk yaşantıların bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birinin olmaması halinde davranışın ilkel düzeyde kalması veya anormal olması olasılığı artmaktadır. Uzun süre galama tepkisi engellenen civcivlerin daha sonra serbest bırakıldığında hiçbir zaman normal civcivler gibi galama davranışı gösteremedikleri görülmüştür. Gelişim süreci içinde belirli bir davranışın ortaya çıktığı "kritik dönemlerde", bu davranışların yapılması engellenirse ve bu engelleme süresi uzarsa, bu davranış artık normal bir şekilde yapılamamaktadır.

Çevre ve İlk Yaşantıların Zihin Gelişimine Etkileri

Çevrenin ve ilk yaşantıların engellenmesinin zihin gelişimi üzerinde de zararlı ve çok önemli etkileri olmaktadır. Çevre koşulları aşırı derecede sınırlı ve kısıtlayıcı olduğu durumlarda zekâ daha çok kalıtımın ürünü olarak görülmektedir. Kalıtım etkilerini sabit tutup, çevre koşullarını değiştirerek, çevrenin zihin gelişimi üzerindeki etkilerini ortaya koyan araştırmalarda tek yumurta ikizlerinden yararlanılmaktadır.

Aynı kalıtsal özelliklere sahip olan tek yumurta ikizi, kardeşler bazen farklı çevrelerde yetişmektedirler. Bir araştırmada farklı çevrelerde yetişmiş ondokuz çift eş ikiz incelenmiş ve bunların beden ve fiziksel özellikler yönünden birbirlerine çok benzedikleri

halde ölçülen zekâ bölümleri arasında 1 ila 24 puan arasında değişen farklar olduğu görülmüştür. Aynı çevrede birlikte yetişen eş ikizlerin zekâ bölümleri arasında ise ortalama beş puan kadar bir fark bulunmuştur.

Bu araştırmalarda ikizlerin bulundukları çevreler aşırı derecede farklı değildir. Bebeklerin yaşam çevrelerinin çok kısıtlı olması halinde zihin seviyeleri arasındaki farkların çok daha fazla olacağı açıktır. Nitekim yetimhane gibi çocuk bakım "kurumlarında" yetişen çocukların zihin seviyelerinin "koruyucu" veya "asıl aileleri" yanında yetişen çocukların zihin seviyelerine göre daha düşük olduğu bulunmuştur. Kurumlarda sosyal ve ikili etkileşim olanaklarının çok sınırlı oluşundan dolayı ilk yaşantılardaki gerilik çocuğun zihin gelişimini büyük ölçüde etkilemektedir.

Bazı araştırmacılar, (Spitz 1953) çocuklarda gözlenen bu geriliğin, ileri yaşlarda çocuklar iyi çevrelere alınsalar dahi bu farkın kapatılamadığını belirtmişlerdir. Diğer bazı araştırmacılar ise çocuğun elverişli bir çevreye alınması halinde bu geriliğin bir dereceye kadar telâfi edilebileceği görüşündedirler.

Çevrenin Kişilik Gelişimine Etkileri

Bireyi tanıma teknikleri, temelde bireyin davranışlarını ve gelişimini izlemek amacıyla yönelik olarak, bireyin bütününe ilişkin tüm nitelikler hakkında bilgi toplama yöntemlerini kapsar. Kişilik çeşitli bireysel nitelikler arasında önemli bir yer tutar.

Kişilik Kavramı

Bazıları "kişiliği", bireyin diğer insanlar üzerinde bıraktığı olumlu ve olumsuz etki ve "izlenimler" olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımda, bireyin kişiliği gözlemsel olarak diğer insanlar üzerinde bıraktığı izlenimler olarak algılanmaktadır.

Literatürde, kişilik bireyin sahip olduğu "niteliklerin bütünü" olarak da ifade edilmektedir. Ancak, Gestalt psikoloji ekolüne ilişkin

kin görüşleri benimseyenler, kişiliğin parçaların bütünü değil, önemli olanın kişiliğin organizasyonu ve yapısal kalıpları olduğunu ifade etmektedirler. Kişiliği, bireyi diğer bireylerden ayıran kişisel niteliklerin ve davranışların bütünü olarak tanımlayanlar da vardır. Warren (1934)'ın İngilizce lügatında ise, "Kişilik bireyin, bilişsel, duyuşsal, heyecansal, fiziksel nitelikleri ve kişiyi diğer bireylerden belirgin bir şekilde ayıran niteliklerin bütüncül ve yapısal organizasyonu" olarak tanımlanmaktadır.

Kişiliğin temel alt yapısı, bireye ilişkin kalıtsal ve çevresel etmenlerdir. Kalıtım ve çevre etkileşiminin bir ürünü olarak oluşan bireyin "benlik yapısı" ve "kişiliği" gelişim süreci içinde zamanla kazanılan bir özelliktir.

Kişiliğin Gelişimi

Yeni doğan çocuk, ne bir kişilik yapısına, ve ne de çevresindeki şeyler hakkında bir kavrama sahiptir. Günler, aylar ve yıllar geçip büyüdükçe, yavaş yavaş "kendisini", çevresinde bulunanlardan ayırt etmeye farklılaştırmaya başlar, "ben" ile "benden başkası" kavramlarını öğrenir ve gelişir. Çocuk büyüyüp olgunlaştıkça, çevresi ile olan etkileşimleri ve "sosyalleşmesi" sağlandıkça, diğer kişiler, gruplar, cisimler ve olgular karşısında çocuğun "ben kavramı" şekil almaya başlar ve "bireysel benliği" ve kişiliği oluşur.

Kişilik, dinamik, her zaman hareket halinde, değişebilecek olan bir yapı olmakla birlikte oldukça sürekli ve kararlı bir nitelik taşır. Kişilik özelliklerinin "sürekli" ve "kararlı" olması nedeniyle bireye özgü nitelikler belirlenebilmekte, ölçülebilmekte ve bireyler için sakin, atak, uyumlu gibi betimlemeler yapılabilmektedir.

Ölçme ve gözlem amaçları ile bireylerin kişilik özellikleri ve gelişim düzeyleri hakkında elde edilen bilgiler bireyi tanımak, davranışının nedenlerini anlamak, bireyin durumuna uygun bir yardım sağlamak ya da gelecekteki davranışlarını yordama olanağı vermektedir.

İlk Çocukluk Yaşantılarının Kişilik Özellikleri Üzerindeki Etkileri

Bireyin çevre etkisi altında en fazla kalan özellikleri kişilik özellikleridir. Bebeklik çağında geçirilen ciddi psikolojik yaşantılar, özellikle anne sevgisinden yoksun olma bireyin kişiliğini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu konuya ilişkin olarak hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar ilginç sonuçlar vermiştir. Sosyal etkileşim olanağından yoksun olarak yetiştirilen köpek yavrularının ileri yaşlarda insanlarla etkileşimde bulunamadıkları gözlenmiştir.

Bu alanda Harlov (1960)'un maymunlar üzerinde yaptığı deneme çok ilgi çekicidir. Harlov doğumdan 6-12 saat sonra maymun yavrularını annelerinden ayırıp biri sadece kalın telden, diğeri ise, telin üzeri yumuşak bir bezle kaplı iki anne yanında büyütülmüştür. Annelerin her ikisine de bir emzik bağlanarak yavruların annelerce sütle beslenmesi sağlanmıştır.

Araştırma bulgularına göre her iki anne de biyolojik bir gereksinim olarak, yavrulara besin sağladığı halde yavruların bez kaplı anneye sarılma frekansı, tel anneye sarılma frekansından çok daha fazla olmuştur. Korku ve kaygı uyandıran uyarıcılar karşısında yavru maymunlar bez anneye daha çok sarılmışlar, kendilerini güvenli ve rahat hissetmişlerdir.

Tel anne ile büyütülen maymunlar ise korkularını yenmek için tel anneye doğru koşmuşlar, ama ona sokulup sarılmamışlar, bir köşeye kıvrılıp başlarını elleri arasına almışlar, sallanmaya veya sırtlarını tel anneye sürtmeye başlamışlardır. Ama bu tepkiler maymun yavrularının kaygı ve korkularını azaltmaya yetmemiştir. Bez annenin yumuşaklığı ve temasla elde ettikleri dokunma duygusu yavru maymunlara güven vermiştir.

Bir diğer araştırmada, Weininger (1956) sütten yeni kesilmiş 21 günlük farelerden bir grubu her gün sol avucuna alıp sağ eli ile sırtlarını bir süre sıvazlayarak, okşamıştır. Okşanan farelerin okşanmayan fare grubuna göre daha çabuk büyüyüp geliştikleri-

ni, daha fazla yememekle birlikte diğer gruptakilerden daha fazla kilo aldıklarını görmüştür. Okşanan fareler açık hava ve parlak ışıktan daha az korkmuşlar, zorlayıcı sıkıntılı koşullara daha fazla dayanabilmiş ve uyum sağlamışlardır.

Fareler iki gün ve daha fazla aç, susuz ve bağlanmış olarak bırakıldıktan sonra yapılan otopside, okşanan farelerde, okşanmayanlara göre daha az kalp bozukluğu, mide kanaması ve adrenal büyümesi gibi belirtiler gözlenmiştir.

Çevre Etkileri Üzerinde Çocuk Bakımevlerinde Yapılan Araştırmalar

Çevrenin psikolojik etkileri konusunda insanlar üzerinde yapılan en dikkate değer araştırma, Spitz (1953) tarafından çocuk bakımevlerinde yapılmıştır. Kurumlara bırakılan iki grup çocuk üzerinde yapılan incelemede, gruptan biri terkedilmiş çocuklara mahsus olan ve ancak hemşire ve bakıcılar tarafından fiziksel ihtiyaçların karşılandığı bir grup, öbür grup ise yuvada bulunan ve annelerinin bakım ve ihtimamına sahip bulunan bir gruptur.

Her iki gruptaki çocuklar iyi bir fiziksel bakım görmüşler, muntazam ve bol gıda almışlar, sık sık sağlık kontrolünden geçmişlerdir. İki grup arasındaki en önemli fark, "deneysel değişken" olarak incelenen, birinci gruptaki çocukların sevgi ve şefkatten yoksun bırakılmalarıdır.

Araştırmada sonuç olarak, yetimhanelere bırakılan, mekanik bir şekilde bakımları yapılan çocuklarda, kurumda kalma süresi ile tam orantılı olarak zihin gelişimi bakımından bir gerileme gözlenmiştir. Yetimhaneye en son bırakılan grup, uygulanan bebek zekâ testinde, ortalama 124 puan, bir yıl kurumda kalanlarda ortalama 72, 2 yıl kalanlarda ise 45 puan olarak bulunmuştur.

Yuvada yetişen çocuklar ise iki sene boyunca zekâ testi puan ortalamalarında önemli bir değişiklik olmamıştır. İki grup fiziksel dayanıklılık yönünden de fark göstermişler, yetimhanedeki çocuklar daha sık hastalanmışlar ve ölüm oranları daha yüksek olmuştur.

Kurum ve bakımevlerinde yetiştirilen çocukların yetişkinlik çağlarındaki davranışlarını ve niteliklerini inceleyen araştırmalar da vardır. Bu araştırmalarda bebekliklerinde, erken yaşta bakımevine verilen ve uzun zaman kalanlar, daha ileri yaşlarda bakımevlerine verilen ve daha kısa süre kalanlarla karşılaştırıldığında, uzun süre kalan gruptaki gençlerin çevreleri ile olan sosyal uyum düzeylerinin düşük olduğu, daha fazla davranış bozukluğu gösterdikleri ve zihin fonksiyonlarında gerilik olduğu gözlenmiştir. Kurumda yetişen çocuklar koruyucu aileler yanında yetişenlere nazaran duygusal bakımdan daha yüzeysel, aşırı bir sevgi ihtiyacı içinde olmuşlar ve karşılarındaki kişilerden daima bir şeyler "almayı" bekleyen fakat "vermeyi" bilmeyen bir kişilik göstermişlerdir.

Çevrenin Bireyin Benlik Tasarımına Etkileri

Bireyin benlik tasarımı doğduğu andan başlayarak, geçirdiği yaşantıların, olayların ve çevresindeki kişilerle olan etkileşiminin bir ürünü olarak yavaş yavaş oluşur. "Benlik" bireyin kendini görüş tarzı, özellikleri, yetenekleri, emel ve ideallerine ilişkin kişisel kanılarının dinamik bir örüntüsüdür. Birey gelişiminin ikinci yılından başlayarak, kendisinin duyuları, fikirleri ve istekleri olan ayrı bir varlık olduğunu farkederek. Kişi önce "aile" üyeleri ile sosyal bağlar kurar, daha sonra kendi "akranları" ve yaşlılarını keşfeder, bağımsızlığı ve hareketliliği arttıkça başka çevrelerle de ilişkiler kurar ve benliği çevresi ile olan ilişkilerini algılayış biçiminin bir ürünü olarak oluşur.

Bireysel benliğin gelişmesinde kişilerarası ilişkilerin, bireyin çevresindeki kişilerin tepki, yorum ve değerlendirmelerinin büyük bir önemi vardır. Bireyin çevresindeki kişilerin beğenip beğenmemeleri, övmeleri ya da yermeleri, kendisi hakkında söyledikleri olumlu ve olumsuz şeyler benliğinin alacağı şekli önemli düzeyde etkiler. Sürekli olarak kendisine çirkin, aptal, tembel denen bir kişinin bu değerlendirmelere paralel bir benlik ve buna uyan davranış örüntüleri geliştirmesi olasılığı yüksektir.

Benlik, acı ve tatlı bireyin birçok yaşantıları sonunda öğrenilen, gelişmeye ve değişmeye devam eden bir süreçtir. Benlik kavramının günlük davranışlar ve hatta yapılan işlerdeki başarı üzerinde büyük bir etkisi vardır. Benlik, bireyin içinde kendisini gözetleyen, yargılayan, değerlendiren ve davranışlarını düzene koyup yöneten bir güç gibidir, kişinin beklentilerini ve yaşamını önemli düzeyde etkiler.

Kültürlenme ve Bireysellik

"Kültür" bir toplumdaki bireylerin gelenek, adet ve alışkanlıkları ile yaşamın önemli yönleri hakkındaki inanç ve tutumlarının bütünü, insanların yaşam biçimleridir. "Kültürlenme" ise bireylerin içinde yaşadığı toplumun kültürü öğrenme sürecidir.

Bireysel farkların oluşmasında toplumsal çevre büyük önem taşır. Her toplumsal grupta, grubun geleneksel kültürel örüntüsü, yetişkin kuşağın sonraki genç kuşağa sistemli olarak öğretmesi sonucu, grup üyeleri ortak kişilik özellikleri geliştirirler, gruptaki bireylerin belirli temel özellikleri oluşur. Saldırgan ve savaşçı gruplarda yetişen bireyler bu nitelikleri taşır, barışçı gruplarda yetişen bireyler anlaşmazlıklarını barışçı yollarla çözmeyi öğrenirler. Bir grubun genç üyelerinin eğitimi ne denli yoğun ve belirli yönde olursa, üyeler de birbirine benzer ve bireyler arası farklılıklar bir ölçüde azalır. Böylece, belirli görüşleri olan kültürler ve topluluklar ortaya çıkar.

Genel toplumsal ve kültürel çevre içindeki aile, cinsiyet, yaş, meslek gibi "alt grupların" da kendilerine özgü kuralları, değer yargıları ve inançları vardır ve bireyler ait oldukları alt grubun kendilerinden beklediği toplumsal rollere uyarlar. Böylece, bir anenin, öğretmenin ve bir öğrencinin toplumdaki rollerine göre bireyler farklılaşır. Toplumsal roller bir gruptan diğerine de farklılık gösterirler. Ayrıca, bireyin gelişimsel olarak toplum içindeki yeri ve statüsü değiştikçe, rolü de değişir.

Birey, birbirini izleyen, çocuk, öğrenci, iş adamı, işçi, karı-koca ve ana-baba v.b. durumlara ulaştıkça rolleri ve izleyeceği kurallar da değişir. Toplum, olumlu ve olumsuz pekiştiricilerle bireyi bu rolleri üstlenmeye yöneltir. Bireyin beklenen rolleri kurallarına göre yerine getirmesi kişiliğini geliştirir. Toplumsal rollerdeki aksaklıklar, uyuşmazlıklar ve bu rollerin iyi belirlenmemiş olması bireyin kişilik gelişimini, sosyal uyumunu etkiler ve çatışmalara neden olur.

Bireysel Farkların Gelişimi

Her birey diğer bireylerle etkileşim içindedir. Bu ilişkiler önce aile üyeleriyle başlar, sonra kendisi için anlamlı olan diğer kişilerle sürdürülür. Bireyler farklı alt gruplara ait oldukları ve farklı bireylerle ilişkiler içinde bulunduklarından toplumsal ve kültürel ortamda bireylerde kendine özgü farklı bir biçimde gelişirler. Bireyleri farklılaştırıcı bu sosyal kalıtım sonucu olarak da hiçbir birey bir diğeriyle özdeş bir ortam içinde büyümeyebilir ve bireysel farklar ortaya çıkar.

Gelişim hızı aynı olmamakla birlikte bireyin genel gelişimi düzenli bir sıra izler ve süreklilik gösterir. Tüm bireyler aynı gelişim dönemlerinden geçmekle birlikte, öğrenme ve büyüme sürecinde bireysel farklılıklar görülür. Her gelişim dönemi bir önceki dönemin gelişim temelleri üzerine kurulur ve bu dönemden etkilenir. "Çocukluk" dönemi "bebeklik" döneminden, "ergenlik" dönemi çocukluk döneminin yaşantılarından etkilenir; birey bebeklikten "yetişkinliğe" doğru yol alırken, kişilik yapısı ve nitelikleri de giderek farklılaşır ve bireyselliği belirgin hale gelir.

Bireysel Farkların Diğer Boyutları

İnsanlar hem fiziksel yapıları ve hem de psikolojik nitelikleri bakımından birbirinden çok farklıdırlar. İnsan gelişen büyüyen bir varlık olarak zaman içinde değişir. Belli yaşlardaki, belli dönemlerdeki bireylerin nitelikleri farklı yaş ve dönemlerde bulunan çocukların niteliklerinden farklıdır.

Bireyler kız-erkek gibi farklı cinsten olmalarına göre de farklılık gösterirler. Erkek ve kızlar ilgi ve yetenekleri, cinsel ve psikolojik gelişim özellikleri yönünden az ya da çok birbirinden farklılık gösterirler.

Bireyler yetenekleri, gelişim ve bilgi düzeyleri, geçmiş yaşantıları, duyguları, ilgileri, amaç ve idealleri, sosyal ve ekonomik durumları gibi çeşitli yönlerden birbirlerinden farklıdırlar. Bireylerdeki farklı niteliklerin bir kısmı kalıtsal bir kısmı ise öğrenme yoluyla kazanılmaktadır.

İnsanın beden yapısı ve yetenekleri yanında çok karmaşık bir duygusal ve sosyal yaşamı vardır. Bireyin benliği her insanda kendine özgü nitelikler gösterir, biyolojik ve sosyal etmenler yanında bireysel olarak kişiliğin oluşmasında üçüncü bir güç olarak rol oynamaktadır. İnsanlar kendilerini nasıl biliyor ve algılıyorlarsa öyle davranırlar.

Bireysel Farkların Oluşumunda Rastlantısal Etmenler

Bireysel farklar üzerinde rastlantıların da önemli rolü vardır. Soyaçekim konusunda kısalık ve uzunluk, esmerlik ve beyazlık, kadınlık ve erkeklik gibi nitelikler üzerinde, genler arasındaki "rastlantısal" birleşmelerin rolü yanında, toplumsal ve kültürel yönden, köy ya da kentte yaşamak, dünyanın ya da bir ülkenin herhangi bir yöresinde dünyaya gelmek, bir çok kızkardeş içinde tek erkek olmak, en büyük ya da en küçük çocuk olarak doğmak, kişiliği etkileyecek bir takım önemli hastalıklara yakalanmak gibi rastlantılar da bireylerin farklılaşmasını önemli şekilde etkilemektedir.

Bölüm 4

BİREYİ TANIMANIN İŞLEVİ İZLENEN YÖNTEM ve YAKLAŞIMLAR

Bireyin güçlü ve zayıf yönleri ile bir bütün olarak "tanıyabilmek", gelişme aşamasında karşılaştığı problemlerin çözümünde gerekli sistematik "yardımlarda bulunabilmek" birey hakkında alınacak kararlarda geleceğe yönelik "yordamlarda" bulunabilmek gibi amaçlar için bireyin çok çeşitli yönleri hakkında bilgi edinmeye gereksinim vardır.

"Bireyi Tanıma" Kavramı ve Süreci

Bireysel farkların genişliğini belirten evrensel bir yargı olarak, kişi sayısı kadar da kişilik bulunduğu ifade edilmektedir. Bireyin kişiliği çok sayıdaki bireysel ve farklı özelliklerden oluşan karmaşık ve dinamik bir bütündür. Bireyler arasındaki farklar, kalıtsal olarak birbirlerinden farklı özelliklere sahip olarak doğan bireylerin, yine birbirlerinden farklı koşulları olan çevrelerde yetişmelerinden ileri gelmektedir.

Diğer bir husus, bireyler "çeşitli nitelikler" yönünden birbirlerinden farklı olabildikleri gibi, bireylerde var olan çeşitli özellikler de birbirlerinden az ya da çok "farklı derecede" olabilmektedir.

Bireyin tanınması için, bireylerin ilgi ve yetenekleri, başarı ve başarısızlıkları, kişisel ve sosyal uyum düzeyleri sorunları, zayıf ve güçlü yanları, ilgi, tavır ve değer yargıları, yetiştiği çevrenin geliştirici ve engelleyici etkileri gibi ve daha pek çok özelliklerinin ayrıntılı olarak bilinmesi gerekir.

Birey hakkında toplanan bilgiler sadece okul ortamında eğitim, öğretim ve psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinde değil, kamu ve özel sektörde yer alan hizmetlerde ve sanayinin her kesiminde çalışan yetişkin bireyler için de gereklidir. Bireyle yakından ilgili diğer kişi ve kurumlarda, personel seçme ve işe yerleş-

tirme hizmetlerinde de bireyle ilgili bilgi toplama ve kullanma yöntemleri yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Bireylerin söz konusu olduğu bütün uğraşların temelinde bireyi tanıma süreci yer almaktadır. Bireyi tanımak, onun kimliği ve görünüşüne ilişkin özellikleri yanında daha çok onun biyolojik, psikolojik ve sosyolojik nitelikteki davranışlarını, kişisel özelliklerini ve gereksinimlerini bilmeyi gerektirmektedir. Bireyi tanımada kişi hakkında bilgiler toplamak ve bu bilgileri anlamlı olacak biçimde analiz etmek, değerlendirmek, yorumlamak, belirli sentezlere ulaşmak gerekmektedir.

Bilgi Toplamanın İşlevi

Bu bilgiler, okul ortamında bireye yardımcı amaçlayan, yöneticileri, öğretmenleri, ana-babaları, her türlü psikolojik hizmet personelinin ve bireyin kendisine yararlar sağlar.

(1) Yöneticiler okul programında ve eğitim faaliyetlerinde gerekli değişme ve iyileştirmeleri, okuldaki öğrencilerin nitelikleri ve gelişim düzeyleri hakkındaki bu bilgilerden yararlanarak daha gerçekçi olarak, planlama ve düzenlemeler yapabilirler, özel programlar ve sınıflar oluşturabilirler.

(2) Öğretmenler, bu bilgilere dayanarak öğrencilerin özelliklerini ve güçlüklerini daha iyi tanıyabilir ve ona göre akademik yardımda bulunabilirler. Öğrencilerin okul çalışmalarındaki gelişmelerini ve gelişmeler ile ilgili durumlarını daha iyi görebilir ve anlayabilirler. Öğretmenler velilerle tek tek veya grup olarak yaptıkları görüşmelerde çocuklar hakkında daha ayrıntılı ve objektif bilgiler verme olanağı bulurlar. Öğretmen olarak öğrencileri tanımak, hem öğrencilerin ve hem de öğretmenlerin başarısını geniş ölçüde etkiler. Öğrencilerin tanınması, onların ilgi ve ihtiyaçlarına uygun programlar hazırlama ve problemlere uygun çözüm yolları bulma olanağını artırır. Öğrencilerin yaşadığı ortamı, ailesini, yaşadığı sosyal çevreyi, ilişkide bulunduğu insanların kültürel yapısı, ilgi ve ihtiyaçlarını bilmek, eğitim yaşantılarını geçerli ve tutarlı hale getirir.

(3) Öğrenciler hakkında elde edilen bilgiler, okul psikolojik danışmanları için de büyük önem taşır. Hazırlanacak psikolojik danışma ve rehberlik programı, bireysel ve grup çalışmaları için gereklidir. Birey hakkında bilgi elde etmeden, bireyi tanımadan, okul rehberlik programının ve ilgili faaliyetlerin etkili şekilde yürütülmesi ve öğrencilere yardım edilmesi büyük ölçüde olanaksızdır.

(4) Öğrencilerle ilgili sistematik ve objektif bilgiler öğrencilerin de kendilerini tanımaları ve kendisi hakkında alacağı kararlarda gerçekçi olmaları yönünde önemli yararlar sağlar. Ayrıca öğrencilerin kendilerini tanımaları kişisel gelişmelerini daha somut olarak görebilmelerine, yetenekleri ile başarı ve çalışmaları arasındaki denge ve dengesizlikleri daha açık görebilmelerine, buna uygun planlamalar yapabilmelerine de yardım eder.

(5) Veliler de çocukların çeşitli niteliklerine ilişkin toplanmış olan objektif bilgiler sayesinde çocuklarını gerçekçi olarak daha iyi tanıyabilirler. Çocukları ile ilgili olarak alınacak eğitsel, mesleki, psikolojik ve sosyal kararları ve gelişmelerini daha somut olarak kavrayabilir, görebilir, dolayısıyla de çocuklarına ve okula daha çok yardımcı olabilirler.

Okul Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri

Okullarda doğrudan doğruya öğrencilerin genel gelişimlerine ve bireysel problemlerine yardım amacına yönelik olarak yapılan psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin etkinliği öğrenciler hakkında toplanan bilgilerin yeterliğine ve geçerliliğine bağlıdır. Birey hakkında bilgi toplama ve bireyi tanıma hizmetleri, psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin bir ön koşulu gibi düşünülebilir. Bu nedenle öğrenciler hakkında bilgi toplamada birinci derecede sorumlu tutulmuştur. Birey hakkında sürekli ve yeterli bilgiler toplayıp el altında bulundurmada, öğrencilere etkili bir psikolojik danışma ve rehberlik hizmeti sunma olanağı bulmak oldukça zordur.

Okul psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri, öğrencilerin eğitsel, mesleki, kişisel, sosyal ve duygusal sorunlarının çözümünde, bireylerin ilgi ve potansiyellerini en iyi şekilde değerlendirmelerinde, bireylerin kendilerini ve kişiliklerini daha iyi tanıma ve anlamalarında, karşılaştıkları duygusal ve sosyal sorunların çözümünde, kişisel ilgi ve potansiyellerine uygun olarak, en uygun kararları almalarına yardımcı olmaktadır.

Rehberlik ve psikolojik danışmada amaç olarak bireylerin çevresine, kişisel ve sosyal uyum sağlaması, kendisi ile ilgili gerekli doğru kararları alması ve uygun planları yapması beklenir. Bireyin gerçekçi ve doğru kararlar alabilmesi için kendisi ve durumlarla ilgili objektif ve kullanışlı bilgilere ihtiyaç vardır. Bir danışmanın da, bireylere yardım edebilmesi için öncelikle yardım edeceği kişinin niteliklerini, tutum ve değerlerini, yaşantılarını, bireye özgü niteliklerini bilmesi, anlaması ve kişiyi tanıması ve bunun için de birey hakkında bilgi toplaması gerekir.

Bireyi Tanımak Neden Gereklidir

Bireyi tanıma ve bu amaçla bilgi toplama gereksinimi, sadece okullarda ve Psikolojik Danışma hizmetleri için değil, toplumun her kesimindeki personel seçme, yerleştirme, değerlendirme, teşhis ve tanıma hizmetleri için de söz konusudur. Bireyler hakkında ve genelde günlük yaşamda pek çok tercihler yapılmakta ve kararlar alınmaktadır. Doğru karar vermenin temel şartı, karar vermeden önce durumla ilgili geçerli bilgiler toplamak ya da bilgilenmektir. Özellikle bireyler hakkında verilecek kararlar bireyle ilgili temel bilgilere dayandırılmış olmalıdır.

Aşağıda genel olarak, çeşitli alanlarda bireyi neden tanımaya gereksinim duyulduğuna, amacına ilişkin durumlar maddeler halinde özet olarak belirtilmiştir.

(1) Bireyin kendisini tanımasına ve gerçekçi bir "benlik" geliştirmesine yardım etmede,

(2) Herhangi bir konuda karar vermek için gerekli temel bilgilerin toplanması amacı ile,

(3) Yetenek ve ilgileri doğrultusunda bireyleri akademik programlara ve mesleklere yönlendirmek için,

(4) Genelde ve okulda düzenlenecek eğitim programları için uygun olacak bireyleri ayırma ve sınıflandırmada

(5) İş verimi arttırmak için bireyin ve işin niteliklerine uygun kişileri seçmek ve yerleştirmek için,

(6) Evlilik ve eş seçiminde bireylere yardımcı olmak için,

(7) Bir kurumun özel amaçları için en uygun kişileri seçmek için,

(8) Bireylerin problemlerine uygun yardım ve tedavi hizmetini kararlaştırmak ve teşhis koymak için,

(9) Bireylerin belirli konularda gelecekteki başarılarını "yordamak", tahminlerde bulunmak için.

BİREYİ TANIMA TEKNİKLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Bireyi tanımak, bireylerin çeşitli nitelikleri hakkında bilgi toplamayı gerektirir. Bireyin tüm yetenek, kişilik ve davranış özellikleri hakkında topluca aynı anda tek bir araçla bilgi elde edecek bir teknoloji henüz geliştirilmiş değildir. Bireyin niteliklerine ilişkin bilgiler tek tek ve her biri farklı yaklaşım, yöntem ve ölçme araçları ile elde edilmektedir. Bireyi tanımada yararlanılan yaklaşım ve teknikler oldukça çok sayıda olmakla birlikte bunları bazı ölçütlere göre gruplamak ve sınıflandırmak olanaklı görülmektedir.

Bireyi tanıma konusuna ilişkin çeşitli kaynaklar incelendiğinde, Bireyi Tanıma Teknikleri'nin, (1) Testler ve (2) Test dışı teknikler olmak üzere iki grup içinde sınıflandırıldığı görülmektedir. Buna göre çeşitli yetenek, başarı, kişilik, ilgi ve tutum testleri ve envanterleri "Testler" grubunda, anket, görüşme, gözlem, sosyometrik teknikler v.b. daha bir çok teknik ise, "Test Dışı Teknikler" grubunda sınıflandırılmaktadır.

Tekniklerin Sınıflandırılmasındaki Ölçütler

Bu kitapta, bireyi tanıma teknikleri, birey hakkında elde edilen "bilginin kaynağı", "bilginin elde ediliş süreci" ve bilgilerin toplanmasında yapılması olası "hata kaynakları" ölçüt alınarak farklı bir sınıflama getirilmiştir. Buna göre, bireyi tanıma teknikleri, bilgiyi veren kaynak kişiye ve bilginin elde ediliş sürecine göre dört grupta toplanmış ve bu bilgi elde etme yaklaşımları aşağıda belirtilmiştir.

(1) Standart Testler

(2) Durumsal Testler (Situational tests)

(3) Bireyin Kendisini Anlattığı Teknikler: Bireyin doğrudan kendisini anlattığı yaklaşımlar (Self-report)

(4) Gözlemsel Teknikler: Bireyi başka birisinin anlattığı yaklaşımlar (Observational)

Dört grup altında sınıflandırılan bireyi tanıma tekniklerinin belirli genel özellikleri, her gruba giren bireyi tanıma teknik ve yaklaşımları aşağıda açıklanmış, tekniklerin herbirinden elde edilen bilgilere karışması olası hata kaynakları belirtilmiştir.

Standart Testler

Bireyi tanımada, bilgi toplama aracı olarak, "Test" yaklaşımının genel özellikleri, test uygulamasının belli bir yerde ve zamanda yapılması, içerik olarak testin herkes için aynı olan uyarıcı ve işlem yollarını kapsamaması, çoğu kez sürenin herkes için aynı olması ve bireylerin bir test durumunda olduklarının farkında olmaları gibi "standart koşullar" olarak, ifade edilebilir.

Testlerle bireyler hakkında bilgi toplamanın üç temel özelliği, kullanılan test ya da envanterin kapsamındaki "madde" veya "soruların", yapılan "açıklamaların" ve cevaplandırmak için bireylere sunulan "sürenin" testi cevaplandıran kişilerin hepsi için "aynı" olmasıdır. Başlıkta belirtilen "standart" sözcüğü testlerin bu niteli-

ğini ifade etmektedir. Testlerle bilgi toplamanın temel özelliği test ve uygulama koşullarının "standart" ve sonuçları değerlendirmenin "objektif" olmasıdır.

Bireyi tanıma ve bilgi toplama aracı olarak, standart oluş nitelikleri biraz farklı olmakla birlikte, "standart testler" grubuna genel ve özel yetenek, başarı, kişilik, ilgi, tutum test ve envanterleri ile projektif bilgi toplama yaklaşımları girmektedir.

Soru Türleri

Standart testler grubuna giren Test ve Envanterlerde kullanılan "sorular" niteliği yönünden ikiye ayrılabilir.

(1) Soru türlerinin birincisinde, soruyu soran kimse, sorunun cevabını kendisi bildiği halde karşısındakinin cevabı bilip bilmediğini ve bilgi düzeyini ölçmek amacıyla soruyu araç olarak kullanılmaktadır. Soruya cevap veren kişi de doğru cevabı bulmak için üst düzeyde güdülenmiş bulunur. Bu tip sorular genellikle başarı ve yetenek testleri ile çeşitli sözlü ve yazılı sınavlarda kullanılmaktadır. Bu tür testlerde kullanılan uyarıcılara "soru" denmektedir.

(2) İkinci tip sorularda, soruyu soran kişi sorunun cevabını önceden bilmemektedir. Soruyu sorduğu bireyin cevapları bildiğine ve sorunun çeşitli seçenek veya derecesi arasından, kendi özel durumuna en uygun cevabı seçerek, istenen bilgiyi vereceğine inanmaktadır. Test ve envanterlerde kullanılan bu ikinci tip sorular, "madde" olarak isimlendirilmektedir. Bu tür sorular "davranış testlerini" oluşturan "kişilik", "ilgi" ve "tutum" testlerinde kullanılmaktadır.

Psikolojik testlerin içerdiği soruların, ölçme tekniği açısından, ölçmeyi amaçladığı "nitelikler evrenini" temsil eder olması, "kapsam geçerliği", ölçekten elde edilen puanların kararlı olması (güvenilir) ve ölçmek üzere hazırlandığı niteliği ya da amacını ölçer olması, (geçerlik) gibi temel niteliklere sahip olması beklenir. Psikolojik testlerin bu niteliklere uygunluk derecesine göre de ölçme

sonucu elde edilen "puanların" ve sayısal verilerin az ya da çok hatalı olma olasılığı söz konusudur. Testleri kullananların test seçiminde, testlerde bulunması gereken bu temel niteliklere dikkat etmeleri, test puanlarını yorumlarken olası hata paylarına dikkat etmeleri gerekmektedir.

Durumsal Testler

Bireyi tanıma ve bilgi toplama aracı olarak "durumsal testler" ilginç olmakla birlikte henüz pek yaygın değildir. Durumsal testler, standart koşullar altında yapılan düzenlenmiş bir gözlem gibi düşünülebilir. Standart Test koşulları ile gözlemsel yöntemlerin özelliğini taşır. Örneğin, belirli bir amaca yönelmiş bireyler engellendiği zaman ne derecede kızgın ve kavgacı olabileceği doğal bir ortamda, ya da bir laboratuvar ortamında gözlenebilir. Bunun için, belirli bir amaca ulaşma yönünde güdülenmiş olan bireyin önüne maksatlı ve planlanmış şekilde hedefe varmayı geciktiren veya olanaksız kılan engeller çıkarılabilir ve bireyin davranışları düzenlenmiş laboratuvar koşulları altında gözlenebilir. Böylece, bireyin engellenme koşullarında ne tür tepkiler ve duygusal davranışlar gösterebileceği hakkında bilgiler toplanır.

Öğrencilerin kopya çekme davranışları, doğal bir sınav ortamında, denetim gevşek tutularak, veya denetimsiz ortamda, gizli olarak yerleştirilmiş bir kamera aracılığı ile sınav salonunun dışından gözlenebilir. Bu tür durumsal koşulların düzenlenmesinde doğal ve gerçek bir yaşam ortamının seçilmesi, standart ve objektif olması önemli görülmektedir. Çok yaygın olmayan durumsal test yaklaşımının güçlüğü yanında, bazı durumlarda bireyin özel yaşamına girmek gibi etik sorunları da bulunduğu gözlenmektedir.

Kendisini Anlatma Teknikleri

"Kendini anlatma" teknikleri arasında "görüşme", "anket", "envanter", "problem tarama", "otobiyografi", "işaretleme listesi", "psikodrama" ve "oyun terapisi" v.b. yaklaşımlar bulunmaktadır.

Kendini anlatma tekniklerinin temel özelliği "bilgi kaynağının hakkında bilgi toplanan bireyin kendisi" olmasıdır. Birey kendisi hakkındaki bilgileri kaynak kişi olarak doğrudan kendisi vermektedir. Birey yaşantısal olarak durumun içinde olan, iç ve dış gözlem yolları ile kendisi hakkında bilgi birikimi oluşturan bir kişi olarak en iyi bilgi kaynağıdır. Ancak, kişi etkileşim içinde görüşme, anket ve envanter içinde kendisine sunulan uyarıcılara ve sorulara vereceği tepkileri ve cevapları kontrol eden, değerlendiren verdiği bilgilerin kendisine yönelik bir tehdit olarak kullanılması olasılığı halinde ve gerektiğinde, gerçek durumunu, duygu ve düşüncesini değil, sosyal kabüle uygun yanlış ve kaçamak bir cevap verme potansiyelini de taşımaktadır.

Ölçme tekniğinde, "sosyal kabul hatası" olarak bilinen bu durum kendini anlatma teknikleri grubuna giren bilgi toplama yöntemlerinin tümü için en önemli hata kaynaklarından birisidir. Birey verdiği cevabın kendisine riskli bir durum ortaya çıkaracağını düşünürse cevabını değiştirip yanlış ama sosyal yönden kabul görebilecek bir cevap verebilmektedir. Kendini anlatma yaklaşımında, "bilgi veren" ile "bilgiyi toplayan" kişiler arasında, karşılıklı etkileşimde gözlenen bu sorun bir "güven" sorunudur.

Bireysel bilgi toplamada, kendini anlatma yöntemlerinden herhangi biri ile bilgi toplayan kişiler, kaynak kişi durumunda olan istenilen bilgileri verecek kişiye, önce güven verecek önlemler alınması ve daha sonra bilgileri toplaması, ölçme aracını uygulaması gerekmektedir. Bu durum toplanan bilgilerin geçerli olması yönünden önemlidir.

Bu konuya ilişkin diğer önemli bir nokta bilgi toplamada etik bir kural olarak verdiği bilgiler yönünden kaynak kişinin zarar görmemesi ve bilgi toplayan kişi tarafından gerekli önlemlerin alınmış olması zorunludur. Bu durum, bireysel bilgilerin gizli tutulması ve araştırmalarda toplanan bilgilerin bireysel değil bir grup olarak değerlendirilmesi gibi önlemlerle giderilmeye çalışılmaktadır.

Görüşme, anket ve envanter gibi "kendini anlatma teknikleri-nin" en büyük problemi, kişinin kendisini doğru ve olduğu gibi anlatma yönünde güdülenmiş olup olmadığı sorusudur.

Gözlemsel Teknikler

Gözlemsel teknikler arasında, "gözlem", "derecelendirme ölçek-leri", "sosyometrik teknikler", "vak'a kaydı", "vak'a incelemesi", "sosyometri", "kim bu tekniği" ve "sosyodrama" gibi bireyi tanıma ve birey hakkında bilgi toplama teknikleri bulunmaktadır. Gözlem süreci kısa veya uzun zaman alabilir, özel durumları kapsar, her zaman standart bir nitelik taşımaz.

Gözlemsel tekniklerin ortak ve temel özelliği bilgilerin doğrudan hakkında bilgi toplanan bireyin kendisinden değil, "bireyi tanıyan başka birinden" toplanmış olmasıdır. Sembolik olarak ifade etmek gerekirse, hakkında bilgi toplanan (A) kişisi hakkındaki bilgiler, bu kişiyi tanıyan (B) kişisinden toplanmaktadır. Bu nedenle, (B)'nin (A) hakkında ifade ettiği bilgiler, kaynak kişi olarak, bilgi toplamada yararlanılan (B)'nin bireysel "gözlemine" dayanmaktadır. Bu nedenle, bu gruptaki bireyi tanıma ve bilgi toplama yaklaşımlarına bir grup olarak "gözlemsel teknikler" denmektedir.

Gözlemsel tekniklerde gözlenen ve değerlendirilen ve bilgiye esas olan şeyler, her zaman bireyin davranışları değil, süreç ola-rak bireyin yaptığı işler ve ürettiği ürünler de olabilmektedir. Bi-reylerin, diğer insanlar hakkındaki gözlemleri, kişinin "gözlenen" kişi hakkında verdiği bilgiler, kendi kişisel değerlerine, bireysel öl-çütlerine göre yaptığı bir değerlendirmenin ve kişisel yorumlarının bir ürünüdür.

"Gözlemci" durumunda olan kişinin bireye, bireyin özellik ve davranışlarına bakış tarzı, yorum ve değerlendirmede kullandığı ölçütler kendi inanç, düşünce ve değer yargıları ile yakından ilgi-lidir ve subjektif bir nitelik taşır. Bu nedenle bazı durumlarda ay-nı olayı gözleyen iki kişi farklı yorum ve sonuçlara varabilmekte-dir.

Gözlemsel yaklaşımlarla elde edilen bilgilerin "bireyi yeteri ka-dar gözleyememiş olmak", "değerlendirme ve mantık hataları", "genelleme" ve "kişisel yanlılık hataları" gibi hata kaynaklarından etkilenmesi olasıdır. Gözlemsel teknikleri bilgi toplamada bir araç olarak kullananların elde ettikleri sayısal verileri bu tür hata pay-ları ile birlikte değerlendirmeleri gerekir. Gözlemsel yaklaşımlar-da, gözlem sonuçlarının sayısal verilere dönüştürülmesi, genellikle "derecelendirme ölçekleri" ile yapılmaktadır.

Bireyi Tanıma Sürecine İlişkin Bazı İlkeler

Bireyi tanıma hizmetlerinin etkili ve geçerli olması için uzman-lar tarafından benimsenen ve kaynaklarda belirtilen bazı temel "ilkeler" bulunmaktadır. Bunların önemli olan bazıları özet olarak aşağıda belirtilmiştir.

(1) Bireyi tanıma teknikleri arasında herkes tarafından, her du-rumda uygulanabilen, kabul ve tavsiye edilen bir tane ve en güzel olan bir yöntem yoktur. Bilgi toplama yöntemleri, ölçülmesi iste-nilen niteliğe, bilgi toplamamanın amacına, durum ve koşullara göre seçilmektedir.

(2) Bireyi tanıma hizmetlerinin etkili ve başarılı olabilmesi, farklı derecelerde de olsa kurumdaki bireylerle ilişkili herkesin iş-birliğini gerektirir. Örneğin, okuldaki bütün öğretmenlerin, idare-cilerin, psikolojik danışman ve uzman kişilerin, bireyi tanıma hiz-metini benimsemeleri ve aktif olarak rol almalarını gerektirir.

(3) Bireyleri tüm bireysel nitelikleri ile eksiksiz ve tam olarak tanımayı amaç edinmek, olanaksız olduğu kadar bir çok durum-da da gerekli değildir.

(4) Bireyi tanıma bireye yardımı amaçlıyorsa, "tanıma" ve "yar-dım" hizmeti birlikte ve aynı zamanda yapılmalı bu hizmetler ön-ce bireyi iyice tanımak sonra ona yardım etmek şeklinde sıralı ol-mamalıdır.

(5) Bireyi tanıma süreci, kişi olarak "bireyi tanıma ve anlama" ile problemin nedenleriyle ilişkili olarak "bireyin çevre olanaklarını tanımak" gibi birbirini tamamlayıcı iki hizmeti içine alır.

(6) Bireyi tanıma tekniklerinden elde edilen bilgileri bir arada "topluca" yorumlamak ve kullanmak, en güçlü sayılan bir tek araçtan elde edilen bilgilerden çok daha değerlidir.

(7) Temel bireysel bilgilerin ötesinde, bireyi tanıma teknik ve yaklaşımlarının hepsini öğrencilere uygulamak zorunlu ve gerekli değildir.

(8) Bireyi "tanıma" ve "yardım" hizmetleri, bireylerin kendilerini anlamaları, öncesine kıyasla daha akıllıca kararlar almaları ve davranışlarının olumlu yönde değişmesi ile hedefine ulaşmış sayılır.

Birey Hakkında Bilgi Toplama Hizmetlerinin Bazı Genel Sorunları

Bireylerle ilgili doğru ve gerçeğe uygun bilgilerin toplanması bireyi tanımanın önemli koşullarından birisidir. Kullanılan ölçme ve bilgi toplama araç ve yaklaşımlarının sınırlı yönleri yanında genel olarak bireyi tanımanın diğer bazı sorunları da bulunmaktadır. Bunlara aşağıda özet olarak değinilmiştir.

(1) Bireyi tanımanın önemli sorunlarından biri kendisi hakkında bilgi toplanan bireyin kendini tanıtmaya ve verdiği bilgilerde samimi ve içten olmaması, gerçek ve doğru bilgileri vermekten kaçınmasıdır. Eğer birey kendini tanıtmaya konusunda çeşitli bireysel ve toplumsal nedenlerle herhangi bir kaygı ve çekingenlik yaşarsa, bilgi toplayan kişi ne denli başarılı olursa olsun toplanan bilgiler büyük bir olasılıkla hatalı veya eksik olacaktır.

(2) Bireyi tanımanın bir diğer problemi bireyler arasındaki güven kavramıdır. Bilgi veren kaynak kişinin, bilgi toplayan kişiye güven duyması kolay değildir, zaman ve emek vermeyi gerektirir. Buna karşın uygulayıcı kişilerin çoğu kez karşısındaki kişiye gü-

ven sağlaması için yeterli zamanları yoktur. Bu sebeple de eksik ve hatalı bilgiler toplanabilmektedir. Bu durum toplanan bilgilerin yorumlanmasında titiz olmayı gerektirmektedir.

(3) Bir diğer problem de uygulanan bireyi tanıma ve bilgi toplama tekniğinin türüne bağlı olarak gösterilmesi gereken özen ve dikkatin taraflarca ve özellikle de uygulayıcı kişi tarafından tam anlamı ile gösterilememesi olasılığıdır. Bireyi tanıma tekniklerinin uygulanması sırasında bazen kısa bazen uzun zaman alan, kişilerarası etkileşim sürecine gerekli dikkati tümü ile gösterememiş olabilir. Bilgilerin toplanmasından önce, temel ön koşulların sağlanmasına özen gösterilmelidir.

(4) Bireyi tanıma hizmetlerinde uygulanan yaklaşımların çoğu fazla zaman alır. Bazı tekniklerin uygulaması kısa, değerlendirmesi uzun; bazılarının ise uygulaması uzun, değerlendirmesi daha kısa zaman alır. Uygulamak için yeterli zaman bulabilme de oldukça önemli bir problemdir. Ancak, toplanan bilgilerin güvenilir ve geçer olması öncelikli olarak düşünülmeli, yeterli zaman ayrılmalı ve bilgiler uygun koşullarda toplanmalıdır.

(5) Bireyi tanıma hizmetlerinde uygulayıcının objektif olabilmesi de son derece önemli bir koşuldur. İnsan doğası gereği gördüklerini veya bir durumu kendi değer yargılarına ve kişisel ölçütlerine göre subjektif olarak yorumlama eğilimindedir. Bu nedenle objektif olabilme oldukça zordur. İnsan karşılaştığı olaylara kendi yorumunu katma eğiliminde olmasına karşın, iç denetimle kişisel olarak objektif kalmayı başarması gerekir. Aksi halde bireyi tanıma hizmetleri bundan zarar görür.

(6) Bireyi tanıma hizmetlerinde sorun yaratan bir diğer durum da bilginin toplanacağı kaynak kişinin yeteri kadar ölçme aracını cevaplandırmaya güdülenmemiş olmasıdır. Uygulayıcı, uygulama sırasında bir ölçme aracı getirir ve kaynak kişiden bunu cevaplandırmasını isteyebilir. Aracın ne olduğunu, neye hizmet ettiğini bilmeyen kişi kendisine yöneltilen yazılı veya sözlü sorulara cevap

(5) Bireyi tanıma süreci, kişi olarak "bireyi tanıma ve anlama" ile problemin nedenleriyle ilişkili olarak "bireyin çevre olanaklarını tanımak" gibi birbirini tamamlayıcı iki hizmeti içine alır.

(6) Bireyi tanıma tekniklerinden elde edilen bilgileri bir arada "topluca" yorumlamak ve kullanmak, en güçlü sayılan bir tek araçtan elde edilen bilgilerden çok daha değerlidir.

(7) Temel bireysel bilgilerin ötesinde, bireyi tanıma teknik ve yaklaşımlarının hepsini öğrencilere uygulamak zorunlu ve gerekli değildir.

(8) Bireyi "tanıma" ve "yardım" hizmetleri, bireylerin kendilerini anlamaları, öncesine kıyasla daha akılcı kararlar almaları ve davranışlarının olumlu yönde değişmesi ile hedefine ulaşmış sayılır.

Birey Hakkında Bilgi Toplama Hizmetlerinin Bazı Genel Sorunları

Bireylerle ilgili doğru ve gerçeğe uygun bilgilerin toplanması bireyi tanımanın önemli koşullarından birisidir. Kullanılan ölçme ve bilgi toplama araç ve yaklaşımlarının sınırlı yönleri yanında genel olarak bireyi tanımanın diğer bazı sorunları da bulunmaktadır. Bunlara aşağıda özet olarak değinilmiştir.

(1) Bireyi tanımanın önemli sorunlarından biri kendisi hakkında bilgi toplanan bireyin kendini tanıma ve verdiği bilgilerde samimi ve içten olmaması, gerçek ve doğru bilgileri vermekten kaçınmasıdır. Eğer birey kendini tanıma konusunda çeşitli bireysel ve toplumsal nedenlerle herhangi bir kaygı ve çekingenlik yaşarsa, bilgi toplayan kişi ne denli başarılı olursa olsun toplanan bilgiler büyük bir olasılıkla hatalı veya eksik olacaktır.

(2) Bireyi tanımanın bir diğer problemi bireyler arasındaki güven kavramıdır. Bilgi veren kaynak kişinin, bilgi toplayan kişiye güven duyması kolay değildir, zaman ve emek vermeyi gerektirir. Buna karşın uygulayıcı kişilerin çoğu kez karşısındaki kişiye gü-

ven sağlaması için yeterli zamanları yoktur. Bu sebeple de eksik ve hatalı bilgiler toplanabilmektedir. Bu durum toplanan bilgilerin yorumlanmasında titiz olmayı gerektirmektedir.

(3) Bir diğer problem de uygulanan bireyi tanıma ve bilgi toplama tekniğinin türüne bağlı olarak gösterilmesi gereken özen ve dikkatin taraflarca ve özellikle de uygulayıcı kişi tarafından tam anlamı ile gösterilememesi olasılığıdır. Bireyi tanıma tekniklerinin uygulanması sırasında bazen kısa bazen uzun zaman alan, kişilerarası etkileşim sürecine gerekli dikkati tümü ile gösterememiş olabilir. Bilgilerin toplanmasından önce, temel ön koşulların sağlanmasına özen gösterilmelidir.

(4) Bireyi tanıma hizmetlerinde uygulanan yaklaşımların çoğu fazla zaman alır. Bazı tekniklerin uygulaması kısa, değerlendirmesi uzun; bazılarının ise uygulaması uzun, değerlendirmesi daha kısa zaman alır. Uygulamak için yeterli zaman bulabilme de oldukça önemli bir problemdir. Ancak, toplanan bilgilerin güvenilir ve geçer olması öncelikli olarak düşünülmeli, yeterli zaman ayrılmalı ve bilgiler uygun koşullarda toplanmalıdır.

(5) Bireyi tanıma hizmetlerinde uygulayıcının objektif olabilmesi de son derece önemli bir koşuldur. İnsan doğası gereği gördüklerini veya bir durumu kendi değer yargılarına ve kişisel ölçütlerine göre subjektif olarak yorumlama eğilimindedir. Bu nedenle objektif olabilme oldukça zordur. İnsan karşılaştığı olaylara kendi yorumunu katma eğiliminde olmasına karşın, iç denetimle kişisel olarak objektif kalmayı başarması gerekir. Aksi halde bireyi tanıma hizmetleri bundan zarar görür.

(6) Bireyi tanıma hizmetlerinde sorun yaratan bir diğer durum da bilginin toplanacağı kaynak kişinin yeteri kadar ölçme aracını cevaplandırmaya güdülenmemiş olmasıdır. Uygulayıcı, uygulama sırasında bir ölçme aracı getirir ve kaynak kişiden bunu cevaplandırmasını isteyebilir. Aracın ne olduğunu, neye hizmet ettiğini bilmeyen kişi kendisine yöneltilen yazılı veya sözlü sorulara cevap

vermek istemeyebilir ya da zorunluluk duygusu içinde bir takım cevaplar verebilir. Dikkat ve içgörü ile verilmeyen bu cevapların eksik veya hatalı olma olasılığı oldukça yüksektir. Ölçme araçlarının uygulanmasında, "önce güdüleme sonra uygulama" ilkesine titizlikle uyulmalıdır.

Bireyi tanımada gerekli bilgilerin "doğru" ve "gerçeğe uygun" olarak toplanması çok büyük önem taşır. Bilgi toplamanın bu temel problemleri ve sorunları nedeni ile toplanan bilgilerin "geçerli olmamaları" olasılığı da bilgilerin analiz, yorum ve değerlendirme aşamasında dikkate alınmalı ve titizlik gösterilmelidir. Bütün bunlar bireyi tanımının, gerek karşılaşılan sorunların çeşitliliği, gerek yaygınlığı ve çok titiz ve dikkatli olma zorunluğunu ortaya çıkarmakta ve bireyi tanıma hizmetlerinin güçlüğünü de vurgulamaktadır.

Bölüm 5

PSİKOLOJİK TESTLER

Psikolojik testler bireyler arasında gözlenen çeşitli nitelik "farklarını" ölçme gereksiniminden doğmuştur. Testlerin gelişimi, 19. asrın sonları ile 20. asırda oldukça kısa bir zaman dilimi içinde gerçekleşmiştir.

Eğitim ve psikolojide karşılaşılan problemlere pratik çözümler bulma ihtiyacı psikolojik testlerin gelişmesini en çok etkileyen, nedenler olmuştur. Zihince geri olanların saptanması ihtiyacı zeka testlerinin, sözlü ve yazılı sınavların değerlendirilmesinin subjektif sonuçlara neden olmasına ilişkin problemler, objektif başarı testlerinin, aynı anda çok sayıdaki kişileri süratle değerlendirmeye olan ihtiyaçlar özellikle başarı ve yetenek alanlarına ilişkin grup testlerinin geliştirilmesi için uyarıcı nedenler olmuştur.

Davranışları normalden sapmış bireylerin normal olanlardan ayırılması, sınıflandırılması, uygun bir terapi yönteminin kararlaştırılması için gerekli görülen "teşhisin" konması gibi pratik ihtiyaçlar kliniklerde davranış ve kişilik testlerinin gelişmelerini hızlandırmıştır.

Psikolojik Testlerin Tanımı

Psikolojik testler kişinin davranışını standart koşullar altında gözlemeye yarayan ölçme araçlarıdır. Psikolojik testler, "Bireylerin herhangi bir niteliğini ölçme amacıyla, nitelikler evrenini temsil edecek şekilde seçilmiş standart uyarıcılar takımıdır" (Özgüven 1994). Bu tanımda psikolojik testlerin amacı bireylerin çok çeşitli niteliklerini ölçmek dolayısı ile bireyler arasındaki nitelik farklarını ortaya koymak olarak belirtilmektedir. Tanımda ifade edilen diğer bir husus, psikolojik testlerin ölçmeyi amaçladığı "nitelikler evrenini" temsil etmesi, test içindeki soru veya maddelerin bu evreni iyi "örneklemesi" gerektiği vurgulanmaktadır.

Tanımda geçen "standart" sözcüğü ise, testin içeriğini oluşturan soruların "maddelerin", "açıklamanın" ve hatta testi cevaplandırmak için verilecek "sürenin" herkes için "aynı" olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Standart kavramı testin uygulanması ve puanlanması gibi işlem yolunun aynı oluşunu ifade eder. Bireyleri test puanlarına göre birbirleri ile karşılaştırabilmek için "test durumunun", uygulama koşullarının ve işlem yollarının herkes için aynı olması zorunludur. Bu durum bütün bilimsel yöntemlerin ve psikolojik test kullanmanın temel ilkelerindendir.

Tanımdaki "takım" sözcüğü ise testlerin ölçülmesi istenilen niteliğin çeşitli yönlerini ölçmeyi amaçlayan belirli sayıdaki uyarıcılardan, soru veya maddelerden oluştuğunu vurgulamaktadır. "Uyarıcı" sözcüğü insanların niteliklerinin doğrudan ölçülemediğini, belirli uyarıcılara gösterdiği "tepkilere", yanıtlara bakarak dolaylı olarak ölçülebildiğini ve bireyin niteliği hakkında yordamalar yapılabildiğini belirtmektedir.

Testlerin sonuçları çoğunlukla "sayı" ve "kategorilerle" belirlenir; bireyin zekâ testinden aldığı "puan" bir sayıdır. Sayısal veriler belirli bir kişinin, başkalarına göre grup içindeki yerini sırasını gösterir. Kategori sisteminde ise kişi bir grup içinde sınıflandırılır. Bireylerin niteliğine uygun gruplara konur. Örneğin, kişilik envanterlerinin sonuçlarına göre bireyler sınıflandırılarak normal, nevrotik veya psikotik gibi gruplar içinde sınıflandırılabilir.

Psikolojik Testlerin Türleri ve Sınıflandırılması

Psikolojik testler, çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflamaların çoğu binişik olmakla birlikte bazı yönlerden psikolojik testlerin sınıflandırılmış olmasının da avantajları olduğu bir gerçektir. Diğer yandan, psikolojik testlerin sınıflandırılmasına ilişkin terimler ve kavramlar psikoloji literatüründe her yerde görülmektedir. Psikolojik testlerle ilgili bazı temel sınıflar aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Ölçülen Nitelik ve Amacına Göre Testler

Psikolojik testler adı altındaki ölçme araçları, testin ölçmek üzere hazırlandığı amacına ve ölçtüğü niteliğe göre beş büyük grupta toplanmaktadır. Bunlar "başarı", "yetenek", "kişilik", "ilgi" ve "tutum" testleridir.

(2) Maksimum Performans ve Davranış Testleri

Cronbach (1970) psikolojik testleri, "maksimum performans" ve "davranış testleri" olmak üzere iki büyük gruba ayırmaktadır. Bu sınıflama içinde, maksimum performans testleri "başarı" ve "yetenek" testlerini, davranış testleri ise "kişilik", "ilgi" ve "tutum" testlerini kapsamaktadır. Maksimum Performans Testleri (1) Ölçülen niteliğin test alan kişiye açık-seçik olması, (2) Testle ilgili olarak geliştirilen doğru cevap anahtarının, test daha henüz uygulanmadan önce dış ölçütlere göre saptanabilmesi, (3) Test alan kişinin testten alınabilecek maksimum puanı alma yönünden güdülenmiş olması gibi temel özellikleri yönünden davranış testlerinden ayrılmaktadır. Davranış testleri belirtilen nitelikler yönünden incelendiğinde, ölçülen nitelik kişiye pek açık değildir. Kişi uyarıcılara kendi özel durumunu belirterek tepkide bulunmaktadır. Davranışı ölçen test ve envanterlerden alınabilecek maksimum puan yönünde güdülenme söz konusu değildir.

(3) Bireysel ve Grup Testleri

Psikolojik testler aynı anda uygulandığı kişi sayısına göre "bireysel" ve "grup" testleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. "Bireysel test" uygulamasında, testi uygulayan kişi uzman bir kişidir, test alan kişi ile yüz yüze bulunur. Soruları sözel ve bireysel olarak kişiye sorar ve deneğin verdiği cevapları yine kendisi kaydederek. Birçok halde deneğin verdiği cevabın doğru ya da yanlış olduğunu anında değerlendirmek zorundadır.

"Grup testleri" kısa sürede çok kişiye test uygulama ihtiyacından doğmuştur. Bu nedenle, üniversiteye giriş gibi çok kişiyi kap-

sayan test programlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Burada test veren kişinin rolü standart açıklamayı okumak ve test alan kişilere idari yönden nezaret etmek gibi basite indirgenmiştir. Grup testlerinin uygulanması üst düzeyde bir uzmanlık gerektirmez. Optik okuyucularla puanlama ve bilgisayarla istatistik analizlerin yapılabilmesi mümkün olduğundan kısa sürede sonuç alınabilmekte, zaman ve enerji bakımından ekonomi sağlamaktadır.

(4) Sürat Testleri ve Güç Testleri

Psikolojik testler, testin cevaplandırılması için verilen zamana göre "sürat testi" ve "güç testi" olarak ayrılmaktadır. Sürat testlerinde sorular bireyin yetenek düzeyine göre kolay, soru sayısı çok, cevaplandırmak için verilen zaman az olacak şekilde düzenlenir. Sürat testlerinde önemli olan verilen sürede bu kolay sorulardan kaç tanesini doğru olarak cevaplandırabildiğidir.

Bunun aksine "güç testlerinde" soruların güçlük dereceleri oldukça yüksek ve cevaplandırma için verilen zaman oldukça yeterli tutulur. Güç testleri için önemli olan, güçlük derecesi farklı, çeşitli sorulardan kaç tanesinin doğru olarak cevaplandırıldığıdır.

(5) Genel ve Özel Yetenek Testleri

Cronbach yetenek testlerini "genel" ve "özel" yetenek testleri olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Genel zihin yeteneğini ölçmeyi amaçlayan testler, Spearman'ın İki Faktör Teorisindeki "g" genel yetenek faktörünü ölçen testlerdir, zihinsel performansın çeşitli yönlerini, mümkün olduğu kadar öğrenme yoluyla kazanılmamış güç ve becerileri ölçen testlerdir.

Genel yetenek testleri için "Zekâ testleri" terimi de kullanılmakta ise de bazı sınırlılıklarından dolayı günümüzde daha çok "genel yetenek testleri" sözcüğü tercih edilmektedir. Genel yetenek testleri çeşitli düzeyde ve farklı yapılarda olmak üzere en yaygın kullanışı olan testlerden birisidir.

Ölçülen Genel Yetenek Düzeyi aynı olan kişiler toplam puanı oluşturan nitelik ve soruların farklı oluşu nedeniyle zihinsel olarak birbirinden farklı olabilirler. Bireylerin bazısında el becerilerinin, kimisinde de soyut problemleri çözmede daha başarılı olurlar. Genel yetenek veya zekâ, bireyin günlük yaşamını, uyum ve ilişkilerinin kurulup sürdürülmesini de önemli düzeyde etkiler.

Genel yetenek testlerinde, zihinsel sürecin çeşitli boyutları, sözlü ve yazılı anlatımı kolayca kavrama, sözcükleri seçme, bunların oluşturduğu kavramları tanıma ve anlama, basit hesap işlemlerini kolayca ve çabuk yapabilme, nesnelerin yer, uzay ve zaman ilişkilerini görebilme, düşünce ve mantık kurallarına uygun çözümler üretme gibi yönleri ölçülmektedir. Bireyler bu özelliklerin birkaçında ya da hepsinde üstünlük gösterebilirler. Ayrıca, yetenekler bireyin ödüllendirilmesi için olanaklar verirler, kişinin kendine güvenli ve saygın olmalarını da sağlarlar.

"Özel yetenek testleri", Spearman'ın teorisindeki "s", özel yetenek faktörünü, bireyler arasındaki müzik, resim, gibi özel ve farklı yetenekleri ölçmeyi amaçlayan testlerdir. Özel yeteneği olan bireyler belirli konulara güdülenirler. Özel yeteneklerde kalıtım etkisi ağır bastığı için bireyler bu yeteneklerini erken yaşlarda gösterebilmekte ve uygun ortam olması halinde gelişmektedirler.

Kişiliğin bütünlüğü içinde genel ve özel yetenekler bir kişilik özelliğidir, kişiliğin şekillenmesinde önemli bir etkindir. Genel yetenek düzeyi yüksek olan bireyler, çatışma durumlarına çabuk uyum sağlarlar, sebep-sonuç ilişkilerini çabuk kavrarlar, olacağı ve geleceği erken değerlendirerek gerekli önlemleri alırlar, şimdiki zamana ilişkin bazı doyum kaynaklarını gelecekteki önemli amaçları için erteleyebilirler.

Psikolojik Testlerin İşlevi

Psikolojik testlerin işlevi, "bireyler arasındaki farkları" ya da "aynı kişinin farklı zaman ve durumlardaki tepki farklarını" ve gelişim farklarını ölçmektir. Psikolojik testlerin en genel işlevi çok

çeşitli durumlarda bireyler ve gruplar hakkında karar verirken gerekli olacak bilgileri toplamaya olanak veren bir ölçme aracı olmasıdır.

Cronbach (1970) testlerin kullanım amaçlarını ve işlevini, (1) kişilerin seçimi, (2) bireylerin sınıflanması, (3) uygulanan yöntemlerin değerlendirilmesi ve (4) araştırmalarda bilimsel denencelerin kontrol edilmesi olmak üzere dört grupta toplamıştır. Bunlar aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

Seçme İşlevi

Testler "seçme" amacı ile kullanıldığı zaman, seçmeyi yapan kurum, test sonuçlarına göre, başarı sırasına konmuş bir listeden ihtiyacı olan ya da uygun olan yeteri kadar kimseyi alır, okula giremeyen veya başarılı olamayan kişilerle hiç ilgilenmez.

Seçme işlemi, çeşitli işyerlerine, devlet kurumlarına, fabrikalara personel seçme, okullara öğrenci seçme amacı ile giriş sınavları yapma şeklinde gözlenmektedir. Başvuran adaylar arasından en uygun olanları seçebilmek için sınavın amacına uygun olacak şekilde çeşitli testler kullanılır. Test sonuçlarına göre başarı sırasına konmuş adaylardan yetecek kadar ya da kontenjan sayısı kadar kişi alınır.

Sınıflama İşlevi

Testler "sınıflama" ya da gruplama amacı ile kullanıldığı zaman söz konusu grubun bütünü dikkate alınır. Örneğin, uygulanan test sonuçlarına göre, öğrenciler yabancı dil düzeyleri dikkate alınarak A, B ve C gruplarına ayrılabilir. Sınıflamada, bireyler bir grup olarak ayrılırlar, aynı grup içindeki bireysel farklar üzerinde durulmaz, birim olarak grup dikkate alınır.

Sınıflamada amaç, belirli program veya belirli seçeneklerden hangisinin kişi için en uygun olduğuna karar vermektir. Yabancı dil seviyesine göre bireyleri sınıflamak, bir işyerine başvuran kişilerin test sonuçlarına göre kurumdaki belirli işlere uygunluğu yönünden gruplamak birer sınıflama işlemidir.

Sınıflamanın bir türü olarak bireyleri tek tek tanıma ve teşhis amacına yönelik olarak rehberlik, psikolojik danışma ve kliniklerde de testler kullanılır. Rehberlikte her fert bir bütün olarak, ayrı birer birim olarak inceleme konusu olmaktadır. Ancak, testler öğrencilerin hepsine de verilebilir ve test verilen grup'un davranışları ve nitelikleri de incelenebilir.

Bireylerin iş ve mesleklere "yöneltme" faaliyetleri de çeşitli testleri kullanmayı gerektirir. Yöneltme, birey ile çevre olanakları ve meslekler hakkında bilgi toplamayı gerektirir.

Psikolojik testler kliniklerde çoğunlukla teşhis ve yordama için kullanılır. "Teşhis" ve "yordama" bir çeşit sınıflamaya dayanır. Klinikte, işyerinde, devlet kurumunda, okulda olsun, her test bireyin şimdiki durumundan geleceğe yönelik yordamalar yapılmasını sağlar. Üniversite giriş sınavlarında testlerin uygulanması testlerden yüksek puan alanların düşük puan alanlara göre daha başarılı olacakları, bir gencin ilerde mühendis, diş hekimi, gazeteci, psikolog gibi ne olacağının test puanlarına göre önceden yordana-bileceği sayılısına dayanmaktadır.

Uygulanan Yöntemlerin Değerlendirilmesi İşlevi

Psikolojik testlerin işlevlerinden bir diğeri eğitimde, sanayide ve klinikte uygulanan, yöntemlerin etkisini değerlendirmektir. Psikolojik testler, bireyler ve durumlar hakkında bilgi toplama amacı ile kliniklerde uygulanan psikoterapi ve ilaçla tedavi gibi yöntemlerden hangisinin daha etkili olduğu, bir fabrikada uygulanan eğitim programından işçilerin ne kadar yararlandığı, üretimi ve kaliteyi artırmada hangi yöntemin daha etkili olduğu, eğitim alanında uygulanan yöntemlerden hangisinin daha etkili olduğu gibi durumların değerlendirilmesinde bireysel değişleri ölçmek amacı ile psikolojik ölçme araçlarından yararlanılabilir.

Araştırma İşlevi

Psikolojik testler araştırmalarda bilimsel kavramların ve varsayımların denenmesinde, hipotezlerin kontrol edilmesinde de kul-

lanılır. Araştırmalarda, bir hipotez veya denencenin test edilmesinde psikolojik testler, bağımlı ve bağımsız değişkenler hakkında bilgi toplamak amacı ile kullanılır.

Bugün psikolojik testler, bireysel farkların tabiatı ve genişliği, bireye ilişkin psikolojik bir niteliğin ölçülmesi, çeşitli nitelikler yönünden gruplar arasındaki farkların belirlenmesi, biyolojik ve kültürel farkların davranışlar üzerindeki etkileri, uygulanan psikoterapi tekniklerinin vak'alar üzerindeki etkileri, eğitim yöntemlerinin bireylere istendik davranışlar kazandırma yönünden olan etkileri gibi insan davranışına ilişkin araştırma, inceleme, eğitim, psikoloji ve klinik ihtiyaçlar ile psikolojik danışma, seçme, yerleştirme, değerlendirme ve araştırma amacı için yaygın şekilde kullanılmaktadır.

ÖLÇMENİN ve TEST PUANLARININ NİTELİĞİ

Test sonuçlarını kullanan kişi test puanlarının anlamını iyi bilen, öğrenciye ya da bireye veya bir kurumun sorumlusuna açıklayıp yorumlayan kişi rolündedir. Birey kendisini tanıyacak, uzman kişi veya sorumlu bireyin niteliklerini veya problemini tanıyacak, gerçeklerin ışığında bireysel veya kurumsal bir karar verecektir. Bu nedenle test puanının anlamının iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu amaçla, danışmanların ve psikologların yetiştirilmesinde ölçme tekniği ve psikolojik testlerin tanıtılmasına büyük önem verilmektedir.

Test Puanlarının Bazı Genel Nitelikleri

Aşağıda ölçme ve test puanlarının niteliklerine ilişkin bazı genel noktalara değinilmiştir.

(1) Testler bireyin davranışlarını oldukça ileri ve hassas olarak gözlemeye ve sayısal olarak belirlemeye yarayan araçlardır. Bir bireyin test puanı, test performansına ilişkin sayısal değer, ölçülmesi istenen nitelikler evreninin bir örneklemesi sayılır. Her zaman "örnekleme hatası" yapılması olasılığı söz konusudur. Bu hata, örneklemin, testteki soruların, ölçülen nitelikler evrenini iyi temsil edememiş olma olasılığından kaynaklanmaktadır.

(2) Bireyin test performansı bireyin kendisinde ve bireyin dışında olan sebeplerle zamandan zamana değişebilir. Aynı öğrencilerin test puanlarında farklı zamanlarda görülen bu değişimler, test sonuçlarının kararlı olma derecesi, testin "güvenirlilik" düzeyi ile ilişkilidir. Güvenirlilik bir var ya da yok meselesi olmaktan ziyade bir derece meselesidir. Güvenirlilik iki uygulama sonuçları arasındaki bir korelasyon katsayısı ile ifade edilmektedir. Test sonuçlarının kararsız olması birey hakkında alınacak kararların uygunluk derecesini düşürür. Güvenirlilik katsayısı puanlara karışan hata payının tahmin edilmesinde ve uygun testin seçilmesinde uzmanların işine yaramaktadır.

(3) Bireyin boy, ağırlık gibi fiziki özellikleri dışında yetenek, kişilik, tutum ve davranış özelliklerinin "doğrudan" doğruya ölçülmesi mümkün olamamakta ve ölçme "dolaylı" yapılmaktadır. Dolaylı olarak yapılan ölçmelerde, ölçülmesi istenilen niteliği ölçer diye hazırlanan uyarıcıların, test madde ve sorularının istenilen niteliği ölçmemiş olması da olasıdır. Bu durum testin "geçerliliği" ile ilgilidir. Geçerlilik, testin ölçmek üzere hazırlandığı amacını ölçme derecesidir. Belirli bir amaç için kullanılacak testi seçerken dikkate alınacak en önemli ölçütlerden birisidir.

(4) Davranışların ölçülmesinde kullanılan ölçekler, psikolojik testler, fizik bilimlerinde olduğu gibi ölçülen niteliğin yokluğunu gösteren, gerçek sıfırla başlayan bir başlangıç noktasına sahip değildirler. Bireyin test puanı niteliğin başlangıcını gösteren bir sıfır noktasına göre değil, bireyin nitelikleri ile eşdeğer sayılan bir grubun aynı testten aldığı puanları gösteren "normlara" göre yorumlanmaktadır. Bu durum, bireyin test puanının çok dikkatle yorumlanmasını ve testlerin iyi hazırlanmış "normları" olmasını gerektirmektedir.

(5) Test puanları çeşitli kaynaklardan elde edilen verilere göre, niteliğin oldukça hassas bir ölçüsü olmakla birlikte her zaman bir miktar "hata" ile karışık bulunur, ölçme hatasının azlık-çokluğu

ve derecesi önemlidir. Hatayı tahmine yarayan istatistik metodlar vardır. Kullanılan testin güvenilirliği ve geçerliği ile birlikte puanı yorumlarken, hata payları da dikkate alınmalı ve test puanları çeşitli kaynaklardan, uygulanan test ve birey hakkında elde edilen diğer bilgilerle birlikte yorumlanmalıdır.

Testlerin Kullanılması

Testler genellikle bireye ilişkin bir karar, bir tercih veya bir plan geliştirmek için gerekli bilgileri toplamak amacı ile kullanılır. Testler bireysel farkları ölçmek üzere geliştirilmiş araçlardır. Yapılacak tercih, plan veya alınacak karar bireylerin eğitsel, mesleki, kişisel ve sosyal uyumu ile ilgili olabilir. Psikolojik testler çeşitli yönlerden bireylerin kendilerini tanıma ve anlamalarına da yardım eder.

Test Kullanmanın Amacı

Rogers ve arkadaşlarının (1951) geliştirdiği "Karar Teorisi" kuramına göre, testlerin hangi durumlarda ve hangi amaçla kullanılması gerektiği şöyle ifade edilmektedir. Bir testten elde edilecek bilgiler, kişi hakkında bilinen mevcut bilgilere yeni bilgiler getirecekse, alınacak karara katkıda bulunacaksa kullanılmalıdır. Burada, danışman veya terapist gibi uzman olan kişinin birey için gerekli bilgilerin mevcut bilgilerden çıkarılıp çıkarılamayacağı, yeni bir test uygulamanın gerekli olup olmadığı, kullanılacak testin ihtiyaç duyulan bilgiyi verip veremeyeceği, eğer verecekse bunun bireye ilişkin alınacak karara ne derecede bir katkı getireceği hakkında bir inceleme yapmış ve bir anlayışa varmış olması gerekmektedir.

Cronbach (1970), Testlerin kullanılma amacını üç başlık altında belirtmiştir. (1) Daha önce birey hakkında bilinmeyen yeni bir bilgi getireceği zaman, (2) Çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgiler testlerden elde edilecek bilgilerle denetleme ve bilginin geçerliğini kontrol etmek, ve (3) Kişi hakkında alınacak karara katkıda bulunacaksa kullanılmalıdır.

Psikolojik test türlerinin, kullanılmalarına ilişkin bazı kavram ve ilkeler özellikle okullarda kullanılmalarına ağırlık verilerek, aşağıda özet olarak açıklanmıştır.

Yetenek Testleri

Spearman'ın (1927) yeteneklerle ilgili iki faktör kuramından bu yana yetenek testleri, "genel yetenek" (g) ve "özel yetenek" (s) olmak üzere iki temel faktöre ilişkin iki ayrı kategori olarak incelenmektedir. Genel yetenek testleri, bireyin her çeşit performansı ve davranışı için gerekli genel bir güç, "özel yetenek" ise bireyin bazı özel alanlardaki başarısı için gerekli güçler olarak nitelendirilmektedir.

Bireylerin akademik başarıları ile zekâ düzeyleri arasında yaklaşık, 0.50 ile 0.70 arasında bir ilişki bulunmaktadır. Genel yetenek ile okul başarısı arasındaki bu korelasyon oldukça yüksektir. Bu nedenle genel yetenek testleri bireylerin geleceğe yönelik başarılarını tahmin ve yordama amacı için kullanılmaktadır.

Genel yetenek testlerinin en çok hangi amaçlar için kullanıldığı aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

Yetenek Testlerinin En Çok Kullanıldığı Durumlar

(1) Öğrencilerin herhangi bir mesleği ve öğrenim dalını seçmesi ve yönlendirilmesi durumunda genel yetenek, daha sınırlı olarak da özel yetenek testlerinden yararlanır.

(2) Özel eğitim programları için yetenek düzeyi üstün ve geri olan öğrencilerin seçimi ve sınıflandırılmasında genel yetenek testlerinden yararlanır.

(3) Öğrencilerin "akademik" ve "pratik" programlar ile "seçmeli" derslerden hangisini izlemelerinin uygun olacağını kararlaştırma da yetenek testleri kullanılır.

(4) Öğrencilerin yetenek seviyesine uygun bir başarı gösterip göstermediğini anlamak amacı ile yapılan yetenek-başarı karşılaştırmalarında yararlanır.

(5) Danışman ve öğretmenlerin öğrencileri tanımaları amacına yönelik olarak genel yetenek testlerinden faydalanabilir. Öğretmenler genel yetenek düzeyi geri olan öğrencileri oldukça yüksek oranda ayırabildikleri halde üstün olan öğrencileri normal düzeydeki öğrencilerden ayırmakta zorluk çekmektedirler.

(6) Öğrencilerin duygusal ve uyum problemlerinin incelenmesinde de kişilik ve genel uyumun bir boyutu olarak diğer testlerle birlikte genel yetenek testlerinden problemi teşhis amacı ile yararlanılır.

(7) Okullarda birey hakkında bilgi toplamaya yönelik test programlarında, özel yetenek testleri, genel yetenek testi gibi herkese değil, gerekli görülen öğrencilere verilmelidir.

Başarı Testlerinin Kullanılması

Başarı testleri daha ziyade "bireylerin geçmiş akademik yaşantılarını ölçmek" için kullanılır. Bireylerin başarı ile Genel Yetenek düzeyleri arasındaki ilişkinin yüksek olması, herhangi bir bilim dalında başarılı olmak için yetenekle birlikte, o alana ait temel kavram ve bilgilerin öğrenilmiş olması, ilerdeki başarı için önemli olduğundan başarı testleri geleceğe yönelik yordamalar yapma amacı için de kullanılmaktadır.

Başarı testleri doğal olarak öğretmenler tarafından derslerdeki başarılarını değerlendirme amacı ile kullanılmaktadır. Başarı testlerinin bunlar dışındaki kullanma amaçlarından bazıları aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Okuldaki öğrencilerin öğrenim programındaki ders gruplarından zayıf ve kuvvetli oldukları başarı alanlarının belirlenmesinde başarı testleri kullanılır.

(2) Öğrencilerin programdaki seçmeli derslerden ve seviye programlarından hangilerini seçeceğinin kararlaştırılmasında da "Başarı" ve "Genel Başarı" testlerinden yararlanılır.

(3) Öğrencilerin başarısızlık sebeplerinin araştırılmasında, duruma göre, "Başarı" ve "Teşhis" testlerinden yararlanılır.

(4) Öğrencilerin mesleğe ve öğrenim programlarına yönlendirilmesinde ve akademik ders programlarının planlanmasında da çeşitli başarı testleri kullanılır.

(5) Öğrencilerin başarı seviyeleri ile zekâ seviyelerinin karşılaştırılmasında yetenek testleri ile birlikte kullanılmaktadır.

İlgi Testlerinin Kullanılması

İlgi testleri okullarda genellikle öğrencilerin çeşitli mesleklere olan ilgilerini tanıma amacı ile sanayi kesiminde ise personel seçimi ve işe yerleştirme alanında kullanılmaktadır. Genellikle bireylerin ilgi alanlarına uygun bir mesleği seçtikleri zaman, meslekte başarılı ve işinden memnun olacağına böylece de bireyin işinde ve genel yaşamında mutlu ve uyumlu bir kişi olacağına inanılmaktadır.

Bireysel Nitelikler ve Meslekler

İnsanların yaşam boyu uğraşı alanı olarak seçeceği meslek ve çeşitli iş alanları ile bireysel yetenekleri, ilgileri, temel ihtiyaçları, kişilik nitelikleri ve bedensel özellikleri arasında belirgin ve önemli ilişkiler vardır. İş ve mesleklerin bireyden istediği talepler arttıkça ve işin karmaşıklık düzeyi yükseldikçe, işi başarıyla yürütmek için işte çalışacaklardan istediği özelliklerin çeşit ve dereceleri de artmaktadır.

Özellikle, endüstri psikolojisinde yapılan iş analizleri ve araştırmalar, her işin belirli asgari zekâ seviyesi, beden özellikleri, kişilik nitelikleri, tecrübe ve eğitim seviyesi gerektirdiğini göstermiştir. Ayrıca, bir işte çalışacak bireyin bunlar yanında meslekle ilgili faaliyetlere ilgi duyması da gereklidir. Belli yetenek seviyesi, ilgi düzeyi, kişilik ve bireysel nitelikleri ve öğrenim seviyesine sahip olan bireyler bir işte değil, benzer nitelikteki birden çok başka işlerde de başarı gösterebilirler. Bir işin istediği asgari nitelik sevi-

yesinin çok üstünde, niteliklere sahip olan bireyler de o işte iş doyumu sağlayamayabilir ve başarısız olabilirler.

İlgi testleri okullarda, "mesleki rehberlik ve danışma" hizmetleri ile ilgili olarak,

(1) Öğrencilerin ilgi alanlarını tanımlarına yardım etmek ve öğrencileri kendi ilgilerine göre yönlendirmek, uygun programlar seçmek ve o alanda gelişmelerini sağlamak amacı ile kullanılmaktadır.

(2) İlgi test ve Envanterleri sanayi ve hizmet sektöründe ise, iş verimini artırmak amacı ile işin niteliklerine uygun kişilerin seçimi ve yerleştirilmesinde gittikçe artan oranda yararlanılmaktadır.

(3) İlgi duyulan alan ile bireyin o alanda yetenekli olup olmadığına ilişkin araştırmalardan elde edilen Korelasyonlar çok değişken bulunmaktadır. İlgi ve yetenek arasındaki korelasyonlar eksi ve artı olarak (-0.40) ile (+0.40) arasında değişmektedir. Bu nedenle ilgi testlerinin o alandaki yeteneği de ölçen bir yetenek testi ile birlikte kullanılmasında yarar bulunmaktadır.

Kişilik Testlerinin Kullanılması

Kişiliğin ölçülmesinde yaygın olarak kullanılan "kendini anlatma" türü test ve envanterlerden, derecelendirme ölçekleri ve işaretleme listelerinden yararlanılmaktadır, daha sınırlı olarak da "projektif" teknik ve yaklaşımlar kullanılmaktadır. Kişilik test ve envanterleri "Tek puan" verecek şekilde ya da kişilik niteliklerini benlik ve uyum düzeylerinin çeşitli boyutlarını ölçen "Çok puan" verecek şekilde hazırlanmaktadır.

Kişilik Envanterlerinin kullanılması, amaç ve işlevleri aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Kişiliği ölçme araçları genellikle bireylerin kişilik özelliklerini, benlik algılarını ve uyum düzeylerini "tanıma" amacı ile kullanılmaktadır.

(2) Bireyin kişilik ve uyum sorunları ile ilişkili olarak, kişinin probleminin ne olduğu hakkında, "teşhise" yönelik olarak kullanılır.

(3) Ruhsağlığı yönünden toplumdaki öncelikli kişilerin "taranması" ve psikoterapi ve danışma ihtiyaçlarının belirlenmesi amacıyla yararlanılır.

(4) Sanayi ve hizmet sektöründe belirli iş ve hizmetlerin niteliğine uygun nitelikteki bireylerin kişilik özelliklerinin belirlenmesi için başvurulur.

(5) Genel olarak kamu ve özel sektörün personel hizmetlerindeki yapılacak seçme işlerinde, adayların başarı ve yetenek ölçüleri ile birlikte kişilik nitelikleri yönünden de uygun kişileri seçme ve yerleştirme amacı ile de kullanılır.

(6) Gelişmekte olan bireylerin Kişisel ve Sosyal uyumları ve gelişmelerinin izlenmesi, gelişme durumlarını etkileyen etmenleri inceleme ve araştırılması amacı ile de kişilik test ve envanterlerinden yararlanılmaktadır.

Tutum Testlerinin Kullanılması

Bireylerin belirli kişi, grup, fikir ve grupları benimseme düzeyleri belirli yönde davranmalarına neden olmaktadır. Kişilerin belirli konulardaki tutumları onları kabul ya da reddetmeye yönelik bir çeşit hazır oluş hali ya da eğilimi yaratmaktadır. Bireyin tutum ve değer yargıları davranışlarını yönlendirmektedir.

Ülkemizde tutum ölçekleri diğer alanlara daha az kullanılmaktadır. Kullanılmakta olan tutum ölçekleri arasında "Çocuk Yetiştirme Tutumları", "Aile Tutumları", "Ana ve Baba Tutumları" gibi tutum ölçekleri ve ölçülen nitelikler arasında da "Otoriter ve Demokratik", "Bağımlılık ve Bağımsızlık" gibi tutum boyutları bulunmaktadır.

Tutum ve değer yargılarına ilişkin ölçeklerin kullanılması amaçları aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Tutum ölçekleri bireylerin belirli tutum ve değerlerinin belirlenmesinde kullanılır.

(2) Bireylerin gözlenen tutum ve değer yargılarını etkileyen aile ve genel çevre faktörlerinin incelenmesi amacı ile yararlanır.

(3) Kişilik ölçekleri ile birlikte davranışı etkileyen önemli bir etmen olarak bireyin uyum problemlerinin teşhisinde kullanılır.

(4) Sosyolojik amaçlar için toplumların, kurum ve grupların yapısal özelliklerinin, değer sistemlerinin incelenmesinde de yararlanır.

Testlerin Cevap Verebileceği Sorular

Bireye yardım amacına yönelik olarak testlerden elde edilecek bilgilerin bireye ilişkin kararlarda yardımcı olacak olası durumları ve testin cevap verebileceği soruları Tyler (1961) şöyle sıralamaktadır:

(1) Kişi hangi düzeydeki bir eğitim için yeterlidir? (Genel Yetenek Testleri)

(2) Liseden mezun olan bir kişi acaba yüksek öğrenimde başarılı olabilecek midir? Hangi bransa girerse başarılı olma olasılığı kuvvetlidir? Aynı eğitim kurumundaki hangi dersleri seçerse başarılı olabilir? (Genel Yetenek ve Başarı Testleri)

(3) Özel bir ihtisas alanına girmek isteyen bir bireyin geçmiş eğitimi, bilgi ve beceri seviyesi bu alan için yeterli midir? Yoksa noksanları var mıdır? (Yeterlik ve Başarı Testleri)

(4) Kişi belirli bir iş ve meslek için gerekli özel yeteneklere sahip midir? (Özel Yetenek ve Meslek Başarısı Testleri)

(5) Bireyin meslek ilgisi hangi alanlara yöneliktir? (İlgi Testleri)

(6) Bireyin tercih ve kararlarını etkileyen gerekli bilgilerin ötesinde herhangi bir kişilik bozukluğu söz konusu mudur? (Kişilik ve Uyum Testleri)

(7) Kişinin girmek istediği bir öğrenim veya meslek için uygun yetenek ve kişilik özelliklerine sahip midir? veya kişinin belirli bir kişilik bozukluğu var mı? (Tarama amaçlı, çok puan veren yetenek ve kişilik testleri)

Terapist veya danışman bazı alanlara karşı bireyin ilgisini uyarmak ve keşfetmek amacı ile de testleri kullanabilir. Testlerin genel işlevi birey hakkında bilgi toplamada kullanılan bir araç, bir kaynak olmasıdır.

Bölüm 6

GENEL YETENEK ve BAŞARI DÜZEYİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bireyi tanıma tekniklerinden biri olarak öğrencilerin genel yetenekleri ile başarılarının karşılaştırılması, bir araç olmaktan çok, bireyi tanımayı amaçlayan ve birden çok araçla yapılan analitik bir tekniktir. Bireysel farklar nedeni ile her öğrenciden aynı düzeyde başarı göstermesi beklenemeyeceğine göre, öğrencilerin yetenekleri düzeyinde başarı gösterip göstermediklerini kontrol etmek ve başarıyı etkileyen etmenleri araştırmak ve onlara yardım etmek gerekmektedir (Thorndike 1963, Özgüven 1970, Kepçeoğlu 1973).

Yetenek ve Başarı

"Genel yetenek" kavramı, bireyin "öğrenme gücü" olarak, formal eğitim ve diğer çevre olanakları ile ne derecede öğrenebileceğinin, ne ölçüde bilgi ve beceriler kazanabileceğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Yetenek ölçüleri bireyin gelecekteki başarısını, özellikle de akademik başarısını yordamada kullanılmaktadır. Genel yeteneğin önemli oranda kalıtsal olarak bireye geçtiğine ilişkin görüşler olmakla birlikte, bugün kullanılmakta olan genel yetenek testlerinden elde edilen puanların "kalıtım" ile "çevre ve eğitim" etkilerinin bir ürünü oldukları kabul edilmektedir.

"Başarı" ise, okul ortamında belirli bir ders veya akademik programdan bireyin ne derecede yararlandığının bir ölçüsü ya da göstergesidir. Okuldaki başarı, bir akademik programdaki derslerden öğrencinin aldığı notların ya da puanların ortalaması olarak düşünülebilir. Eğitim programlarında okutulan ders konularından bireyin ne düzeyde öğrendiği, öğrencinin geçmiş yaşantılarından ne derecede yararlandığının da bir göstergesidir. Yapılan araştırmalar, yetenek ölçüleri gibi, bireyin geçmişteki genel başa-

rısının da gelecekteki başarı olasılığını yordamada bir ölçüt olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Başarıyı Etkileyen "Zihinsel" ve "Zihinsel Olmayan" Etmenler

"Zihinsel" etmenler olarak "genel yetenek" ile "akademik başarı" arasında önemli ve güçlü bir ilişki olmakla birlikte, bireyin okul başarısını etkileyen etmenler sadece zihinsel etmenler değildir. Okul başarısı "zihinsel olmayan" çok çeşitli etmenler tarafından da önemli düzeyde etkilenmektedir (Özgüven 1970, Tan 1992).

Öğrencilerin bulunduğu sınıf ve başarı konusuna göre değişmekle beraber, yetenek ölçüleri ile başarı ölçüleri arasındaki korelasyon katsayıları ortalama .50 - .55 arasında değişmektedir. Bu korelasyonun karesi alındığında, yetenek ve başarı gibi "zihinsel etmenlerin", öğrencilerin okuldaki başarı varyansındaki payı yaklaşık %30 kadardır. Buna göre, öğrencilerin okul başarısını etkileyen "zihinsel olmayan" faktörlerin toplam başarı varyansındaki payı %70 kadar olmaktadır.

Başarı varyansında zihinsel olmayan etmenlerin payının daha da önemli olduğu görülmektedir. Zihinsel olmayan etmenler arasında, başarı güdüsü, kaygı, ailenin niteliklerine ilişkin etmenler, sosyoekonomik faktörler, okul ve eğitim koşullarının yetersiz oluşu, genel çevre faktörleri, beslenme ve sağlık koşulları gibi çok çeşitli etmenler yer almaktadır (Özgüven 1974).

Yetenek ve Başarı Karşılaştırmasının Nedeni

Yetenek ve başarı karşılaştırması, öğrencilerin yetenekleri ölçüsünde başarılı olup olmadıklarını incelemeyi amaçlar. Genelde, bireylerin yetenek düzeylerine paralel bir başarı sağlamaları beklenir. Bu ilişkinin gözlenememesi durumunda bireyin başarısını etkileyen bazı olumsuz etmenlerin olabileceği düşünülür. Öğrencilerin yetenekleri ile başarılarının karşılaştırılması, birinci dere-

cede yeteneği ölçüsünde başarılı olamayan öğrencilere yardım etmeyi, başarılarını engelleyen faktörleri ortadan kaldırmayı amaçlar.

Yetenek ile başarının karşılaştırılmasında, sonuç olarak, üç olasılık söz konusu olmaktadır. Bu olasılıklar öğrencilerin (1) Yetenekleri düzeyinde başarılı olmaları, (2) Yeteneklerinin altında başarı göstermeleri, (3) Yeteneklerinin üstünde başarılı olmaları durumudur. Sonuçların değerlendirilmesinde bu üç gruba giren öğrencilerden birinci gruptakiler "normal" olarak kabul edilmekte, ikinci ve üçüncü gruptaki bireylerin ise bazı problemleri olabileceği düşünülmektedir.

Yetenek ile Başarı Karşılaştırmasında İzlenen İşlem Yolu

Bireylerin veya öğrencilerin yetenekleri ile başarı düzeylerini karşılaştırma yönteminde izlenen işlem yolu aşağıda özet olarak verilmiştir.

Yetenek Düzeylerinin Ölçülmesi

Yetenek düzeyinin ölçülmesi, bireylere uygulanacak, bir "genel yetenek", "akademik yetenek" veya "öğrenme gücü" gibi isimlerle bilinen bir testle ölçülebilir. Bu testler bir kimsenin eğitimleri sırasında neler yapabileceğini potansiyelini yordamaya yarayan testlerdir. Başarı ve yetenek karşılaştırmasında işlemin daha kolay ve anlaşılır olması bakımından "Çok puan" veren yetenek testleri yerine "tek puan" veren bir genel yetenek testinin kullanılmasında yarar vardır.

Başarı Düzeylerinin Ölçülmesi

Öğrencilerin başarı düzeylerinin duruma göre, "Başarı", "Genel başarı" ya da "Standart başarı" testlerinden biri ile saptanması gerekir. Başarı testlerinin bulunamaması halinde öğrencilerin okullarda tutulması zorunlu olan "Akademik başarı ortalamalarından başarı ölçütü" olarak yararlanılabilir. Bu amaçla kullanılacak akademik ortalamaların hesaplanmasına, akademik öğrenme ile

ilgileri sınırlı olan pratik ve uygulamalı derslerden alınan notlar dışarda tutulabileceği gibi, programdaki tüm derslerin notları da dahil edilebilir.

Yetenek ve başarı karşılaştırması yapılırken öğrencilerin izledikleri program ve grup olarak gelişim düzeylerinin aynı olmaları gerekir. Buna göre hem yetenek ve hem de başarı yönünden bilgi toplarken öğrencilerin doğal olarak bulundukları sınıf içindeki öğrencilerden bilgi toplanması ve birbirleri ile karşılaştırılması gerekir.

Yetenek ve Başarı Puanlarının Ortak Bir Ölçüye Çevrilmesi

Bir grup olarak öğrencilerden elde edilen "yetenek" ve "başarı" ölçüleri istatistiksel olarak, ortalama ve standart sapmaları birbirinden farklı iki ayrı puan dağılımı oluştururlar. Bireylerin iki ölçekten aldıkları ham puanların anlamı ve sırası farklı olacağından ham puanlara göre karşılaştırılmaz.

Bu nedenle, karşılaştırma yapılabilmesi için her iki dağılıma ilişkin puanların kendi ortalama ve standart sapmalarına göre, ortak bir ölçüye "standart puanlara" dönüştürülmesi gerekir. Bu amaçla, (T) puanı ve yüzdelik puanlardan yararlanılmaktadır. Burada, daha pratik ve yorumu daha basit olduğu için ham puanları "yüzdelik puanlara" çevirme işlemi tercih edilmiştir.

Karşılaştırma Biriminin Kararlaştırılması

Karşılaştırma birimi, başarı ve yetenek ölçüleri puanlarının gruplanacağı "aralık" ölçüsü ile ilgilidir. Karşılaştırma birimi, birli aralık, dağılımdaki sıraya konmuş tek tek puanların her biri olabileceği gibi, dağılımdaki puanlar istenilen ölçüde, 5'li, 10'lu aralıklarla da gruplanabilir. Böylece karşılaştırma birimi belirlenmiş olur. Bireylerin yetenek ve başarı testlerinden aldıkları puanlar aynı aralıklara göre gruplanır.

Karşılaştırma birimi, alınmış olan en yüksek ve en düşük puan arasındaki farkın genişliğine göre değişir. En yüksek puanla

en düşük puan arasındaki fark küçüldükçe, puan aralığı zorunlu olarak küçülecek, büyüdüğü aralık da büyüyecektir. Bununla ilişkili olarak, yetenek ve başarı testlerinden elde edilen puanların ranji genişledikçe, puan aralığı ve karşılaştırma birimi de etkileyecek, aynı aralığa düşen, bireysel puanların frekansı da değişecektir.

Puan aralığı ya da birim genişledikçe, bireyler arasındaki "yüzde" farkları daha az belirgin hale gelir. Karşılaştırmayı yapacak kişinin amacına ve puan dağılımının niteliğine göre "karşılaştırma biriminin" ayarlanması gerekmektedir.

Ham Puanların Yüzdelik Puanlara Çevrilmesi

Karşılaştırma biriminin ölçüsü olarak, "puan aralığı" kararlaştırıldıktan sonra, yetenek ve başarı testi ham puanlarının yüzdelik puanlara çevrilmesi için tercih edilen aralığa göre yetenek ve başarı testi ham puanları ayrı ayrı gruplanarak, her aralığa düşen "frekanslar" belirlenir ve frekans dağılımları elde edilir.

Ham puanların yüzdelik puanlara çevrilmesine ilişkin işlem yolu, 65 kişilik bir gruba verilen 80 soruluk bir genel yetenek testinden alınan ham puanlardan yararlanarak, Tablo 6.1'de gösterilmiştir. Örnekte, puan aralığı ya da karşılaştırma birimi 10 puan olarak alınmış ve puan aralıkları buna göre 6 "grup" halinde düzenlenmiştir.

TABLO 6.1 - Genel Yetenek Testi Ham Puanlarının Yüzdelik Puanlara Çevrilmesi

Grup	Puan Aralığı a=10	Frekans (f)	Yığılmalı (Yf)	Yüzdelik Puan (%)
(1)	70 ve Yukarı	3	65	100
(2)	60-69	10	62	95
(3)	50-59	26	52	80
(4)	40-49	13	26	40
(5)	30-39	8	13	20
(6)	29 ve Aşağı	5	5	8

N= 65

Frekans dağılımı elde edildikten sonra, ham puanları yüzdelik puanlara çevirmek için izlenen yol sıra ile aşağıda belirtilmiştir.

(1) Aşağıdan yukarı doğru olmak üzere frekans sütunundaki sayıları toplayarak bir "Yığılmalı frekans" (Yf) sütunu elde ediniz.

(2) Sabit bir katsayı olarak, $\left(\frac{1}{N}\right)100$ katsayısını bulunuz.

Örnekte bu katsayı, $\left(\frac{1}{N}\right)100=\left(\frac{1}{65}\right)100=1.53$ olarak bulunmuştur.

(3) Yüzdelik puanları elde etmek için yığılmalı frekans sütunundaki her sayıyı, elde edilen "katsayı" ile çarparak "yüzdelik puan" sütununa yazınız. Yüzdeliklerin bulunmasında çoğu kez yuvarlak hesaplama kuralı uygulanarak, küçük kesirler tama dönüştürülmektedir.

Yetenek ve başarı testi ham puanlarının her ikisi de bu işlem yolundan gidilerek, yüzdelik puanlara çevrilmektedir.

Başarı ve Yeteneklerin Karşılaştırılması

Öğrencilerin yetenek ve başarı düzeylerine ilişkin yüzdelik puanlardan yararlanılarak başarı ve yetenek düzeylerinin birbiri ile karşılaştırılmasına ilişkin "çapraz dağılım tablosu" Tablo 6.2'de verilmiştir.

TABLO 6.2 - Öğrenci Yetenek ve Başarı Düzeylerini Karşılaştırma Tablosu

Y e t e n e k D ü z e y i	1	16	15	14	13	12	11
	2	26	25	24	23	22	21
	3	36	35	34	33	32	31
	4	46	45	44	43	42	41
	5	56	55	54	53	52	51
	6	66	65	64	63	62	61
		6	5	4	3	2	1

Başarı Düzeyi

Tablo 6.2'de karşılaştırma "birimi"ne göre, elde edilen "başarı" ve "yetenek" düzeyini gösteren gruplar, iki değişken olarak birlikte çapraz dağılım olarak görülmektedir. Öğrencilerin "yetenek" ve "başarı" düzeyleri 10'luk karşılaştırma birimine göre 6 grup içinde belirtilmiştir.

Tabloda yetenek ve başarı düzeyleri en yüksek (1) ve en düşük (6) olarak gösterilmiştir. Buna göre, başarı ve yetenek düzeyi her ikisinde de en yüksek olan bir öğrenci, tabloda (11) kutusunda, her iki nitelik yönünden en düşük olan bir birey ise (66) kutusunda görünecektir. Bu iki uç arasında bireyler dağılacak, yeteneği yönünden (3) grupta olan bir öğrenci, yeteneğinin üstünde bir başarı gösteriyor ve (2) grupta ise (32) kutusunda gösterilecektir. Bunun aksine, yeteneğinin altında başarı gösteren bir öğrenci, yeteneği yönünden 2 ve başarısı yönünden 4. grupta ise (24) kutusunda görünecektir.

Karşılaştırma birimi olan kutu numaralarında soldaki ilk rakam "yetenek", sağdaki ise "başarı" düzeyini temsil etmektedir. Kalabalık gruplarda bireylerin yetenek ve başarı durumlarını karşılaştırmalı olarak çapraz dağılım tablosunda göstermek pratik olmayabilir. Bu durumda grubu oluşturan bireylerin isim listesinin karşısına, yetenek ve başarı düzeyi yüzdelik puanlarına göre dereceleri gösteren grup numaraları, Tablo 6.2'de olduğu gibi 34, 52, 41, ..., şeklinde yazılabilir. Daha sonra da aynı numarayı taşıyan öğrenciler bir araya getirilerek başarı ve yetenek düzeyine göre farklı gruplamalar yapılabilir.

Tablo 6.2'de derece farkları ile yetenekleri "düzeyinde", yeteneklerinin "altında" ve "üstünde" başarı gösteren öğrenciler görülmektedir. (1) sıra ile, diyagonal olarak, 11, 22, 33, 44, 55, 66 kutularındaki bireyler "yetenekleri düzeyinde başarılı" olanları, (2) Bu "diyagonal" sıranın sol üst köşesini oluşturan ve soldaki rakamları, sağdaki rakama göre küçük rakamlı kutularda olan bireyler farklı derecelerde olmakla birlikte "yeteneklerinin altında

başarı gösterenleri" ve (3) diyagonal sıraya göre, sağ alt taraftaki, soldaki rakamları, sağdakinden daha büyük olan kutulardaki bireyler ise, "yeteneklerinin üstünde başarılı olan" bireyleri göstermektedir. Dikkat edileceği üzere diyagonal doğrultudan her iki yönde uzaklaştıkça bireylerin yetenek ve başarı düzeyleri arasındaki fark da derece farkları ile artmaktadır.

Tablodaki bu kutuların nitelikleri ve sayısı olası durumları göstermektedir. Bireyler bu kutuların hepsine dağılmamış belirli kutularda birikmiş olabilir.

Yetenek ile Başarı Karşılaştırması Sonuçlarından Yararlanma

Yetenek ile başarı karşılaştırmasının esas amacı öğrencilerin yetenekleri ölçüsünde başarılı olup olmadıkları hakkında bilgi toplamak, her grubun özelliğine göre yetenekleri düzeyinde başarılı olmayış nedenlerini araştırmak ve sorunların giderilmesi yönünde öğrencilere bireysel olarak yardım sağlamaktır.

Yetenek ile başarı karşılaştırmasının sonucu olarak, yeteneği düzeyinde, yeteneğinin üstünde ve yetenek düzeyinin altında başarı gösteren üç öğrenci grubu ortaya çıkmakta, bu gruplar da başarı ve yetenek arasındaki farka ve yeteneği düzeyinde başarı gösterenlerde de genel başarı ve yetenek düzeylerine göre "farklı alt gruplar" içinde sergilenmektedir. Her grubun niteliği birbirinden farklı olduğu için yapılacak yardımlar da farklı olmaktadır.

(1) Yetenekleri Ölçüsünde Başarılı Olan Öğrenciler

Yetenek ve başarı düzeyleri aynı olan öğrenciler genelde okul başarısı bakımından potansiyelinden bekleneni veren öğrenciler olarak yorumlanmaktadır. Ancak bu grupta (11) grubundaki öğrenciler gibi başarı ve yetenek düzeyleri "yüksek" öğrenciler olduğu gibi, (66) grubundaki öğrenciler gibi yetenek ve başarı düzeylerinin her ikisi de "düşük" olan öğrenciler de bulunmaktadır. Bunları tek bir grup gibi düşünmek doğru değildir. Bunların bir

kısmı hem yeteneği hem başarısı üstün olan, bir kısmı yetenek ve başarı bakımından orta düzeyde, bir kısmı da hem yeteneği hem de başarısı düşük olan öğrencilerdir.

Hem yeteneği hem de başarısı "yüksek" olan öğrenciler geleceğe yönelik olarak daha ileri düzeydeki akademik programları yürütebilecek öğrencilerdir. Bu öğrenciler, derece farkları da dikkate alınarak akademik alanlara, üst okullara, çeşitli yarışma sınavlarına girmeleri yönünde cesaretlendirilebilir.

Yetenek ve başarı düzeyleri denk, ancak yeteneği ve başarısı "orta" olan öğrencilerin seviyelerine uygun düşecek akademik programlara derece farkı ile, "düşük" olan öğrencilerin ise, daha kısa süreli, yarı akademik programlara, durumlarına uygun düşen bir mesleğe yönlendirilmeleri gerekir.

(2) Yetenek Düzeylerinin Altında Başarılı Olan Öğrenciler

Yetenek düzeylerinin altında başarılı olan öğrenciler kendilerinden beklenen başarıyı göstermeyen, düşük-başarılı öğrencilerden oluşmaktadır. Bu sonucu etkileyen çeşitli nedenler bulunabilir. Bunların tek tek bilinmesi, her öğrencinin bireysel olarak ele alınıp, çeşitli yönlerden incelenmesi, başarılarını engelleyen, duygusal, sosyal ve ekonomik sorunlarının giderilerek, yetenekleri düzeyinde başarılı olmaları yönünde yardım edilmesi gerekmektedir.

(3) Yetenek Düzeylerinin Üstünde Başarılı Olan Öğrenciler

Yetenek düzeylerinin üstünde başarı gösteren öğrenciler, kendilerinden beklenenin fazlasını veren öğrenciler olarak yorumlanmaktadır. Ancak, bu öğrenciler hem yeteneği hem de başarısı yüksek olan öğrencilerden farklı bir nitelik taşımaktadırlar.

Yeteneğinin üstünde başarılı olma, iyi bir sonuç gibi algılansa da bu öğrencilerin bir olasılık olarak, böyle bir sonuca ulaşmaları, genellikle, bir baskı ve zorlanma altında gerçekleştiği için kişilik ve duygusal gelişiminde bazı problemlerinin olması, kaygı ve

uyum sorunları bulunması beklenebilir. Yetenekleri üstünde başarı gösteren öğrencilerin de yetenekleri altında başarı gösteren öğrenciler gibi bireysel olarak incelenmesi, aşırı çabalarının nedenleri ve yapabileceği olası zararların belirlenmesi ve yardım edilmesi gerekmektedir.

Bölüm 7

GÖRÜŞME

Bireyi tanıma teknikleri sınıflaması içinde, görüşme, bireyin kendini anlatması tekniklerinden biridir. Görüşme ve "Mülakat" sözcükleri biribiri ile eşanlamli olarak konuşma ve yazı dilinde kullanılmaktadır. Arapçada insan yüzü anlamına gelen "lika" sözcüğünden gelen "mülakat" ile Türkçe bir sözcük olan görüşme, "yüzyüze konuşma" anlamına gelmektedir. Sözlükte ise görüşme, "Bir konu üzerinde aydınlanmak ya da bir kimsenin kişiliği üzerinde bilgi edinmek amacıyla yüz yüze yapılan konuşma" şeklinde tanımlanmaktadır. Görüşme, İngilizce'de "interview" sözcüğü ile ifade edilmektedir.

Görüşmenin Tanımı

Çeşitli kaynaklarda dile getirilen nitelikleri dikkate alınarak, "görüşme, belli bir amaçla yüzyüze gelen iki veya daha fazla kişinin, sözel ve sözel olmayan davranış ve teknikler kullanarak yaptıkları bir etkileşim süreci" olarak tanımlanabilir.

Görüşme, amacına, konusuna, tarafların tutumlarına ve görüşmede rol alacak kişilerin niteliğine göre farklılıklar göstermektedir. İş ve İşçi Bulma Kurumunda yapılan bir iş görüşmesi, mahkemede yapılan bir görüşme, bir psikolojik danışma ve rehberlik merkezinde veya psikiyatri kliniğinde yapılan görüşmeler temel ilkeler, yaklaşımlar, teknikler ve amaçları yönünden birbirlerinden oldukça farklıdır.

Genel nitelikleri yönünden görüşme iki kişi arasında yapılır. Bunlardan biri "görüşmeci" diğeri ise iletişim sürecinin diğer ucunda yer alan bir başka "kişidir". Görüşmeci, görüşme durumlarının çeşidine göre bir danışman, bir doktor, terapist, psikolog, öğretmen, yönetici veya sözlü olarak soruları soran bir kişi olabilir.

lır. Görüşmeci, görüşme teknik ve becerileri yönünden çok iyi ve özel olarak yetişmiş bir kişi olabileceği gibi, genel bir yetişmişlik ötesinde görüşme konusunda uzmanlaşmamış bir kişi de olabilir.

"Görüşen" ya da görüşmecinin sorularını cevaplandıran kişi bireye yardım hizmetlerinde, bir sıkıntısını veya problemini, hekim, danışman, psikolog gibi uzman bir kişiye, daha genel bir deyimle, terapistte anlatmak ve sıkıntısından kurtulmak isteyen bir kişi, personel yönetiminde belli bir görev için değerlendirilecek bir aday, işe girmek için başvuran bir vatandaş veya araştırmada bilgi toplama amacıyla görüşleri alınan sorular yönelttilen bir kimse olabilir.

Görüşmenin Amacı ve İşlevi

Görüşmeler, bilgi toplamak, bilgi vermek, kişisel yardım veya davranış değişikliğinin gerçekleştirme gibi amaçlara yönelik olabilir. Görüşmenin amacı ve işlevi özet olarak aşağıda belirtilmiştir.

Görüşmenin, (1) bireyin çeşitli nitelikleri, görüş ve düşünceleri hakkında objektif "bilgi toplamaya" yarayan bir araç, (2) aynı zamanda, kişileri tanımaya, "psikolojik yardım" sağlamaya ve onları tedavi etmeye yarayan bir süreç ve yöntem olarak birbirinden farklı iki temel işlevi bulunmaktadır. Her iki durumda da görüşmenin işlevi kaynak kişilerden belirli konulara ilişkin ya da kendi kişisel nitelikleri davranış ve yaşantıları ile ilgili olabildiğince objektif bilgiler toplamaktır.

Görüşme, bilgi toplama işlevi yanında, kişinin davranış ve niteliklerini de aracısız gözleme olanağı verir. Görüşülen kişinin fiziksel görünüşü, giyinişi, kişisel konuşma ve ifadesi, ses tonunu ayarlayışı, bir yabancıyla karşılaştığında gösterdiği genel davranış özellikleri görüşme sırasında doğrudan gözlenebilir.

Görüşmenin önemli olan bir işlevi de bir vak'a olarak, bireyin kişisel nitelikleri ve özgeçmişi hakkında kişiye özgü sorulu-cevaplı bilgiler sağlamaya uygun olmasıdır. Bireyin geçmişi ve şimdiki durumu gelecekte neler olabileceği ve bireyin neler yapabileceği

konusunda yordamlarda bulunmaya önemli düzeyde yardımcı olur. Bireyin geçmiş yaşantıları ve davranışları, o davranışları ortaya çıkaran özel koşulları, ve kişinin bu davranışlara ilişkin duygu ve ifadeleri ile birlikte yorumlandığı zaman birey hakkında oldukça tutarlı bir değerlendirme yapılabilir.

Görüşme sürecine, görüşmecinin nitelikleri açısından bakıldığında kişisel bilgi elde etme ve elde edilen bilgileri yorumlamada becerili ve yetenekli olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Görüşme, yeterli olmadığı, istenen veriler tam olarak belirlenmediği, yahut toplanan bilgiler doğru olarak yorumlanamadığı zaman yanlış karar ve yargılara da yol açabilir.

Görüşmenin Konuşmadan Farkı

Görüşme ile konuşmanın her ikisi de temelde "sözel" etkileşime dayanır. Görüşmeyi günlük konuşmadan ayıran bazı temel özellikler aşağıda belirtilmiştir.

(1) Görüşmede bilinçli olarak saptanmış bir amaç vardır. Bireylerin kişisel problemlerinin çözümüne yardım etmek, bir köy liderinden köyün ihtiyaçlarını öğrenmek, iş isteyen birisi hakkında bilgi toplamak görüşmelerin amaçlarından biri olabilir.

(2) Belli bir amacı olduğu için görüşmenin kapsamı bu amaca yönelik bir plan ve düzen içinde yürütülür.

(3) Amacın gerçekleştirilmesi için görüşmeye taraf olan kişilerden biri olan görüşmeci etkileşimi planlama, düzenleme sorumluluğunu üzerine alır.

(4) Görüşme sürecinde, belli bir amaç için iki kişinin biraraya gelmesi söz konusu olduğu için görüşmeler çoğunluk rasgele değil belirli bir zamanda, yerde ve sınırlı bir süre için düzenlenir.

Görüşmenin Niteliği, Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Aşağıda belirli bir görüşme türüne ve amacına bağlı kalmaksızın, genel düzeyde, görüşmenin niteliği ile olumlu ve sınırlı yönleri kısaca belirtilmiştir.

Görüşmenin Olumlu Yönleri

Görüşmenin olumlu ve avantajlı yönleri özet olarak aşağıda belirtilmiştir.

(1) Görüşme, yüz yüze bir durumda karşılıklı konuşmaya dayandığı için doğal bir etkileşim ve bilgi toplama yoludur. İletişimde kolaylık sağlar. Anlaşılmayan konularda açıklama, soru sorma ve tamamlama yapmaya ve kişinin doğru cevaplar vermesi yönünde güdülenmesine olanak verir.

(2) Görüşme'nin kullanılma alanı çok geniştir. Araştırmalarda, birey hakkında bilgi toplamada, psikoterapi, personel seçimi ile diğer birçok durumlarda değişik amaçlar için kullanılmaktadır.

(3) Görüşülen kişi ile görüşmecinin yüz yüze, bir arada olmaları, yazılı bilgi toplama araçları ile bireylerden elde edilmesi olanaksız olan, sözel ifadelerin gerisindeki duygu ve eğilimleri de gözlemeye olanak verir.

(4) Görüşme sırasında görüşülen kişi ile ilgili olarak ortaya çıkabilecek yeni durumlara ve bireysel farklara göre görüşmeciye değişiklik yapma olanağı vermesi, esnek oluşu yönünden görüşme, diğer birçok tekniklere göre daha kullanışlıdır. Görüşmeci kullandığı dil ve yöntemi görüşülen kişinin yetenek ve eğitim düzeyine uydurabilir.

(5) İyi ilişkiler kurulduğu zaman, görüşme ile bilgiler doğru ve eksiksiz olarak toplanabilir; denek kaybı az olur. Anket ve testlerde görülen, maddeleri "cevapsız" veya "boş" bırakma; ya da postallanan anketleri geri yollamama gibi sorunlar görüşmede en aza indirilebilir. Görüşme yoluyla yapılan bir araştırmada örnekleme dahil kişilerin tümüne ulaşma olasılığı uygun zamanlama yapılsa, diğer bireyi tanıma tekniklerine göre daha yüksektir.

(6) Görüşme sözlü etkileşime dayandığı için, okuma-yazması olmayan kişilere de uygulanabilir. Anket, envanter ve birçok testler, okuma-yazma bilmeyenlere bireysel ve sözel uygulama dışın-

da grupça uygulanamadığı halde, görüşme için böyle bir önkoşul sözkonusu değildir. Özellikle okuma-yazma oranı düşük olan gruplarda bu husus önemli bir niteliktir.

(7) Görüşme, psikoterapide, kişilik niteliklerini özellikle duygusal problemleri ve uyumsuz davranışların nedenlerini anlama, teşhis ve tedavisinde kullanılabilecek en önemli tekniklerden birisidir.

(8) Görüşmeci, özel görüşme konusu dışında, yaptığı genel gözlem ve yönelttiği sorularla görüşülen kişinin yaşadığı çevreye, kişilerin özel durumlarına ilişkin görüşmeyi tamamlayıcı önemli bilgiler de toplayabilir.

(9) Görüşme ilişkisi tek tek kişilerle yürütüldüğü için görüşme sürecine ve toplanan bilgilere bireyin dışındaki kimselerin etkisi azaltılmış olur; böylece sorulan sorulara bireyin ilk aklına gelen, orijinal, doğal, kendiliğinden cevaplar alınması geçerli ve doğru bilgilerin toplanması olasılığı artabilir.

Görüşmenin Sınırlı Yönleri

Görüşmenin sınırlı ve dezavantajlı yönleri aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Görüşme, tek tek bireylerle ilişki kurmaya dayandığı için harcanan zaman, emek ve para bakımından ekonomik olmayan bir yöntemdir. Kişi başına düşen masraf; posta ve telefonla ilişki kurmaya dayanan yaklaşımlara göre daha yüksektir.

(2) Görüşme, iki kişi arasında özel ve gizli olan konularda yapıldığı zaman elde edilen bilgilerin doğruluğunu gözlem ya da objektif yollarla denetlemek güçtür.

(3) Görüşme, bilgi toplamada, bireylerin kişisel görüş ve duygularına dayandığı zaman subjektif bir nitelik taşır. Bu nedenle, yapılan gözlem ve toplanan bilgilerin objektiflik düzeyi düşebilir, yaşantıların özelliğine ve yanlış yoruma dayalı olabilir.

(4) Özellikle psikolojik görüşmelerde, taraflar arasında yakın ilişki kurulduğu için görüşmeci ve görüşenin, bireysel görüşlerinin, tutum ve ön yargılarının, kişilik yapı ve özelliklerinin tek yönü, ya da karşılıklı olarak, birbirlerini etkilemesi ve bu etkinin tarafları bazı yanlışlara da götürmesi mümkün olabilir.

(5) Görüşme ile toplanan bilgilerin geçerlik ve güvenilirliği diğer bilgi toplama araç ve yöntemlerine göre genelde daha düşük olduğu için, bu bilgilerin birey hakkında başka kaynaklardan elde edilen bilgilerle birlikte kullanılması yararlı olur.

(6) Görüşme kişinin istek ve katılımına olduğu kadar ifade gücü ve kavrayışına da bağlı olduğundan, bazı hallerde ve belli konularda geçerli düzeyde bilgi toplamak güçleşebilir.

(7) "Sosyal kabul hatası" nedeniyle görüşülen bireyin özellikle kendine özgü kişisel konularda doğru ve açık seçik yanıtlar vermesi mümkün olmayabilir. Bu da elde edilen bilgilerin geçerliliğini sorgulu hale getirebilir.

(8) Özellikle çok sayıda görüşmecinin gerekli olduğu survey ve alan araştırmalarında, görüşmecilerin seçimi, yetiştirilmesi ve kontrol edilmesi diğer bilgi toplama tekniklerinde olmayan ek işler ortaya çıkarır. Ayrıca, görüşme yapılacak kişiler gündüzleri erkekler evde olmadığı ya da karı-koca her ikiside çalıştığı için kişilere ulaşmak zor olabilir, ancak akşamları iki saat kadar bir görüşme süresi kalabilir.

GÖRÜŞME TÜRLERİ

Görüşmeler, amaç, süreç, işlem yolu, tutum, yaklaşım, yapıtlı oluş derecesi kullanılan araç ve teknik gibi ölçütlere göre farklı isimler altında sınıflandırılmaktadır. Ancak, bu ayrımlar birbirinden bağımsız olarak düşünülmemeli, türlerin konu, amaç, tutum vb. niteliklere verilen ağırlığın derecesine göre yapıldığı, hatırd tutulmalıdır.

Amacına Göre Görüşmeler

Görüşmenin temel amacına yönelik olarak, görüşmeler (1) Bilgi toplama amacına yönelik görüşmeler, ve (2) Bireye psikolojik yardım yapmayı amaçlayan görüşmeler olmak üzere iki grupta içinde incelenebilir.

Bilgi Toplama Görüşmeleri

Görüşme türlerinin hemen hepsinde belirli ölçülerde "Bilgi toplama" ve "Bilgi verme" amacı vardır. Ancak bazı görüşmelerde, görüşmeci istenilen bilgileri topladığı zaman, kaynak kişilerle ilişkisi de kalmaz. Kişilerarası ilişkilerden çok, bilginin toplanmış olması bir amaç olarak görülür, bilgi toplanınca görüşme de tamamlanır. Diğer yandan toplanan bilgilerin görüşmeye taraf olan kaynak kişilere de doğrudan bir etkisi veya ilişkisi yoktur.

Araştırmacıların belirli hipotezleri test etmek, ya da belirli kararlara esas olacak bilgileri toplamak ve soruları cevaplandırmak için yaptıkları araştırmalara ilişkin görüşmeler genellikle bu gruptandır. Bilgi toplama amacı ile yapılan görüşmeler arasında, her türlü araştırma ve personel seçimi görüşmeleri ile kamuoyu ve aile görüşmeleri sayılabilir.

Okulda ve Evde Yapılan Aile Görüşmeleri

Aile görüşmeleri okulda veya velilerin evlerinde yapılabilir. Aile görüşmeleri eğitim ve öğretimle ilgili olarak çocukların sağlıklı gelişmelerine katkı ve çoğunluk problemlerinin nedenleri hakkında "bilgi toplama" amacı ile öğretmenlerin çocuk gelişimi, rehberlik ve sosyal hizmet uzmanlarının aile ziyareti veya okulda ana ve babalarla yaptıkları görüşmelerdir.

Aile görüşmeleri her iki tarafa da yarar sağlayabilir. Bir araya gelip görüşerek, aile bireylerinin öğretmene ya da uzman kişilere çocukları hakkında bilgiler vermeleri, ailenin yaşadığı ortamı gözlemeleri, çocuğun okuldaki davranışlarının anlaşılmasına yardım eder. Diğer yandan görüşme sırasında, uzman veya öğretmen,

ana-babanın çocukları hakkında daha iyi bir anlayış kazanmalarına yardım ederler.

Evde ve Okulda Yapılan Aile Görüşmelerinin Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Aile ile yapılan görüşmeler bazen ailenin okula gelmesi şeklinde okulda yapılabilirse de, aile görüşmelerinin genellikle evde yapılması tercih edilmektedir. Bunun bazı nedenleri şöyle özetlenebilir:

(1) Evde yapılan görüşmelerde, ailenin bir üyesi olarak çocuk hakkında ilk elden aile bütünlüğü ve ev koşulları içinde bazı önemli izlenimler almak mümkün olmaktadır.

(2) Aile üyeleri, kendi doğal çevrelerinde, yabancı oldukları okul çevresine nazaran çocukları hakkında daha rahat konuşabilmektedirler.

(3) Danışman ve öğretmenler, ailenin ve çocuğun kişisel yaşamı hakkında, eve ve oturdukları yakın çevreye ilişkin çok değerli gözlemsel bilgiler elde edebilirler.

Görüşme sırasında öğretmen ve uzmanlar, ailelerin çocuklarına ilişkin plânları, beklentileri, tutumları, çocuğun davranışları üzerinde etkili olabilecek koşullar ve ailenin çocukları ile ana ve babalarının birbirleri ile olan ilişkileri, günlük yaşamda gözlenebilen gelenek ve alışkanlıklar hakkında genel bir anlayış kazanırlar. Ayrıca, çocukların davranışları ile ilgili olarak doğrudan bir soruları varsa onları da sorabilirler ya da soruya gerek kalmadan cevap bulabilirler.

Bu avantajları yanında, aileyi ziyaret ederek görüşmenin bazı sakıncaları da vardır. Bunların önemlileri şöyle özetlenebilir:

(1) "Evde yapılan" aile görüşmeleri, "okulda yapılan" aile görüşmelerine göre daha çok zaman almaktadır. Uzman veya öğretmenin günlük işlerinden zaman ayırıp ailelerle görüşmesi oldukça zordur.

(2) Görüşmenin habersiz ziyaret şeklinde yapılması halinde, ailelerin görüşmeci uzmanı nasıl karşılayacakları ve görüşmek için uygun bir zaman olup olmayacağı açık değildir. Haberli görüşmelerde ise, evin normal ve tipik görünüşünü gözleyebilme ve doğru izlenimler alabilme olasılığı azalmaktadır.

(3) Ayrıca, ülkemizde yaygın olan misafire ikram geleneği de aileye bazı külfetler yükleyebilir, özellikle, çocukları ile ilgili olarak görüşmek için gelen danışman veya öğretmene aileler olanakları sınırlı olsa bile bir şeyler ikram etme zorunluğu duyabilirler.

Bu tür sakıncalardan dolayı, öğretmen ve uzmanlar aile görüşmelerini pratik olarak okulda, rehberlik merkezinde veya klinikte yapmayı tercih etmektedirler. Öğretmenlerin, okulda ailelerle görüşmeyi tercih etmelerinin bir nedeni de, çocuklara ilişkin ödev, test sonuçları, resim, iş ve materyal gibi ailelerin ilgileneceği malzemelerin okulda, el altında bulunmasıdır. Görüşme sırasında bu tür malzemelerin kaynak olarak kullanılması görüşme ilişkilerini geliştirmeye yardımcı olmaktadır.

Çocuklar hakkında bilgi toplama aracı olarak, aile görüşmelerinin okulda yapılmasının önemli bir sakıncası, öğretmenin daha çok, ailelere "bilgi verme rolünü" yüklenmesi ve görüşmenin çocuk hakkında "bilgi toplama" işlevinin ikinci planda kalması, çoğu kez ihmal edilmesidir.

Aile ile yapılan görüşmeler, her aile için yeterli zaman ayrılabilir, belirli birkaç güne sıkıştırmak yerine daha geniş bir zamana dağıtılabilirse, çocuğa gerekli yardımların yapılabilmesinde, çocuk-öğretmen, aile-öğretmen, çocuk-aile ve okul ilişkilerinin geliştirilmesi yönünden çok yararlar sağlar.

Bireye Yardım Yapmaya Yönelik Görüşmeler

Amacı, bireye kişisel, sağlık ve psikolojik yardım sağlamaya yönelik görüşmeler bu tür görüşmelerdendir. Bilgi toplama ve bilgi verme görüşmelerinde de dolaylı ve sınırlı ölçüde bireye yardım

söz konusu olabilirse de, psikolojik yardıma yönelik görüşmelerde temel amaç bireye yardımdır. Psikolojik danışma ve sağlıkla ilgili görüşmeler bu tür görüşmelerdir.

Bireye yardım yapmaya ilişkin görüşmelerde de bireyi tanıma, teşhis ve terapi amacıyla bireyin sorunu ve kendisi hakkında bilgi toplanır. Ancak psikolojik ve genel sağlıkla ilişkili klinik görüşmelerde birey hakkında bilgi toplamak, bilgi toplamaya yönelik görüşmelerde olduğu gibi kendi başına bir amaç değil, görüşmeye taraf olan kişiye yardım sağlamada bir araçtır.

Psikolojik ve klinik görüşmeler bireyin durum ve davranışlarında değişiklikler meydana gelmesini amaçlar. Görüşmenin temel işlevi bireyin kendisini ve sorununu daha iyi tanımasına, yaşamını etkileyen konularda etkili kararlara varmasına, tercihler yapmasına, çevresini daha iyi organize edebilmesine, insanlarla iyi ilişkiler kurabilmesine, sıkıntılarından kurtulmasına ve mutlu olmasına yardım etmektir.

Kişisel yardıma yönelik görüşmeler, genellikle problemi olan bir kişi, hasta veya danışan ile görüşmeci rolünde olan, uzman bir kişi arasında belirli ilke ve tekniklere göre yapılır. Planlı, gayeli bir etkileşim sürecidir. Görüşme, bireyi yakından tanımayı, kişiye özgü sorun hakkında bir içgörü kazanmayı, kişinin bugünkü durumu ve problemine neden olan faktörler arasında bir bağlantı kurarak problemine teşhis koymayı ve problemi giderici, olumsuz etkileri azaltıcı önlemler almayı amaçlar.

Kişisel yardım hedefi güden görüşmelerin hem bireyi tanıma, teşhis ve hem de terapi işlevi vardır. Görüşmeciler genellikle hekim, psikolog, danışman, sosyal hizmet uzmanı v.b. meslek olarak, bireye kişisel yardım sağlayacak nitelikteki görüşmeleri yapabilecek düzeyde yetişmiş kimselerdir. Bu görüşmeler büyük çoğunlukla hastahanelerin psikiyatri ve diğer kliniklerinde, mediko-sosyal, ruh sağlığı, psikolojik danışma, rehabilitasyon ve rehberlik merkezlerinde, uzman kişiler tarafından yapılmaktadır.

Terapistin Tutumuna Göre Görüşmeler

Özellikle bireye yardımcı öngören görüşmelerde, terapistin uygulama ilke ve yöntemleri arasında da önemli farklar vardır. Görüşmeci, terapist ya da danışmanın görüşen veya danışan kişi ile olan ilişkilerinin niteliğine ve tutumuna göre de görüşme "güdümlü" ve "güdümsüz" görüşme olmak üzere iki tür içinde incelenmektedir.

Güdümlü Görüşme

Güdümlü görüşme yaklaşımında görüşme sürecinin sorumlulukları daha çok terapistte toplanır, aktif durumda olan görüşmecedir. Birey, terapistle bağımlı bir tutum içindedir. Görüşme, danışman veya terapist direktiflerine göre yürütülür. İlişkilerin "didaktik" yanı ağır basar. Danışan ve dinleyici pasif durumdadır; terapist kendisi hakkında gerekli bilgileri vermekle yetinir. Terapist test ve envanterlerle bireye ve bireyin sorununa ilişkin olarak topladığı objektif bilgileri analiz eder, görüşme ile elde ettiği bilgilerle birleştirir, yorumlar yapar, kişi hakkında kararlara varır, uygulaması için danışan kişiye tavsiyelerde bulunur. Danışan terapistin tavsiyelerini izler ve uygular.

Güdümlü görüşmede, görüşmeyi yapan terapist bireye ilişkin ne tür bilgilerin edinilmesi gerektiğini bilen ve danışana doğrudan o konularda sorular yönelten bir tutum içindedir.

Bireyin duygusal sorunlarından çok, mesleki rehberlik ve danışma, bilgi alma ve belirli becerilerde yetiştirme gibi pratik durumlar, olduğu hallerde, güdümlü görüşme yaklaşımı amaca daha uygun olarak uygulanabilmektedir.

Güdümsüz Görüşme

"Güdümsüz" görüşme tutumunda sorumluluklar, danışan bireyin kendisine ait olmaktadır. Kişi, danışman veya terapistin yardımına güvenmekle birlikte, bir ilke olarak danışanın kendi problemini kendisinin çözebileceğine inanılmaktadır. Bireyin ken-

di probleminin çözüm veya hafifletilmesi için terapistle bağımlı hale gelmesi, karar vermek için onun tavsiyelerine güvenmesi, arzu edilmez ve terapist danışanın bu tür tutum ve davranışlarını ödüllendirmez ve pekiştirmez.

Güdümsüz görüşme tutumunda, bireyin kendi sorunları ile birlikte yaşayan bir kişi olarak, kişinin probleminin derinliklerini, kendisinin daha iyi görüp sezebileceğine inanılmaktadır. Terapistin dışardan bir kişi olarak bireyle ilgili bilgilerin hepsine ulaşamayacağı sorunu bütünü ile göremeyebileceği olasılığı düşünülür. Problemin giderilmesinde veya hafifletilmesinde her şeyden önce bireyin gayreti, fedakârlığı, güdülenmesi ve tutumu önemli görülmektedir. Bu nedenle görüşme sürecinde kişiye aktif bir rol verilir, görüşmeci daha çok empatik bir anlayış içinde, aktif bir dinleyici rolünü benimser.

Görüşme problemin niteliğine göre bir veya birkaç oturum olabileceği gibi, bazen çok uzun zaman alabilir. Birey kendisini ve problemini olduğu gibi, gerçekçi bir tutumla görmeye başlayınca ya kadar sürer. Güdümsüz görüşmede, terapist, belli konularda doğrudan sorular sormak, görüşmeyi yönlendirici bir tutuma girmek yerine kişiye kendini anlatması için cesaret verir, kişinin söylediklerini içtenlikle dinler, sözel ifadelerine bağlı duygularını paylaşır, bireyi değerlendiren bir tutum içine girmeksizin onu anlamaya çalışır.

Güdümsüz görüşme, bireyin içten gelen güdüsüne, duygularına, kişisel katılımına dayandığı ve birey için önemli olanın ortaya konması olasılığı yüksek olduğundan dolayı güdümlü görüşmeye kıyasla bireyin duygusal, sosyal ve insan ilişkilerine ait problemlerinin görüşülmesine daha uygun düşmektedir.

Bazı görüşmelerde güdümlü ve güdümsüz görüşme tutumlarının her ikisinin de birlikte kullanılmasını gerektiren durumlar olabilir. Görüşmeci, yerine göre bu yaklaşımları içiçe birlikte kullanır. Bu görüşme tutumuna "Eklektik" görüşme denmektedir.

İzlenecek İşlem Yoluna Göre Görüşmeler

Görüşmenin uygulanışında izlenecek işlem yollarının kurallı, kuralsız, standart oluş ve olmayışına, görüşmeci ve bireye görüşmede tanınan bağımsızlık derecesine göre görüşmeler "yapıtlı" ve "yapıtsız" görüşme olmak üzere iki tür içinde incelenmektedir.

Yapıtlı Görüşme

Yapıtlı görüşme, soruları ve uygulaması önceden düşünülmüş ve standart işlem yollarına bağlı kalınarak uygulanan bir görüşme türüdür. Yapıtlı görüşmelerde, görüşmeci önceden hazırlanan açıklamalara aynen uymak, görüşme sırasında belli işleri sıra ile yapmak, belirtilen soruları hiç değiştirmeden aynen sormak ve cevapları istenilen şekilde aynen kaydetmek zorundadır. Bu tip görüşmelerde izlenecek yol ayrıntılı olarak önceden saptanır ve görüşmeci kendisine verilmiş olan plâna göre hiç bir değişiklik yapmadan soruları sıra ile aynen sorar.

Yapıtlı görüşmede standart durumu ve objektifliği sağlanmak, subjektifliği en aza indirmek önemlidir. Standartlaştırılmış koşullarda yapıtlı olarak yürütülen bir görüşmenin sonuçlarını, aynı konuda yapılmış başka görüşme sonuçları ile karşılaştırmak, benzerlik ve farkları saptamak mümkün olmaktadır. Yapıtlı görüşmelerde sorulacak soruları ve açıklamaları kapsayan standart bir "Görüşme Kayıt Formu" kullanılmaktadır.

Görüşme Kayıt Formları görüşmecinin elinde bulunur, sorular sıra ile aynen sorulur. Ancak bireyin cevabı tam ve açık olarak veremediği durumlarda ve gerektiğinde, sorular aynen tekrarlanır; başka türlü bir açıklama yapılmaz. Çok sınırlı olması gereken aydınlatıcı cevapların yansıtıcı ve hatırlatıcı nitelikte olmamasına özen gösterilir. Yapıtlı görüşmeler daha çok bilimsel araştırmalarda kullanılır.

Yapıtsız Görüşme

Yapıtsız görüşmede kural ve işlem yolları daha esnek olan doğal bir görüşme yöntemidir. Görüşmeci uygulamada daha geniş

bağımsızlığa sahiptir, sorularını belirli bir şekle ve sıraya uymadan sorar, görüşmeyi istediği ve uygun bulduğu şekilde yürütür. Bu niteliklerinden dolayı "yapıtsız görüşme" yöntemine "serbest görüşme" de denmektedir.

Serbest görüşmede, bireyin kendini rahat hissetmesi, içtenlikle kendini anlatması, fikirlerini ya da problemlerini daha geniş bir şekilde ortaya koyması, soruları gerçeğe uygun şekilde cevaplaması yönünde cesaret verilir. Görüşme, yapıtlı görüşmedeki soru-cevap formatından çıktığı ve serbest olduğu için konunun ele alınışı derinlik ve genişlik kazanabilir.

Diğer yandan, yapıtsız ya da serbest görüşmeler kişisel ve subjektif bir nitelik taşır. Görüşmeci soruşturmayı istediği yönde yürütebileceğinden sonuçlar görüşmecinin tutum ve özelliklerinden hayli etkilenecektir. Görüşmecinin iyi yetişmiş olması, serbest görüşmelerde çok daha önemlidir. Yapıtsız görüşmelerde standart bir durum olmadığından sonuçlar içerik olarak başka bireylerinki ile karşılaştırılmaz. Bu tür görüşmelerde sonuçları yorumlama ve genellenmede güçlük çekilir.

Serbest görüşmelerde yapıtlı görüşmelerde olduğu gibi belli standartlara göre soru sorma, cevap alma ve sonuçları kaydetme işlemi olmadığı, için görüşme amacına uygun olmayan yönler götürülebilir, bağımsızlığın derecesinin iyi ayarlanması gerekir. Bilgiler sözel nitelikte olduğundan, gerektiğinde bunları sayısal verilere dönüştürmek güçtür.

Genellikle serbest görüşmeler bireysel görüşme ve incelemelere uygun düşmekte, daha çok kliniklerde, psikoterapide, psikolojik danışmada ve bazı sosyal, tarihî ve antropolojik incelemelere uygun düşmektedir.

Görüşmelerin yapıtlı, yapıtsız olması görüşmeye neden olan durum, görüşmenin amacı, görüşmecinin yetiştirme tarzı ve tutumu ile yakından ilgilidir. Bu nedenle görüşmeler, sadece yapıtlı veya sadece yapıtsız bir görüşme tutumu ile sürdürülmeyebilir. Bazen,

önceden düşünülmeyen ve görüşme sırasında ortaya çıkan yeni durumları dikkate almak için görüşmenin içeriğinde ve uygulanmasında bazı değişimler yapmayı gerektirebilir. Amaca göre görüşmeler kısmen yapıtlı, ve kısmen de yapıtsız olarak da uygulanabilir.

Telefonla Yapılan Görüşmeler

Görüşme, temelde iki kişinin yüzyüze gelmesini öngörüyorsa da, masrafının az ve süratli yapılabilmesinden dolayı, özellikle acele bilgi toplamayı gerektiren durumlarda telefonla da yapılmaktadır. Kamuoyu yoklamalarında, seçim öncesi eğilimleri saptamada, birden ortaya çıkan kriz durumlarında ve olağanüstü düzeyde ortaya çıkan olaylara ilişkin duygu ve tepkileri saptamada da telefonla görüşmelerden yararlanılmaktadır. Telsiz telefonların hızlı bir artış gösterdiği günümüzde, geleneksel mekana bağlı telefon görüşmelerinin getirdiği sınırlı iletişim dönemi aşılmış, her zaman ve her yerde telefonla görüşülür hale gelmiştir.

Hızlı iletişime imkan vermesi ve özellikle oturduğunuz yerden, pratik olarak yapılabilmesi telefonlu görüşmelerin kamuoyu yoklamalarında ve az-öz bilgi almayı gerektiren durumlarda görüşmeler, günün telefon trafiği daha rahat olan zamanları ayarlanarak yaygın şekilde yapılabilir.

Telefonla görüşme psikolojik nitelikteki sakinleştirici, tedavi edici amaçlarla da kullanılmaktadır. Danışman, hekim, terapist acil durumlarda telefonla uzunca bir süre görüşme yapabilmekte, doktor hastasında olan gelişmeleri öğrenerek, ilaçlarını ve beslenmesini düzene koyabilmektedir.

Uyuşturucu ilaç kullananlar, ani bunalım geçirenler, doktora ulaşması olanaksız, ya da yatalak olan kişiler de telefonla görüşme yönteminden yararlanmaktadırlar. Bazı hastahane, ruh sağlığı ve kriz merkezleri, nöbetçi bir uzmanı acil başvurular için günün 24 saatinde telefonla görüşmeye açık bulundurmaktadırlar.

Telefonla Görüşmenin Bazı Avantajları

Yukarıda belirtilenler yanında, telefonla yapılan görüşmelerin, yüz yüze yapılan görüşmelere göre olan bazı özel avantajları da vardır.

(a) Telefonla görüşme, görüşme yerine gidiş-dönüş zamanını ve yapılacak masrafları önemli ölçüde azaltır.

(b) Görüşmek için bir araya gelme ve kişileri bulma olanağı bulunmayan dağınık ve uzak yerlerdeki, telefonu olan kişilere anında ulaşma olanağı verir.

(c) Araştırmalarda örnekleme giren kişilere ulaşma oranı, yüz yüze olan görüşmelere göre daha yüksektir. Bir kişiyi bulamayınca telefonla günün uygun saatlerinde tekrar aramak, evine ya da iş yerine gitmekten çok daha kolaylıkla yapılabilir.

Telefonla Görüşmenin Bazı Sorunları

Pratik ve ekonomik yararlarına rağmen, telefonla görüşmelerin bazı temel sorunları vardır. Bunlar aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(a) Telefonla yapılan görüşmelerde, herkesin telefonu bulunmaması ve telefonu olanların da belli bir sosyo-ekonomik grubu oluşturması nedeniyle araştırmalarda evreni tam olarak temsil edebilecek bir örneklem seçmek olanaksızdır. Telefonlu görüşmelerle elde edilen verilerin biraz yanlı olması olasıdır.

(b) Çoğunlukla telefonları olmayan, gecekondu ve kırsal kesimdeki insanların ve son yıllarda telefonları bulunduğu halde, telefon numaralarını türlü nedenlerle telefon rehberinde bulunmasını istemeyen kişiler toplam olarak, nüfusun önemli bir miktarını oluşturduğu için telefonla iletişim ve görüşme de sınırlı hale gelmektedir.

(c) Görüşmede iletişimi sağlayan sözler yanında, jest, mimik, yüz ifadeleri gibi daha çok duyguları yansıtan ve sözel olmayan

önemli ipuçları telefonla yapılan görüşmelerde çok aza indirgenmiş olmaktadır. Ekranlı telefonların yaygın hale gelmesi belki bu sorunu ortadan kaldırabilir.

(d) Görüşme süresinin kısa olma zorunluğu, görüşme zamanının iyi seçilmiş olup olmaması gibi koşullar da telefonla görüşmeye ilişkin bazı sorunlar olarak dikkati çekmektedir.

Görüşme Sonuçlarının Kaydedilmesi

Görüşmenin kaydedilmesi, verilerin toplanması yönünden önem taşır, görüşme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Psikolojik ve klinik görüşmelerin kayıtları kişisel bir nitelik taşıdığı için gizli tutulması gerekir. Eğer, bilgileri gizli olarak saklamak olanaksız ise, danışanın izni olmadan özel notlar dışında görüşmenin kaydı yapılmamalıdır.

Görüşme yoluyla, personel hizmetleri ve araştırmalarda toplanan bilgiler farklı gizlilik derecelerinde bulunurlar. Bunlardan özellikle kişiyi kaygılandıran durumlarla, kişisel konularda görüşme yoluyla toplanan bilgiler de gizli tutulmalıdır. Araştırmalarda veriler üzerinde analizler yapılacağı için görüşme sonuçlarını kaydetmek zorunludur. Araştırmalarda, "görüşme formları" veya "anketler" kullanıldığından "kapalı uçlu" sorularda, kişiye en uygun gelen seçenek işaretlenerek "açık uçlu" soruların da cevapları aynen yazılarak kaydedilir.

Özellikle personel görüşmelerinde olduğu gibi, görüşme sırasında standart bir kayıt formu kullanılmamışsa, görüşmeyi yapan kişi ya da görüşme kurulu üyeleri, görüşme sırasında aday hakkındaki kişisel gözlemlerini not ederler, kişi görüşme salonundan çıktıktan sonra kişi veya kurul üyeleri bir genel değerlendirme yaparak verilecek notu kararlaştırırlar, ya da verilen bireysel notların ortalaması alınarak değerlendirilir ve kaydedilir.

Görüşme sonuçları, duruma göre, görüşme sırasında teyp veya videoteyp aracılığı ile bantlara kaydedilebilir, ya da terapist görüşme sonunda alacağı, kısa "notlarla" yetinir.

Bölüm 8

ANKET

"Anket" sözcüğü dilimizde "sormaca", "soruşturma" gibi sözcüklerle de ifade ediliyor ise de, bir bilgi toplama aracı olarak, yaygın şekilde "Anket" sözcüğü tercih edilmektedir. Anket, İngilizce "Questionnaire" ve Fransızca "Enquete" sözcükleri ile karşılanmaktadır. Anlaşıldığı üzere dilimize Fransızca'dan alınmıştır.

Araştırmalarda bilgi toplama aracı olarak kullanılan anket, bireyin kendini anlatması tekniklerinden biridir. Anket yönteminde, araştırmacı ile veri kaynağı olan kişi arasındaki iletişim "yazı" ile yapılır. Anket, bireyin kendisi veya görüşleri hakkında sorulan sorulara yazarak cevap verdiği bir veri toplama aracıdır. Anket, özellikle geniş kapsamlı tarama ve survey araştırmalarında en çok kullanılan bir bilgi toplama aracıdır.

Anket, belirli bir konuda, bir çok kimsenin kişisel olarak, görüşlerini, tutum ve duygularını saptama amacı ile düzenlenmiş bir soru grubudur. Tanımda belirtilen "soru grubu" ifadesi, anketteki soru sayısının istenilen bilgileri elde edecek, ancak, cevaplandıran kişilerin istek ilgi ve zamanlarını da zorlamayacak ölçüler içinde çok sorudan oluştuğunu vurgulamaktadır. Anketler, ilgili bir konuda ve çoğunluğun genel eğilimlerini belirtmek bakımından anketteki soru sayısı ve uygulanacak kişi sayısı yönünden oldukça geniş tutulur. Ankete cevaplandıran bireyler, anket içinde kendilerine verilen sorularla ilgili bilgileri, kişisel görüşlerini belirtilen açıklamaya göre işaret ederek ya da sorunun cevabını yazarak cevaplandırır. Bazı özel koşullarda ise, araştırmacı "bireysel" olarak soruyu, kaynak kişiye okur ve onun tercihini anketin cevap kağıdına işaret eder.

Anketler, nitelikleri yönünden, insanların bilgi, görgü, duygu ve düşüncelerini başkaları ile paylaşmaları, bir şeyi bilmeyenin,

onu bilen birinden sorması gibi, doğal bir etkileşim ve iletişim temeline dayanmaktadır. Anketlerde, bireylerin yaşları, yıllık gelirleri, eğitim düzeyleri gibi özlük bilgileri yanında kişilerin belli konulara ait "düşünce ve duyguları", "fikir ve önerileri", de sorulabilmektedir. Geçerlik ve güvenilirliği oldukça yüksek olması, maliyetinin ucuz ve çok sayıdaki kişilerden, kısa sürede birçok konuda görüş alma olanağı sağlaması nedeniyle anket en çok kullanılan bilgi toplama araçlarından birisidir.

Anket ile Bilgi Toplamanın Avantajlı Yönleri

Bilgi toplama aracı olarak anket kullanmanın avantajlı yönleri aşağıda özet olarak verilmiştir.

1. Anketle daha geniş bir kitleye ulaşılabilir. Örneklemin büyüklüğü evrene yaklaştıkça, örnekleme hatası azalır, bulguların güvenilirliği artar.
2. Veri toplamanın maliyeti diğer yöntemlere göre biraz daha düşük olabilir.
3. Örneklemin evreni temsil etme gücü artırılabilir, bulguların dış geçerliliği de buna paralel olarak artar.
4. Anket, kişi tarafından bireysel olarak başkalarının etkisi olmaksızın doldurulma olasılığı yüksek olduğu için verilerin objektifliği artar.
5. Anket soruları cevaplayan kişiye yazılı olarak verildiği için cevapların kontrolünü tekrar tekrar yapabilir. Bu da cevapların güvenilirliğini artırır.
6. Anketteki sorular kapalı uçlu ise verilerin analizi kolayca yapılabilir, madde güvenilirliği ve geçerliği de saptanabilir.

Anketle Bilgi Toplamanın Sakıncalı Yönleri

Bilgi toplamada anket kullanmanın sakıncalı yönleri aşağıda belirtilmiştir.

1. Anket genelde okuma yazma bilenler tarafından doldurulabildiği için, örneklem, uygulama, okuma yazma bilmeyenleri temsil etmez. Öğrenim görmüş kişilerle öğrenim görmemiş kişilerin görüşleri farklı olabilir.

2. Anketin okuma yazması olmayanlara, bireysel olarak sözlü uygulanması da çok zaman alır. Anketleri cevaplayanların oranı çoğu kez düşüktür. Araştırmacıya dönen cevaplanmış anket sayısı yüzde kırkı geçmez. Bu da örneklem hatasını artırır.

3. Örneklem küçüldüğü için, cevaplanmış ankete dayalı verilerden elde edilen sayısal verilerin evreni temsil etme gücü azalır.

4. Toplu uygulama dışında anketi cevaplayan kişinin soruları anlayamadığı durumlarda, anketi gönderen araştırmacının açıklama isteme olanağı yoktur.

5. Anket sorularındaki anlaşılmazlık anketle veri toplamanın önemli sakıncalarından birisidir. Bu nedenle mümkün olan durumlarda anketleri topluca uygulama yöntemi tercih edilmektedir.

Genelde Soru Türleri

Bir etkileşim aracı olan sorular, genelde yazılı veya sözlü olarak sorulabilir. Anket, bireyi tanımada yararlanılan, "yazılı soruşturma" tekniklerinden birisidir. Sorular, amaç ve nitelikleri yönünden iki tür içinde incelenebilir.

(1) Soru türlerinin birincisinde, soruyu soran kimse, sorunun cevabını bildiği halde karşısındakinin bilgi düzeyini ölçmek amacıyla soruyu araç olarak kullanmaktadır. Soruya cevap veren kişi de doğru cevabı bulmak için üst düzeyde güdülenmiş bulunur. Bu tip sorular genellikle başarı ve yetenek testleri ile sınavlarda kullanılmaktadır.

(2) İkinci tip sorularda, soruyu soran kişi sorunun cevabını önceden bilmemektedir. Soruyu sorduğu bireyin cevapları bildiğine ve sorunun çeşitli cevapları arasından özel durumuna uygun olan

kişisel cevabı ayırt ederek, istenen bilgiyi vereceğine inanmaktadır. Anket soruları bu türdendir.

İkinci tür sorulara cevap aramanın amacı, bireyin bilgisini ölçmek değil, bireyin nitelikleri, bilinmeyen yönleri hakkında bilgi toplamak, bireyi tanımak, bireyin problemi hakkında bir içgörü kazanmak ve ona yardım etmek gibi hususlardır. Örneğin, bir araştırmacı, bireye "hangi mesleğe girmek istediğini" sorduğu zaman cevaplandıran kişinin hangi mesleği tercih edeceğini bilmemektedir. Başarı ve yetenek alanları dışındaki kişilik, ilgi ve tutum alanlarındaki ölçme araçlarında, ikinci tür sorular kullanılmaktadır (Özgüven, 1992).

Anket Sorularının Türleri

Araştırmalarda, bilgi toplamanın amacına, yapıtlı olup olmamalarına, bir değişken olarak, ölçülmesi amaçlanan niteliklerin "Kategorik" ya da "sürekli" bir değişken oluşuna göre, anketlerde çeşitli sorular kullanılmaktadır. Bunlar arasında en yaygın olarak kullanılanlar, "Kapalı uçlu", "Açık uçlu" ve "Derecelendirmeli" tür sorulardır.

Kapalı Uçlu Sorular

"Kapalı uçlu" sorularda, sorulara verilecek cevaplar, belirli sayıda seçeneklerle sınırlandırılmıştır. Bu seçenekler "evet-hayır", "doğru-yanlış", "yeterli-yetersiz" gibi iki seçenekli, ya da çok seçenek içeren seçmeli sorular şeklinde düzenlenir. Kapalı uçlu seçmeli soruları cevaplandıracak olan kişi, verilen "seçeneklerden" kendisine en uygun gelen seçeneği bulup işaretleyerek cevaplandırmaktadır.

Kapalı uçlu soru örnekleri

1. Kullandığınız aracın "Kasko" sigortası var mı?

(1) Evet

(2) Hayır

2. Girmiş olduğunuz bölüm, liseyi bitirdiğinizde girmeyi en çok istediğiniz bölümlerden biri midir?

(1) Evet

(2) İstedığıme yakın

(3) Hayır

3. Kaç yaşında evlendiniz?

(1) 19 ve daha aşağı

(2) 20-24

(3) 25-29

(4) 30-34

(5) 35 ve daha yukarı

Yazmaktan hoşlanmayan ve zamanı sınırlı olan kişilere en iyi ulaşan soru türü kapalı uçlu sorulardır. Ayrıca kapalı uçlu soruların kodlanması ve bilgisayarda çözümlemesi ve değerlendirilmesi kolay olduğundan açık uçlu sorulara göre daha çok tercih edilmektedir. Ancak, seçenekler bireyin kişisel görüşlerini bir miktar sınırlandırabilirse de araştırmacının soru seçeneklerini, olasılıkları iyi düşünerek hazırlamasıyla bu durum bir ölçüde önlenabilir. Pek çok araştırmada, ankette tüm sorular ya da büyük çoğunluğu kapalı uçlu olarak hazırlanmakta, bir kaç tane de açık uçlu soruya yer verilmektedir.

Açık Uçlu Sorular

Açık uçlu sorularda, anket sorusunun "soru" bölümü vardır, sorunun "seçenekleri" yoktur. Sadece soru sorulur, kapalı uçlu sorularda olduğu gibi seçenekler verilmez ve bireyden sorunun cevabını "yazması" istenir. Bu tür sorularda birey sorunun cevabını kendisi üretir, kişi sorunun orjinal cevabını kendisi bulur. Bu yolla, belki de daha geçerli cevaplar almak mümkündür.

Açık uçlu soru örnekleri

1. Şoförlere bağlı olarak ortaya çıkan en önemli kaza nedenleri sizce nelerdir? (Lütfen yazınız.)

2. Seçimden sonra iktidara gelecek siyasi parti sizce, hangi iç sorulara önem vermelidir? (En önemli olan 3 tanesini lütfen yazınız.)

Ancak açık uçlu soruların değerlendirilmesi, kodlanması ve çözümlemesi zordur. Örneklemdaki tüm cevaplarınız tek tek okunarak, elden geçirilerek önce sınıflandırılması, kodlanması, sonra çözümlenmesi gereklidir. Sonuçlara bazı yorum ve değerlendirme hatalarının karışması da olasıdır.

Kapalı ve Açık Karışımı Sorular

"Yarı kapalı" sorularda, kapalı uçlu soru türünde olduğu gibi soru sorulmakta, bireyin seçmesi için, cevap olacak belirli seçenekler verilmekte, ancak, en son seçenek olarak da, "başka", "diğerleri" şeklinde bir seçenek verilmekte ve "yazmak" için yer ayrılmaktadır.

Örnek:

1. Ankara'da nerede kalıyorsunuz?
 - (1) Ailemin yanında
 - (2) Kredi ve yurtlar kurumu yurdunda
 - (3) Özel öğrenci yurdunda
 - (4) Üniversite yurdunda
 - (5) Birkaç arkadaş kiralık bir evde
 - (6) Akraba ve tanıdık yanında
 - (7) Diğerleri (.....)

Birey, verilen seçenekleri yeterli bulmaz ve kendisinin farklı bir cevabı varsa açık uçlu ve yazmayı gerektiren bu seçeneğe cevap olarak, verilenlerden farklı olan kendi kişisel cevabını yazmaktadır.

Anketin değerlendirilmesi aşamasında açık uçlu bu seçeneğe verilen cevaplar, ayrıca değerlendirilmekte, ya da diğer seçenekler

gibi kodlanıp değerlendirilmektedir. Anketteki, kapalı uçlu her sorunun sonuna böyle açık uçlu bir seçenek koymak doğru değildir. Bu soru türünü sınırlı olarak kullanmakta yarar vardır.

Bazı hallerde de, ankette bir önceki soruya verilen cevaba bağlı olarak, "Cevabınız evet ise" bağlantısı ile önceki soruda sadece, "Evet" diyenlerin cevaplandıracağı ikinci bir ilişkili soru eklenmektedir.

Örnek

1. Gazete okur musunuz?
 - (1) Evet
 - (2) Hayır
2. Cevabınız "Evet" ise hangi sıklıkta okuyorsunuz?
 - (1) Her gün
 - (2) Sık sık
 - (3) Arasıra
 - (4) Çok ender

Bu durumda araştırmanın örneklemindeki toplam cevap veren kişi sayısı bölüneceğinden, bu tür sorulardan kaçınılmasında, iki sorunun ayrı birer soru olarak düzenlenmesinde yarar vardır.

Derecelendirmeli Sorular

"Derecelendirmeli" sorular, soru ve seçenekler oluşu bakımından kapalı uçlu soru türüne benzer, ikisi arasındaki fark, derecelendirme türü sorularda, ölçülen nitelik ya da değişkenin, azlık ve çokluğuna göre, soruya verilen seçeneklerin, dereceli olarak, azdan çoğa, ya da çoktan aza doğru sıralanmış olmasıdır. Seçenek olarak verilen derece sayısı 3, 5, 7 gibi olabilmektedir.

Derecelendirmeli soru örnekleri

1. Okulda arkadaşlarınızla olan ilişkilerinizden memnun musunuz?
 - (1) Evet
 - (2) Kısmen
 - (3) Hayır

2. Özel televizyonların programlarını nasıl buluyorsunuz?

- (1) Çok iyi
- (2) İyi
- (3) Orta
- (4) Kötü
- (5) Çok kötü

Cinsiyet gibi "kategorik" değişkenler derecelendirmeye uygun düşmez. Tutum ve davranışlarla ilgili "sürekli" olan değişkenler derecelendirmeye daha uygundur. Bu tür sorularda "ölçekleme" söz konusu olduğunda daha dikkatlice hazırlanması gerekir.

Diğer soruların sonuçları "sayma" ile belirlendiği, sonuçlar "sayı" ve "yüzdelere" olarak ifade edildiği halde, derecelendirme sorularında "ölçümle" belirlendiğinden, ankette işaretlenen soruların farklı dereceleri toplanarak bireylere ilişkin toplam puan elde edilmekte, elde edilen toplam puan üzerinde ortalama, standart sapma v.b. gibi istatistiksel işlemler yapılabilmektedir.

Anket Sorularının Hazırlanması

Araştırmada, anketteki sorulara verilecek cevaplar doğrultusunda sonuçlara ulaşılabileceğinden, birer uyarıcı olarak soruların hazırlanması çok önemlidir. Anket uygulanarak sorulara cevap alındıktan sonra genel olarak kişi ile tekrar görüşme olanağı yoktur. Bu nedenle, soruların en iyi biçimde, kısa sade bir dille hazırlanması gerekmektedir.

Anket sorularını hazırlamaya başlamadan önce, yapılacak araştırma için gerekli bilgilerin kapsamı, anketle bilgi toplamanın amacı, içeriği ve kapsamı, anketin uygulanacağı evren ve örneklem dahil bireylerin, kültür, eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyleri, inançları, kavrayış düzeyleri incelenmeli, soru ile iletilmek istenen mesajın doğru olarak iletilmesi için, soruların hazırlanmasında evrene ilişkin nitelikler dikkate alınmalıdır.

Anketi cevaplandıran kişi bazen soruya yanlış ya da eksik bilgi verme eğiliminde olabilir. Bunu önlemek için araştırmanın amacını aydınlatmak, kişiyi güdülemek ve kaygısını azaltmak gibi yöntemler uygulanmalıdır. Bununla birlikte bireyin cevaplandırma davranışı hakkında bilgi edinebilmek için değişik sırada aynı konunun biraz farklı şekilde sorulması ile elde edilen birkaç tane "kontrol soruları" da bulundurulmalıdır.

Anketin uzunluğu ve kapsamı sınırlı olmalıdır. Genel olarak anketin cevaplanması, yarım saati fazla geçmemeli, hatta daha kısa olmalıdır. Kişi yorulmadan anketi bitirmiş olmalıdır.

Anket Sorularının Hazırlanmasında Dikkat Edilecek Hususlar

Anket sorularını hazırlarken dikkat edilmesi gereken hususlar aşağıda özet olarak verilmiştir.

(1) Sorular mesajı kişiye iletecek şekilde olabildiğince açık seçik bir anlatımla hazırlanmalı, sözcükler kesin olmalı, farklı anlamlara gelecek sözcüklerden kaçınmalıdır.

(2) Koşullandırıcı, kişiyi yönlendirici ya da ön yargılara dayalı sorular sorulmamalıdır.

(3) Anketteki toplam soru sayısı uygulanacak grubun eğitim ve kavrayış düzeyine göre ayarlanmalı, önemsiz sayılabilecek sorulara ve tekrarlara yer verilmemelidir.

(4) Soru türleri araştırmanın amacına uygun olarak seçilmeli, değerlendirme ve kodlama işlemlerini kolaylaştıracak şekilde hazırlanmalıdır.

(5) Dosyalarda hazır bulunan ve bilinen bilgiler ankette soru olarak sorulmamalı, sorular yeni bilgiler elde etmeye yönelik olmalıdır.

(6) Anketteki sorular, uygulanan kişilerin yazma ve ifade etme zamanını "en aza" indirecek şekilde kısa olmalı, kapalı uçlu sorular tercih edilmeli, açık uçlu sorular da kısa cevaplı ve sayıca az olmalıdır.

(7) Sorular tamamlanınca, önce bir "deneme formu" hazırlanmalı, örneklemdaki kişilere benzer küçük bir gruba uygulanarak bir "ön deneme" yapılmalı, soruların anlaşılıp anlaşılmadığı ve yaklaşık cevaplandırma süresi belirlenmeli ve gerekli düzeltmeler yapılmalıdır. Anketin cevaplandırma süresi yaklaşık yarım saati geçmemelidir.

Anketin Düzenlenmesi

Sorular hazırlandıktan sonra, bir bütün olarak anketteki soruların içerik olarak, mantıksal bir sıra içerisinde düzenlenmesi gerekir.

(1) Soruların yeri ve sırası en uygun şekilde saptanmalı, içerik olarak genelden özele doğru, mantıksal bir sıra izlenmeli, birbiri ile ilişkin sorular bir araya gelecek şekilde, kişiyi rahatsız eden sorular ve açık uçlu sorular anketin sonuna doğru konmalıdır.

(2) Anket ve anketi cevaplandıran kişiye ilişkin kimlik bilgileri, açıklamadan önce anketin baş tarafına, eğer "Cevap Kağıdı" kullanılacaksa, cevap kağıdının baş tarafına konmalıdır.

(3) Anketin genel görünüşü, baskısı, soru düzeni cevaplandıran kişilerde sıkıntı yaratmayacak şekilde açık olmalı, soru ve seçenekler birbakişta kavranabilecek şekilde düzenli, rahat ve kolayca okunabilir olmalıdır.

(4) Anketin ön kapağında anketi cevaplayanlar için bir "Açıklama" olmalıdır. Bu açıklamada, belirtilmesi gereken hususlar aşağıda özet olarak verilmiştir.

(a) Araştırmanın amacı belirtilmeli.

(b) Anketi cevaplayanların, gerekli bilgileri vermeleri, anketi cevaplandırmaları yönünde güdüleyici ve ödüllendirici ifadelere yer verilmeli.

(c) Soruları cevaplandırırken izlenmesi gereken kurallar açıklanmalı.

(d) Cevaplandıran kişilere güven vermek için kişisel değerlendirme yapılmayacağı, yanıtların gizli tutulacağı, sonuçların bir grup olarak topluca değerlendirileceği belirtilmeli ve buna uyulmalıdır.

(e) Araştırmayı yapan sorumlu kişi veya kurum açıklanmalıdır.

(f) Açıklamanın bitiminde cevaplandıran kişiye katkı ve yardımları için teşekkür ifadesi konmalı.

Anketlerin Uygulanması

Anketlerin uygulanması, koşullara ve araştırmanın amacına, örnekleme alınan bireylerin niteliğine ve sayısına, uygulama için gerekli süreye ve parasal olanakların durumuna göre, "Topluca gruba uygulama", "Bireysel görüşme yolu ile uygulama", "Posta ile uygulama" "Telefon ile görüşme" yollarından biri ile uygulanmaktadır.

Anketlerin Gruba Uygulanması

Anketlerin gruba uygulanması, anketin topluca birarada bulunan kimselere verilerek yanıtların aynı zamanda ve topluca alınmasıdır. Bir sınıf, oklu ya da üniversiteye devam eden öğrenciler, işyerinde çalışan işçiler, bir kurumda görevli personel, bir kongre, bir seminere katılan kişilere bu yöntemle anket uygulanabilmektedir. Anketler gruba uygulanırken, bireyler birbirlerinin verdiği cevaplardan etkilenmeyecek bir oturma düzeninde uygulanmalıdır.

Anketlerin gruba uygulamasının uygulama personeli, zaman ve para gibi çeşitli maliyet kalemlerinde önemli ölçüde tasarruf sağlar. Uygulama sırasında araştırmacı ve anketi alanlar yüzyüze olacaklarından etkileşim sağlar, olası sorular açıklanabilir ve ankete katılım artırılabilir.

Anketlerin Bireysel Görüşme Yolu ile Uygulanması

Bireysel görüşme yöntemi tek tek kişilere ulaşarak anketi bireysel olarak uygulama yöntemidir. Bu yöntemde Anketör anket sorularını sözlü olarak kişiye sorar ve cevaplarını yine kendisi kaydeder.

Anketlerin bireysel uygulamasını yapacak kişilerin eğitimi, bireysel görüşme yöntemiyle veri toplamada çok önemli bir yer tutar. Çünkü bazı sorulara doğru cevap almak görüşmecinin kişiler üzerinde bıraktıkları izlenime ve etkileşime bağlıdır. Özellikle okuryazar olmayan kişilere bireysel görüşme yöntemi ile anket uygulamak bir zorunluktur.

Posta ile Yollayarak Anket Uygulanması

Bilgi toplanacak evreni oluşturan birimlerin yaygın ve dağınık olması halinde, anketlerin uygulanması, örnekleme dahil olan kişilere tek tek dağıtılarak, yaygın olarak uygulanan şekli ile anketleri posta ile yollayarak cevap alma şeklinde yapılmaktadır.

Posta ile gönderilen anketlere cevap alabilme olasılığı oldukça düşüktür. Batı literatüründe yaklaşık bu oran %20 olarak verilmektedir. Bu durum anketin konusuna, gönderilen kişilere, anketin hazırlanışına, sorulara ve anketin uzunluk-kısalığına bağlı olarak değişmektedir. Bu oranın ülkemizde daha yüksek olduğu söylenebilir, yaklaşık %40 civarında olduğu ifade edilmektedir.

Anketleri posta ile göndererek uygulamada anketlerin dağıtılması ve yanıtların geri gönderilmesi önemlidir. Anketleri geri göndermeyi sağlamak için üzerinde gönderenin adı yazılı, pullanmış bir zarf anketle birlikte alıcıya gönderilmektedir. Anketlerin geri gönderilmesini sağlamak, çok yanıt alınması ve örneklemin evreni temsil gücünü yükseltme bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, posta ile gönderilen anketlerde örnekleme sayısının yeterli sayının iki katından fazla olmasında yarar vardır.

Anketlerin Telefon Görüşmesi ile Uygulanması

Telefonla görüşerek anketin uygulanmasında çok sayıda anket bastırmadan, sınırlı sayıda anket ve yeteri kadar cevap akıldıkça ile yapılabilir. Sorular telefon rehberinden seçilen bir örnekleme göre telefonla iletilmekte ve anında cevaplar alınmaktadır. Ancak, anketlerin telefonla uygulanması anketteki soru sayısının

az olması halinde olanaklı olabilecek, pratik bir yoldur. Soru sayısı arttıkça uygulama olanaksız hale gelebilir.

Telefonla Anket uygulama, kamuoyu yoklamalarında, seçim öncesi eğilimlerini saptamada, birden ortaya çıkan durumlarda uygulanmakta bir kaç saat içinde, ilk haberleri ve kaba sonuçları alabilecek şekilde telefonla görüşmeler yapılabilmektedir. Telefon rehberleri aracılığı ile ve (118) numara ile ülkenin her yerine ulaşma olanağı bulunduğundan "örneklem" seçmek oldukça kolaydır. Ancak, herkesin telefonu bulunmadığı için örneklemin evreni temsil etme özelliği azalmaktadır.

Anketlerin Bilgisayarla Değerlendirilmesi

Anket sorularının bilgisayarda değerlendirilebilmesi için soruların "kodlanması" soru numarasıyla yapılabilir. Kodların "veri kodlama kağıtlarına" ya da doğrudan bilgisayara geçirilmesini kolaylaştırmak amacıyla "kolon numarası" adı verilen bir sütun açılır. Sütuna sorulara verilen yanıtların geçileceği kolon numarası yazılır. Örneğin anket, 2550 kişiye uygulanmışsa, her sayı için bir kolon olmak üzere ilk dört kolon "Cevap kağıdı numarasına" ayrılabilir. Yaş için iki basamaklı kolon yeterli olacaktır.

Anketlerin Geçerliği

Geçerlik bir ölçme aracının, ölçmek üzere hazırlandığı amacını ölçme derecesidir. Anketlerde, daha çok "Kapsam geçerliği", hazırlanan anket sorularının içerik ve ölçülmesi istenen hedefler bakımından anketin bütününe amaca uygunluğu ağırlık kazanmaktadır. Anketler, ayrı ayrı özelliklerle ilgili, nisbeten birbirlerinden bağımsız sorulardan oluşmaktadır. Bu bakımdan anketin kapsam geçerliği değişik soruların bütünü ile saptanan içerik ve ölçülecek hedeflere uygunluğu ile sağlanabilir.

Bir anketin geçerliğini artırmak için yapılabilecek bazı çalışmalar aşağıda özet olarak verilmiştir.

(1) Her soru incelenmekte olan konu ve ölçülecek hedeflerle ilgili olmalıdır. Böylece "kapsam geçerliği" sağlanabilir.

(2) Hazırlanan anketle ilgili olarak, bu konuda uzman olanların görüşleri alınmalıdır. Anketin yapısı ile ilgili eleştirilerine göre anket yeniden gözden geçirilerek düzeltmeler yapılabilir.

(3) Anket soruları açık ve anlaşılır olmalı, uygulanacak kişiler sorudan aynı şeyleri anlamalıdır. Bunu sağlamak için, anket bir "ön deneme anketi" olarak hazırlanmalı, ilerde uygulanacak bireylerden oluşan 35-40 kişilik bir grupta denenmeli ve anket grupta tartışılmalı ve düzeltilmelidir.

(4) Anketlerde soruya verilecek seçeneklerin uygunluğunu sağlamak için, sadece soru kökleri, açık uçlu soru olarak bir gruba verilip yazı olarak cevap vermeleri istenebilir. Alınan cevaplardan o soruya ilişkin seçeneklerin hazırlanmasında yararlanılabilir.

(5) Ankete verilen cevapların doğruluğu, bazı hallerde diğer kaynaklarla karşılaştırılmak suretiyle, kontrol edilebilir.

Anketlerin Güvenirliği

Güvenirlilik bir ölçme aracının, ölçme sonuçlarındaki kararlılık derecesidir. Testlerde güvenirliliğin hesaplanması için uygulanan bazı yolları anketlere uygulamak olanaksızdır. Anketlerin güvenirliliğini bulmada en uygun yöntem "anketin tekrarı" yöntemidir. Belirli bir aralıkla anketin iki kez uygulanması sonucu elde edilen verilen üzerinden güvenirlilik bulunabilir.

Bölüm 9

ENVANTERLER

Psikolojik ölçme araçlarını sınıflandıran Cronbach Psikolojik Testleri "Maksimum Performans Testleri" ve "Davranış Testleri" olmak üzere iki grupta toplamıştır. Maksimum performansı ölçen "Başarı" ve "Yetenek" testleri, davranış ölçenler ise, "Kişilik", "İlgi", "Tutum" test ve envanterleridir. Envanterler bir "davranış ölçeği" olarak, genelde bireyin yetenek ve başarıyı ölçen araçlar dışında kalan kişilik, ilgi ve tutum alanlarını ve diğer özelliklerini ölçmek üzere geliştirilmişlerdir.

Envanterler bireyi tanıma teknikleri sınıflamasında elde edilen bilginin kaynağı yönünden kendini anlatma (self report) teknikleri içinde yer alır. Diğer yandan, "soru" ve "cevabın" her ikisinde standart ve yapıtlı oluşu yönünden de psikolojik testlerin "davranış" testler grubu içinde yer almaktadır. Envanterlerde, birey standart sorulara verilebilecek sınırlı seçenekler arasından kendi özel durumuna ilişkin cevabı seçerek, ya da niteliğin derecesini belirterek kişisel durumunu yansıtmaktadır.

Ölçtüğü Nitelikler Yönünden Envanterlerin Türleri

Bireye ilişkin ölçtüğü nitelikler yönünden envanterler çok çeşitli olmakla birlikte, davranış ölçen genel alanlar olarak "kişilik", "ilgi" ve "tutum" envanterleri olarak gruplanmaktadır. Aşağıda, belirtilen alanlara ilişkin olarak, envanterlerin, genel nitelikleri ve bazı sorunları özet olarak açıklanmıştır.

Envanterlerin Genel Özellikleri

Envanterler, bireyi tanıma teknikleri arasında en yaygın olarak kullanılanlardan biridir. Bireyin niteliklerine ilişkin olarak kişilik, ilgi ve tutum alanlarında çok çeşitli envanterler geliştirilmiş bulunmaktadır. Aşağıda davranış ölçekleri alanında kullanılan envanterlerin bazı ortak ve genel özellikleri özet olarak belirtilmiştir.

(1) Envanterlerin uygulanması, puanlanması objektif olarak yapılabilirmekte, bireyleri ve grupları karşılaştırma olanağı vermektedir. Kısa sürede çok kişiye uygulanabilmesi bakımından, envanteri uygulayan ve alan kişiler bakımından zaman ve enerjiden ekonomi sağlamaktadır. Envanterlerin güvenilirlik düzeyleri de oldukça yüksektir.

(2) Envanterler oldukça çok sayıda "madde" veya soruyu kapsar. Bireyin ölçülen nitelikleri bakımından kapsamlı bir çerçeve oluşturur. Ancak envanterlerin uygulanması kişinin okuma-yazma bilmesini ve kavrayış bakımından belirli bir düzeye ulaşmış olmasını gerektirmektedir. Aksi halde envanterin sözlü ve bireysel olarak uygulanması gerekir.

(3) Envanterler bireylerin belirli özelliklerini ölçmekle birlikte, bu özelliklerin altında yatan nedenler, etmenler ve güdüler hakkında açıklayıcı bilgiler vermezler, sadece bireyin ölçülen nitelik yönünden durumunu belirlemeye yararlar.

(4) Envanterlerin cevaplandırılması, envanter içinde "madde" veya "soruya" cevap olarak verilen "yapıtlı" seçeneklerden kendi kişisel durumunu anlatan ya da ona en yakın olan ifadeyi ayırdedip, işaretlemesi esasına dayanmaktadır. Bazı hallerde de, envanter maddesi tek bir davranış olarak verilmekte, bireyden tercihini ya da kişisel durumunu belirtmesi veya "derecelendirerek" işaretlemesi istenmektedir.

(5) Envanterlerde, yapıtlı olarak verilen cevaplama kategorileri format olarak envanteri alan kişiye, birkaç şekilde sunulmaktadır. (a) Bazı envanterlerde cevap "Evet", "Farketmez" ve "Hayır" şeklinde üç seçenekli, (b) Bazı envanterlerde ise, "Evet" veya "Hayır" şeklinde iki seçenekli olarak verilmektedir. Bu ikinci cevaplandırma yöntemine "Zorunlu Seçme" (Forced Choice) yöntemi denilmektedir. (c) Bazılarında ise, davranışın derecesi üçlü, beşli olarak verilen "Derecelerden" birini seçip işaretlemek suretiyle cevaplandırılmaktadır. (d) Diğer bazılarında da verilen seçenekler-

den "En çok" ve "En az" tercih edilenin işaretlenmesi istenmektedir.

Envanterlerin Bazı Sorunları

Envanter tipi ölçme araçlarının cevaplandırılmasında, özellikle cevaplandırılan kişiden kaynaklanan önemli bazı problemler bulunmaktadır. Ölçmedeki hata payını artıran bu sorunların önemli olan bazılarına aşağıda değinilmiştir.

(1) "Orta Yol" Cevap Verme ve "Boş Bırakma"

Envanterlerde sorulan soruya veya test durumuna bireyin verdiği, "evet", "kararsızım veya fikrim yok" ve "hayır" gibi cevapların gerçek durumu yansıtması, doğru ve samimi cevaplar olması gerekir.

Envanterlerin cevaplandırılması sırasında "kararsızım" gibi yönsüz orta yol cevapların artması, envanterden elde edilecek alt ölçeklere ilişkin puanların güvenilirliğini ve geçerliğini olumsuz yönde etkiler.

Belirli bir puanı elde etmek üzere belirli sayıda düzenlenmiş olan maddelerin sayısındaki orta yol cevap verme ve "boş bırakma" nedeniyle olan azalma bireyin alacağı puanın düzeyini de etkiler. Hata payını artırır.

(2) Yanıltma Hatası (Faking)

"Yanıltma hatası", kendini anlatma yöntemlerinden özellikle, ilgi ve kişilik envanterleri ile kişisel bilgi formlarının önemli problemlerinden birisidir. Yanıltma hatası, sorulara doğru, gerçek cevaplar vermek yerine, bireyin istediği bir amaca ulaşması yönünde, bu amaca uygun düşecek şekilde rasyonel cevaplar vermesidir. Örneğin, iş arayan bir kişi, envanterdeki maddeleri, rasyonalize edebildiği ölçüde, işe alınma doğrultusunda cevaplandırabilir. Yanıltma hatası ampirik bir yaklaşımla geliştirilen envanterler için, rasyonel bir yaklaşımda geliştirilenlere göre daha az bir sıklıkla yaratmaktadır.

(3) Sosyal Kabul Hatası (Social Desirability)

Sosyal kabul hatası, envanteri cevaplandırırken kişinin envanter maddelerine, kendi gerçek durumuna göre değil, toplum değerleri yönünden kabul görecektir bir cevap vermesidir.

Sosyal kabule uygun cevaplama eğiliminin nedeni kişinin gerçek durumunu ifade etmesinden kendisine şu veya bu şekilde bir zarar gelebileceği, eleştirileceği, değerini kaybedeceği, sorumluluk getireceği gibi yönlerden kaygı duymasıdır. Bu nedenle kişi kendisini emniyete alma çabasına girmekte, bir çeşit savunma davranışı içinde kişi kendisi hakkında verdiği cevapları gerçek durumdan saptırmaktadır. Bireyin bu tutumunun sıklığı oranında da kendisi hakkında toplanan bilgilerin hata payı artmakta, elde edilen puanların geçerliği düşmektedir.

Bu husus dikkate alınarak danışman ve psikologların özellikle kişilik envanteri uygulamadan önce, bireyin "savunma" davranışını giderici ilişkiler kurmak, bir ön görüşme yapmak, etik olarak puanların gizli tutulacağını açıklamak gibi inandırıcı yöntemlerle sosyal kabule uygun cevaplama hatasını giderici önlemler alması gerekmektedir.

KİŞİLİK ENVANTERLERİ

Kişilik envanterinden söz edince, önce kişiliğin ne olduğu sorusu akla gelmektedir. Kişilik kavramına ilişkin iki temel yaklaşım aşağıda özet olarak verilmiştir.

Kişiliğin Değerlendirilmesinde İki Temel Görüş

Kişilik kavramını açıklayan kuramlarda uzmanların bir kısmı, bireyin "dış dünya" ile ilişkilerine, başkaları üzerinde bıraktığı "izlenimlere" ağırlık vermekte, ikinci bir bölümü ise, bireyin kendi "iç dünyasına" ve kişinin bireysel özelliklerine ağırlık vermektedirler. Kişiliğin açıklanmasında bireyin dış dünya ile ilgili yönüne ağırlık verenler bireyin "dış dünya ile uyumu", "aile", "arkadaş", "meslek" gruplarındaki bireyler ve genel olarak "insanlarla olan ilişkileri",

bu ilişkilerden bireyin "doyum sağlaması", diğerlerini "sevmesi" ve "sevilmesi" gibi kişinin çevresi ile etkileşimi ve sosyal yönü ile ilgili kişilik niteliklerini vurgulamaktadırlar.

Kişiliğin açıklanmasında bireyin iç dünyasına ve bireysel niteliklerine ağırlık verenler ise, bireyin kendi iç dünyasına uyumu, bireyin "benlik kavramı", "kendine güveni", "kendisini değerli ya da değersiz bulması", "beklentileri", "amaçları", "zayıf ve kuvvetli yönleri hakkındaki bilinci", "algı", "tutum" ve "değer" gibi kişiliğin bireye özgü içsel nitelikleri ile daha çok ilgilenmektedirler.

İnsan, çeşitli bireysel nitelikleri ile dış dünyayı "uyarıcı bir sistem" olarak, düşünülebilir. Kişi, bireysel özellikleri ile dış dünyadan çeşitli türden olumlu ve olumsuz tepkileri davet eder, çevrede etkileşim içinde olduğu kişilerin farklı türden tepkilerine neden olur. Bu nedenle, "bireyin kendisi" ve "dış dünya ile ilişkisi" olarak belirtilen kişiliğin iki yönüne ilişkin görüş ve yaklaşımların her biri tek başına kişiliği betimlemede yetersiz kalmaktadır. Gerçek pratik yönden ve gerekse bilimsel araştırma sonuçlarına bakıldığında, kişiliğin değerlendirilmesinde, kişiliğin bu iki yönüne ilişkin bilgilerin toplanmasını, bu iki yaklaşımın bir sentezinin yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Kişiliğin Tanımı

Kişilik kavramına ilişkin olarak, kişiliğin içsel-dışsal boyutlarını vurguladıktan sonra bireyin davranışları yönünden "kişilik, bireye özgü niteliklerin dinamik bir organizasyonu ve bu organizasyonun çevre ile etkileşim sürecidir" olarak tanımlanabilir.

Kişilik kavramı ile ilgili olarak, psikologların özellikle vurguladıkları bir diğer nitelik, kişiliğin "bireye özgü" ve bir bireyi diğer bireylerden "ayırıcı" niteliklerden oluştuğudur. Bu görüşü daha çok vurgulayan kişilik psikologlarına göre ise kişilik, "bireye özgü ve bireyi diğer bireylerden ayırıcı davranışların bütünü" olarak tanımlanmaktadır.

Kişilik Envanterlerinin Nitelikleri

Kişilik envanterlerinde maddeler içerik yönünden genellikle, ölçmek üzere hazırlandığı niteliğin belirtisi sayılan duygu, düşünce ve davranışları kapsar. Envanter maddeleri normal-anormal, uyumlu-uyumsuz gibi boyutlara ve özelliklere göre düzenlenmiş davranış örneklerinden oluşur.

Maddelerin içerikleri, test durumları normal insanların ve klinik vak'aların gözlenmesi "tipik davranış" örüntülerinin saptanması ile belirlenmektedir. İnsan davranışlarını açıklayan çeşitli "kişilik kuramlarının" belirlediği davranış niteliklerine göre de envanterler geliştirilmektedir. Bazı envanterlerde kullanılacak maddelerin seçimi "ampirik" olarak, ölçüt gruplar üzerinde denenerek, bazıları ise, "faktör" ve madde analizleri gibi psikometrik teknikler kullanılarak ölçülen niteliğin varlık ve yokluğunu gösteren "ayır-dedici" maddeler belirlenmekte ve envanterlerde kullanılmaktadır. Genel olarak envanter maddelerinin seçiminde "rasyonel", mantık ölçülerine de uyulmaktadır.

Ülkemizde Kullanılan Bazı Kişilik Envanterleri

Ülkemizde, adapte olarak ya da orijinal olarak geliştirilmiş, kişiliğin çeşitli yönlerine ilişkin nitelikleri ölçen "Envanterler" bulunmaktadır. Bunlardan, yaygın olarak kullanılan envanterler arasında, "Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri (MMPI), Edwards Kişisel Tercih Envanteri, Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE), Durumluk ve Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri, 16 Kişilik Faktörü Envanteri, Beck Depresyon Envanteri, Kendini Kabul Envanteri, Zung Depresyon Ölçeği, Reynolds Ergen Depresyon Ölçeği, Problem Tarama Envanteri" sayılabilir.

İLGİ ENVANTERLERİ

İlgi, bireylerin bir kişiye, objeye ya da bir etkinliğe karşı hoşlanma, hoşlanmama, kayıtsız kalma şeklinde gösterdiği tepkilerle ilişkilidir. Bireylerin ilgileri, bu tepkilerine ve çeşitli test durumlarında gösterdikleri tercihlerine bakılarak ölçülmektedir.

İlginin Tanımı

Daha ayrıntılı olarak ilgi, "bir kimsenin özel bir çaba sarfetmeden, dikkat ettiği, gözlediği, üzerinde durup düşündüğü ve zevk alarak sürekli olarak yaptığı şeyler" şeklinde tanımlanabilir. Dikkat edileceği üzere, bu tanımda, ilginin kişiye, objeye ya da faaliyetlere yönelik, zorlamasız, kendiliğinden bir davranış olduğu, tercihe dayandığı, kişinin enerjisini yoğunlaştırdığı ve yapmaktan doyum sağladığı etkinlikler olduğu vurgulanmaktadır.

Bireylerin ilgi duydukları birşeyi yapmaları, onları "mutlu" ettiği kadar "başarılarını" da olumlu yönde etkileyen önemli bir faktör olmaktadır. Çocuklukta ilgiler çok değişkendir, gelişme ve olgunlaşmaya paralel olarak, çok çeşitli olan ilgi alanları belirli faaliyetlerde yoğunlaşır. Bireyin ilgi duyduğu alanların çeşidi, değişkenliği azalır, kişinin ilgisi belirli alanlarda yoğunlaşır ve süreklilik, kazanır.

İlgilerin ölçülmesi, ilgi alanları durağan ve sürekli hale geldiği zaman yapılabilmektedir. Yapılan araştırmalara göre, resim, müzik, bale v.b. artistik alanlardaki ilgiler daha küçük yaşlarda ortaya çıkmakta, meslek alanlarına olan ilgiler ise, yaklaşık 17 yaşlarında, ölçülebilecek bir durağanlık ve sürekliliğe ulaşmaktadır. Bu yaş, lise ve meslek okullarının ikinci yılına karşılık gelmektedir.

İlginin Gelişimsel Niteliği

Bireylerin çeşitli alanlara ilişkin "genel" ve "mesleki" ilgileri, kişinin ailesi, yaşadığı sosyal ve ekonomik çevresi, okul, ilişkide bulunduğu daha geniş çevre ile olan etkileşimi ve gözlemi sonucu öğrenme yoluyla kazanılmaktadır. İlginin kalıtsal olarak kazanılan bir potansiyel olduğu hakkında yaygın iddialar yoktur. Ancak, bireyin ilgisini o alanla ilgili çeşitli yetenek ve becerilerin olumlu yönde destekleyebileceği kabul edilmektedir.

İlgi Envanterlerinin Nitelikleri

İlgi envanterlerinde, kişi kendini anlatma tekniğine uygun olarak, verilen seçeneklerden çeşitli iş ve mesleklere ilişkin tercihlerini ortaya koymakta ve kendini betimlemektedir. Envanterlerde sistematik olarak, ve temel meslek ve ilgi alanlarını içine alacak şekilde çok soru sorulmakta ve soruların mümkün olduğu kadar dolaylı olması tercih edilmektedir.

İlgi envanterleri, bireylere ve gruplara uygulanabilmekte, puanlanması kolay ve objektif olarak yapılabilir. Bu nedenlerle ilgi envanterleri okullarda eğitsel ve mesleki rehberlikle ilgili "yöneltilme" alanları ile personel seçme ve yerleştirme hizmetlerinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

İlgi envanterleri, bireyin ilgi alanlarına ait bir "profil" vermesi dolayısıyla bireysel, "ipsatif" değerlendirmeye imkan verdiği gibi, bireyin ilgi puanlarının dış ölçütlere ve benzer gruplara göre karşılaştırılmasına ve böylece "normatif" değerlendirmeye de olanak sağlamaktadır.

Mesleki İlgi Alanları ve Envanterler

Ülkemizde meslek ilgilerini ölçen ilk envanterler arasında en yaygın olarak bilinen Kuder tarafından geliştirilen ilgi envanteridir. "Kuder İlgi Envanteri" lise düzeyindeki öğrencilerin meslek seçmelerine yardım amacı ile geliştirilmiştir. Kuder İlgi Envanteri'nin meslek ilgilerini ölçen formları Türkçeye tercüme ve adapte edilmiştir. Bu envanter bireyin ilgi alanına ilişkin, (1) Açık hava, (2) Hesap, (3) Mekanik, (4) Bilimsel, (5) İkna edici, (6) Sanat, (7) Edebiyat, (8) Müzik, (9) Sosyal hizmet, (10) Büro işleri olmak üzere on alana ilişkin puan vermektedir. Kuder İlgi Envanteri yanında uluslararası düzeyde Strong (1966), Thurston ve Holland ilgi envanterleri de bulunmaktadır.

Ülkemizde adapte edilerek kullanılan ilgi envanterleri, sanayi ve teknolojide olan hızlı gelişmeler, meslek ve iş dallarında yeni ortaya çıkan alanlar, ülkelerin kültür farklarından dolayı ve en-

vanterlerde yararlanılan test durumlarının eskimiş olmasından dolayı geçerliğini bir ölçüde yitirmiş bulunmaktadır. Bu nedenle ülkemizde ilgi envanterleri geliştirilmiştir. Ülkemizde geliştirilen ilgi envanterleri arasında, Gazete Haberleri Testi (Tan, 1972), Kendini Değerlendirme Envanteri (Kuzgun, 1988), Mesleki Yönelim Envanteri (Kepçeoğlu, 1990) bulunmaktadır.

İlgi Envanterlerinin Geliştirilmesine İlişkin Yaklaşımlar

İlgi envanterlerinin geliştirilmesinde çeşitli yaklaşımlardan yararlanılmaktadır. Bu yaklaşımlar birbirinden tamamen bağımsız olmamakla birlikte yöntem olarak bir yönü daha ağır basmaktadır. İlgi envanterleri, (1) "Kapsam analizine" dayanan, (2) "Rasyonel ölçütlere dayanan" ve (3) "Dış ölçütlere dayalı ampirik yaklaşım"lara göre geliştirilmekte ve kullanılmaktadır. Örneğin, Kuder İlgi Envanteri "rasyonel", Strong İlgi Envanteri ise "ampirik" bir yaklaşımla geliştirilmiştir.

İlgi Envanterlerinin ve Sonuçların Kullanılması

Önce de belirtildiği gibi ilgi envanterleri, okullarda eğitsel ve mesleki rehberlik alanında yapılacak "yöneltilmelerde" kullanılmaktadır. İlgi envanterleri eğitsel rehberlikte, kişinin yeteneklerine ve ilgi alanlarına uygun olarak alacağı "seçmeli dersi" veya yöneleceği "öğrenim dalını" kararlaştırmada, mesleki rehberlikte ise, bir "meslek" veya "iş seçme" durumunda olan kişinin ilgi alanlarına en uygun mesleği seçmesine yardım etmektedir. Kamu sektörü ve sanayide ise, ilgi envanterleri işe uygun "personel seçme" ve "yerleştirme" hizmetlerinde kullanılmaktadır.

İlgi envanterlerinin, seçme ve okulların giriş sınavlarında kullanılabileceği literatürde yer almışsa da, ilgi envanterlerinin "seçme" amacı ile kullanılması tartışmalı bir konudur. Bunun nedeni özellikle, Kuder tipi "rasyonel" bir yaklaşımla geliştirilmiş olan ilgi envanterlerinde, kişinin seçilme güdüsü ile cevaplandırmayı belli bir amaca göre yönlendirmesi ve "yanıltması" mümkün olabilmektedir.

İlgi envanterleri, öğrencilerin meslek alanlarını daha iyi tanımlarına, ilerde doyum sağlayacakları bir mesleği seçmelerine ve böylece, girdikleri meslekte başarılı olma olasılıklarının artmasına yardım etmektedir. Ancak, ilgi envanterleri ve ilişkili yetenek testi sonuçları bazen birey ve ailesinin beklentilerine uygun düşmeyebilmektedir. Bu nedenle sonuçların bireye açıklanmasında, kişinin beklentisi, benlik tasarımı v.b. yönlerden ortaya çıkabilecek duygusal sorunların uygun psikolojik danışma yöntemleri ile giderilmesi, gerçekçi bir karara varılabilmesi bakımından önem taşımaktadır.

İlgi Envanterlerinin Kullanılmasında Dikkat Edilecek Hususlar

İlgi envanterlerinin ve sonuçların kullanılmasında dikkat edilecek bazı hususlar aşağıda kısaca belirtilmiştir.

(1) Meslek ilgileri, yaklaşık 17 yaşlarında, öğrenim düzeyi olarak da lise ve dengi okullar döneminde "kararlı" hale gelebilmektedir. Bu nedenle ilgi envanterleri bu dönemden önce, önemli kararlar için kullanılmamalıdır.

(2) İlgi envanterleri sonuçları ile yetenek testleri arasındaki korelasyonları yaklaşık eksi -0.40 ile artı 0.40 arasında, sıfırdan geçmek üzere değişmektedir. İlgi testleri bireyin o alanda yetenekli olduğunu göstermez. Bu nedenle, ilgi test ve envanterleri o alandaki yeteneği ölçen bir yetenek testi ile birlikte kullanılmalıdır.

(3) İlgi envanterleri çoğunluk 8-12 kadar ilgi alanı ile sınırlanmıştır. Halbuki teknolojik düzeyde toplumda ve sanayide olan gelişmeler, bireylerin ilgi alanlarını ve meslek gruplarını hızlı olarak değiştirmektedir. Bu nedenle, test alan kişilerin ilgi alanları çoğu kez bu sınırları aşmaktadır. Bu gelişmelere paralel olarak, mümkün olan durumlarda ölçtükleri ilgi alanları farklı birden çok ilgi envanteri kullanılmasında yarar vardır.

(4) İlgi envanterlerinden elde edilen puanlar, "dar" çerçeveli özel mesleklere karşı olan ilginin bir ölçüsü değildir, "geniş" meslek

alanlarına ilişkin bir ölçüdür. İlgi puanlarına göre, kişinin dar ve özel mesleklere yöneltmeleri halinde, o özel meslek için pek çok şeyin dikkate alınmamış olması ve yöneltmede hatanın yüksek olması olasılığının bulunduğu hatırlanmalıdır.

(5) Rasyonel yaklaşımla geliştirilen ilgi envanterlerinde, "Yanılma Hatası" olabileceği dikkate alınmalı, testle ilgili açıklama yapılırken, bireyin gerçekçi olarak kendisini anlatması ve tanınmasının önemi vurgulanmalıdır.

TUTUM ENVANTERLERİ

Bireylerin belirli bir konudaki değer yargıları ve tutumları, doğrudan gözlenememekte ancak, gözlenebilir davranışlarından yordanabilmektedir. Bireyin belirli bir konudaki tutumu, sevgi ve nefret şeklinde olsun, genelde kişiliğinin bir parçası olarak tüm davranışlarını etkiler.

Tutumun Tanımı ve Niteliği

Tutum "bireylerin belirli bir objeyi, kişiyi, grubu, kurumu veya bir düşünceyi kabul ya da reddetme yönünde davranmaya duygusal bir hazıroluş hali veya eğilimidir". Bireylerin tutumları, tutum konusu olan objeye yönelik inançlarından kaynaklanır. Tutumlarla inançlar daima birlikte bulunurlar. Bir tutuma eşlik eden inanca "kanı" adı verilmektedir. İnsanlar duygularına ve kanılarına paralel olarak hareket etme eğilimindedirler.

Bir tutumun inanç yönü ile kanı yönü karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler. Tutumun bir diğer boyutu "duygu" ve "kanıya" uygun olarak gösterilen "davranışlar"dır. Tutumlar bireylerin dışı açık olan bu gözlenebilir davranışlarından yordanabilmektedir.

Tutumların kanı boyutu tutumun duygu boyutuna eşlik eden sözel davranışlardır. Diğer bir deyişle duyguların sözel ifadeleri olan kanılar bireyin tutumlarını sembolize ederler. Tutumların ölçülmesi konusunda önemli çalışmaları olan Thurstone (1929) tutumların sözel bir ifadesi olan kanılar aracılığı ile ölçülebileceğini ifade etmiştir.

İnsanlar bazı hallerde doğruyu, inadıklarını söylemekten de kaçınabilirler. Bu durum bireyin "içsel" kişisel "subjektif yaşantısı" ile, başkalarına, "dışa açık" olan objektif yaşantısındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bireylerin davranışlarının, kendilerine özgü tutumlarından kaynaklandığı ve tutumların ancak bireylerin dışa açık gözlenebilir davranışlarından yordanabileceğine inanılmaktadır.

Tutumların Boyutları

Ölçülmesi yönünden tutumların bazı boyutları önem taşımaktadır. Tutumun ölçülebilen boyutları arasında, davranışın "yönü", "derecesi" ve "yoğunluğu" bulunmaktadır. Tutumun "yönü", davranışın hoşlanma, hoşlanmama pozitif ya da negatif oluş gibi duygusal niteliğidir. Tutumun "derecesi", kabul ya da reddetme konusunda gösterilen davranışın duygusal tonunun düzeyine işaret etmektedir. Tutumun "yoğunluğu" ise, bireyin içsel kanı ve duygularının dışa yönelik bir davranışa dönüşebilme olasılığını ve diğer tutum alanları içinde güçlü ya da zayıf olma derecesini belirtmektedir.

Tutum Envanterlerinin Nitelikleri

Tutumların ölçülmesinde tutum envanteri yanında, gözlem, işaretleme listeleri, tamamlanmamış cümleler ve hikayeler, resimlerin düzenlenmesi, resimlere bakarak hikayeler anlatma, yanlış seçme tekniği, içerik analizi gibi çeşitli yöntemlerden de yararlanılmaktadır. Bunlar arasında en yaygın olarak kullanılan ölçme araçları çeşitli içeriklerde hazırlanmış olan tutum envanterleridir.

Tutum envanterleri kişilik ve ilgi envanterlerine göre daha az yaygındır. Tutum envanterlerinde, belirli bir amaca uygun olarak oldukça çok sayıda seçilmiş, tutumla ilgili ifadeler verilmekte ve bireylerin "evet" veya "hayır", "kabul" veya "red" gibi tepkileri saptanmaktadır. Bu ifadelere gösterilen tepkilerin bireylerin kanıları veya tutumlarını yansıttıkları varsayılmaktadır. Tutum envanterlerinde bireylerin "pozitif" ya da "negatif" tepkilerine ilişkin farklı

tutum düzeylerinin elde edilebilmesi için birbirleriyle ilişkili çok sayıda sorulara yer verilmekte, cevaplandırma kategorik, sıralı veya dereceli olarak yapılmaktadır.

Tutum Ölçeği Geliştirme Yaklaşımları

Oldukça zor olan, tutumların ölçülmesine ilişkin çabalar ve tutum ölçülerinin gelişimleri incelendiğinde bazı temel yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında, Bogardus'un (1925) "Sosyal Mesafe Ölçeği", Thurstone'un (1929) "Eşit Aralıklar Ölçeği", Likert'in (1932) "Toplam Derecelendirme Ölçeği" ve Guttman'ın (1950) "Ölçek Çözümlemesi" yaklaşımları tutumların ölçülmesinde en belirgin yaklaşımlar olarak bilinmektedir.

Ülkemizde, kullanılmakta olan bazı tutum envanterleri arasında, Ana-baba Tutum Envanteri, Aile Tutum Envanteri, Öğretmenlik Anlayışı Envanteri, Yeme Tutumu Envanterleri sayılabilir.

Bölüm 10

PROBLEM TARAMA ENVANTERLERİ

Problem Tarama Envanterleri, bireyi tanıma tekniklerinden "kendini anlatma" teknikleri sınıfına girer. Bireyin kendini anlatması tekniklerinde, birey hakkında toplanacak bilgiler, yaşantısal olarak bireyi en iyi bilen kaynak kişi olarak bireyin "kendisinden" elde edilmektedir. Bu nedenle problem tarama envanterlerinde problem durumları doğrudan bireyin kişisel değerlendirmesine sunulmakta ve kendisinden cevap alınmaktadır.

Problem Tarama Envanterleri, bireylerin belli başlı üzüntülerini, ihtiyaçlarını, sağlık, beden gelişimi, okul, ev, aile, meslek, gelecek, insan ilişkileri, toplumsal değer ve tutumları ve kişilik özellikleri gibi alanlarla ilgili problemlerini genişliğine saptama, bireylerin ve grubun problemlerinin giderilmesi yönünde yardım etmeyi amaçlayan bilgi toplama araçlarıdır.

Problemin Niteliği

Türkçe'de "sorun" olarak da ifade edilen "problemin" anlamı ve temel özelliği bireyi rahatsız eden bir durumun var olmasıdır. Katalımsal olan nedenlerin ötesinde, genelde bireyin biyolojik, sosyal ve psikolojik yönden olan temel ihtiyaçları karşılandığı zaman bireyin davranışları ve yaşam biçimi normal sınırlar içinde gelişmekte, herhangi bir problem çıkması olasılığı da en aza indirilmektedir. Fakat kişinin temel ihtiyaçları yeter derecede karşılanmaz ve ihtiyaçlar dengesi kişinin aleyhine olarak uzunca süre bozulursa bireyin gelişim ve davranışlarında bazı normalden sapmalar görülebilir ki, buna "problem" adı verilmektedir. Problemler, bireylerin temel ihtiyaçlarının yeterince karşılanamamış ve doyurulamamış olmasından, çevre olanaklarının yokluğundan ve olumsuz etkilerinden ve bunların yarattığı duygusal çatışmalardan kaynaklanmaktadır.

Bireyin fiziki, sosyal ve psikolojik "çevresine" ve bireysel olarak "kendi" içinde etkili bir uyum sağlamasına engel olan "problem durumunu" bireyin nasıl algıladığı ve algılayış biçimi de özellikle psikolojik ve sosyal problemlerin oluşumunda etkili olmaktadır.

Problem Tarama Envanterlerinin Amacı ve İşlevi

Bireye yardım edebilmek için kişinin problem durumları, problemleri ve bunların kaynakları hakkında bilgi toplamak gerekmektedir. Bireyin kişisel ve sosyal uyumunu zorlaştıran problemlerin kapsam ve niteliği belirlenirse, bireye yardım edilmesi mümkün olabilmektedir. Bu nedenle, bireye ilişkin sorunların kapsamı ve niteliği hakkında gerekli bilgileri elde etmeye yarayan problem tarama envanterleri önem kazanmaktadır.

Problem Tarama Envanterlerinden elde edilen bilgiler değerlendirilerek, bireylerin "kişisel" ve gruptaki diğer bireylerle "ortak sorunları" belirlenmekte, bireyin çeşitli problemlerine çözümler aranmakta ve ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmakta, bireyi kaygılandıran, çevresine dengeli ve sağlıklı bir uyum yapmasını engelleyen problemlerin giderilmesini sağlayıcı önlemler alınmaktadır.

Problem Tarama Envanterlerinin Genel Nitelikleri

Problem Tarama Envanterleri, hazırlanma ve geliştirme yönemi yönünden "rasyonel" bir yaklaşımdır. Problem tarama envanterlerinin rasyonel yaklaşımla geliştirilen diğer envanterlerden farkı, cevaplandırma yönteminin "İşaretleme Listesi" (Check List) düzeninde olmasıdır.

Problem Tarama Envanterlerinde, bireylerin çeşitli konulardaki olası problemlerine ilişkin uzunca bir "Problem Listesi" verilmekte ve kişi envanterde belirtilen problemlerden hangisi kendisi için bir problem ise problem ifadesini gösteren maddenin önüne bir "işaret" koymak suretiyle kendi kişisel problemlerini belirtmektedir. Kendisi için problem olmayanları ise işaret koymayıp "Boş" bırakmaktadır.

Problem Tarama Envanterlerinin diğer envanterlerden farklı olan bir diğer yönü bu envanterlerin genel düzeyde bireylere en çok sıkıntı, üzüntü ve kaygı veren durumları saptamayı amaçlamasıdır. Bireylerin "Problem Alanlarına" ilişkin olarak elde edilen bilgiler psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri ile psikoterapi aşamasında bireyin problemlerinin nedenleri belirlenirken, diğer bilgilerle birlikte kullanılmaktadır.

Ülkemizde hazırlanan ve diğer ülkelerden adapte edilerek yararlanılan Problem Tarama Envanterlerinde, "problem alanları" olarak ele alınan "alt bölümler" arasında "Okul", "Gelecek", "Kendim", "İnsan İlişkileri", "Ev ve Aile", "Karşı Cins Arkadaşlığı", "Sağlık", "Temel Güçlükler" ve "Genel Şeyler" adı ile ifade edilen problem alanları yer almaktadır.

Problem Tarama Envanterlerinin Çeşitleri

Problem Tarama Envanterleri, kapsadığı problem alanları, hazırlandığı yaş ve gelişim düzeyleri, hedef aldığı kurumlar gibi yönlerden farklılıklar göstermektedir. İlköğretim, lise, yatılı okul, teknik okul, üniversite ve yetişkinler için hazırlanmış olan problem tarama envanterleri, hedef alınan birey ve öğrenciler farklı olduğu için problem alanları, her problem alanında belirtilen problem türleri ve ifade özellikleri yönünden birbirinden farklıdır.

Problem Tarama Envanterlerindeki problem durumlarına ilişkin toplam madde sayıları da birbirlerinden farklılık gösterirler. Halen ülkemizde kullanılmakta olan envanterlerde problemlerle ilgili toplam madde sayıları yaklaşık 40 ile 400 arasında değişmektedir.

Ülkemizde, ilköğretim düzeyinde kullanılan ve belirli özellikleri olan, "Dilek Tarama Envanterleri" de geliştirilmiştir (Akman, 1995). Bu tür envanterlerde "keşke oyuncaklarımı okula getirebilseydim", "kendimin özel bir odası olsun isterdim" gibi dilek belirlen ifade biçimleri yer almaktadır.

İlköğretim düzeyinde hazırlanan problem tarama envanterlerinde "aile", "okul", "oyun", "insanlar" ve "kendisi" gibi konularda çocukların beklenti ve isteklerini kapsayan, problem alanları yer almaktadır.

Ülkemizdeki Problem Tarama Envanterleri

Ülkemizde bugün yaygın olarak kullanılan Problem Tarama Envanterleri, başlangıçta, Amerika Birleşik Devletlerinde geliştirilmiş olan "The Mooney Problem Check Lists", "Youth Inventory" ve "Junior Inventory" gibi Problem Tarama Envanterlerinin ülkemize adaptasyonu şeklinde olmuştur. Bunlar arasında Tan (1952-1971), Baymur (1961) ve Kepçeoğlu (1969) tarafından yapılan çalışmalar sıralanabilir. Bu Problem Tarama Envanterleri uygulamadan elde edilen sonuçlara ve günün koşullarına göre kusuz sürekli olarak geliştirilmiştir.

Öte yandan, okullarda sürdürülen psikolojik danışma ve rehberlik uygulamalarına ve üniversitelerin tez çalışmalarına paralel olarak yerel koşullara uygun çok sayıda yeni problem tarama envanterleri geliştirilmiş; okullarda ve üniversitelerde geniş öğrenci grupları üzerinde uygulanmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı Plânlama, Araştırma ve Koordinasyon Dairesi (PAK) tarafından iki problem tarama envanteri geliştirilmiştir. Bunlardan, lise ve dengi okullar için olan (L) Takımı, Özgüven (Türkan) ve Kepçeoğlu (1970) diğeri ortaokullar için hazırlanmış olan (O) Takımı, Kepçeoğlu (1970) tarafından hazırlanmıştır. Bu envanterler halen Rehberlik ve Araştırma Merkezleri ve okullarda kullanılmaktadır.

Baymur (1965) tarafından geliştirilen ve daha sonra Baymur ve Kılıçcı tarafından yeniden iki takım olarak düzenlenen Problem Tarama Envanteri (L) formu liselerde ve (Y) formu üniversitelerde kullanılmaktadır.

Problem Tarama Envanterlerinin Yapısal Özellikleri

Problem Tarama Envanterlerinde saptanan problem durumları, birer düz cümle biçiminde ifade edilmektedir. Aşağıda, problem durumlarının ifade edilişi ile ilgili farklı problem alanlarından üç örnek verilmiştir.

- () 1. Sık sık başım ağrıyor,
- () 2. Ailem bana güvenmiyor,
- () 3. Okulda düşük notlar alıyorum.

Problem Tarama Envanterleri, bir "işaretleme listesi" olarak kullanıldığında kişi, ifade edilen problem kendisinde varsa, soru numarasının önüne konan parantezin içine bir işaret koymakta, yoksa boş bırakmaktadır.

Problemin "önem derecesi" hakkında bilgi toplamak gerektiğinde problem durumlarının baş tarafına iki sütun halinde parantezler konmakta, cevaplandırırken kişi, problem kendisi için "çok önemli" ise "çö" ve "önemli" ise "ö" sütunundaki parantezin içini işaretlemekte, ya da "boş" bırakmaktadır. Böylece bireyler kendilerini üzen problemin önem derecesini (0, 1, 2) şeklinde dereceli olarak belirtebilmektedirler.

Problem tarama envanterleri, işaretleme listesi olarak kullanıldığında, elde edilen sayısal veriler, "var-yok" şeklinde sayımla belirtilen frekanslardır, sonuçlar sayı ve yüzdelerle ifade edilebilir. Dereceli olarak, "Sıralama ölçeği" şeklinde kullanıldığında, elde edilen "toplam puan" üzerinde istatistiksel işlemler yapılabilir.

Problem tarama envanteri, uygulanırken verilen cevapların gerçeği tam olarak yansıtabilmesi için, bireylerin problemleri içtenlikle işaretlemelerini sağlamak gerekir. Bunun için de, bireylerin bu yönde güdülenmesi zorunludur. Problem tarama envanterleri, çoğunluk "Cevap Kağıtlı" olarak kullanılır, envanterin üzerine bireylerin işaret koymamaları sağlanırsa envanter tekrar tekrar kullanılabilir.

Problem Tarama Envanterlerinin Hazırlanması

Yeni, orijinal ve yerel bir problem tarama envanteri hazırlamak oldukça kolaydır. Bunun için izlenen genel bir yaklaşım ve gerekli işlem yolları aşağıda özet olarak verilmiştir.

(1) Problem tarama envanteri hangi gelişim düzeyindeki kişiler için hazırlanacaksa, bu grubun gelişim düzeyi, okul düzeyi ve genel yaşantıları gözlemsel düzeyde ve yazılı kaynaklardan incelenir, bu arada ilgilenilen gelişim düzeyi için hazırlanmış problem tarama envanterleri de gözden geçirilir. Bu incelemenin sonunda taslak olarak problem tarama envanterinin "problem alanları" belirlenir.

(2) İkinci aşamada, envanterin ilerde uygulanacağı bireylere benzer bir gruba belirlenmiş olan problem alanlarından her biri açık uçlu birer soru olarak sorulur. Her problem alanı için ayrı ayrı olmak üzere, o alanla ilgili, kendileri için önemli olan 3-5 tane problem yazmaları istenir. Ayrıca, bir tane de verilen problem alanlarının dışında önemli olan problemleri varsa onları da yazmalarını isteyen bir açık soru sorulur.

(3) Birkaç yüz kişiden elde edilen çok sayıdaki "yazılı problemler" okunarak taslak problem alanlarına göre sınıflandırılır. Bu bir çeşit problem taramasından elde edilen verilere göre önceki problem alanlarına yeni problem alanları da eklenebilir. Böylece önemli "problem alanları" belirlenmiş olur.

(4) Dördüncü aşamada, problem alanı olarak ortaya çıkan her grup kendi içinde, elden geçirilerek aynı ya da binişik olan problemler ayıklanır. Geride kalan birbirinden farklı problemler ilgili problem alanının "problem durumlarını" oluştururlar.

(5) Her problem alanına dahil olan problemler örnekte verilenler gibi uygun şekilde standart bir ifade biçimine göre, problemin esası değiştirilmeden yeniden yazılır. Envanter maddelerinin ifade edilişinde ve alınacak problem durumlarının son seçiminde uyulması gereken ilkeler aşağıda özet olarak verilmiştir.

(a) Problemin ifadesi, hedef alınan bireylerin diliyle ifade edilmiş olmalıdır.

(b) Süratli okumayı sağlamak için ifadeler olabildiğince kısa olmalıdır.

(c) Her madde farklı bir problemi açıkça belirtmelidir.

(d) Bazı hassas problemlerin ifadesinde hem problemin açıklığına ve hem de problemini gizleyebilecek ölçüde biraz kapalı olmasına özen gösterilmelidir.

(e) Problemler kişinin kendi bireysel durumuna, görüş ve duygularına yönelik olmalıdır.

(f) Bir problemin alanı için seçilen maddeler, öğrenciler tarafından sıklıkla belirtilen ve ilgililerce önemli bulunan maddelerden oluşmalıdır.

(g) Problem tarama envanterinin genel düzenlemesinde, envanteri cevaplandıranların çekingenliğini gidermek bakımından, "problem alanları" ve "problem durumları" basitten başlayıp, önemli problemlere doğru sıralanmalıdır.

(6) Problem alanları ve her alan altındaki problemler yeniden gözden geçirilerek, binişiklikler önlenir ve problemin niteliği yönünden alanlar arası kaydırmalar gerekli ise yapılır. Daha sonra akla gelebilen problemler varsa eklenir. Böylece, alanlar ve maddeler belirlenmiş olur.

(7) Uygulama sırasında yapılacak "Genel Açıklama" hazırlanır. Genel açıklama metninde Problem Tarama Envanterinin amacının öğrencilere yardım olduğu, envanterin bir sınav ya da yarışma olmadığı, herkesin kendi özel durumu yönünden doğru olanı işaretlemesi gerektiği, bilgilerin gizli tutulacağı, cevaplar bireysel ve özel olduğundan, birbirlerine bakmamaları, herkesin kendi cevabını kendisinin vermesi gerektiği belirtilmelidir.

(8) Böylece hazırlanmış olan Problem Tarama Envanteri "Deneme Formu" küçük bir gruba uygulanarak denenir. Deneme so-

nuçlarına göre, yaklaşık cevaplandırma süresi saptanır, anlaşıl-mayan problemler belirlenir ve düzeltilir. Envantere son şekli ve-rilir.

(9) Envanterin düzenlenmesinde, ön kapakta uygulananlara yapılacak, "Genel açıklama" ve içinde de "problem durumları" yer alır. Problem durumları karışık olarak sıralanabileceği gibi, bir problem alanına ilişkin maddeler topluca da verilebilir. Ancak, problem alanına ait başlıklara yer verilmez. Bireyin envanteri ce-vaplandırırken davranışlarında olabilecek tutum değişikliklerin-den her hangi bir problem alanının yoğun şekilde zarar görmeme-si yönünden problem durumlarının karışık ve random olarak sı-ralanması tercih edilmektedir.

Toplumdaki ekonomik, teknolojik ve kültürel koşullardaki de-ğişmelere paralel olarak bireylerin problemleri de değişeceğinden problem tarama envanterlerinin de zaman içinde değişmesi ve ye-nilenmesi gerekmektedir.

Problem Tarama Envanterlerinin Kullanılması

Problem Tarama Envanterleri, okul ortamında, danışmanlar, okul yöneticileri, öğretmenler tarafından grup ya da bireysel ola-rak öğrencilere uygulanabilir. Öğrencilerle ilgili araştırma yapan-lar da problem tarama envanterlerinden yararlanabilirler. Her-hangi bir kurum veya sanayi alanında çalışan personele uygun problem tarama envanterleri de hazırlanabilir ve personel yöneti-cileri tarafından problemlerin belirlenmesi amacı ile kullanılabilir.

Problem Tarama Envanterlerinin Uygulanması

Problem tarama envanterleri, kim tarafından uygulanırsa uy-gulansın, sonuçların geçerli olabilmesi için uygulamanın titizlikle yapılması, öğrencilerin birbirlerinin cevaplarını görmeyecek bir oturum düzeni içinde uygulanması gerekir. Envanterin samimi olarak cevaplandırılması, problemlerin açık olarak ifade edilmesi için, envanteri uygulayan kimsenin, uygun bir ortam yaratması,

bireyleri bu yolda güdülemesi gerekmektedir. Bu amaca yönelik olarak Envanterin Genel Açıklamasının hazırlanmasında da değinildiği üzere uygulamada dikkat edilmesi ve yapılması gerekenler biraz daha ayrıntılı olarak aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Bireylerin, kişisel problemlerine ilişkin olarak açıkladıkları bilgilerin gizli kalacağına dair güvenleri artırılmalıdır.

(2) Bireylere, uygulama sonuçlarının nasıl kullanılacağı ve belirttikleri problemlerin çözümü konusunda kendilerine ne şekilde bir yardım sağlanabileceği açıklanmalıdır.

(3) Uygulama sırasında, uygulayan kişi davranışlarının sakın ve yumuşak olmasına özen göstermeli, bireylere yaklaşıp hangi problemleri işaretliyor gibi bir merakla omuzu üzerinden bakmak gibi davranışlardan kaçınmalıdır.

(4) Problem Tarama Envanteri sadece "grubun" önemli sorunlarını belirleme amacı ile uygulanarak diğer ölçme araçları ile bağlantısı da olmayacaksa cevap kağıdına isim yazma zorunluğu olmadan uygulanmalı veya kimlikleri sadece problemin çözümünde yardımcı olacak kimsenin dışında bilinmemesini sağlayacak "sembolik" bir işaret koymaları istenmelidir.

(5) Uygulanırken, Envanterin kapak sayfasındaki "Genel Açıklama" yüksek sesle okunmalı, sorular varsa cevaplandırılmalı ve sonra envanteri cevaplamalarına izin verilmelidir.

(6) Uygulamada cevaplamak için ön deneme veya genel uygulamalara göre belirlenen yaklaşık bir süre verilmeli, zamanın yetmesi halinde biraz daha uzatılabileceği açıklanmalıdır.

Puanlama ve Değerlendirme

Problem tarama envanterleri, "Toplam Puan" ve "Problem alanlarına" ve envanterdeki "her probleme" ilişkin frekans veya puanlar verir. Toplam puan bireyin genel olarak problemlili oluş düzeyine ilişkin bilgi verir, işaretlenen maddeler sayılarak, veya işaretlenenlerin dereceleri toplanarak elde edilir. Alan puanları ise bire-

yin problemlerinin hangi alanlarda yoğunlaştığı hakkında fikir verirler. Madde frekansları ise problemler içinde grubun en önemli problemlerinin hangileri olduğunu gösterir.

Envanter "Grup" için kullanıldığında, uygulanan tüm öğrencilerin cevap kağıtları bir bütün olarak ele alınır, envanterdeki her maddenin frekansı, kaç kişi tarafından işaretlendiği saptanır. Elde edilen frekans dağılımından frekansı en yüksek olan problemler belirlenir. Bu problemler öğrencilerin pek çoğunun "Ortak" problemleridir.

Problemler, "Okul", "Gelecek" v.b. problem alanlarına göre de gruplanarak sonuçlarla ilgili bir "Rapor" hazırlanır. Bu rapor problemlerin çözümüne katkısı olacak ilgililere sunulur ya da toplantılar yaparak açıklanır. Bu toplantılarda sonuçlar grup olarak kullanıldığı kişilerin isimleri sözkonusu olmadığı, grubun ortak olan cevapları tartışıldığı için konular objektif olarak ele alınabilmekte "Etik Kurallar" bakımından bireylere zararı dokunacak bir durum ortaya çıkmamaktadır.

Sonuçlardan "Bireysel" olarak, yararlanmak için öğrencinin cevap kağıdını kişisel dosyasında saklamakta yarar vardır. Envanter aralıklarla uygulandığında, önceki yıllarda ifade ettiği bireysel problemleri yeni uygulama sonuçları ile karşılaştırarak problemin devam edip etmediği hakkında ipuçları elde edilebilir. Bireyin çeşitli problem alanları için yaptığı işaretler gizli tutulmalı, öğrencinin zararına olacak kullanımlardan kaçınmalıdır.

Envanter Sonuçlarının Kullanılması

Problem Tarama Envanterleri belirtildiği üzere, "bireyler" ve bireylerin oluşturduğu "grubun" problemleri hakkında bilgiler verirler. Problem alanlarına göre, özellikle okul ortamından kaynaklanan "bireysel" ve "ortak" problemler, okul yöneticileri, danışmanlar ve öğretmenler tarafından giderilmeye çalışılır. Böylece, okulun psikolojik danışma ve rehberlik programı daha gerçekçi ve başarılı problemlere yönelik hale gelir. Bu nedenle problem tarama envanterlerinin okullarda öncelikle uygulanmasında yarar vardır.

Problem Tarama Envanterinden elde edilen bilgiler psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine olan katkısı yanında, okulun eğitim ve öğretim faaliyetlerinin düzenlenmesine, bireylerin kendi problemlerini daha iyi anlamalarına da yardım eder. Psikolojik danışma yardımına özellikle ihtiyaç gösteren öğrencilerin belirlenmesi, öğrencilerin yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum gibi değişkenlere göre farklı problemlerinin ortaya konması ve ele alınmasına olanak sağlar.

Envanterin uygulandığı kişiler açısından düşünüldüğünde envanter maddelerini işaret eden bir bireyin daha önce üzerinde durmadığı, açıklayamadığı problemlerini daha açıklıkla anlamasına ve problemini daha bilinçli şekilde danışmana ifade etmesine de yardım eder. Çeşitli problem durumlarının gözden geçirilmesi öğrencileri bir boşalma aracı olarak etkiler. Problemlerin ortaya çıkardığı olumsuz durumları çok boyutlu olarak algılamaya başlar, sadece "kendilerine yüklemekten" sınırlı ölçüler içinde kurtulmasını ve rahatlamasını sağlar.

Sonuçların "Bireysel" Olarak Kullanılması

Sonuçların bireysel olarak kullanılabilmesi için bireyin cevap kağıdı, hangi problemleri işaretlediğinin belirlenmesi bakımından, kişinin bireysel dosyasında saklanmalıdır. Problem tarama envanteri özellikle bireysel amaçlarla kullanılacaksa, uygulama sırasında cevap kağıdına "isminin yazılmış" olması ya da başka bir yolla kişinin bilinmesi gerekir.

Problem tarama envanterleri problemin kaynağı ve nedenleri hakkında bilgi veren bir "teşhis" aracı değildir. Sınırlı ölçüde belirli problemlerin varlığı ve yokluğu hakkında bilgi veren bir genel "tarama" aracıdır. Halbuki, bireye yardım edebilmek için problemlerin bireysel, ailesel, toplumsal ve çevresel nedenlerinin bilinmesi, problem kaynaklarının giderilmesi veya kontrol altına alınması gerekir. Bu da psikolojik olan ve olmayan çeşitli bireye yardım hizmetleri ile sağlanır. Problemin belirgin niteliğine göre, psikolo-

jik danışmanın, öğretmenin, yöneticilerin, sosyal hizmet, sosyal yardım ve sağlık personelleri gibi bireye yardım personellerinin bireyin probleminin tanınması ve giderilmesi yönünde harekete geçmesini zorunlu kılar.

Problem tarama envanterinin sonuçlarının bireysel olarak kullanılmasında, danışman bireylerin belirlediği sorunları gözden geçirerek, bireysel ve ortak sorunları ayırdeder. Bunları "bireysel" ve "grup danışmaları" sırasında problemlerin nedenlerini bulmaya çalışır. Birey tarafından işaretlenmiş problemlerin ve çekingenliği nedeniyle, işaretlenmediği daha başka problemler varsa ele almak suretiyle sorunların nedenlerini araştırır. Bu süreç içinde envanter aracılığı ile problemlerin bazılarının önceden belirlenmiş olması danışman danışan arasında kurulması istenen yakınlığın kurulmasında kolaylık ve zamanda ekonomi sağlar. Problem sayısı ve niteliğine göre, danışmaya en çok ihtiyacı olan bireylerin ve öncelikle ele alınması gereken problemlerin seçimine de olanak verir.

Sonuçların "Grup" Olarak Kullanılması

Ortak sorunlar genellikle gruba yönelik olarak ele alınır. Envanter bu amaçla kullanılacağı zaman, bireylerin cevap kağıdına isimlerini yazmaları gerekli olmayabilir. Sonuçların grubun bütününe yönelik olarak kullanılmasında, gruptaki bireylerin sıklıkla vurguladıkları "ortak" ve "önemli" sorunlara ağırlık verilir. Frekans dağılımında en başta gelen problemlerin niteliği, problem alanları, bu temel problemlerin nedenleri ve çözüm yolları üzerinde durulur.

Problem Tarama Envanteri uygulamasının sonuçlarını kapsayan rapor yetkililere ve ilgililere gerekli önlemleri alma yolunda katkıda bulunmaları için tamamı ya da özet bir materyal olarak öğretmenlere, velilere ve gerekirse diğer ilgililere dağıtılabilir, konferanslar halinde açıklamalar yapılabilir, topluca ya da sınıfların rehberlik saatlerinde öğrencilerle de paylaşılabilir. Böylece, öğrenci problemlerinin çözümüne yönelik katkılar artırılabilir.

Problem tarama envanterinden elde edilen sonuçlar, okulun eğitim, öğretim, spor, boş zaman, eğitsel kol faaliyetleri, psikolojik danışma, sağlık, sosyal yardım ve genelde öğrenciye yönelik hizmetlerin, yeniden değerlendirilerek gözden geçirilmesine, ilgili personellerin sorumlulukları paylaşmasına ve sağlıklı bir ortam yaratılması yönünde, plân ve programların hazırlanmasına katkı sağlar.

Maliyetin düşürülmesi, puanlamasının ve sonuçların analizinin "bilgisayarda" kolaylık sağlaması bakımından "cevap kağıdı" kullanılması tercih edilmelidir. Problem tarama envanterine ilişkin sonuçlar değerlendirilirken, grubun bütününe, problem alanlarına, cinsiyet, sınıf gibi değişkenlere göre, problemlerin frekans dağılımları çıkarılabilir, değerlendirme süresini kısaltmak için uygun cevap kağıdı kullanılması durumunda "optik okuyucu"lardan da yararlanılabilir.

Problem Envanterinin Geçerlik ve Güvenirlikleri

Bireylerin problemlerini belirleme amacı ile kullanılan problem tarama envanterlerinin uygulandığı kişilerin problemlerini gerçekten ortaya çıkarıp çıkarmadığı önemli bir sorudur. Problem Tarama Envanterini kullanan yurt içi ve yurt dışındaki kaynaklar, envanterdeki problemlerin "dereceli" olarak işaretlenmiş olması, bireylerin envantere karşı güdülendiklerini, olumlu bir tutum gösterdiklerini, problem durumlarının çeşitli ve geniş olması nedeniyle gözlemlere dayalı olarak Problem Tarama Envanterlerinin "kapsam" ve "mantıksal geçerliğe" sahip olduklarını belirtmektedirler.

Problem Tarama Envanterleri güvenilirlikleri açısından düşünüldüğünde, bireyler envanteri cevaplandırırken farkında oldukları ve açıklamakta sakınca görmedikleri problemleri işaretlemeleri, problemlerin bir kısmının zamanla geçmiş olması veya alışılmış olabilecekleri, günlük yaşamda yeni problemlerin ortaya çıkacağı gibi nedenlerle aynı kimselere farklı iki zamanda uygulanan

envanterde aynı problemlerin ve aynı düzeyde işaretlenmiş olmalarının beklenemeyeceği düşünülmektedir.

Bununla beraber, yurt dışında, problem tarama envanterleri üzerinde 1 ilâ 10 hafta aralıklarla aynı öğrenci grubuna uygulanmasından elde edilen "Envanterin tekrarı güvenilirliği" çalışmalarında, envanterin alt bölümlerindeki problem sayısı ortalamalarının her iki uygulamada da aynı kaldığı görülmüştür. Bu sonuçlar, Problem Tarama Envanterlerinin ölçtüğü şeyi oldukça "kararlı" olarak ölçtüğüne ve belirli "güvenirliğe sahip" olduğu izlenimini vermektedir.

Bölüm 11

OTOBİYOGRAFI

Türkçe Sözlükte, otobiyografi "Bir kişinin kendini anlattığı yazı, yaşam öyküsü" olarak açıklanmakta, Fransızca "autobiographie" sözcüğünden dilimize geçtiği belirtilmektedir.

"Otobiyografi", bireyi tanıma tekniklerine göre sınıflandırıldığında "kendini anlatma teknikleri" içinde yer alır. Otobiyografi yaklaşımında, birey kendi yaşamı ve kendisi hakkındaki bilgileri kendi kişisel yorum ve değerlendirmesine göre, yazılı olarak anlatmaktadır. Kişi yaşam öyküsünü anlatırken, kendince önemli gördüğü bireysel özelliklerini bu özelliklere karşı tutum ve duygularını bunların oluşmasında rol oynayan geçmiş zamana ilişkin kişi ve olayları da anlatmakta ve şimdiki zamana ve geleceğe yönelik bağlantılar ve yorumlar yapmaktadır.

Otobiyografi bireyin şimdiki nitelik ve davranışlarının genel gelişim süreci içinde geçmiş yaşantı, koşul ve olaylarla bağıntılı olduğu sayılımasına dayanır. Otobiyografinin içeriğinde kişi benliğini, kendisini nasıl gördüğünü, geçmişte ne gibi gereksinimleri olduğunu, bunları nasıl doyurduğunu, çevredeki kişilerin beklentilerini, bunları ne ölçüde ve nasıl karşıladığını, yaşadığı güçlüklerle başetme yöntemlerini, kimlerden destek gördüğünü, kimlerle çatışma içinde olduğunu belirten olayları, duygu ve değerlendirmelerini anlatır. Kişinin kendini ve geçmişini nasıl yorumladığı değerleri, beklentileri, gereksinimleri ve çatışmaları kişinin bu günkü bireysel davranışlarının temel dinamiği hakkında ipuçları verir.

Otobiyografi, insan davranışlarını açıklayan psikoloji kuramları yönünden incelendiğinde, bireyin başkaları tarafından nasıl görüldüğünden daha çok, bireyin "kendisini" nasıl gördüğünü önemli bulur. bireyin davranışlarının kendini ve çevresini algıla-

ma biçiminin belirlediğini savunan psikolojik yaklaşımlar için daha önemli bir bilgi toplama yöntemi olduğu görülmektedir.

Otobiyografi Yaklaşımının Amacı ve İşlevi

Bir bilgi toplama aracı olarak, otobiyografinin amacı bireyin doyurulmamış, isteklerini ve umularını, benliğine bakış biçimini, kendi duygularını, tavırlarını, beklentilerini, geçmiş yaşantılarını, bireyle ilgili ve etkili olan kişileri ve olayları daha ayrıntılı olarak görmek, bireyin davranışlarının gerisinde bulunan temel ihtiyaçları, tutumları ve doyurulmamış duyguları dolaylı olarak gözlemek ve meydana çıkarmaktır.

Kendi yaşam öyküsünü yazan kişi açısından otobiyografinin amacı da, bireylerin kendini daha ciddi ve sistemli olarak incelemeleri ve kendilerini bir bütünlük içinde tanımlarını sağlamaktır. Bireylerin zaman zaman kendilerine ilişkin bazı sorunlar hakkında duygu ve düşüncelerini yazmaları, duygularını incelemeye almaları ve düşüncelerini bir sıraya koymaya çalışmaları, parça parça olan geçmiş yaşantılarını bütüncül bir tutumla sistematik olarak ele almaları, kendilerini daha iyi tanımlarına ve bazı sentezlere ulaşmalarına yardım etmektedir.

Otobiyografinin bir amacı da, bireylerin baskı altında tuttukları daha önce ifade edilememiş sıkıntılarını, çatışmalı duygularını, bilinç altında tutulan doyurulamamış arzularını, beklentilerini yazarak anlatmasını kolaylaştırmak ve gizlenen bu duyguların açıklanmasını, bireyin boşalmasını ve rahatlamasını sağlamaktır. Bunun kişi üzerinde bazı terapötik etkileri de olmaktadır.

Otobiyografi, Psikolojik Danışma Merkezleri ve Kliniklerde bireylerin vak'a incelemeleri sırasında da kişiye özgü duyguları, ümit ve dilekleri belirlemede de yararlı olmaktadır.

Otobiyografiyi Yazma Türleri

Otobiyografi, "serbest" ve belirli konulara bağlı olarak, "plânlı" yazma olmak üzere iki yaklaşım içinde yazdırılmaktadır.

Serbest Yazım

Otobiyografinin serbest olarak yazılmasında bireye, "kendini bildiği, yaşantılarını hatırlayabildiği andan başlayarak yaşamını kısaca yazması" istenmekte, bireyden olayları, konuları seçme, sıraya koyma ve sonuçlandırma gibi konularda hiç bir kural konmamakta ve yönlendirme yapılmamakta, yazma işi tümüyle kişinin kendisine bırakılmaktadır. Kişi, yaşamında önemli gördüğü olayların ve kişilerin seçiminde bağımsız olmakta, hoşlanmadığı ya da önem vermediği kişi ya da olayları kişisel tercihinine göre gerekliyorsa, öykünün dışında tutabilmektedir.

Plânlı Yazım

Belirli konulara bağlı olarak yazdırılan plânlı yazım yaklaşımında ise, otobiyografinin amacına uygun olarak bireye, belirtmesi istenilen konuların başlıklarını içeren bir yazma plânı verilmekte ve yaşam öyküsünü bu plâna göre yazmaktadır. Bu özelliğinden dolayı plânlı yazım türüne literatürde "yapılandırılmış otobiyografi" de denmektedir.

Yazım Plânı

Plânlı yazım yaklaşımına uyan bir otobiyografide konu başlıkları duruma ve yazdıran kişinin amacına göre çeşitli ve tercihe bağlı olabilir. Aşağıda, yaygın olan ve otobiyografi yazım plânı için önemli görülen bazı başlıklar özet olarak verilmiştir.

(1) Doğum yeri ve tarihi.

(2) Ailesi hakkında bilgi, ana-babanın sağ olup olmadığı, kardeşler, ailenin sosyo-ekonomik durumu ve geçimi ile aile yaşantıları.

(3) Kişinin okul yaşamı, en son devam edilen ve önceki okullara ilişkin önemli olaylar, anılar ve başarı durumu. Öğretmenleri ve arkadaşları ile ilişkileri, sevilen ve seilmeyen dersler, bunları etkileyen olaylar, bu konuda aile ve okuldan beklenenler.

(4) Boş zamanı değerlendirme tercihleri, halen, okul saatleri dışında, hafta sonları, bayramlar ve yaz tatillerinde zamanı değerlendirme faaliyetleri, bu konularda karşılaştığı yaşantılar ve engeller, boş zaman faaliyetleri ile ilgili okul ve aileden beklenenler.

(5) Kişinin genelde ve özel olarak hoşlanıp-hoşlanmadığı şeyler, hoşlanılan ve hoşlanılmayan etkinlik türleri; konular, oyunlar, kitaplar, radyo ve T.V programları ve diğerleri.

(6) Bireyin geleceğe yönelik beklentileri, gelecekte gerçekleşmesini istediği şeyler, gelecek için düşünülen okul, meslek, iş ve diğer plânlar.

Etkileri Yönünden Otobiyografi Türleri

Yapılan bazı araştırmalar, bireylerin plânlı yazım türü, otobiyografilerde, serbest otobiyografilere göre kendileri hakkında daha çok sayıda problem ortaya koyduklarını göstermiştir.

Otobiyografinin başlığının, "ben" ya da kişinin kendisine dışardan biri imiş gibi bakıyor olması anlamında, üçüncü tekil şahıs zamiri olarak, "o" olmasının etkisi üzerinde de bazı araştırmalar yapılmıştır. Sonuçlar otobiyografinin başlığını "ben" ya da "o" olarak yazdırmanın değerlendirme sonuçlarında önemli bir fark yaratmadığını göstermiştir.

Bu konuda genel sonuçlar olarak literatürde beliren bazı eğilimler, (a) "Ben" başlıklı konulara göre plânlı yaklaşımın en iyi, (b) Konular yönünden yarı yapılandırılmış otobiyografilerin, ayrıntılı yapılandırılanlardan daha iyi olduğu şeklinde bulunmuştur.

Bir Kompozisyon Olarak Otobiyografi

Okullarda Türkçe dersinde öğrencilerin kompozisyon becerilerini geliştirme amacı ile kendi yaşam öykülerini yazmaları bir kompozisyon konusu olarak verilmektedir. Öğrencilerin, yazma becerilerini ve anlatım biçimini ölçen bu "otobiyografiler", gerek amaç ve gerek değerlendirme ve çıkarılan sonuçlar bakımından, birey hakkında benlik ve kişilik özellikleri hakkında bilgi toplama-yı amaçlayan otobiyografilerden farklıdır.

Kompozisyon becerilerini ölçmeyi amaçlayan bir otobiyografide kullanılan değerlendirme ölçütleri, kompozisyonun başlığı, anlatım düzeni, yazının giriş, gelişme ve sonuç olarak plânı, ifade zenginliği, orijinallik, yazım kurallarına uygunluk gibi anlatım biçimine ilişkin yönleri kapsar. Bireyin kişiliği ve yaşantılarını değerlendirmeyi amaçlayan otobiyografide değerlendirme ölçütleri daha sonra belirtileceği üzere kompozisyon türünden tamamen farklıdır. Değerlendiren kişilerin uzmanlık alanları da birbirinden farklı bulunmaktadır.

Otobiyografinin Uygulanmasında İzlenmesi Gereken İlkeler

Otobiyografi yaklaşımından, yeterli yararı sağlamak ve geçerli bilgiler toplayabilmek için bir ilke olarak uygulamada dikkat edilmesi gereken hususlar özet olarak aşağıda belirtilmiştir.

(1) Otobiyografi birey hakkında var olan bilgilere yeni birşeyler katacağı ve bu bilgilere gerçekten ihtiyaç duyulduğu zaman uygulanmalıdır. Sık sık bireylere otobiyografi yazdırmak uygun değildir. Okul yılları düşünüldüğünde otobiyografinin ilk ve son sınıflarda yazdırılması tercih edilmelidir. Eğer, çeşitli nedenlerle bireyde, kısa sürede bazı değişiklikler bekleniyorsa, o zaman ilgilenilen özel konu ile ilgili sınırlı ölçüde ve tamamlayıcı olarak otobiyografiler yazdırılabilir.

(2) Otobiyografi yazdırılmadan önce elde edilen bilgilerin ne amaçla kullanılacağı bireylere açıklanmalı, sonuçların "gizli" tutulacağı yönünde güven verilmeli ve uygulama saydam bir temele dayandırılmalıdır. Otobiyografi ile bireye ilişkin gerçekten özel ve kişisel bilgilerin toplanabilmesi için gizlilik ilkesine ve etik kurallara kesinlikle uymak gerekir. Bu titizliğin gösterilmemesi durumunda sadece, yüzeysel ve genel bilgiler elde edilebilir. Bireysel uygulamalarda bireyle en az bir oturumluk bir görüşme yaparak danışanın güvenini sağlamakta yarar vardır.

(3) Bireyin otobiyografi yolu ile kendini saydam olarak anlatması doğru ve zengin bilgiler sağlanabilmesi için, bireyin kendisi-

ne bir yardım sağlayacağından emin olması, bu yönde güdülenmesi de uygulamada önemli yararlar sağlayabilir.

Otobiyografilerin Yorumu

Otobiyografilerin yorumlanması oldukça güçtür. Kendini anlatma tekniklerinin yapısında söz konusu olan "sosyal kabul hatası" otobiyografinin yazımında da önemli düzeyde etkili olmaktadır. Yazılan ifadeleri yorumlamak için de açık-seçik ölçütler yoktur, değerlendirme oldukça subjektif bir nitelik taşır. Aşağıda literatürde yer alan ve otobiyografilerin yorumlanmasında yardımcı olabilecek bazı hususlar özet olarak verilmiştir.

(1) Bireyin Yansıttığı Genel İzlenim

Kişinin kendine ilişkin önemli noktaları anlatırken yazma biçimindeki duygusal değişimler ve seçtiği sözcükler geçmiş yaşantılarının yorumuna ilişkin ipuçları verirler. Bireyin otobiyografisinin bıraktığı genel izlenimin "mutluluk", "çöküntü", "sevgi" veya "nefret" şeklinde olan niteliği, "anne", "baba" gibi yaşam öyküsünde yer alan kişiler için kullanılan duygu yüklü sözcüklerin vurguladığı anlam, kişinin halinden "memnun" veya "karamsar" olması, "çevresine" ve "kendisine" karşı öfkeli olması ya da sağlıklı bir etkileşimi yansıtmaması otobiyografinin yorumunda önemli noktalardır.

(2) Öyküde Yer Verilmeyen Önemli Olaylar ve Kişiler

Otobiyografide bireyin yaşam öyküsünün bütün ayrıntılarına yer vermesi beklenmemekle birlikte, özellikle atlanan önemli noktalar, eğer otobiyografi kronolojik bir sıra içinde yazılmışsa bireyin özellikle yazmaktan kaçındığı olası gelişimler ve olaylar varsa bunlar da yorum için önem taşır. Kaçınılan ve ifade edilmeyen bu noktalar yapılacak bireysel danışmada açıklığa kavuşturulabilir. Çoğunlukla atlanan noktalar bireyin yaşamındaki "mutsuzluk" noktalarıdır.

Eğer kişi aile bireyleri ya da bilinen bir olayı veya yaşantıyı yazmaktan kaçınmışsa bu tür atlamalar yoruma katkısı yönünden dikkatle incelenmelidir. Kuşkusuz bireyin yaşam öyküsünü, olayları ayrıntılı olarak gün gün ya da yıl yıl anlatması beklenemez. Ayrıca bireyler genellikle yaşamlarının sakın ve iyi geçen dönemlerini kısa, kendileri için önemli ve kritik olan hususlar üzerinde ise daha uzun yazma eğilimindedirler. Genel olarak üzerinde hiç durulmayan ya da uzun uzun anlatılan bireysel özellikler ve olaylar dikkatle incelenmelidir.

(3) Yaşam Öyküsünün Uzunluk ve Kısallığı

Otobiyografinin uzunluğu ve kısallığı, bireyin yazmaya istekli oluş ya da olmayışı, otobiyografinin belli bir plâna göre ya da serbest olarak yazılması, bireyin yazma becerileri, otobiyografinin kişinin problemlerinin çözümüne katkı getirip getirmeyeceği ve yardıma gereksinme derecesi gibi pek çok değişkenlerle ilgilidir.

Otobiyografinin uzunluk-kısallığına ilişkin yeterlik ölçütleri 200 ile 5000 sözcük arasında değişmektedir. Literatürde, otobiyografinin belirli bir süre içinde yazdırılmasının uygun olacağı ve bu sürenin çok uzun olmaması gerektiği, okul ortamında yaklaşık bir ders saatinin yeterli olabileceği ifade edilmektedir.

Yazım için verilecek sürenin kısa olması gerektiğini savunanlar, kısa sürede kendini anlatma durumunda olan bireylerin ilk akıllarına geleni yazacaklarını, ilk akla gelenlerin ise bireyi en çok meşgul eden en çok dikkati çeken ve bellekte canlı tutulan sorunlar olacağını, kısa zamanda yazmak durumunda olan bireyin de yazdıklarını daha az sansürden geçirme olanağı bulacağını büyük bir olasılıkla da gerçeği yansıtmış olacağını ifade etmektedirler. Buna karşın uzun zamanda yazılan otobiyografilerin ise gereksiz ayrıntılarla dolu olacağını vurgulamaktadırlar.

Otobiyografinin uzun oluşu kişinin kendini anlatmaya istekli olduğunun bir işareti kabul edilmekle birlikte, yazılması için verilen zamanda uzunluğu ve kısallığı etkileyen önemli bir faktördür.

Yazım için verilen belli bir sürede daha uzun bir otobiyografi yazılmışsa bu o kişilerin yaşantılarını başkaları ile paylaşmaya istekli ve açık oldukları şeklinde yorumlanabilir. Ancak, uzun yazılan bir otobiyografinin her zaman gerçekleri yansıttığı sayıltısı da doğru değildir.

(4) Anlatımdaki Özen ve Tutum

Bireyin ifade ve anlatım düzeyi, gösterdiği özen ve tutumu, yaşına, görmüş olduğu eğitim düzeyine, yazmadaki motivasyon ve amacına göre değişir. Önemli olan husus kişinin otobiyografiyi ne derece ciddiye aldığı, dikkat ve özenle, büyük bir olasılıkla saydam olarak yazdığıdır.

Kişiler otobiyografiden bir yarar beklemiyorsa baştan savma bir biçimde yazabilirler. Özellikle yaşları, ilkokulun sonu ve ortaokulda olanlar genellikle yaşamlarını yüzeysel olay ve yaşantılarla anlatırlar. Aşırı savunma mekanizmaları içinde olan kişiler ise kendi gelişimlerini yazarken derinliğe inmekten kaçınırlar. Genelde yüzeysel anlatım ve kaçamaklı yazma tutumu, sorunlarını ve kaygılarını saklamak veya açığa vurmadan kaçınan bireylerin özelliği olarak kabul edilmektedir.

Olayları özenle sıraya koyarak, uygun sözcüklerle açıklamaya çalışan bir kimsenin amacının duygu ve düşüncelerini doğru olarak iletmeye çalıştığına, bu konuda istekli olduğuna inanılmaktadır. Eğer bir kimse sadece olayları anlatıyor, bunlarla ilgili kişisel duygularını açıklamıyorsa kişinin kendini anlatmaya ihtiyaç duymadığına ya da otobiyografinin amacı yönünden kendisini güven içinde görmediğine işaret sayılabilir.

(5) Öykünün Genelindeki Tutarsızlıklar

İfadede karşılaşılan "Tutarsızlıklar" bireyin otobiyografideki yaşantıları ve çeşitli olaylar arasındaki, içerik, yer, zaman, tutum ve duygular konusunda bazen maksatlı olarak ya da bilinçsiz olarak yapılan yanılgıları ve hataları ifade etmektedir. Otobiyografilerde

birey kendi yaşam öyküsünü anlatmasının bir yararı olabileceği kanısını taşıyorsa kasıtlı yanlışların oranı daha düşük olmaktadır.

Bireyin yazdıklarının ne ölçüde tutarlı olduğu araştırılması gereken önemli hususlardan biridir. Bu tutarsızlıklar çoğu kez bilinç dışı ve bir şeyi gizleme çabasının ürünüdür, bireyin iç çatışmaları konusunda önemli ipuçları verirler. Otobiyografide temel amaç bireyin davranışlarının gerisinde bulunan ihtiyaçları ve tutumları meydana çıkarmaktır. Ortaya çıkan kapalı durumlar ve pürüzler kişi ile yapılacak bireysel görüşmelerle açıklığa kavuşturulabilir, ayrıntılar daha belirgin hale gelir.

Değerlendirme

Birey hakkında bilgi toplama aracı olarak sık sık otobiyografi tekniğine başvurmak hem mümkün değil, hem de doğru değildir. Çünkü, Otobiyografi yorumu bakımından subjektif olduğu gibi, geçerliği diğer tekniklere göre daha düşüktür. Bu nedenle, otobiyografiden elde edilen sonuçların diğer bilgi toplama teknikleri ile elde edilen sonuçlarla birlikte değerlendirilmeli ve kullanılmalıdır. Okul düzeyleri dikkate alındığında, otobiyografinin ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde daha da çok kullanılması uygun olur.

Bölüm 12

PSİKODRAMA

Müzik, resim, dans ve dramının bireyler üzerindeki terapötik etkileri çok eskiden beri bilinmektedir. Bunlardan Psikodrama, "bireyin iç dünyasına ilişkin duygularını, tavırlarını, kaygı, korku ve algılarını bir temsil ya da oyun içinde ifade etmesidir". Psikodramada, birey bir başkası için değil, kendisi için kaygı ve üzüntü kaynağı olan psikolojik problemlerini bir grup önünde gerçek yaşamında olduğu gibi bir rol olarak oynar.

Drama ve genelde tiyatronun bireysel sorunların, uyumsuzlukların giderilmesi ve davranış bozukluklarının düzeltilmesi amacıyla bir tedavi aracı olarak kullanılması ilkel toplumlarda ve özellikle eski Yunanistan'da kişi ve toplumların yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Temsil sırasında sadece sahnede oyuncular değil, tiyatroyu izleyen seyirciler de kendileriyle oyuncular arasında özdeş duygusal bağlantılar kurarak, oyuncunun sorunlarını, kaygı ve sıkıntılarını yaşamakta, benimsedikleri oyuncunun çözüm yollarını, tutum ve davranışlarını da kişisel olarak benliklerine sindirip paylaşmaktadırlar.

Psikodramada, birey kendisi için önemli duygusal boyutları olan yaşantılarını, grup içinde rol olarak sahne ortamında oynamakta ve olayın duygusal boyutlarının altında yatan nedenler hakkında bir içgörü kazanmaktadır. Bireysel gözlem ve tedavi yöntemi olarak kullanılan Psikodrama temel elementleri ile "Sosyodrama" olarak "grup" için de kullanılmaktadır. "Psikodrama" ve "Sosyodrama"da benzer öğeler yer almaktadır. Ancak psikodrama'da gözlenen ve tedavi edilen temelde bir kişi olduğu halde, sosyodramada hedef bir "gruptur".

Psikodramanın Kurucusu ve Gelişimi

Toplum yaşamında tiyatronun işlevini oyuncu ile seyirci arasındaki etkin ve sıcak ilişkileri değerlendiren Moreno (1934) Psikodramayı terapötik bir gözlem ve tedavi aracı olarak geliştirmiştir.

Kendisi Romanya kökenli bir yahudi olan ve daha sonra gittiği Amerika'da ruhbilim alanında dikkatleri üzerine çeken Jacob Levy Moreno (1892-1974)'nın Psikodrama'yı Viyana'da bir parkta dolaşırken iki kardeş arasında geçen bir konuşmadan ilham alarak geliştirdiği söylenir. Moreno'nun gözlediği bu olayda, iki kardeşten ağabey durumunda olan, bir anne rolü ile kardeşine, "Yemek yememekte direnmeye devam ederse kendisini döveceğini söyler." Buna karşılık, kardeşi "Sen hiç iyi bir anne değilsin, hep beni cezalandırıyorsun, oysa ağabeyime hiç dokunmuyorsun" diye cevap verir.

Bu konuşmayı izleyen ve olayı psikanalitik bir görüşle yorumlayan Moreno, günlük yaşamla ilgili olayların türlü roller nedeniyle yeniden canlanmasının bireyde gizli kalmış birçok duygu ve düşünceyi açığa çıkarabileceğini, böylece de kişinin bilinç altının baskısından kurtulacağını, boşalacağını, kaygı ve endişelerinden kurtulacağını düşünmüştür.

Moreno, 1920'li yıllarda genç bir hekim iken, Avusturya'da "spontan oyun yöntemi" adı ile psikodramanın ilk temel görüş ve kavramlarını geliştirmiştir. Daha sonra Moreno'nun Amerika'ya göç etmesi ile psikodrama tedavi yöntemi, orada hızla gelişip olgunlaşarak, bireylerin ilişki ve iletişim sorunları ile ruhsal hastalıkların tedavisinde geçerli bir yöntem haline gelmiştir.

Psikodramanın Ülkemizdeki Gelişimi ve Durumu

Moreno'nun geliştirdiği ve yaklaşık 70 yılı aşkın bir geçmişi olan psikodrama yöntemi, doğuşundan 40 yıl sonra Moreno'nun 1958 yılında Çapa Psikiyatri Kliniğinde "Psikodrama" üzerine bir

konferans vermesiyle ülkemize de gelmiştir. Daha sonra Prof.Dr. N.Ş. Kösemihal (1968), Moreno'nun "Who Shall Survive" adlı eserini "Sosyometrinin Temelleri" adıyla dilimize çevirmiş, memleketimizde ODTU ile A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesinde ve bazı hastahanelerde uygulamalar başlamıştır.

Ankara Üniversitesi Psikiyatri Kliniğinde Prof.Dr. Abdülkadir Özbek'in çalışmaları izlenmektedir. Kendisi Federal Almanya'da bir yıllık uygulamalı eğitimden sonra 1980 yılında psikodrama eğitimi verme amacı ile Türkiye genelini kapsayan "Grup Psikoterapileri Sempozyumu"nu başlatmıştır. Psikodrama konusundaki çalışmalar artarak devam etmiş ve 1984 yılında ülkemizde "Grup Psikoterapileri Derneği" kurulmuştur.

Psikodrama'nın Dayandığı Temel Görüşler

Moreno, evrendeki canlıların en gelişmiş olan insanın "Spontanlık", "yaratıcılık" ve "eylem" olmak üzere üç temel dinamik gücü olduğunu ve doğumundan başlayarak yaşam boyunca oynadığı belirli "rollerinde" bu güçleri kullandığını ve normal bir yaşam için bireydeki bu üç yeteneğin dengeli olarak gelişmesi gerektiğini ifade etmiştir. Moreno'ya göre bireydeki bu üç yeteneğin birbirini bütünleyerek, dengeli bir biçimde normal bir gelişme ve olgunlaşma gösterememeleri durumunda ise bireyde çeşitli ruhsal rahatsızlıklar ortaya çıkması olasıdır.

Doğal ve etkin bir psikoterapi yönteminin, bireyin sözkonusu bu üç yeteneği üzerinde çalışma olanağı vermesi gerektiğine inanan Moreno, bireyin ilişki sorunlarını ve iç çatışmalarını spontan oyunlar içinde rol alarak, kendine özgü tekniklerle ele alıp işleyen psikodrama tedavi yöntemini geliştirmiş ve psikodramayı insanların doğasına en uygun bir psikoterapi yaklaşımı olarak görmüştür.

Kuramsal Temeli

Psikodrama, Moreno'nun "sosyometri kuramından" kaynaklanmıştır. Moreno'ya göre, insanı anlamak ve tanımak için sadece

gözlenebilir davranışları yeterli değildir, davranışlarla birlikte bireyin iç dünyasının da tanınması ve değerlendirilmesi gereklidir. İnsanı çevre koşullarından soyutlanmış olarak değil, tersine çevre koşulları, ilişkileri, duygu ve düşünceleriyle birlikte değerlendirmek zorunludur.

Moreno'ya göre, insan içinde yaşadığı ortam ve ilişkiler içinde belirli rolleri oynayan bir aktör durumundadır. Bu nedenle de, insanın anlaşılması, tanınması için onu bir aktör durumuna sokarak, ortak amaçları paylaştığı bir grubun üyesi olarak ele almak, bu koşullar altında tutum ve davranışlarını gözleyip değerlendirmenin zorunlu olduğunu belirtmiştir.

Bu yöntem, bireyin geçmişte yaşadığı bir olayın, güven duyulan bir grup içinde simgesel olarak tekrarlanması, olayın ilk kez cereyan ettiği zaman kişiyi sarsmış olan travmatik durumun bir kez daha oynadığı rol içinde yaşanması ve olayın yeniden değerlendirilmesi esasına dayanmaktadır.

Psikodrama için ifade edilen; "eylem", "spontanlık" ve "yaratıcılık", sosyometrinin de temel öğeleridir. Bu nedenle psikodramanın kuram ve uygulamasına ilgi duyanların, Sosyometri Kuramı hakkında da bilgi sahibi olmalarının gerekli olduğu söylenebilir.

Rollerin Öğrenilmesi

Psikodrama, Moreno'nun geliştirmiş olduğu "Grup psikoterapisi" kavramının bir bölümünü oluşturur. Grup psikoterapisi yöntemlerinin hepsinde de "gizli" veya "açık" olarak "rol kuramı" ve kavramları yer almaktadır. Gerek Psikanaliz ve gerek Sosyal Psikolojide, açıklandığı şekilde bireyler toplumdaki rollerini temelde "özdeşim" ve "taklit" yolu ile öğrenmektedirler. Moreno ise, rol öğrenme olayını bireyin belirli bir duruma "spontan" olarak "ısınması", olarak görmektedir. "Isınma" kavramı oldukça geniş kapsamlı psikolojik bir hazır oluş hali, isteme ve güdülenme anlamına gelmektedir. Birey sosyal rolleri öğrenirken, önce spontan olarak belli bir duruma ısınır ve dikkatini o iş üzerinde yoğunlaştırabilir.

Toplumdaki sözkonusu sosyal rolleri çocuk önce çevresinde izler ve bu rolleri algılar ya da tanır. Sonra bu roller spontan ve doğal bir eylem olan oyun içinde rol olarak oynanır ve taklit edilerek tekrarlanır ve en sonunda da o rolü yapma gerçekleşir. Roller öğrenmenin ön koşulu, çocuğun olayları gözleyecek ve taklit edebilecek bir olgunluğa ulaşmasıdır.

Psikodrama'nın Genel Çerçevesi

Psikodrama'nın uygulanabilmesi için belirli bir ortam ve bazı gerekli koşulların sağlanması gerekmektedir. Psikodrama oturumunda bir "yönetici" terapist ile grubu oluşturan bireyler bulunur. Gruptaki bireylerden biri kendi isteği ile grup önünde kendi problemi ile ilgili rolünü oynar. Bu kişiye "baş oyuncu" veya "protagonist" denir. Grubun bazı üyeleri oynanmakta olan rolün gerektirdiği diğer rolleri alırlar, bunlara "yardımcı oyuncu" adı verilir. Oyun "grup" önünde, oyunun ve rollerin niteliğine göre düzenlenmiş bir "sahne" ortamında oynanır.

Psikodrama'nın Öğeleri

Yukarıda da belirtildiği gibi, Psikodrama'yı oluşturan temel öğeler, (a) Sahne, (b) Psikodrama yöneticisi, (c) Protagonist, (d) Yardımcı oyuncular ve (e) Grup olmaktadır. Bu öğelerin işlevleri aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

Sahne

Psikodrama'nın oynandığı her yer sahne adını alır. Profesyonel olarak sahne, psikodrama için ayrılmış ve uygun şekilde düzenlenmiş özel odalardır, nitelik olarak, normal tiyatro sahnelerine benzemekte ve oyunun özelliğine göre farklı şekillerde düzenlenmektedir.

Psikodrama Yöneticisi

Psikodrama yöneticisi bu konuda yetişmiş bir terapisttir. Her oturumun gerçekleşmesini sağlayan ve terapi sürecinden sorum-

lu olan kişidir. Yönetici psikodrama sürerken, baş oyuncunun ortaya koyduğu davranışları ve bu davranışlar arasındaki ilişkileri yorumlamaya, anlamaya, gerektiğinde terapi sürecini derinliğine geliştirici girişimlerde bulunmaya çalışarak, oyunu yönlendirir. Psikodrama sürecinin gereği olarak, yöneticinin sürekli olarak uyanık ve etkin olması gerekir.

Psikodrama yöneticisinin "terapist", "analist" ve oyunun seyri ni "yönetme" olmak üzere üç temel işlevi vardır. Yönetici arka planda kalır, fakat bütün ayrıntıları dikkatle gözler, hiçbirşeyi gözden kaçırmamaya çalışır. İlişkilerinde yumuşak bir tutum izler. İdeal bir yönetmenin oyuna katılıp kendisini vermesi, aynı zamanda da oyun dışında kalıp yorum ve değerlendirmeler yapması ve bunda objektif olması beklenir.

Baş Oyuncu (Protagonist)

Baş oyuncu gönüllü olarak, problemine ilişkin rolü oynayacak kişi ve oyunun başkahramanıdır. Protagonist oynadığı rolü prova yapmadan önceden tasarlamadan ve hazırlanmadan "spontane" olarak oynar. Psikodramada oyuncu rolündeki kişi amaç olarak beğenilmek için değil, kaygı ve duygularının farkına varmak, öğrenmek ve kendini değiştirmek için oynamaktadır.

Yardımcı Oyuncular

Yardımcı oyuncular, baş oyuncunun rolü dışındaki oyunun gereği olan diğer rolleri oynayan kişilerdir. Yardımcı oyuncuların da rollerine uygun kişilerden olması asıl hedef olan baş oyuncuyu uyandırabilmesi gerekir.

Grup

Psikodrama oturumlarında kişi sayısı 6-9 kadar olmaktadır. Temel rollerin dışında, gruptaki "seyirci" üyeler de aynı zamanda bir oyuncudur, istediği anda oyuna katılabildikleri gibi etkileşimi artırmada da önemli bir aracı rol oynarlar.

Psikodrama Sürecinin Aşamaları

Bir süreç olarak Psikodrama'da birbirinden biraz farklı yöntem ve yaklaşımlar bulunmakla birlikte, geleneksel bir psikodrama süreci "ısınma", "oyun" ve "paylaşma" aşamaları olmak üzere üç temel aşamayı içerir.

Isınma Aşaması

Isınma aşamasındaki en önemli amaç grubun harekete hazır hale getirilmesi, grup tarafından oyun konusunun ve baş oyuncunun seçilmesidir. Seçilen konu o zaman grubun gerçekten kendi sorunu olur ve protagonistin kişiliğini de somut hale getirir. Duygusal olarak gruptaki bireylerin tümünü kapsayan bir atmosferin hakim olması psikodramanın verimliliğini artırır. Bir psikodrama oturumunu başlatırken "ısınma" alıştırmalarına yer vermenin büyük önemi vardır. Isınma alıştırmaları başlangıçta bireylerde var olan kaygı ve stresleri, sessizlikleri azaltır, grup üyelerinin uyarılmasını ve duygusal olarak birbirleriyle ilişkiye geçmelerini kolaylaştırır. Isınma aşaması, grup dayanışmasını artırır, bir çok noktada açıklığa varılmasını sağlar ve psikodrama için bir "başrol kahramanı"nın süratle seçilmesini kolaylaştırır.

Oyun Aşaması

"Oyun", protagonistin ısınma süreci sırasında gruptan ayrılıp sahneye geçmesi ve yardımcı oyuncularını seçip, orada olan eşyalarla ve kısmende eksikleri tamamlayarak sahneyi düzenlemesi ile başlar. Böylece, daha önce grubun "ortak" bir yaşantı içine girerek geliştirdiği konuyu "oyunlaştırma" eylemi başlamış olur. Bu sırada grubun dikkati de, sorun üzerinde odaklaşır ve bir kişiye yönelir.

Bazen protagonist oyuna içtenlikle hazırdır; bazen de henüz o duruma gelmiş değildir. Bu durumda protagonistin daha çok ısınması ve hazırlanması gerekir. Hazır olma kişinin dirençlerini yenebilmesi, kendini olayın içine olduğu gibi bırakması, serbestçe,

kendini kontrol etmeden, frenlemeden, grup içinde ve oyunda anlatmak istediği duygusal yaşantıyı yeniden canlandıracak duruma gelmesidir.

Psikodramanın terapötik etkisi yönünden çok önemli olan oyunla beraber, protagonistin sözel anlatımı da hızlanır, duygusal şekillere dönüşür; "şimdi ve burada" ilkesine uygun olarak geçmiş yaşantılar, gelecekteki hayal ve rüyalar oyun içinde yeniden yaşanır.

Özdeşim ve Geri Bildirim

Oyun esnasında grup üyeleri ve psikodrama yönetisi, oyun sırasında protagonistle veya onun ilişkide bulunduğu kişilerin rolleri ile kendi yaşantıları arasında benzerlik bulmuşlarsa, oyundan sonraki "paylaşım" aşamasında özdeşim ve geri bildirimde bulunurlar, bu yaşantılarını dile getirirler, grup üyelerinin özdeşim ve geri bildirimleri, kendilerini değerlendirme ve terapötik etkileri yönünden önemli olduğu için psikodrama yöneticisi, oyun sırasında iletişim olanağı olmamışsa her oyundan sonra bu kişilerden yaşantılarını daha ayrıntılı olarak gruba anlatmalarını ve paylaşımlarını ister.

Psikodramada oyunun akışı için değişmez genel kurallar ifade etmek oldukça zordur. Oyunun akışı, başrol oyuncusunun gereksinimleri ve nitelikleri, katılan grup üyelerinin saydam ve kendiliğinden "spontan" olarak duygularını yansıtmaya dereceleri ve özdeşim içinde olabilmeleri, yöneticinin bilgisi, hayalgücü ve yaratıcılığı doğrultusunda, çeşitlilik kazanır ve her yöne gidebilir.

Bazı oyunlarda psikodramatik sahneler çok etkili ve dokunaklı olabilir, diğer bazılarında ise yavaş ve sıkıcı olabilir. Psikodramaya katılanların etkilenme ve duygusallık düzeyi, her zaman başrol oyuncusunun sağladığı yararın bir göstergesi olmayabilir. Bir psikodrama oturumu bazen yavaş ve ilgi çekici görünmese bile, başrol oyuncusunun iç dünyasına, düşünce ve davranışlarına yaptığı önemli etkiler kendisi için bir yönelme ve araştırma başlangıcı olabilir.

Paylaşma Aşaması

Her birey farklı yaşam deneyimlerinden geçer ve olaylardan farklı şekilde etkilenir. Bu nedenle de her insanın yaşantıları özel ve kişiye özgüdür. Ancak, duygular evrensel bir nitelik taşır. Psikodramada başrol oyuncusu, kendi yaşamının dramını yaşarken, gruptaki diğer üyelerin aynı olayları ve duyguları aynı düzeyde yaşamaması beklenemez ama, herkes farklı derecelerde de olsa, onun acısı, üzüntüsü, kızgınlığı ve mutluluğunun titreşimlerini alır ve benzer duygular içine girerler. Oyun sırasında üzerinde durulan olaylar ne olursa olsun, hem gruptaki seyircilerde hem de yardımcı oyuncularla bazı ortak duygular uyanır.

Oyunun bitiminde, sıcaklığına grup üyelerinin bu duygularını, kişisel anılarını ve yaşantılarını birbirleriyle, başrol oyuncusu, yardımcı oyuncu ve yönetici terapist ile "paylaşımları" istenir. Böylece, eğer protagonist, o zamana kadar yaşadığı olayın yalnız kendi başına gelmiş bir durum olduğu duygusunda ise, paylaşma aşamasında bunun, genelde insan yaşamının olağan eylemlerinden biri olduğunun farkına varır, protagonist ve izleyiciler birbirleriyle derin bir bağlılık duygusunu yaşarlar. Üyeler yaşam olaylarıyla ilgili olarak, baş oyuncu üyenin canlandırdığı güç durumun üzüntüsüne ortak olmak, yükünü paylaşmak, boşalma, baskıdan kurtulma nedeni ile gerçekleşen rahatlama sevincine katılmak suretiyle, grup üyeleri "birinin diğerinin yükünü taşıması" gerektiği ilkesini gerçekleştirmiş olurlar.

Süreç Analizi ve Sonlandırma

Bir süreç olarak, psikodrama ortak yaşama ve paylaşma sağlandıktan sonra, "süreç analizi" ile sona erer. Süreç analizi ya uzunca bir aradan ya da bir sonraki grup oturumunda, psikodrama sırasındaki olayların, baş oyuncunun ve üyelerin birbirleriyle ilişkilerinin ve dış dünya ile etkileşimlerinin "Rol Kuramı" ve "Sosyometri Kuramı" ve ilkeleri yönünden ele alınıp incelenmesi, analiz edilmesi ve değerlendirilip durumların ortaya konmasıdır. Psikodramada, koşullardan doğan yersiz endişe ve korkular, gerçeğe

uymayan istekler ve beklentiler, "gerçeği yaşama" denemesine ve "gelecek plânına" dönüştürülerek canlandırılır. Böylece, oluşturulan gerçek koşullarda, bireyin hayali korkuları yenilir, kendisi ve yetenekleri hakkında gerçekçi bir içgörü ve anlayış geliştirmesine yardım edilir.

Psikodrama'nın Temel Teknikleri

Psikodramada uygulanan çeşitli teknikler bulunmakla birlikte, temel teknikleri, rol kuramına, rol gelişiminin aşamalarına ve rol öğrenimine dayanmaktadır. Psikodramada izlenen temel tekniklerden bazıları aşağıda özet olarak verilmiştir.

Eşleme Tekniği

"Eşleme" Türkçe'de kopya etme, aynen yapma anlamına gelmektedir. Psikodramadaki eşleme tekniğinde kişi, eş olarak tuttuğu bir kimsenin durumunu, iç yaşantısını sezip anlamaya çalışır, bunları o imiş gibi dile getirir. Psikodramada, eşleme yapan kişi, bir yardımcı oyuncu, terapist olabileceği gibi bazen, grup üyelerinden biri de olabilir. Eşleme yapan kişi, psikodramanın oyun aşamasında protagonistin arkasına geçer ve onun duruş ve yürüyüşünü aynen taklit eder, kendisini onun yerine koyar ve protagonistin söylemediği, söylemek istemediği veya o anda bilincinde olmadığı duygularını olabildiğince dile getirir.

Psikodramada eşleyen kişinin protagonistin o andaki durumunu yaşayabilmesi, sezebilmesi ve kendi kişisel düşünce, mantık ve kuramsal saplantılarından uzaklaşması gerekir. Ancak, böyle olması halinde protagonist de eşini o anda "Sen" olarak değil, kendisi gibi daha çok "Ben" olarak yaşayabilir. Eşlemeyi yapan kişinin işlevi protagonistin yaşantılarını, hatıralarını, istek, tasarı ve hayallerini bastıran ve onu rahatsız eden durumları hatırlamasına, tekrar yaşamasına yardımcı olmaktır.

Ayna Tekniği

Gelişmekte olan bir çocuk, aynaya baktığı zaman, aynadaki görüntünün tıpkı kendisi gibi hareketler yaptığını onunla beraber

gülüp ağladığını fark eder, böylece aynadaki görüntünün "kendisi" olduğunu ve dış dünyadan ayrı bir varlık olduğunu algılar ve anlar. Ayna tekniği, bu psikolojik temele dayanır.

Ayna tekniğinde, belli bir süre gözlem yaptıktan sonra, yardımcı oyuncuların biri, protagonisti, tıpkı aynadaki görüntüsü gibi, onun rolüne girerek grup içinde, kişisel yaşamında nasıl bir davranış içindeyse aynen sahnede öyle oynar. Bu canlandırma sırasında, hasta rolündeki protagonist de grup içinde oturup kendini seyreder. Böylece her durumdaki davranışlarını, tutumlarını, çevredeki insanlarla ilişki biçimlerini, gösterdiği olumlu tepkileri ve rahatsız edici olumsuz yönlerini ve diğer grup üyelerinin tepkilerini görür ve kendisini ilişkide bulunduğu kişilerin yerine koyarak, onların gözü ile onlarda bıraktığı izlenimlere göre kendisini değerlendirir.

Rol Değiştirme Tekniği

Psikodrama'da uygulanan, rol değiştirme tekniğinde, bir kişi bir diğerinin rolünü oynamaktadır. Bu teknikte önemli olan, rolünü aldığı kimsenin kişiliğini, yaşantısını, görünüşünü almak, onun tutumuna girmek, onun gibi olmaktır. Oynanan rollerin değişmesi hem protagonist'in, hem de izleyenlerin gerçek'e ulaşmalarına, durumu daha açık olarak anlamalarına yardım eder. Rollerin tersine döndürülmesi, karşıdaki kişinin gerçeğini ve onun gözüyle kendisini algılamayı sağlar. Diğer yandan, rolü alan kişi de diğerinin dili ile konuşup, durumu onun gözüyle görünce ve olay kendisi yerine, diğerinin iç dünyasıyla algılandıkça, rol değiştiren kişinin de görüş açısı değişmektedir.

Farklı Psikodrama Yaklaşımları

Psikodrama, temel ilkeleri ortak olmakla birlikte, Psikodrama sürecine, protagoniste, gruba, ilişki ve rollere verdiği önem ve yoğunluk yönünden farklı yaklaşımlar vardır. Aşağıda bunların birkaçına değinilmiştir.

"Protagonisti" Merkeze Alan Yaklaşım

Baş oyuncuyu merkeze alan yaklaşım en çok uygulanan psikodrama türüdür. Bu yaklaşımda grup üyelerinden birisinin getirdiği bir sorun, oyun aşamasında sahnede dramatize edilir. Yönetici ve tüm grup üyeleri, oyun aşamasında, gerek paylaşma aşamasında ve gerek uygulanan tekniklerde, protagonisti hedef alır, etkileşim onun üzerinde yoğunlaşır. Üyelerin özdeşimleri, verilen geribildirimler, protagonistin rahatlamasına ve problemine ve kaygılarına ilişkin iç görüşü kazanmasına, yardımcı olmayı amaçlar. Diğer izleyici grup üyelerinin, rahatlamaları ve iç görüşü kazanmaları ise ikincil bir amaç olarak düşünülür.

"Grubun Ortak Sorunlarını" Merkeze Alan Yaklaşım

Grubu merkeze alan yaklaşımda psikodrama grubundaki tüm üyelerin, ya da en azından üyeleri en çok ilgilendiren ortak yönlerinin gelişmesi amaçlanır. Grubu merkeze alan psikodrama yaklaşımında tek bir protagonist yerine gruptaki bireylerin tümü ya da bir kısmı protagonist rolüne dönüşmekte, grup üyelerinin bütününü hedef alınmaktadır.

"Rolü" Merkeze Alan Yaklaşım

Bilindiği gibi bireyler yaşamlarında, toplumdaki çeşitli rolleri oynamaktadırlar. Rolü merkeze alan psikodrama yaklaşımında belli bir sorundan yola çıkmaksızın üyeler belirli rolleri canlandırırlar, anneliğe hazırlanan üyeler anne rolünü, belli bir meslek için eğitim görmekte olan üyeler rol olarak o mesleğin uygulamasını canlandırabilirler. Psikodrama'da bireyler, ilgili ya da ilgisiz bir takım rolleri deneyebilirler. Bu tür oyunlar, kişilerin, rol becerilerinin zenginleşmesine, insan ilişkilerini geliştirmesine katkıda bulunabileceği gibi, birtakım iç gerçeklerini farketmelerine, içgörülerini kazanmalarına da yardımcı olabilir.

"Grup-İçi İlişkileri" Merkeze Alan Yaklaşım

Psikodrama grubu bazen üyelerin nitelikleri yönünden heterojen bir yapıda olabilir ya da normalde grup üyeleri arasında kişilerarası çatışmalar görülebilir. Bu çatışmalar, grup üyeleri arasında ya da grup üyeleriyle yönetici arasında, açık ya da kapalı sürtüşmeler, huzursuzluklar şeklinde gözlenebilir. Böyle bir çatışma veya sürtüşme sezildiği zaman yönetici, söz konusu çatışmayı psikodrama konusu şeklinde grupta ele alabilir. Bir ilke olarak gruplarda birşey "varsa", bunlar "yokmuş" gibi davranılmaz.

Psikodramada, grup içi çatışmalar, grup içi ilişkileri merkeze alan bir yaklaşımla ele alınır. Çatışmaları psikodrama olarak ele alma konusu, çatışmaların niteliğine ve çatışmaların kimler arasında olduğuna göre değişir. Yöneticiler, sezgilerini ve yaratıcılıklarını kullanarak psikodrama ilkeleri içinde çatışmaları uygun bir yöntemle ele alırlar.

Bölüm 13

OYUN VE OYUN TERAPİSİ

Yetişkin bireylerin davranışlarını etkileyen en önemli etmenlerden biri, kişinin çocuklukta geçirdiği yaşantıların niteliğidir. Çocuklukta geçen yaşam, aile ortamı ve çocukluk döneminin geçtiği çevre koşulları yetişkinlerin davranışlarını yorumlamaya ışık tutmaktadır.

Doğumdan başlayarak, çocukluk dönemine ilişkin uyarıcılar ve uygun çevre koşulları, sonraki dönemlerde çocuğun potansiyellerinin tam olarak ortaya çıkması, bilişsel ve psiko-sosyal gelişimleri için uygun bir ortam hazırlar. Çocukluk döneminde, kişinin olumsuz çevre koşullarından etkilenmesi, kişiliğinin temelini oluşturan insanlara "güven" ve bireysel "benlik" duygularının gelişmesini etkilemekte, uygun olmayan örseleyici çevre koşulları bireyin kişisel ve sosyal uyum düzeyi üzerinde olumsuz etkilere ve duygusal bozukluklara neden olabilmektedir.

Çocuk Oyunlarının Önemi

Çocuk oyunları, çocuğun genel gelişim ve eğitiminde, kişiliğinin oluşumunda, geleneklerin ve kültürün yeni nesillere kazandırılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Çocuk oyunlarının katkısı, işlevi ve önemi aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

Oyunların Eğitime Katkısı

Okul öncesinden başlayarak, çocuk oyunlarının çocuğun eğitimi ve gelişimine olan katkısı büyük bir önem taşır. Çocuk yaşam için gerekli olan davranış, bilgi, beceri ve alışkanlıkların pek çoğunu oyun içinde kendiliğinden öğrenir. İnsan ilişkileri, yardımlaşma, konuşma, sorma, bilgi edinme ve deneyimleri kazanır. Kadın-erkek, ana-baba gibi cinsiyet rollerini, öğretmen-öğrenci gibi geleceğe yönelik yaşamına ilişkin rolleri oyun içinde kavrar ve öğ-

renir. Çocuğun kişiliği ve yetenekleri, oyun içinde daha belirgin çizgilerle ortaya çıkar ve gelişmesi doğal bir ortamda daha iyi yönlendirilebilir.

Oyunların Ruh Sağlığına Katkısı

Çoğu kez çocuğun oyun tercihlerine ve davranışlarına bakarak temel ilgi alanlarını kişisel tutum ve eğilimlerini tanımak, ruhsal güçlüklerini ve davranış bozukluklarını teşhis etmek mümkün olmaktadır. Psikologlar ve psikiyatristler, çocuk oyunlarının bu yansıtıcı potansiyelinden yararlanmaktadırlar. Uzmanlar, çocukları oyun içinde gözleyerek onların ruhsal problemlerini açıklayıcı ve yardım edici yöntemler geliştirmişlerdir.

Oyun Bir Öğrenme Ortamıdır

Oyun yetişkin gözüyle, bazen amaçsız bir uğraşı gibi algılanıyorsa da çocuklar için temel bir uğraşı ve en önemli doğal bir öğrenme ortamıdır. Çocuk oynadıkça duyuları, keskinleşir, yetenekleri gelişir, becerileri artar, pek çok bilinmeyenlerle dolu olan çevresini oyun içinde anlama ve tanıma olanağı bulur. Çünkü oyun, çocuğun duyduklarını, gördüklerini ve kendisini sınavıya dendiği ve öğrendiklerini pekiştirdiği deneysel bir öğrenme ortamıdır.

Oyunda Çocuk Özgür ve Yaratıcıdır

Oyun oynayan çocuk, bireysel olarak kendisinin egemen olduğu küçük özgür dünyasını yaşar. Çocuk oyunda yetişkinlerin dünyasından, karışma ve kısıtlamalarından uzak kalır, kuralları kendisi kor ve kendisi bozar. Oyun içinde çocuk bireyselliğini yaşar, kendi başına buyruk olma yaşantısı geçirir benliğinin farkına varır.

Diğer yandan, oyundaki özgürlük ortamı, aynı zamanda bir yaratma ortamıdır. Çocuk, oyunda sadece büyüklerden gördüğünü ve öğrendiğini yansıtmakla kalmaz, kendinden de yeni boyutlar katarak yaratıcılığını ve kişisel yaşantısını oyuna yansıtır, yenilikleri dener ve sonuçlarını izler. Çevrede algıladıklarını oyun orta-

mında, kendine özgü kişisel yorumlarla birleştirip bütünleştirir, kendince anlamlı yeni sonuçlara götürür. Bu nedenle oyun, çocuk için bir yaratma ortamıdır.

Oyun, Çocukları Sosyalleştirir

Oyun, çocukların toplumsal bir varlık olarak, gelişmesinde doğal bir ortam oluşturur. Birlikte oynayabilmek için oyuncakları paylaşmak, arkadaşları ile işbirliği yapmak, kurallara uymak gerekir. Oyunun ve birlikte olmanın verdiği haz duyguları bencilliğin gelişmesine engel olur. Oyun aracılığı ile gelişen bu arkadaşlık ilişkisi giderek toplu oyunlarda daha düzenli bir işbirliğine yol açar. Bu toplumsal ilişki takım oyunlarına doğru gelişir ve çocuklar oyunun getirdiği en doğal anlaşma ortamı içinde sosyalleşirler ve toplumsal yaşam kurallarını öğrenirler.

Çocuk, bencillik edebilir, paylaşmaya yanaşmaz, çabuk küser, mızıkçılık edebilir, oyunda saldırganlık yaptığı zaman oyun dışı bırakılarak cezalandırılır, iyi davranışlar gösterdiği zaman ödüllendirilir. Böylece toplumsal yaşamın kurallarını kavrar. Çocuğun kazandığı olumlu ve olumsuz kişilik nitelikleri oyunda sınanır. Çocuk kendi hakkını korumayı, başkalarının hakkını gözetmeyi, işbirliği yapmayı ve paylaşmayı evde değil daha çok oyun ilişkilerinde kazanır.

Oyun Terapisinin Niteliği

Yetişkinlerin sorunlarında olduğu gibi, çocukların duygusal sorunlarında da birtakım tekniklere başvurmak gerekmektedir. Çocukların sözel yetenekleri yetişkinlerinki kadar gelişmiş olmadığı için, çocuklarla yapılan psikoterapi sürecinde sözel iletişime dayalı teknikler sınırlı kalmakta, çocukların doğasına daha çok uyan "oyun teknikleri" kullanılmaktadır.

Çocukların duygusal sorunlarının tedavisinde, sözel iletişim dışında, oyun hem duygu ve düşüncelerini rahatlıkla ifade edebileceği doğal bir ortam, hem de sözel olmayan bir iletişim aracı ola-

rak büyük önem taşımaktadır. Çocukla oyun ortamı içinde, etkileşimde bulunmak şeklinde ifade edilebilecek olan "oyun terapisi", çocuk terapistleri tarafından yeğlenen bir terapi yaklaşımı olmuştur. Oyun tedavisi, çocuğun çeşitli duygusal sorunlarla başedebilme gücünü kazanması amacıyla, bir uzman ile çocuğun oyun ortamında etkileşimde bulunduğu bir süreçtir.

Oyun Terapisine İlişkin Bazı Görüş ve Yaklaşımlar

Genel bir çerçeve olarak, oyun terapisinde bir uzman kişi, bir oyun ortamında çocukla etkileşimde bulunmaktadır. Ancak çeşitli yaklaşımlara göre, oyun terapisinde izlenen yöntemler, amaç, görüş ve uygulama ilkeleri yönünden farklar bulunmaktadır. Bazı önemli yaklaşımların oyun terapisine ilişkin tutumları aşağıda belirtilmiştir.

Psikanalitik Yaklaşım

Oyun terapisinin gelişimi incelendiğinde, kuramında çocukluk yıllarındaki yaşantılara büyük önem veren Freud'un oyunu tedavi amacı ile ilk kullananlardan biri olduğu görülmektedir. Ancak, Freud oyunu çocukları gözleme ve sorunlarını anlama amacıyla kullanmış, çocukların psikolojik sorunlarına yönelik bir oyun tedavisi yöntemi geliştirmemiştir (Miller, 1971).

Psikanalitik yaklaşımın temsilcilerinden Klein'e (1964) göre çocukların psikolojik sorunlarının tedavisindeki temel yaklaşım ve amaç, yetişkinlerin tedavisinde de olduğu gibi duygusal sorunların ve uyum güçlüklerinin bilinç altında yatan içsel çatışmaların çocuk tarafından farkedilmesi bilinç alanına çıkarılmasıdır.

Bu nedenle, çocukların psikanalizinde Klein, temel teknik olarak bilinç altındaki materyalin açığa çıkmasını sağlamak için çocuğu, anne, baba ve ailesindeki diğer bireyleri temsil edebilecek minyatür oyuncakların bulunduğu bir oyun ortamına sokarak, oyun oynatmakta ve onları gözlemektedir. Klein çocuk ve yetişkin psikanalizi arasında "sözlerin" yerine "oyunların" yorumlanması dışında fark görmez.

Buna karşın Freud, oyunla tedavi sırasında çocukların oyunlarının bilinç altına bağlı sembolik anlamlar içerdiği görüşüne katılmamıştır. Terapide oyunun psikanalitik yorumu yerine, çocuk-terapist arasındaki "olumlu ilişkiye" önem vermiş, bireydeki gelişme ve ilerlemeyi çocuk-terapist ilişkisinin niteliğine bağlamıştır. Bu amaçla, terapistten olumlu bir sonuç elde edebilmek için, terapistin ilk oturumdan başlayarak çocukla olumlu bir ilişki kurabilmek, onun gözünde yakın, güçlü ve iyi bir yetişkin olabilmek için çaba harcaması gerektiğini vurgulamıştır.

Freud terapistin tedavi sırasındaki amacının birey üzerindeki içgüdülerin baskısını kaldırmak ve çocuğu bilinçlendirmek olduğuna işaret etmiştir. Psikanalitik yaklaşımda terapistin yardımıyla, çocuk hangi içgüdülerinin toplum tarafından hoşgörülmediğini, hangilerinin bastırılması gerektiğini, hangilerinin de yüceltme yoluyla doyuma ulaşabileceğini öğrenmekte, terapist bir öğretmen gibi çocuğun içgüdülerini uygun yönle kanallize etmesine yardım etmektedir.

Varoluşçu ve İnsancı Yaklaşım

Çocukların duygusal ve davranış sorunlarının tedavisinde yaygın olan bir diğer kuramsal yaklaşım da, insancı ve varoluşçu yaklaşımdır. Bu yaklaşımın temsilcilerinden biri olan ve oyunla terapi alanında önemli çalışmaları bulunan Allen, oyun terapisi sürecini, yardıma gereksinimi olan bireyle, yardım sunan sorumlu birey arasındaki, kendine özgü bir gelişme yaşantısı olarak görmektedir. Allen'e göre, yardım isteyen bireyin yetişkin ya da çocuk olması, terapötik süreci etkilemez, sadece kullanılan yöntem ve materyallerin değişmesi gerekmektedir.

Oyun terapisinde süreç olarak "terapist", danışanın bireysel güçlerinin farkına varmasına, benliğini daha yaratıcı bir biçimde kullanmasına ve kabullenmesine, kendisinin diğerlerinden farklı kendine özgü bir varlık olduğunu anlamasına çalışır. "Danışan"ın ise terapi süreci içindeki yaşantılarını, terapistle olan ilişkilerini

bir yaşam modeli olarak kullanarak, bu deneyim içinde duygularının farkına varması, açığa çıkan duygularını benimsemesi, terapötik ilişki sırasında elde ettiği becerileri günlük yaşamına da uyarlaması gerekmektedir.

Oyun ve Yetişkin Terapisinin Farkları

Çocuklarla yapılan psikoterapinin yetişkinlerinkinden olan bazı farklarını Allen, çocuğun halen büyüme süreci içinde olması, kimlik gelişimini tamamlamamış bulunması, yetişkinlere özellikle de anne-babasına bağımlı olması ve terapiye yetişkinler gibi istekli olarak gelmeyişi olarak belirtmektedir.

Bu nedenlerle, terapistin çocukla ilişki kurması daha da güçleşebilirse de, terapistin çocuğun duygularına saygılı, varlığını kabul edici bir tutum içinde olması, çocuğun da duygularının farkında olmasını ve kabullenmesini kolaylaştırmakta, çocuğun merkezde olduğu bu etkileşim ve yaşantı ortamı, çocuğun büyümesine ve gelişmesine katkı getirmektedir.

Allen, çocuk-aile ilişkisinin önemini, terapötik yaşantının günlük yaşama uyarlanması ve desteklenmesi yönünden ailenin de terapide etkin olarak yer alması gerektiğini vurgulamıştır. Terapide aileye etkin bir rol verilmesi, oyun terapisine paralel olarak "aile terapisi"ni de gündeme getirmiştir. Allen, genelde çocukla kurulan terapötik "ilişkinin" niteliğinin önemini vurgulamış, çocuklarla ilişki kurmada "oyunun" zorunlu bir koşul olmadığını da ifade etmiştir.

Çocukla İlişki Kurmada Temel İlkeler

Varoluşçu ve insancı yaklaşımın temsilcilerinden bir başka kişi olan Axline (1986) ise, oyun ortamı dışında çocukla kurulan sözel ilişkinin, çocuğun tedavisi için yeterli olmadığını ve oyunun çocukla ilişki kurmada etkili bir araç olduğunu belirtmiştir. Oyun terapisini, çocuğa en uygun koşullarda büyüme ve gelişme olanağı sağlanma olarak gören Axline, oyun terapisi ve çocukla ilişki

kurmada önemli olan bazı temel ilkeler belirtmiştir. Bu ilkeler aşağıda özet olarak verilmiştir.

(1) Terapist mümkün olduğu kadar kısa sürede, çocukla sıcak ve arkadaşça bir ilişki geliştirmelidir.

(2) Çocukla ilişkilerinde değerlendirici bir tutuma girmeden onu olduğu gibi kabul etmeli ve bu kabul edişi çocuğun da algılaması sağlanmalıdır.

(3) Çocuğun kendisini rahat hissettiği duygularını özgürce ifade edebildiği bir serbestlik ortamı oluşturmali ve çocuk, terapi için ayrılan zamanı gönlünce kullanabilmelidir.

(4) Terapist, oyun yoluyla açık ya da kapalı olarak ifade ettiği duygularını yakalamaya hazır olmalı ve bu duyguları içgörü kazandırmak amacıyla çocuğun anlayabileceği bir biçimde kendisine yansıtmalıdır.

(5) Terapi süresince durumlar kollanarak, olanaklar verildiğinde çocuğun kendi sorunlarını kendisinin çözebileceği konusunda bir içgörü kazanmasına ve kendisine güven duymasına çalışmalıdır.

(6) Terapist çocuğun davranışlarını, sözel ifade ve düşüncesini yönlendirmemeli; tedavi süresince izleyici bir rol içinde olmalı, tedavi sürecini kendi gidişine bırakmalıdır.

(7) Terapist tedavi yaşantısının gerçek dünya ile ilişkisini sağlamak amacıyla, çocuğa bazı sorumluluklar vermeli ve davranışlarına bazı sınırlar koymalıdır.

Çocuğun Uyması Gereken Kurallar

Oyun terapisi süresince çocuk tarafından uyulması gereken kural ve sınırlamalar çocuğun dış dünya ile olan gerçek ilişkisini sağlamlaştırma amacına yöneliktir. Oyun terapisi sırasında uyulması gereken sınırlı kurallar arasında, çocuğun kendine ve terapistine zarar verecek davranışlardan kaçınması, oyun bittikten son-

ra oyuncakları toplaması, oyun odasından eve materyal götürmesi, materyallere zarar vermemesi, tedavi oturumu için belirlenen süreye uyması bulunmaktadır.

Oyun tedavisi sırasında çocuğun uyması gereken kurallar, çocuğun özgürlüğünü ve gelişmesini engelleyici olmayacak şekilde, her çocuğun bireyselliği kendine özgü bir varlık olduğu gerçeği dikkate alınarak, her çocuğa farklı olacak şekilde bir esneklik içinde uygulanmalıdır.

Davranışçı Yaklaşım

Davranışçı yaklaşımda izlenen temel yol, çocuktaki uygun olmayan bir davranışın ortadan kaldırılarak, yerine "istendik" bir davranışın konulmasıdır. Bu sonuca ulaşmak için de "duyarsızlaştırma", "kaçınma" gibi koşullandırma ilkelerine dayanan psikolojik tekniklerden yararlanılmaktadır. Davranışçı psikologlar, davranışçı yaklaşımın bir temel özelliği olarak çalışmalarında ağırlığı bireyin gözlenebilen davranışlarına ve davranışlardaki değişmelere vermektedirler.

Son yıllarda, davranışçı ve bilişsel akımlar arasında bir köprü kurmaya çalışan incelemeler yapılmaktadır. Bu yeni akımın öncüsü olan Bandura (1971) geliştirdiği kuramında, bireyin öğrenmelerinin büyük çoğunluğunun "taklit" ve "model alma" yoluyla olduğunu belirtmiştir. Model alma yoluyla öğrenmede birey anne, baba, öğretmen, ünlü kişiler gibi gerçek hayat modellerini gözleme yolu ile öğrenmekte, "dikkat", "akılda tutma", "davranışın gösterilmesi" ve "davranışın pekiştirilmesi" gibi dört aşamalı bir süreç içinde olmaktadır.

Davranışçı Yaklaşımda Oyun Terapisi Yöntemleri

Davranışçı oyun terapisi yöntemleri arasında yaygın olarak kullanılan "serbest oyun", "yapılandırılmış oyun" ve "model alma" teknikleri aşağıda özet olarak verilmiştir (Akman 1988).

Serbest Oyun

Serbest oyun tekniğinde, oyun materyali olarak, ev, anne, baba, büyükanne, büyükbaba, kız ve erkek çocuk, öğretmen gibi kişilerin yerine konulabilecek, yaratıcı oyuncaklar, kuklalar, oyuncağ bebekler, oyuncak masa ve sandalyeler, resim yapmaları için çeşitli renklerde pastel boyalar, farklı boyutlarda kağıt, bloklar gibi materyaller kullanılmaktadır.

Serbest oyun tekniğinde terapist, oyuncaklar hakkında yaptığı tanıtmaya ve açıklamalarda, bunlarla ne tür oyunlar oynanabileceğine ilişkin bir yönlendirme ve dikkat çekmekten özenle kaçınır, çocuğun tercihlerine ve oyunlarına hiçbir şekilde karışmayarak, çocuğu serbest bırakır. Onu uygun bir mesafeden dikkatle izler.

Yapılandırılmış Oyun

Yapılandırılmış oyun tekniğinde, serbest oyunda olduğu gibi ev, anne, baba, kardeş yerine konulabilecek sembolik resimler, şekiller, boyalar, kağıtlar kullanılır. Ancak, serbest oyun koşulundan farklı olarak, çocuğun özel probleminin niteliğine ve terapinin amacına uyarak, terapist, çocuğun oyununu yönlendirir. Çocuk kendi halinde oynamaya bırakılmayıp, belirli sorulara cevaplar bulacak şekilde terapist oyunu yönlendirir. Bazı hallerde de, önceden hazırlanmış, yapılandırılmış oyunları oynanması sağlanır ve gözlenir.

Model Alma

Model alma tekniğinde, terapist, terapinin amacına ve değiştirilmek istenen davranışların niteliğine uygun öyküler hazırlar ve çocuğa bu öykülerle ilgili görsel, tamamlayıcı resimler gösterir. Çocuğun uygun model olarak seçilen öykü kahramanını örnek alarak duygularını, kaygı ve korkularını atlatması sağlanır.

Oyun Terapisinin Günümüzdeki Durumu

Oyun terapisi başlangıçta psikanalitik yaklaşım ağırlıklı olmuş, daha sonraları ise varoluşçu ve insancı görüşe sahip uygulayıcı-

lar, bu görüşle ilgili ilkeleri oyunla terapi alanına getirmişlerdir. Günümüzde ise oyun terapistlerinin çoğu belli bir kuramsal yaklaşıma tümüyle bağlı kalmadan, "eklektik" bir yaklaşımı benimsemişler, çocuğa saygı duyma, olduğu gibi kabullenme gibi temel ilkelere birleşmişlerdir.

Ancak, terapistin tutumu, oyun ortamının yapılandırılmış ya da serbest olması gibi özelliklerde terapistler, çocuktan çocuğa ya da sorunun niteliğine göre farklılık göstermektedirler. Psikanalitik yaklaşıma sahip terapistlerin çoğu bilinçaltının açığa çıkmasını kolaylaştıran, bir ölçüde yapılandırılmış denebilecek oyun ortamlarını tercih ederken, insancı-varoluşçu görüşe sahip olanlar yapılandırmaya karşı çıkarak, mümkün olduğunca "güdümsüz", "çocuk merkezli" bir oyun ortamının çocuğa sunulması gerektiğini belirtmektedirler.

Son yıllarda literatürde serbest oyun ortamlarının tercihinde bir düşüş olduğu ve terapi süresini kısaltma çabalarına paralel olarak yapılanmış bir oyun ortamından daha çabuk sonuç alınabileceği görüşünde olanlarda artışlar olduğu dikkati çekmektedir.

Oyunla Bireysel Terapi

Oyunla terapi uygulamaları hem bireysel ve hem de grup olarak yapılmaktadır. Normal bir oyunla bireysel psikolojik danışma sürecinde, bir kaç oturum hazırlık ve genel bilgilerin toplanması, aileyi, çocuğu, sorunu tanımaya ayrılmakta, önce aile daha sonra da çocukla ilişkilere yer verilmektedir. Aşağıda oyunla bireysel terapi süreci özet olarak açıklanmıştır.

Teşhise Yönelik Hazırlık Aşaması

Oyunla bireysel terapi sürecinin hazırlık aşamasında çocuğu tanıma ve problemini teşhise yönelik olarak terapist, çocukla sözel olarak doğrudan görüşme yanında, resim çizdirme ve çizdiği resme ilişkin hikâyeler anlatma, çocuklar için düzenlenmiş adam çizme, resim yorumlama testi gibi testler uygulayarak ön incele-

melerini yapar, çocuğun ilişkileri ve algısal dünyasına ilişkin bilgiler toplar.

Terapist, okul öncesi ve ilkokul çağındaki çocukları oyun odasında oynarken gözler, çocukla birlikte oyun oynar ve çocuğun kurduğu oyunlarla, yaptığı resimlerle ilgili sorular sorar, oyuncak evde ve resimde aile bireylerini sembolik olarak belirleyen öğelere dikkat eder, kurduğu evcilik oyunlarını izler ve çocuktan oyundaki kahramanlar, onlara verdiği rollerle ilgili bir öykü anlatmasını ister. Bu oyun gözleminden edindiği izlenimleri, çocuğun aile öyküsüyle birlikte değerlendirir. Böylece çocuğun probleminin nedenlerini açıklayıcı ipuçları elde etmeye çalışır.

Oyunun gözlemiyle terapistin teşhise yönelik elde edeceği tanıtıcı bilgilerin bazıları aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

- (1) Çocuğun yaşına uygun oyun oynayıp oynamadığı, zihinsel gelişme düzeyi, hayal gücü ve yaratıcılığı,
- (2) Yetenekleri, becerileri, eğilimleri ve diğerleri ile olan ilişkileri,
- (3) Çevresini, çevresindeki objeleri, kişileri ve olayları algılayışı, değerlendirişi ve yorumlayışı,
- (4) Kendisini ve aile üyelerini değerlendirişi, onlara karşı olan tutum ve duyguları, davranışları, sevgileri, kızgınlıkları ve öfkele-ri,
- (5) Kendi cinsel kimliğinin gelişme derecesi, kız veya erkek rollerini ve davranışlarını ne ölçüde gösterdiği,
- (6) Davranışlarında gözlenen saldırganlık, atak veya çekingen oluş gibi "tipik" bireysel özellikler ve terapistle kurduğu ilişkinin niteliği,
- (7) Korkuları, kaygıları, geleceğe yönelik beklentileri, istek ve özlemleri, saplantıları, psikolojik bunalım ve çatışmaları.

Değerlendirme, Teşhis ve Plânlama Aşaması

Tanıma ve inceleme aşamasından sonra terapist, anne ve baba ile elde edilen bilgileri paylaşır ve bir sonuç görüşmesi yapar. Elde edilen bilgilerin ve sonuç görüşmesinin ışığında çocuğa yapılacak yardım için tutulacak yol aile üyeleri ile birlikte tasarlanır, konu ayrıntılı olarak görüşülür. Terapist, ana-babaya doğrudan öğütler verebilirse de, bundan kaçınır ve birlikte çözüm araştırmaya ağırlık verir. Ana ve babayı suçlamaktan kaçınır, ailenin olumlu tutumlarını vurgular ve ödüllendirir. Problemin giderilmesi ile ilgili olarak, ana ve babanın işbirliğini ve desteğini sağlar, aksayan yönleri düzeltmeye çalışır.

Terapi Aşaması

Terapi, problemle ilgili olarak belirlenen teşhis ve problemin giderilmesine ilişkin plânlama doğrultusunda yapılır. Terapi sorunun ağırlığına ve niteliğine göre birkaç haftada sonuçlanabileceği gibi aylarca da sürebilir. Terapist ana, baba ile mi, yoksa çocukla mı daha sık görüşmek gerektiğini belirtir, tedavi plânına göre, izlenecek hususlar birlikte yürütülür, tedavi süresi içinde paylaşılan sorumlulukların gidişini değerlendirmek için "ara görüşmeleri" ve tedavinin bitiminden bir süre sonra da terapinin etkisini ve önlemlerin verdiği sonucu görüşmek amacıyla, aile "izleme" görüşmesine çağrılabilir.

Oyunla bireysel terapide izlenen yöntemden de anlaşılacağı üzere, ilkokul ve okul öncesi dönemde psikoterapi hem "konuşma" hem de "oyun" teknikleri ile yürütülmektedir. Küçük çocuklar, bir yetişkin olan terapistin karşısına geçip sorunlarını yeterli ve ayrıntılı olarak anlatamazlar. Çocuğun anlatım gücü, algılama düzeyi ve dikkat süresi gelişmekte olduğundan, çocukla iletişim, oyun aracılığı ile kurulmakta ve yürütülmektedir.

Evde çocuğun gelişimine uygun koşullar sağlamadan, ve terapinin amacına uygun olumlu bir hava yaratmadan, ana ve babanın sağlıklı davranışlarında bir düzelme sağlamadan, çocuğa ya-

pılacak yardım çok sınırlı kalacağı için genellikle çocuklarla yapılan oyun terapisi ile aile terapisi birlikte plânlanmakta ve yürütülmektedir. Psikoterapinin başarısı, ana ve babanın işbirliğine ve sorunun niteliğine bağlı olarak uzun süreli olabileceği gibi, sınırlı bir iyileşme ya da bir veya birkaç görüşmede çözümlenen sorunlar da olabilir.

Oyunla Grup Terapisi

Oyunla grup terapisinin ilk kez psikanalitik görüşü savunan Slavson (1934) tarafından, "etkinlik grubu" adı ile 9-11 yaşları arasındaki çocuklara uygulandığı bilinmektedir. Oyunla grup terapisinde daha çok "yapılandırılmış" oyun tekniklerinden yararlanılmaktadır. Grup için birlikte yapılacak somut işler düzenlenmekte, çocuklar yaptıkları bu işler esnasında grup içinde gözlenmekte ve etkinliği izleyen aşamada da çocuklar yaptıklarını, ilişkilerini ve izlenimlerini sözel olarak ifade etmektedirler.

Terapist bu yapılmış ortamda çocukları izlemekte, çocukların bireysel dinamiklerini tanıma ve ayırtetmeye çalışmaktadır. Başlangıçta terapistin zamanında ekonomi sağlama gibi gereksinmelerle ortaya çıkan bu yaklaşım, terapist sayısının az, çocuk sayısının çok olduğu hastahane ortamlarında uygulanmış, çocukları güdüleme, grup dinamiğini gözleme ve sosyal becerilerin çabuk öğrenilmesi gibi konularda yararları olduğu görülmüştür.

Grupla oyun terapisi üzerinde daha çok incelenmesi gereken bir konu olmakla birlikte, zaman ve terapistin enerjisi açısından ekonomik olması, çocukların yaşlarıyla biraraya gelerek sorunlarını çözmeyi öğrenmeleri, zengin bir sosyal etkileşim içinde, çocuğun kendisini keşfetme ve değerlendirme olanağı bulması, sorumluluk alma, birbirlerini dinleme ve sosyal becerileri kazanmaları, uyarıcı ve öğretici bir ortam oluşturması, yönlerinden önemli yararları bulunmaktadır. Ancak, oyunla grup terapisinde, sosyal ilişkileri yönünden ileri düzeyde problemleri olan çocukların gruba değil, daha yakından ilgilenme amacı ile önce bireysel danışmaya alınmalarında yarar görülmektedir.

Genelde oyun terapisinin uygulanması, terapistin bu konuda tecrübeli olmasını, her bireyin özelliğine göre önceden hazırlanmasını gerektirmektedir. Grupta gözlenen davranışlar arasındaki ilişkileri görebilmek, davranışları bir bütünlük içinde analiz ve sentezler yaparak yorumlayabilmek ve elde edilen sonuçlara göre çocuğun temel ihtiyaçlarını ortaya çıkarabilmek oldukça subjektif ve zor bir iştir. Bu işteki başarı, doğrudan doğruya terapistin mesleki yeterliğine, motivasyonuna ve tecrübesine bağlıdır.

Bölüm 14

GÖZLEM

Bireyi tanıma tekniklerinden biri olan "gözlem", bir bilgi toplama aracı olarak, "Gözlemsel Teknikler" grubunda yer alır. Gözlem bir sözcük olarak, "Bir nesnenin, olayın, bir kişi veya grubun gerçek durumunu ve niteliklerini bilmek amacı ile dikkatli ve planlı olarak incelenmesi" anlamına gelmektedir. Sözcüğün İngilizce karşılığı olan "observation" kavramı da gözlemin "dikkatli ve amaçlı bir inceleme" olduğu boyutunu vurgulamaktadır.

"Gözlem belirli bir amaç için bir nesne, olay veya ilişkinin, doğal koşullarda kendiliğinden olayın belirdiği sırada, ya da bilinçli ve planlı olarak hazırlanan deney koşullarında sistematik olarak incelenmesi süreci" olarak tanımlanmaktadır. Gözlem doğa ve davranış bilimleri için yeni bilgiler üretme yöntemidir. Bilimlerin gelişmesinde izlenen, olgular arasındaki ilişkilerin kurulması, geliştirilen denencelerin sınanması ve test edilmesi, elde edilen bilgilerden yeni bilgiler üretilmesi gibi süreçlerin temelini gözlem yöntemleri oluşturmaktadır.

Gözlemin Niteliği

Tanım ve açıklamada belirtilen kavramlara bağlı olarak, gözlemin belirgin özellikleri aşağıda özet olarak ifade edilmiştir.

(1) Gözleme süreci neyin, niçin, hangi durumlarda gözleneceği, nelerden yararlanılacağı, incelenecek hususların nasıl, ne kadar süre gözleneceği ve sonuçların nasıl kaydedileceği gibi amaçları önceden belirlenen planlı bir incelemedir.

(2) Gözlem, belli koşullar altında, sosyal bir olayı, bireysel davranışları, durumları, kişileri, nesneleri inceleyen ve hakkında bilgi toplamayı amaçlayan bir tekniktir.

(3) Gözlem sürecinde genellikle olay, kişi, nesne, davranış veya durum olduğu yerde, olduğu gibi, olduğu anda, görüntüler değiştirilmeden, objektif bir şekilde gözlenmektedir.

(4) Gözlemde izlenen hususların belirlenmesinde gözlemi yapan kişinin önemli olduğu, gözlemin geçerliğini arttırmak için gözleyen kişinin gözlenen hususlara karşı dikkatli ve uyanık olması gerekmektedir.

(5) Gözlem bireylerin "gözlenebilir" tüm davranışları hakkında yeni ve oldukça kolay ve güvenilir bilgiler toplamaya fırsat veren bir tekniktir.

İsminden de anlaşılacağı gibi, "Gözlem" araçlı ya da araçsız olsun görerek, inceleyerek, izleyerek bilgi toplamayı gerektiren bir yaklaşımdır.

Gözlem Yaklaşımları ve Türleri

Gözlemin kapsam ve genişliğini görmek için genelde ve özellikle davranış bilimlerinde izlenen gözlem yaklaşımlarını incelemekte yarar vardır. Gözlem yaklaşımlarının sınıflandırılarak türlere ayrılmasında dikkate alınan bazı ölçütler bulunmaktadır. Bunlar; (1) Gözlenen davranışı etkileyen bağımsız değişkenlerin kontrol edilip edilmediği, (2) Davranışı gözlenen bireyin, gözleyen kişilerin varlığından haberdar olup olmadığı, (3) Gözlemin doğal ya da hazırlanan denetimli yapay bir ortamda mı yapıldığı, (4) Gözlemin sürekli ya da aralıklı yapılması gibi ölçütlerdir.

Aşağıda gözlem türleri ve yaklaşımları özet olarak belirtilmiştir.

Denetimli ve Denetimsiz Gözlemler

Gözlemde, "denetim" veya "kontrol" kavramı, bağımlı değişkende gözlenen değişimler sadece deneysel değişkenden ileri gelecek şekilde, diğer bağımsız değişkenlerin etkilerini kontrol etmek anlamına gelmektedir.

Denetimsiz Gözlem

Denetimsiz gözlemlerde belirtilen anlamda bir kontrol söz konusu değildir. Denetimli gözlemler kontrollü koşullarda yapılmaktadır. Denetimsiz gözlem, önceden neyi, nerede ve nasıl gözleneceği planlanmadan olay veya davranış kendiliğinden ortaya çıktığı zaman doğal koşullarda raslantısal olarak yapılan gözlemlerdir.

Denetimsiz gözlemler olay veya davranış rastlantısal ve seçkisiz olarak belirdiği sırada bireylerin her türlü tipik davranışlarını gözlemektir. Okullarda öğretmenlerin ve yöneticilerin, öğrencilerin çeşitli davranışları hakkında yaptıkları genel gözlemler bu türdendir.

Denetimli Gözlem

Denetimli gözlemler bireylerin belirli davranışlarını, planlı ve sistemli olarak, kontrollü koşullar altında, davranışın nedenlerini, sebep-sonuç ilişkilerini bulmayı amaçlayan gözlemlerdir. Denetimli gözlem, her bireyin tipik olan her davranışını gözlemek yerine, bireylerin ya da grubun önceden belirlenmiş davranışlarını belirli koşullar altında gözlemektir.

Denetimli gözlem, gözlemcinin bir birey ya da grubun, önceden belirlenmiş davranışlarını, belirli koşullar altında, planlı ve sistematik olarak incelemesidir. Denetim gözlenen davranışı etkileyen "bağımsız değişkenler" üzerinde yapılmakta, sadece "deneysel değişkenin", "bağımlı değişken" olan davranış üzerindeki etkileri gözlenmektedir.

Deneysel değişken dışındaki diğer değişkenlerin kontrol edilmesi durumunda incelenen bağımlı değişken üzerindeki değişimlerin, deneysel değişkenin etkisinden ileri geldiği söylenebilir.

Denetimli gözlemlerde, davranış, bireyin bulunduğu "doğal" koşullarda veya özel olarak hazırlanmış "yapay" koşullarda ya da bir laboratuvar ortamında yapılabilmektedir. Gözlenen kişi ve grup gözlemin yapıldığını bilebilir, ya da bilmeyebilir. Denetimli gözlem

her iki şekilde de düzenlenebilir. Gözlem yapan kişinin gözlemin amacı ve süreci yönünden bu koşulları dikkate alması gerekir.

Gözlem Formu

Denetimli ve planlı bir gözlem, nelerin, niçin, ne zaman, nerede, kim tarafından ve nasıl gözleneceğinin önceden belirlenmesini, titizlikle bir ön hazırlık yapılmasını gerektirir.

Gözlem bir defada yapılabilir, ya da aşamalı ve sürekli olabilir. Gözlemin sıra ve aşamalarını düzenleme de dikkate alınması gereken iki temel ölçüt davranış veya olayın "anamlı" ve "gözlenebilir" olmasıdır. Bir bütün ne kadar küçük aşama ve bölümlere ayrılabilirse gözlenmesi de o ölçüde kolaylaşırsa da önemli olan her aşamanın kendi içinde var olan bütünlüğü ve gözlenen olay veya davranışın tüm aşamalardan oluşan süreci ve genel bütünlüğünü korumaktır. Gözlemin olay veya davranışın "anamlılığı" bozulmamacak şekilde sürdürülmesi gerekir. "Gözlenebilirlik" ve "anamlılık" iki temel ilke olarak gözlenen şeyin ölçülebilmesi ve ölçülen niteliğin de anlamlı olması anlamında gözlemin "güvenirlilik" ve "geçerliliği" ile ilgilidir.

"Gözlem formu", gözlem sonuçlarının sayısal olarak kaydedilmesini amaçlar. Gözlem konusuna ve amaçlarına bağlı olarak gözlenecek davranış veya olgunun varlık ve yokluklarının işaretleneceği, çeşitli davranışların gözlem sırasındaki tekrarının, miktarlarının ya da belirli derecelerinin kaydedilip saptanması için önceden hazırlanmış bir formdur.

Gözlem formları çoğu kez ayrıntılı olarak gözlenecek davranış veya durumların listelendiği maddelerden oluşur. Gözlemci bu maddelerin yanına, amaca göre, davranışın görüldüğünü belirten sembolik işaretler koyarak, davranışın tekrarını, miktarını veya derecesini belirtir.

Gözlem formlarında ifadelerin ve gözlenecek aşama ve maddelerin sayıca fazla olmaması, kısa ve anlaşılır olmasına özen gösterilir.

rilmesi gerekir. Gözlemcinin de gözlem formunu ve gözleyeceği davranışları önceden inceleyerek, gözlem sürecini kavramış olması gerekir. Bu ön hazırlık gözlem anında, kolaylık sağlar.

Katılımlı ve Katılımsız Gözlem

"Katılım" sözcüğü, gözlenen kişinin, gözlemcinin varlığından ya da amacından bilgisi olup olmamayı ifade etmektedir. Denetimsiz ve denetimli gözlem, katılımlı ve katılımsız olarak yapılabilmektedir.

Katılımlı Gözlem

"Katılımlı Gözlem", gözlemci kişinin, standart bir gözleme ve bilgi toplama aracı kullanmadan, gözlenen kişi ile birlikte olabilmesi ya da bu amaçla olay veya faaliyete katılarak gözlemde bulunmasıdır. Katılımlı gözlem, gözlem yapan kişinin, gözlemci kimliğini belirgin hale getirmeden, kendisini gözlemde bulunacağı grubun bir üyesi olarak kabul ettirebildiği durumlarda olanaklı olabilir. Katılımlı gözlem, katılımın derecesine göre grupta "bütünleşme" ile gruptan "dışlanma" arasında süreç olarak çok değişik ilişkilerde olabilir.

Katılımlı gözlemlerin avantajlı olduğu yönler iki temel nedene dayanmaktadır.

(1) Gözlenen kişi ve grupların, gözlemci kişinin amacından haberi olmamaları durumunda, ilişki ve davranışlar kontrol altına alınmadan, değiştirilmeden, spontan ve doğal ortamında gözlenebilmektedir.

(2) Katılımlı gözlemde, gözlemci, daha yakından duygu ve düşünceleri paylaşma olanağı bulacağından, dıştan ve uzaktan gözlemlendiğinde, kolayca anlaşılamayan bazı davranışlara anlam verilebilir, davranışın nedeni daha iyi algılanabilir.

Katılımlı gözlemin yararı hakkında belirtilen bu sayılıtlara rağmen, uygulamasının bir çok halde olanaksız olması ve fazla zaman alması gibi bir çok yönlerden eleştirilere neden olmaktadır. Bu eleştiriler aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Katılımlı gözlemde temel bir sayılıtlı olarak kabul edilen "tam katılma", gerçekte mümkün olmamaktadır.

(2) Gözlem sırasında bir ölçme aracı kullanılmadığından toplanan bilgiler, gözlemcinin betimlemeleri şeklinde olmakta ve elde edilen verilerin geçerlik düzeyi düşük olmaktadır.

(3) Katılma koşulu ve süresi bilgi toplamının temel ilkelerinden biri olan objektiflik tutumuna zarar verebilmektedir.

Katılımsız Gözlem

Katılımsız gözlemde gözlemci, gözlenen kişi, grup, olay veya davranışın dışında kalarak gözlemini yapmakta, durumu dışardan biri olarak izlemektedir. Gözlemi yapan kişi, gözlenen olayı paylaşmadan objektif bir tutumla gözlemini yapmakta, bir çok durumda, gözlenen kişi gözlemlendiğinin farkında olmamaktadır.

Gözlemci, gözlenen kişinin farkında olmadan uzaktan bireyi izlemekte, gözlem konusu ile ilgili olarak, bireyin davranışlarını kaydetmektedir. Bazı hallerde de kişi ve grubu bir gözlem odasında tek yönlü görüş veren bir "aynanın" arkasından izleme olanağı bulabilmektedir. Böylece konuşulanları dinleyerek ve yakından bireylerin davranışlarını görerek katılımlı gözlemin bazı avantajlarından faydalanma olanağı elde etmektedir.

Katılımsız gözlem, katılımlı gözleme göre, çeşitli konularda daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Katılımlı ve katılımsız gözlemlerde standart gözlem ve ölçme araçları kullanılmadığından, elde edilen bilgiler sayısal değil, daha çok yazılı notlar ve betimlemeler şeklinde olmakta, bilgilerin güvenilirlik ve geçerliği de istenilen düzeyde olmamaktadır.

Gözlem Sürecinde İzlenecek Bazı Genel İlkeler

Gözlem yapacaklar için bilinmesi ve izlenmesi gerekli olan bazı genel ilkeler aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Gözleme başlamadan önce, gözlem yapacak kişi, gözlem konusu ile ilgili ön bilgiler edinmeli, gözleme ilişkin bir "gözlem planı" hazırlamalıdır.

(2) Gözlem sonuçlarını kaydetmek için bir yöntem kararlaştırılmalı, elde edeceği sonuçları ve sayısal verileri istatistiksel olarak nasıl analiz edeceğini önceden düşünmelidir.

(3) Gözlem yapacak kişi, gözlenen durum, davranış veya olayı izlerken kişisel olarak kendi beklentilerini karıştırmaksızın, gözlem sırasında gördüklerini ve gerçek olarak olanı kaydetmeli ve objektif olmalıdır.

(4) Gözlemi yapan kişi, gözlenen bireyin görünüşte söylediklerinden daha çok yaptıkları davranışlara, davranışın duygusal boyutlarına bakmalı, yüzeysel davranışlarla, bireyin gerçek davranışlarını birbirinden ayırt etmede, dikkatli ve uyanık olmalıdır.

(5) Özellikle insan davranışları ve kişilik nitelikleri ile ilgili olarak bireydeki değişme, gelişme ve olgunlaşma üzerinde yapılan gözlemler bireyde olan gelişmeleri izleyebilmek yönünden sürekli ve aralıklı olarak yapılmalıdır.

(6) Denetimsiz gözlemler, mümkün olduğu kadar doğal koşullar altında yapılmalı ve gözlem sırasında, bireyin tüm davranışları değil yalnız, önceden belirlenmiş olan davranışlar dikkate alınmalı ve gözlenmelidir.

(7) Gözlem yapan kişinin, bireysel olarak yapması olası hataları önlemek ve kontrol etmek için gözlemler, mümkün olduğu kadar birden çok gözlemci tarafından yapılmalı, aynı olay birlikte izlenmelidir.

(8) Gözlemlerin saptanmasında olay, koşullar, süreç ve sonuçlar olarak bir bütün olarak düşünülmalı, gözlenen davranış, özellikleri, davranışın gösterildiği koşullar, yer, durum ve zaman belirtilerek kaydedilmelidir.

Gözlem Sonuçlarının Kaydedilmesi

Gözlem sonuçlarının kaydedilmesi, gözlem yapma sürecinin en önemli boyutlarından biridir. Kaydetme, gözlemin amacına ulaşabilmesi, istenilen bilgilerin toplanabilmesi ve üzerinde, sayısal ve sözel içerik analizlerin yapılabilmesi için bir tercih konusu değil bir zorunluktur. Sonuçları kaydetmenin nasıl yapılacağı başlangıçta hazırlanan gözlem planında belirtilmelidir.

Kaydetme Yöntemleri

Gözlem sonuçlarını kaydetme yöntemleri gözlem türlerine, gözlemin birey ya da grup üzerinde yapılmasına, gözlemin belirli bir "gözlem formuna" bağlı olarak yapılandırılmış ya da serbest gözlem yaklaşımına, aynı durumu gözleyen birden çok gözlemci bulunup bulunmadığına göre değişmektedir. Yaygın olan gözlem kayıt yöntemleri aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

Not Alma veya Yazma

Gözlem sonuçlarını yazarak kaydetme, gözlemin uzunluk ve kısalığına, katılımlı-katılımsız oluşuna göre gözlem sırasında ya da gözlemin bitiminde yapılmaktadır. Gözlemin gelişim ve süreci sürekli dikkat etmeyi gerektiriyorsa, kaydetme gözlemin hemen bitiminde yapılmalıdır. Bazen de gözlenen şeyleri unutmamak için gözlenenlerin akışını belirleyici çok kısa hatırlatıcı notlar alınabilir ve gözlemin sonunda daha ayrıntılı olarak kayıt yapılabilir.

Yazarak not etmek içerik ve sürece ağırlık veren bir kaydetme yöntemidir. Gözlem sonunda, gözleme ilişkin sayısal veriler elde etme amacına pek uygun değildir.

Ölçek Kullanma

Gözlem sonuçlarını sayısal verilere dönüştürmek gerekli olduğunda, "işaretleme listeleri" veya "derecelendirme ölçekleri"nden yararlanılabilir. İşaretleme listeleri, gözlenen niteliğe ilişkin, olası davranışların "var" ya da "yok" olduğunu ve davranışların frekanslarını saptamaya yönelik sınıflama ölçekleridir. Derecelendir-

me ölçekleri ise, gözlenen niteliğe ilişkin davranışların azlık ve çokluk düzeyini dereceli olarak göstermeye yararlar.

Gözlem sonuçlarının sayısal olarak ölçeklerle kaydedilmesi, sonuçların daha objektif olmasına ve sayısal veriler üzerinde belirli istatistiksel işlemlerin yapılabilmesine olanak sağlar.

Optik ve Elektronik Araçlardan Yararlanma

Yapılacak gözlemin içeriğine ve amacına göre, günümüzde gözlem yaparken, gözün görme gücünü artıran "büyütücü" ve "yakınlaştırıcı" nitelikteki mikroskop ve teleskop türü çeşitli araçlardan yararlanılmaktadır. Gözlem sonuçlarını kaydetmek amacı ile de teyp gibi ses alma cihazlarından, film çekme, fotoğraf makineleri gibi görüntüyü saptama araçlarından yararlanılmaktadır. Söze ve göze güç veren araçlar kullanarak daha sağlam ve güvenilir gözlem yapma olanağı vardır. Çekilen fotoğraflar, filmler ve kasetler gözlemcinin gözlem sırasında gözünden ve dikkatinden kaçan bir çok durumları daha sonra tekrar incelemeye olanak verirler.

Toplumsal bilimlerde ve davranış bilimlerinde çoğunluk gözlem sırasında fotoğraf makinesi veya film çekme araçlarından yararlanılır. Bu araçlar özellikle hareket halindeki obje ve olayları gözlemeye yararlar, aradan uzun süre geçtiği zaman bile olayları yeniden olduğu gibi gözleme olanağı verirler. Özellikle, filmler yavaşlatılarak gösterildiği zaman hareketlerin gizli kalmış ayrıntıları da daha açık olarak gözlenebilmektedir.

Ayrıca bu araçlar, önceki kayıtları sakın bir ortamda yeniden inceleme olanağı verdikleri için gözlemlerin güvenilirliğini ve geçerliğini de artırmaktadırlar.

Gözlem Merkezleri

Doğa olaylarını ve uzaydaki varlıklarla ilgili gözlemler için özel olarak kurulmuş ve çeşitli güçlü gözlem araçları ile donatılmış laboratuvarlar, rasathaneler ve observatuvarlar bulunmaktadır. Buralarda, gözlem ve kayıt işlemleri birlikte yapılabilmektedir.

Davranış bilimlerinde de bireysel davranışları, bireyin grup içindeki davranışlarını ve grup dinamiklerini gözlemek için "gözlem odaları" geliştirilmiştir. Bu odalarda, tek yönlü gösteren aynalar aracılığı ile dışardan, içerdekiler farkında olmadan gözlem yapılabilmektedir. Ayrıca, ses alıp verme cihazları ile içerde gözlenen kişilerin konuşmaları da dinlenebilmekte, ses ve görüntüden aynı anda yararlanılmaktadır. Böylece bireylerin davranışları dış etkilere uzak olarak gözlenmektedir.

Ayrıca, deneysel Psikoloji Laboratuvarlarında, bireylerin tipik davranışları koşullandırılmış denetimli bir ortam hazırlanarak bu ortamda bireyin davranışları, uyarıcı-tepki bağıntıları da izlenmekte ve sonuçlar kaydedilmektedir.

Genel Değerlendirme

Bireyler hakkında önemli bir bilgi toplama yöntemi olarak gözlemin, olumlu ve olumsuz yönleri genel bir çerçeve içinde aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

Gözlemin olumlu yönleri şöyle özetlenebilir.

(1) Birey hakkında gözlemlerle elde edilen veriler diğer tekniklerden elde edilenlere göre oldukça daha güvenilir bilgilerdir.

(2) Doğal ortamda yapılan gözlemler, fazla araç-gereç gerektirmeden hem bireyleri hem de grupları doğal koşullar altında izleme ve inceleme olanağı vermektedirler.

(3) Gözlemler diğer bilgi toplama yöntemlerinin kullanılmadığı bireylerin gelişim dönemlerinde her yaş ve gelişim basamağındaki durum, olay ve davranışları izlemeye ve incelemeye olanak verirler.

Gözlemin sınırlı yönleri arasında da şunlar belirtilebilir.

(1) Gözlem teknikleri, gözlenen olayların, kişilerin, davranışlarının, özelliklerinin, nesnelerin zamana bağlı olarak, gözlem sırasındaki gözlenebilir yönleri hakkında bilgiler verirler, gözlenen sonuçların nedenleri hakkında bilgi vermezler.

(2) Gözlemi yapan kişinin değer yargıları, beklentileri, eğilimleri, ön yargıları ve diğer birçok etmenler gözlemin objektif olarak yapılmasına engel olabilir, gerçek durumdan farklı izlenimler almasına, olandan farklı şeyler görmesine neden olabilir.

Gözlemin Güvenirlik ve Geçerliği

Güvenirlik bir ölçme aracı veya bilgi toplama yöntemi ile elde edilen verilere karışan hata payı, geçerlik ise, gözlenen sonuçların kapsam ve yeterliği ile ilgilidir. Her türlü gözlem yaklaşımına uygun standart uygulama koşullarının belirlenmemiş olması, ve gözlemlerin çok farklı koşullarda yapılması gözlemin güvenilirlik ve geçerliğinin çok yüksek olmamasına neden olmaktadır.

Gözlem sonuçlarının kaydedilmesi ile ilgili olarak, karşılaşılan "hata"lar arasında "İhmal hatası", gözlem sırasında bazı olay ve yaşantıların dikkatten kaçması, "Unutma hatası", gözlemin yapılması ile sonuçların kaydedilmesi arasında geçen süreye bağlı olarak, bazı yaşantıların kaydedilmeden önce unutulması, gözlenen olayların sırasında, yer ve zamanında olan karışıklıklar, "Derleme hatası", bireyde gözlenen belirgin bir niteliğin, bireyin diğer niteliklerine de genellenmesi, "Genelleme hatası" gözlemi yapan kişinin objektif davranmaması, gözlediklerini kişisel tutum ve değerlerine göre yorumlaması, "Kişisel yanlılık hatası", gözlem konusunun kapsamı, süreci ve zamanının bütünü temsil edecek şekilde örneklenmiş olmaması "örnekleme hatası" gibi hatalar söz konusu olmaktadır.

Gözlemin "denetimli" yapılması ve her çeşit gözlemde uygulamanın "Gözlem Planına" ve "Gözlem Formuna" uygun olarak yürütülmesi ve kaydedilmesi yukarıda belirtilen gözlem hatalarının azaltılması, gözlemin bir temel özelliği olarak gözlemcilerin gözledikleri olguları, durumları bir fotoğraf makinesi gibi saptamaları kendi kişisel yorumlarını sonuçlardan ayrı tutması, gözlemin güvenilirlik ve geçerliğini artırmaya katkı getirebilir.

Bölüm 15

DERECELENDİRME ÖLÇEKLERİ

"Derecelendirme ölçekleri" Gözlemsel Teknikler arasında yer alır. Ölçme araçları sınıflamasında "sıralama" ölçekleri grubuna girer. Derecelendirme ölçekleri, bireylerin doğal ya da sistematik olarak düzenlenmiş koşullarda gözleme olanağı buldukları diğer kişilerin nitelik ve davranışları hakkında edindiği izlenimleri, gözlem sonuçlarını sayısal olarak belirtmeye yarayan bir ölçme aracıdır.

Derecelendirme Ölçeklerinin Nitelikleri

Derecelendirme ölçekleri, gözlem sonuçlarını "sayısal" verilere dönüştürmeye yararlar. Derecelendirme ölçeklerinde, bir "gözleyen" kişi ile bu kişinin gözlediği bireyler, objeler ve olaylar bulunur. Bir yol olarak, derecelendirme işlemi ya doğrudan gözlemin yapıldığı sırada ya da sonradan yapılabilir. Derecelendirme ölçekleri, hazırlanmaları bir ölçüde kolay olduğu için, her türlü gözlem sonuçlarını sayısallaştırmada, bireysel davranışların ve özellikle de kişilik ve tutumların ölçülmesinde çok kullanılmaktadır.

Genel olarak, insanlar karşılaştığı kişilerin çeşitli durumlarda davranışlarını gözler bu gözlem sonuçlarına göre birey hakkında bir "kanıya" varır. Bu kanılar, "heyecan verici" veya "sıkıcı," "güvenilir" veya "güvenilmez" şeklinde sınıfsal kategorik nitelikteki betimsel sözlerle ifade edilir. Ancak, bireyler çeşitli nitelikleri yönünden "ak" ya da "kara" gibi birbirine zıt iki uçta toplanmamışlardır. Gözlemci iki veya daha fazla bireyi, objeyi birbirleri ile karşılaştırmak istediği zaman ayırım yapabilmek, farkları ayrıntılı olarak gösterebilmek için derecelendirme ölçeklerinin sıralama ve derecelendirme niteliğinden yararlanır.

Derecelendirme ölçekleri gözlemsel bir teknik olarak genelde, bireylerin başkaları, diğer bireyler hakkındaki gözlem sonuçlarını,

sayısal olarak ifade etme amacı ile kullanılan bir araç olmakla birlikte, birey kendisine ait bir niteliği de derecelendirebilir. Bireyin kendisi hakkındaki gözlemine ilişkin bu tip kullanım, daha çok "envanterler"de olduğu gibi "kendini anlatma" tekniklerinin kullanımına girmektedir.

Derecelendirme Ölçeklerinin Gelişimi ve İşlevi

Derecelendirme ölçekleri insan davranışlarının betimlenmesinde ilk olarak Galton (1883) tarafından kalıtımın etkileri araştırılırken bireylerin kişilik özelliklerini saptamada kullanılmıştır. Derecelendirme ölçekleri bugün bireyler arasındaki nitelik farklarını belirleme amacı ile eğitim ve sanayi alanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Derecelendirme ölçekleri memleketimizde daha çok kişilik, tutum gibi davranışlarla giriş ve seçme sınavlarının bir boyutu olarak "Görüşme" sonuçlarını sayısal olarak saptamada, personel seçiminde, bazı mesleki ve teknik öğretim okullarında ve sanayide elde edilen "ürün" veya ürünü elde etmede kullanılan "işlem yollarının" ve "kalitenin" değerlendirilmesinde kullanılmaktadır.

Derecelendirme Ölçeklerinin Çeşitleri

Derecelendirme ölçeklerinin çok çeşitleri vardır. Burada en yaygın olarak kullanılan bir kaç çeşidine değinilmiştir.

Sayısal Derecelendirme Ölçekleri

Sayısal derecelendirme ölçeklerinde, değerlendirilen kişinin söz konusu olan "niteliğe" sahip olma derecesi sıralama süreci içinde sayısal olarak ifade edilir. Sıralamayı gösteren dereceler bazen, sözel ifadeler, bazen de sayı ve söz olarak birlikte belirtilmektedir. Sayısal derecelendirmeye ilişkin Örnek 1 aşağıda verilmiştir.

Açıklama

Örnek 1

Aşağıda grup çalışmaları ile ilgili olarak verilen nitelikler yönünden kişinin durumunu beş kategori içinde derecelendiriniz.

Uygun olan dereceye ilişkin sayıyı bir yuvarlak içine alınız. Davranışın gelişmişlik derecesi üstün ise (5), ortanın üstü ise (4), orta ise (3), ortanın altı ise (2), çok geri ise (1)'i yuvarlak içine alınız.

Davranışlar

Gelişme Derecesi

1. Başkaları konuşurken dinler mi?	1	2	3	4	5
2. Konuşmalarının konu ile ilgi derecesi	1	2	3	4	5
3. Başkaları ile birlikte çalışır mı?	1	2	3	4	5
4. Grup başkanı ile işbirliği halinde çalışır mı?	1	2	3	4	5

Derecelere ilişkin sayılar yukarıdaki örnekte olduğu şekilde ilgili her nitelikten sonra sıralanabileceği gibi, her niteliğin baş tarafına konan boş bir parantezin içine, dereceyi gösteren sayının yazılması şeklinde de olabilir. Bu ikinci format, yer ve zaman bakımından ekonomi sağlar.

Bu tür cevaplandırma şekline ilişkin olarak, ilkökul programını değerlendirme projesi çerçevesinde hazırlanmış olan "Öğrenci Davranışlarını Derecelendirme Ölçeği"nin "Çalışma Alışkanlığı" alt ölçeği (Özgüven 1962) Örnek 2 olarak aşağıda verilmiştir.

Açıklama

Örnek 2

Derecelendirirken önce öğrenci davranışlarını okuyun, sonra bireyin o davranış yönünden olan gelişme derecesini o soru numarasının baş tarafında bulunan parantezin içine sayı olarak yazınız. Bir davranış "çok iyi gelişmişse" (5), "çok geri" ise (1) olmak üzere 1 ile 5 arasında derecelendiriniz ve dereceyi gösteren sayıyı parantezin içine yazınız.

Derecesi Öğrenci Davranışları

()	1. Zamanını iyi kullanır mı?
()	2. Yazılı ödevlerini düzenli yapar mı?
()	3. Ödevlerini zamanında verir mi?
()	4. Öğretmen zorlamadan derhal çalışmaya başlar mı?
()	5. Ödevini verilen açıklamaya uygun olarak yapar mı?

"Ürünlerin" kalite yönünden değerlendirilmesinde de sayısal derecelendirme ölçeklerinden yararlanılmaktadır.

Grafiksel Derecelendirme Ölçekleri

Örneklerde görüleceği üzere "sayısal" derecelendirme ölçekleri sıralı bir sınıflamadır. Nitelik veya davranışın derecesi sıralı beş grup içinde, kategorik olarak gösterilmektedir. Bu beş sınıfın ara değerlerini daha küçük birimlerle ayrıntılı olarak göstermek olanağı yoktur. Örneğin, bir niteliğin derecesi (3) ya da (4) değil, ama üç buçuk ise bunu sayısal derecelendirme ölçeklerinde gösterme olanağı yoktur.

Grafiksel derecelendirme ölçeklerinde, grafik olarak bir "doğru çizgiden" yararlanılarak, dereceli sınıflar arasındaki değerler de ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Çizgi 5 eşit birime, bunların araları da 10 daha küçük birime ayrılarak dereceler ayrıntılı olarak belirtilmektedir.

Grafiksel derecelendirme ölçeklerinde "grafik" olarak yararlanılan "doğru çizgi" duruma göre hem "yatay" hem de "dikey" olarak kullanılabilmekte ve buna göre de iki tür ortaya çıkmaktadır.

"Yatay" Grafiksel Derecelendirme Ölçekleri

Yatay doğrulu grafiksel derecelendirme ölçeklerinde kişinin be-tilenecek her niteliği veya belirli bir niteliğin her yönü için yatay bir doğrudan yararlanılır. Doğrular üzerindeki birimler hepsinde standart olarak aynı tutulur. Doğrunun üzerine ölçülen niteliğin azlık-çokluk derecesini gösteren sayı, sözcük veya ifadeler konur. Derecelendirilen kişi, bireyin bir nitelik yönünden olan durumunu derecelendirilmiş doğru üzerine bir (X) veya (✓) çek işareti koyarak belirtir. Buna ilişkin Örnek 3 aşağıda verilmiştir.

Açıklama

Örnek 3

Aşağıda verilen nitelikler yönünden bireyin durumunu en iyi

betimleyen dereceyi gösteren yere bir (X) işareti koyarak, belirtiniz.

Davranışlar

Derecesi

	5	4	3	2	1
1. Tertiplilik yönünden genel görünüşü	----	----	----	----	----
	Düzenli		Düzensiz		
	5	4	3	2	1
2. Grup içindeki sosyal uyumu	----	----	----	----	----
	Uyumlu		Uyumsuz		
	5	4	3	2	1
3. Duygusal yönden kararlılık düzeyi	----	----	----	----	----
	Kararlı		Değişken		

Yatay doğrulu grafiksel derecelendirme ölçekleri daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Grafiksel derecelendirme ölçeklerinde, yukarıda görüldüğü şekilde bireyler teker teker gözlenen "her nitelik" yönünden değerlendirilir. Bir kişi için niteliklerin tümünü kapsayan bir derecelendirme ölçeği kullanılır.

"Dikey" Grafiksel Derecelendirme Ölçekleri

Dikey doğrulu grafiksel derecelendirme ölçeklerinde, grup içindeki bireylerin tümü "tek bir nitelik" yönünden değerlendirilmektedir. Dikey doğrulu bir derecelendirme ölçeği Örnek 4'de verilmiştir.

Açıklama

Örnek 4

Belirtilen nitelik yönünden, kişinin gelişmişlik durumunu "adının" bulunduğu dikey aralık içine ve "uygun yüzdeliğin" karşısına bir (X) işareti koyarak belirtiniz.

I. Bireylerin arkadaş ilişkileri yönünden olan durumları

(%) Derece	Değerlendirilecek Kişiler								(%) Derece
	H	K	L	M	A	E	S	F	
99									99
90									90
80	X								80
70									70
60									60
50					X				50
40									40
30							X		30
20									20
10									10
0									0

Dikey doğrulu grafiksel derecelendirme ölçeğinde, gruptaki bütün kişileri içine alacak şekilde bir form geliştirilir. Örnek 4'de bireylerin "arkadaşlık ilişkileri" yönünden olan durumlarını değerlendirmede kullanılacak, "sekiz kişilik" bir form verilmiştir. Derecelendirme yüzde olarak gösterilmiş ve 10'luk olarak yapılmıştır.

Derecelendirme üçlü, beşli, yedili olarak da yapılabilir. Örnek 4'de "harfler" derecelendirilecek kişilerin isimlerini temsil etmektedir. Ortadaki iki yatay çizgi ise 50'nci yüzdeliği, "ortanca" alanını göstermektedir. Örneğin "H"nin arkadaşlık ilişkileri yönünden durumu %80 ve "A"nın durumu %50 (ortanca) ve "S"nin durumu ise %30 ile ortancanın altı düzeyinde derecelendirilmiştir.

Kişi sayısı çok olduğu zaman isimler liste halinde sol tarafa ve dereceler yukarıya konabilir. Dikey doğrulu derecelendirme ölçeği, grup içindeki bireylerin birbirlerine göre olan durumlarını topluca, "profil" olarak göstermeye olanak vermektedir.

"Betimsel-Grafiksel" Derecelendirme Ölçekleri

Betimsel grafiksel derecelendirme ölçeklerinde belirli derecelerin ifade ettiği davranışlar sözel açıklamalarla betimsel olarak belirtilir. Böylece hangi davranışlar gözlemlendiğinde hangi derecenin işaret edilmesi gerektiği bir ölçüde açıklık kazanmış ve vurgulanmış olur. Derecelendiren kişi bazen doğrunun pozitif bazen negatif uçlarını, bazı hallerde de orta noktaları işaret etme eğiliminde olabilmektedir. Betimsel Grafiksel derecelendirme ölçeklerinde bu eğilim bir ölçüde önlenmekte, derecelendiren kişi için hangi davranışların hangi derece ile işaretleneceği daha açık hale gelmektedir. Betimsel derecelendirme ölçekleri "betimsel-grafiksel" ya da "sayısal betimsel" olarak düzenlenmektedir.

Betimsel grafiksel derecelendirme ölçeklerine ilişkin Örnek 5 aşağıda verilmiştir.

Açıklama

Örnek 5

Aşağıda verilen her niteliğin karşısında verilen yatay çizgi üzerine bir (X) işareti koyarak bireyin nitelik yönünden olan durumunu belirtiniz.

1. Kişinin liderlik durumu.

1	2	3	4	5
-----	-----	-----	-----	-----
Liderlikten aktif olarak kaçınır.	Lider olmamayı tercih eder.	İstenirse lider olmayı kabul eder.	Liderliği nadir olarak red eder.	Aktif olarak lider olmayı ister.

2. Kişinin grup konuşmalarına katılma durumu.

1	2	3	4	5
-----	-----	-----	-----	-----
Hiç katılmaz, sakın, pasif		Diğer grup üyeleri kadar		Gruptaki üyelerden en çok katılan kişiler arasındadır

Betimsel grafiksel derecelendirme ölçeklerinde davranışların sözel olarak belirtilmeleri derecelendiren kişileri daha ayrıntılı ve dikkatli bir yargıya varma olasılığını artırmaktadır. Bu nedenle betimsel ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlikleri diğerlerine göre daha yüksektir.

Derecelendirme Ölçeklerinin Kullanılması

Derecelendirme ölçekleri çok çeşitli amaçlar için kullanılabilir. Aşağıda bunlardan en yaygın olarak kullanılan ürünlerin sürecin, kişilik ve tutumların değerlendirilmesi alanlarına değinilmiştir.

Ürünlerin Değerlendirilmesi

Kişi bir iş yaptığı ve sonucunda bir resim, elbise, masa v.b. bir "ürün" elde edildiği hallerde, bireyin ölçülmesi istenen, niteliğinin yaptığı ürünün değerlendirilmesi ile yapılması genellikle tercih edilmektedir.

Bazı hallerde ise, bireyi işi yaparken, bir ürün elde ederken de gözlemek, hem "süreci", "işlem yolunu" ve hem de daha sonra ortaya çıkan "ürünü" birlikte değerlendirmekte fayda vardır.

Yapılan bir "işin" değerlendirilmesinde kullanılan ölçülebilir temel ölçütler "zaman", "kalite" ve "süreç" veya "işlem yolu"dur. Bunlardan **zaman**, bireyin bir işi tamamlaması için harcadığı süre, işe başlama ile bitirme arasında geçen zaman, **kalite**, işin istenilen veya kabul edilen genel standartlara uygunluk derecesi, **işlem yolu**, işin planlanması, malzeme ve araçların seçim ve kullanılması ile ilgili becerileri ve işi yaparken bireyin gözlenebilir davranışlarını kapsar. İş ve ürünlerin değerlendirilmesinde, işin "üç boyutunun" hepsi veya sadece elde edilen ürünün kalitesi değerlendirilebilir.

Ürünlerin derecelendirme ölçekleri ile değerlendirilmesi, el yazısı, resimler, haritalar, grafikler, ev ödevleri, kitap özetleri, elişleri, yemek, dikiş, nakış, tahta, demir ve ağaç işleri v.s. gibi alanlarda çok yaygın ve yararlıdır. Derecelendirme ölçekleri, üründe

bulunması gerekli nitelikler, standartlar, kalite ve ortak bazı ölçütlere göre değerlendirilmesine olanak verir.

Eğer derecelendirme ölçekleri iyi hazırlanır, derecelendirilecek nitelikler, öğrenme sonucu bireyin kazanması gereken ilgili becerileri ve özel davranışları kapsayacak şekilde hazırlanırsa eğitim ve öğretimin niteliğine de katkı getirebilir.

Süreç ve İşlem Yollarının Değerlendirilmesi

Bireyin yaptığı işin aşamaları, süreci ve işlem yollarında gösterdiği performans ve başarısı, ancak, birey o işi yaparken gözlenerek yapılabilir. Bireyin "performansına" bakılarak değerlendirilmesi çok eskiden beri bilinen geleneksel bir yoldur. Kişinin bir konu hakkındaki "bilgisini" ölçerek "performansı" hakkında yargıya varmak birçok hallerde hatalı olabilmektedir. Gözlenmesi mümkün olduğu hallerde bilgiden çok, bireyin performansının değerlendirmeye temel olarak alınmasında yarar vardır.

Bireyin bilgi ve başarısını yoklayan ölçmelerin değeri küçümsenmemelidir. Esasen her konuda bireyin performansını gözlemek de mümkün değildir. Bununla beraber birçok durumlarda kişinin bir konu ile ilgili bilgi ve prensipler hakkındaki bilgi düzeyinin, karmaşık uyarıcıları kapsayan iş durumu ve işteki başarısına ilişkin tüm davranışları ve becerileri temsil etmediğini kabul etmek gerekir.

İşlem yollarının ya da performansın değerlendirilmesinde birey o işi yaparken gözlenerek yapılması yöntemi, laboratuvar araçları kullanılması, grup içinde etkili olarak çalışabilme, şarkı söylemek, bir müzik aleti çalmak, bale yapmak, dans etmek, bir konuşma yapmak v.s. gibi alanlarda da kullanılmaktadır.

İşin bir ürünle sona ermemesi ve testlerle de ölçülmesi mümkün olmayan bireysel niteliklerin değerlendirilmesinde, iş süreci ve işlem yoluna ilişkin davranışların gözlenerek değerlendirilmesi kaçınılmaz, tek yol olmakta, performansı veya işlem yollarını o

anda gözlemek ve yargılara varmak gerekmektedir. Bazı durumlarda örneğin bir müzik parçasını kasete kaydederek, bir ürün gibi değerlendirmek olası ise de, bazı davranışlar eksik kalmaktadır. İşlem yoluna ilişkin gözlemlerin kaydı ve sayısal verilere dönüştürülmesi de ürünlerin değerlendirilmesinde olduğu gibi derecelendirme ölçeklerinden yararlanılarak yapılmaktadır.

Kişilik ve Tutumların Değerlendirilmesi

Derecelendirme ölçeklerinin yaygın olarak kullanıldığı alanlar arasında kişilik, tutum ve sosyal davranışların değerlendirilmesi alanları da bulunmaktadır. Ancak, bireyin kişisel, sosyal niteliklerinin, tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi ürün ve işlem yollarının değerlendirilmesinden biraz farklıdır.

İşlem yolu ve ürün değerlendirmesinde performans sırasında veya işin bitiminde hemen gözlem sonuçları kaydedilip yargılara varıldığı halde, bireylerin kişisel ve sosyal yönden olan değerlendirmelerinde, bireylerin mevcut durumlarını ya da gelişimlerini daha uzun bir zaman aralığı içinde gözlemek ve gözleyen kişilerin genel kanılarına ve yargılarına değerlendirmek gerekmektedir.

Derecelendirme Ölçeklerinde Karışan Hatalar

Gözlemi yapan kişinin birey hakkındaki gözlemlerinin uzun zamanla dağılmış olması, yapılan gözlemlerdeki sınırlılıklar, gözlemin ikinci elden bir veri olması, gözlem yapanın subjektif algıları ve duygularının gözlem sonuçlarını etkiler olması, gözlemlerin sayısal verilere dönüştürmeye yarayan derecelendirme ölçeklerini de etkilemekte ve bazı "hataların" karışmasına neden olmaktadır. Derecelendirme ölçekleri ile ilgili ölçme hatalarının bazılarını aşağıda değinilmiştir.

Genelleme Hatası (Halo Effect)

"Genelleme hatası" gözlem yapan kişinin birey hakkındaki genel görüş, inanış ve kanısını kişinin gözlenen özel ve farklı niteliklerine de genellemesidir. Genelleme hatası, literatürde "Halo etki-

si", "Hareleme Hatası" gibi terimlerle de ifade edilmektedir. Yapılan hata bir süreç olarak düşünüldüğünde, bir niteliğin diğer başka nitelikleri örtmesi, bastırması, onlara da genellenmesi söz konusu olduğu için, "Genelleme Hatası" terimi tercih edilmiştir. İngilizce aslında "Halo", durgun suya bir taş atıldığında taşın atıldığı nokta etrafında, dalgaların yayılması, hale, anlamına gelmektedir.

Bireyin belli bir niteliği hakkındaki gözlemcinin olumlu ya da olumsuz kanısı, diğer nitelikleri hakkındaki görüşünü de önemli derecede etkilemekte, bireyin niteliklerinin derecelendirilmesinde, birbirine benzemeyen nitelikler üzerinde bile genel bir faktör olarak etkili olmaktadır. Görüşmeci, derecelendirdiği kişi hakkındaki genel kanısı olumlu ise onu her nitelik yönünden yüksek, olumsuz ise düşük derecelere koymaktadır. Olması gereken ise her niteliğin bağımsız olarak ayrı ayrı değerlendirilmesidir.

Kişisel Yanlılık Hataları

Kişisel yanlılık hatası, görüşmecinin değerlendirilen kişilerin hepsini aynı veya çok yakın derecelere koyması, derecelendirme ölçeğinin bütün derecelerini kullanmaması eğiliminden kaynaklanmaktadır. Kişisel yanlılık hatasının "Bonkörülük", "Cimrilik" ve "Merkeze Yığılma" gibi bir kaç çeşidi vardır. "Bonkörülük Hatası" görüşmecinin derecelendirme ölçeğinin sadece pozitif derecelerini kullanma eğilimidir. Daha az rastlanan, "Cimrilik Hatası" ise, derecelendirme ölçeğinin daha çok negatif ucunu kullanma eğilimidir. "Merkeze Yığılma Hatası", görüşmecinin kendisine bazı sorumluluklar getirebilecek olan negatif ve pozitif uçlarından kaçması, adayları derecelendirme ölçeğinin merkezindeki orta derecelere koyması eğilimidir.

Derecelendiren kişinin tüm ölçeği kullanmama eğilimi ölçülme-ye çalışılan nitelik yönünden kayba neden olmaktadır. Zira ölçek üzerindeki derecelere göre kişiler arasında var olması olanaklı bireysel farklar ortaya çıkmamaktadır.

Bu tip hatalardan, bir gruptaki bireyleri derecelendiren birden çok kişilerden elde edilen bilgiler bir amaç için kullanıldığı zaman bireyler bundan zarar görmekte, bonkör olanların derecelendirdiği kişiler avantajlı, cimri olanların değerlendirdiği kişiler avantajsız olmakta ve ölçümlerde hata payı artmaktadır.

Mantık Hatası

Kişiye ait benzer nitelikleri birbirinden ayıramama ve onları aynı derecelere koyma eğilimidir. Örneğin, bazıları zekâ ile başarıyı aynı kefeye koyup, bireyleri zekâlarına göre derecelendirirken başarılarına göre aynı derecelere koyarlar.

Gözlem Yetersizliği Hatası

Davranışları derecelendiren kişinin gözlemci tarafından çeşitli faaliyetler içinde gözlenmiş olması gerekir. İşaretlenen davranış derecesi gerçek olay ve gözlemlere dayanmalıdır. Yeterli gözleme dayanmayan derecelerin doğruluğundan emin olunamaz. Gerçek gözlemlere dayanmayan bir derecelendirmenin birey hakkında bir veri olma değeri tartışmalı hale gelir.

Derecelendiren kişiler, bir davranışı gözleme fırsatı bulamamış veya o davranış çeşitli faaliyetler içinde gözlenemiyorsa derecelemeyip boş bırakmalıdır. Hatalarla ilgili diğer önemli bir husus ayrı maddeler halinde verilen ölçekteki her nitelik veya davranış diğerlerinden ayrı bağımsız bir nitelik olarak düşünölmeli ve derecelendirilmelidir.

Derecelendirme Hatalarını Önleme Yolları

Yukarıda belirtilen hataları önlemek derecelendirme ölçeklerinin güvenilirlik ve geçerliklerini artırmak için, ölçeğin hazırlanması ve uygulanması sırasında dikkat edilecek bazı hususlar vardır. Bunlar aşağıda belirtilmiştir.

(1) Derecelendirme ölçeğindeki nitelikler gözlenebilir olmalıdır. Bunun iki yönü, (a) ölçölen niteliklerin derecelendiren kişilerin gözleme olanakları içinde olması, diğeri ise (b) davranışın sezginin

ötesinde göze görünür olması, gözlenebilir bir nitelik taşımasıdır. Grup konuşmalarına katılma, kişisel ilişkiler bir ölçüde gözlenebilir, duygular ve tutumlar, aşağılık duygusu gibi davranışlar ise gözlenmesi zor olan niteliklere örnek olabilir.

(2) Derecelendirme ölçeği iyi hazırlanmalı, sayısal ölçekler yerine, betimsel ölçekler tercih edilmeli, ölçölecek davranışlar betimsel olarak açıklanmalıdır.

(3) Ölçeklerde derecelendirme çok fazla olmamalı, 3-7 arasındaki dereceler tercih edilmelidir. Ayrıntıyı göstermek için grafiksel derecelendirmenin küçük birimlerinden yararlanılmalıdır.

(4) Değerlendirmeyi yapacak kişiler, bireyleri uzun süre gözleme olanağı bulmuş olanlardan seçilmelidir.

(5) Mümkün olan durumlarda, derecelendiren kişi sayısı birden çok olmalı ve aynı kişi hakkında verdikleri derecelerin ortalaması alınmalıdır.

(6) Derecelendiren kişilerin hatalar, ölçölen nitelikler, hatalardan arınma yolları konusunda başlangıçta aydınlatılmalı, eğitim ve pratik yaptırılmalıdır.

Derecelendirme Ölçeklerinin Geçerlik ve Güvenirlikleri

"Geçerlik" bir ölçme aracının ölçmek üzere hazırlandığı amacını ölçme derecesidir. Derecelendirme ölçeklerinin geçerlikleri üzerinde yapılan çalışmalar pek yeterli olmamıştır. Onun için geçerliği temsil edici bir korelasyon vermek güçtür. Genel bir yargı olarak, kişilik niteliklerinin değerlendirilmesinde derecelendirme ölçeklerinin geçerliklerinin daha düşük ve işlem yolu ve ürünlerinin değerlendirilmesinde ise geçerlik düzeyinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Geçerlik düzeyinin pek yüksek olmaması nedeni ile derecelendirme ölçeklerinin aynı niteliği ölçöcek daha iyi bir ölçme aracı olmadığı hallerde kullanılmasının uygun olacağı ifade edilmektedir (Guilford 1959).

"Güvenirlilik" bir ölçme aracının, ölçme sonuçlarındaki kararlılık derecesidir. Derecelendirme ölçeklerinde güvenirliliği etkileyen etmenler gözlem konusu olan nitelikten, derecelendirenlerin özelliklerinden ve ölçme aracının kendi yapısı ve doğası ile ilgilidir. Derecelendirme ölçeklerinde güvenirliliğin bulunması tekniği olarak, zaman içinde derecelendirmenin değişme derecesi hakkında bilgi elde etmek için "derecelendirmenin tekrarı" derecelendiren kişiler arasındaki tutarlılık için ise "derecelendirenler arası güvenirlilik" yöntemlerinden yararlanılabilir.

Derecelendirmenin tekrarı yöntemi ile yapılan güvenirlilik çalışmalarından elde edilen korelasyonlar 0.70-0.80 civarında değişmektedir. Derecelendirenler arası güvenirlilik katsayıları ise derecelendiren kişi arasında tipik bir güvenirlilik katsayısı olarak 0.50-0.60 civarında olduğu söylenebilir. Güvenirliliğin yükseltilmesi için derecelendiren kişi sayısını artırmakta yarar vardır. Ancak derecelendiren kişi sayısını 3-5'ten daha fazla olması güvenirliliği yükseltici bir katkı getirmemektedir.

Bölüm 16

VAK'A KAYDI

Arapça'dan dilimize geçen "vak'a" sözcüğü Türkçe'de "olay" ve "hadise" anlamına gelmektedir. Vak'a sözcüğü sağlık bilimlerinde bir problemi olan "kişi" anlamında kullanılmaktadır. Vak'a kaydı ise, kişiye ilişkin olarak, gözlenen bir olayın saptanması demektir. Vak'a kaydı bireyi tanıma teknikleri içinde "Gözlemsel Teknikler" içinde yer alır. "Vak'a kaydı"nın literatürde "olay kaydı" ve "Anektod" gibi isimlerle de yer aldığı görülmektedir. Vak'a kaydı gözlemsel bir araç olarak, sanayide, iş yerlerinde, kamu kuruluşlarında da uygulanabilirse de halen en yaygın olarak kullanılan yerler okullar olmaktadır.

Vak'a Kaydının Niteliği ve İşlevi

Vak'a kaydı, öğretmen ve yöneticilerin, zaman zaman tanık oldukları ve önemli gördükleri iyi veya kusurlu olduğunu düşündükleri öğrenci davranışlarının, sürekli olarak, objektif ve ayrıntılı şekilde kaydedip saklamaları tekniğidir.

Vak'a kayıtları ile elde edilen bilgiler bireylerin doğal bir ortamda gözlenen gerçek davranışlarını ortaya koymasından dolayı değerli bilgilerdir. Vak'a kayıtları diğer objektif ölçme araçları ile elde edilen sayısal verileri daha anlamlı hale getirmeye, yorumlamaya ve öğrenciyi daha etrafı anlamaya hizmet ederler.

Genel olarak bireylere ilişkin tüm gözlemlerin kayıt edilmesi beklenemez. Vak'a kaydı yönteminde, sıradan olmayan, dikkati çeken, farklı ve "tipik" davranışlara ilişkin gözlemlerin kayıt edilmesi önemli ve gereklidir. Gözlemlerin kayıt edilmemesi durumunda gözlemi yapan kişi dışında bireyi tanımaya yarayan bu bilgilerden başkalarının bilmesi ve yararlanması olanağı yoktur.

Bireyin bir tek davranışının gözlenmesi, sonuç olarak pek anlamlı olmayabilir. Ancak, bir "süreklilik" içinde farklı gözlemcilerin uzunca bir süre vak'a kayıtlarının birikik olarak bir araya geldiği zaman bireyin "davranış kalıpları" hakkında önemli sonuçlar çıkarılabilir. Sonuçların geçerli olabilmesi için, benzer davranışların kararlı ve tutarlı olması yanında, gözlemi kaydedenlerin de kayıtları objektif, doğru ve yansız tutmaya, subjektif yorum ve yargılardan kaçınmaya özen göstermeleri gerekmektedir.

Okullarda Vak'a Kaydı Uygulaması

Okullarda öğretmen ve yöneticiler tanık oldukları öğrenci davranışlarına ilişkin gözlemlerini, genellikle bu amaç için hazırlanan "vak'a kayıt formlarına" kayıt ederler. Vak'a kayıt formları hazır olarak herkesin kolayca ulaşabileceği bir yerde bulundurulur. Gözlemine kayıt etmek isteyen kişi, hazır formu buradan alıp doldurur.

Doldurulmuş vak'a kayıt formları, ya öğretmenler odasında ya da psikolojik danışma servisinde, yeteri büyüklükte, kilitli bir kütuda saklanır. Öğretmenler kayıt formlarını bu kutuya bırakırlar, formlar çoğalınca psikolojik danışma ve rehberlik servisinden yetkili bir kişi kutuyu açıp, formları alır ve gerekli işlemleri yapar. Çoğunluk, boş kayıt formları da bu kutunun yanında veya yakınında bulundurulur.

Doldurulmuş vak'a kayıt formlarının gizli tutulması, bir yerde saklanması belirli bir süre sonunda birikmiş olan formların, okuldaki psikolojik danışma ve rehberlik servisi tarafından, incelenmesi, gözlemlerin kısaca "vak'a kaydı özet formuna" geçirilerek kullanılmak amacı ile öğrencilerin bireysel dosyalarında saklanması gerekir.

Vak'a Kayıt Formları

Özel olarak hazırlanan çeşitli vak'a kayıt formlarında genel olarak aşağıdaki bölümler bulunmaktadır.

- (1) Gözleyenin adı, soyadı ve ünvanı,
- (2) Gözlenen öğrencinin adı, soyadı, sınıfı, şubesi ve numarası,
- (3) Olayın geçtiği yer ve zaman,
- (4) Olayın betimlenmesi, objektif olarak anlatılması,
- (5) Gözleyene göre olayın yorumu,
- (6) Gözleyenin önerileri.

Gözlemi yapan kişinin, yorum yaparken objektif olması, hangi gözlem verilerinden yola çıkıldığını da belirtmesi gerekir.

Aşağıda bu bilgilerin kaydedileceği bir "vak'a kayıt formu" Tablo 16.1'de örnek olarak verilmiştir.

TABLO 16.1 Vak'a Kayıt Formu

Vak'a Kayıt Formu	
Kaydeden kişi:	Sınıf ve No:
Öğrencinin adı, soyadı:	Dersi:
	Tarih:
Vak'a	Yorum ve Öneri

Vak'a kayıt formları önceden çoğaltılmış ve hazır olarak, ilgili kişilerin kolayca elde edebilecekleri bir yerde bulundurulmaktadır.

Gözlemlerin Vak'a Kayıt Formuna Yazılması

Gözlenenleri vak'a kayıt formuna geçirirken, gereksiz bilgilere yer vermeksizin, bireyin davranışları kısa, öz ve önemli kısımları yansıtan bir rapor olarak belirtilir. Bir form yalnız tek bir olayı anlatmak için kullanılır. Gözlemci, vak'ayı kaydederken gözlediği öğrencinin ya da bireyin hareketlerini, sözlerini, ses tonunu, mimiklerini, gözlenebilir duygu ve davranışlarını, davranışlarının gelişim düzeyine uygun olup, olmadığını, çevre ve gruptaki diğer kişilerin ona karşı tepkilerini de belirtilmeleri gerekir. "Davranışın" kaydında, olayın geçtiği yer, ortam, dekor ve zaman da yazılmalıdır.

Bir olayın kaydında, "yorumların" ve "önerilerin" bulunması zorunlu değildir. Ancak, yorum ve öneri yazılacaksa bunlar gözlenen olayla ilişkili olmalı, gözleyen, gözlenen kimse hakkında daha önce oluşturduğu genel yargılardan uzak o olayla sınırlı ve objektif olmalıdır. Yapılacak öneriler varsa, olayın betimlenmesinden ayrı olarak, vak'a kayıt fişinin "yorum ve öneriler" kısmına ayrıca yazılmalıdır. Vak'a kayıt formunun doldurulmasında gözlenen davranış ile gözlemcinin yorumu kesinlikle birbirinden ayrı tutulmalıdır.

Vak'a Kayıtlarının Özetlenmesi

Belirli aralıklarla ya da dolduğu zaman gözlem kayıtlarının toplandığı kutu açılır, kayıtlar öğrencilere göre sınıflandırılır. Aynı öğrenci hakkında birçok öğretmenin gözlemine ilişkin vak'a kayıtları bir araya getirilince öğrenciyi bir bütün olarak görmek daha kolaylaşır. Biriken vak'a kayıtları belli sürelerde kronolojik sıra gözetilerek özetlenir ve bu özetler, dönem veya ders yılı sonunda öğrencinin toplu dosyasında saklanır. Vak'a kayıtları topluca incelendiğinde çocuğun tekrarlanan davranışları, tavırları, kişilik nitelikleri, kişilik yapısına ilişkin tipik davranış kalıpları belirgin olarak görülebilir.

Aşağıda, birikmiş olan gözlem kayıt formlarının kronolojik olarak, özetleneceği bir "Vak'a Kayıtları Özet Formu" Tablo 16.2'de örnek olarak verilmiştir.

TABLO 16.2 Vak'a Kayıtları Özet Formu

Öğrencinin Adı, Soyadı: Yılı:				
Sınıfı ve Okul No. :				
Vak'anın Tarihi	Vak'anın Yeri	Vak'ayı Kaydeden	Vak'a	Yapılan Tavsiye
Özeti düzenleyenin Adı, Soyadı, İmzası:				

Vak'a Kaydının Öğretmenler Tarafından Kullanılması

Vak'a kaydı yöntemi, genel olarak okulun tüm öğrencilerini kapsayacak şekilde, belirli bir örgüt ve işleyiş içinde tutulur ve kullanılır. Ancak, sınıf öğretmenleri de sadece sorumlu oldukları sınıf için vak'a kaydı yöntemine benzer bir yol izleyebilirler. Bu durumda, özel formlar kullanmak yerine, her öğrenci için belirli sayıda sayfalar ayrılmış bir "Defter" kullanılabilirler. Her öğrenci için yaptıkları gözlemleri ilgili sayfaya kronolojik olarak not edebilirler. Sınıf öğretmenleri, okulun genel vak'a kaydı için de form doldurmaya devam ederler.

Vak'aların unutulmadan kaydı için öğretmenler, olayın olduğu gün bir zaman ayırıp varsa o günkü öğrencilere ilişkin izlediği önemli gözlemler için kayıt formu doldurmasında ve kendi sınıfındaki öğrenciler için de kişisel defterine not almasında yarar vardır. Öğretmenlerin, öğrencinin adı soyadı ve tarih ile birlikte olaya ait hatırlatıcı kısa notlar alması yeterli olabilir. Hangi öğrenciler hakkında kaç olay kaydetmiş olduğunu öğretmen zaman zaman gözden geçirmelidir.

Vak'a Kaydı Yönteminde İzlenecek İlkeler

Vak'a kayıtları öğretmenlerin dikkatini öğrenci davranışlarına çektiği, gözlem yapmaya yönelttiği için yararlı bir tekniktir, öğretmenlerin öğrencileri tanımasını sağlar. Vak'a kayıtları öğrencilerin sadece olumsuz yanlarını yansıtan veriler haline gelmemeli, olumlu davranışları da dikkatle gözlenmeli ve kaydedilmelidir.

Vak'anın gözlemlendiği zamanla kaydedildiği zaman arasındaki süre uzatılmamalıdır. Öğrenciler sürekli olarak gelişmekte ve değişmekte olduklarından kaydedilen bir olayı tek başına yorumlamak çoğu kez yanıltıcı olabilir. Vak'a kayıtlarından edinilen bilgiler, başka tekniklerle edinilen bilgilerle birlikte değerlendirilmelidir.

Geçen zaman içinde bireyin tipik bir davranışı olma özelliğini yitiren davranışlar sırf dosyasına kayıtlı olduğu için öğrenci aleyhinde kullanılmamalıdır. Çocukların ve gençlerin eğitim süreci içinde sürekli olarak değiştikleri ve geliştikleri akıldan çıkarılmamalıdır.

Bölüm 17

VAK'A İNCELEMESİ

Vak'a bir problemi olan kişi anlamında kullanılmaktadır. Vak'a incelemesi bir süreç olarak bireyin problemini teşhis ve tedavisini amaçlar. Bireyin problemine ilişkin test ve test dışı tanıma teknikleri ile çeşitli kaynaklardan gerekli bilgiler toplanmakta, toplanan bilgilerin ışığında bireyin probleminin niteliği ve nedenlerine ilişkin "teşhis" konmakta, gerekli "tedavi" plânları hazırlanarak iyileştirici önlemler alınmaktadır.

Vak'a İncelemesinin Gelişimi

Vak'a incelemesinin bir teknik olarak geçmişi, literatüre göre, milattan önceki yıllara kadar uzanmaktadır. Vak'a incelemesi özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında sağlık bilimlerinin gözlemlere ve vak'alar hakkında bilgi toplamaya dayalı hale gelmesi ile yaygınlaşmış ve önemi de artmıştır. Bu gün de tıp alanında özellikle de psikiyatri ve psikoloji alanında önemli bir yer tutmaktadır. Kişiliği bir bütün olarak inceleme yaklaşımlarının daha geç ortaya çıkması nedeni ile vak'a incelemesini psikologların benimsemesi daha sonraki yıllarda olmuştur. Vak'a incelemesi sosyologlar tarafından da benimsenmiş, sosyal incelemelerde kullanılmıştır.

Vak'a İncelemesi Süreci

Vak'a incelemesi yapılacağı zaman, önce problemlili kişi tarafından ya da kişiyi kliniğe veya danışma merkezine getiren ilgili tarafından ifade edilen problemin bir ön inceleme ile kabaca niteliği belirlenir. Daha sonra varsa bireyin dosyasında problemle ilgili bilgilerin durumu ve yeterliği incelenir. Yeterli değilse, yeni ve ge-

rekli bilgiler toplanarak tamamlanır. Aile, kişi ile ilgili başka kim-seler, problemlili bireyin kendisi ile görüşmeler yapılır. Gerekli olan test ve envanterler uygulanır, gerekli ise kişi sağlık muayenesin-den geçirilir. Bireyin özgeçmiş, çevresi, başarısı, kişisel ve sosyal nitelikleri, uyum düzeyi, insan ilişkileri hakkında bilgiler toplanır.

Vak'a incelemesi bireysel ve çok yönlü bir incelemedir. Çok çeşitli kaynaklardan vak'aya ve özellikle belirtilen problemin neden-lerine ilişkin yeterli bilgiler elde edildikten sonra problem ya da Vak'anın şikayeti ile ilişkili olarak oluşturulan bir uzmanlar gru-bu, toplanan bilgileri vak'a konferansında topluca analiz ederek tartışır ve yorumlarlar.

Vak'a Konferansı

Vak'a incelemesi tekniğinde izlenen yöntemin gereği olarak, vak'a ile ilgili olarak toplanmış olan bilgiler, ilgili uzmanlık alan-larından oluşan ve "vak'a konferansı" adı verilen bir toplantıda de-ğerlendirilir, vak'anın problemi hakkında "teşhis" konur ve "teda-vi" yöntemleri kararlaştırılır. Vak'a konferansına kliniklerde, bir hastalığa bir kaç hekimin birlikte teşhis koyması anlamında ba-zen "vak'a tartışması" da denmektedir.

Vak'a konferansında temel amaç, gruptaki her üyenin farklı uzmanlık alanına ilişkin mesleki bilgilerinden yararlanmaktır. Vak'a konferansında genel olarak vak'a ile birinci derecede ilgili olan uzman toplanan bilgileri sistemli bir şekilde gruba sunar, ge-rekli açıklamaları yapar. Sonra her uzman birer birer vak'a ile il-gili bilgileri kendi uzmanlık dalı açısından değerlendirir. İkinci aşamada, tartışmaların ışığında gerekli yorumlar yapılarak ince-lenen vak'aya ilişkin problemin sebepleri bulunmaya çalışılır ve bir "teşhise" ulaşılır. Üçüncü ve son aşamada da vak'anın "teda-vi" şekli kararlaştırılır ve sonuç bir "vak'a inceleme raporu" halin-

de saptanır. Bu raporda vak'a ile ilgili kişi ve kurumlar ile tedavi-nin yürürlüğe konuş plânları da belirlenir. Toplanan bilgiler daha sonra vak'anın dosyasında saklanmaktadır.

Vak'a İnceleme Raporu

Vak'a incelemesi sonucunda kişinin durumu, probleminin ne-denleri, problemin ne olduğunun teşhisi ve tedavisi için gerekli öneri ve plânlar belirtilir ve plânın uygulanmasına geçilir. Vak'a incelemesi raporunun formatı için her yerde geçerli standart bir form yoktur. Çeşitli kaynaklarda vak'a incelemesi raporları için öngörülen temel bilgiler, ayrıntısına girmeksizin başlıklar halinde aşağıda verilmiştir.

- (1) İncelemeyi yapan kişi veya kurum ve tarihi,
- (2) İncelenen bireye ilişkin kimlik bilgileri,
- (3) İfade edilen problemin kısaca tanımı ve açıklaması,
- (4) Bireyin beden ve psikolojik muayene sonuçları,
- (5) Aile tarihçesi,
- (6) Eğitim özgeçmiş ve başarı durumu,
- (7) Genel ve özel yetenekleri ile ilgileri,
- (8) Kişilik gelişimi, kişisel ve sosyal uyumu,
- (9) Geleceğe yönelik yaşam beklentileri ve plânları,
- (10) Problemlle ilgili genel değerlendirme ve teşhis,
- (11) Tedavi için alınacak önlemler ve öneriler,
- (12) Önerilerin uygulanmasına ilişkin plânlar ve izleme.

Ayrıntılı olmayan, formal bir "Vak'a İncelemesi Raporu" örneği Tablo 17.1'de verilmiştir.

TABLO 17.1 Vak'a İncelemesi Raporu

Vak'anın Adı, Soyadı :		Ana	
Doğum Yeri ve Yılı :		Sağ-ölü	öz-üvey
Raporu Düzenleyen :		() ()	() ()
		Baba	
		Sağ-ölü	öz-üvey
		() ()	() ()
Problemin kısaca tanımı			
T o p l a n a n B i l g i l e r	Muayene durumu	Tıbbi muayene Psikolojik muayene	
	Sağlık durumu	Boy ve ağırlık Geçirdiği hastalıklar Geçirdiği kazalar, ameliyatlar	
	Okul durumu	Başarısı Okul düzeyi Öğretmenlerle ilişkisi Disiplinle ilgili vakaları	
	Aile durumu	Kardeş durumu Kültürel durumu Ekonomik durumu	
	Sosyal durumu	Sosyal ilişkileri Okul dışı sosyal ilişkileri Polisle ilgili vakaları	
	Duygusal gelişimi Geleceğe yönelik plânları Problemin gelişimi		
Konulan teşhis Tavsiye edilen tedavi yolları Tavsiyelerin uygulanması ve izlenmesi		İmza	

Anlaşılabileceği üzere, vak'a incelemesi bir süreç olarak, kişiyi ve problemine ilişkin nedenleri anlamak için yapılan bilimsel bir araştırma yöntemidir. Bilgiler toplanırken ve yorumlanırken objektif olmayı gerektirir. Raporun yazılmasında, sade bir ifade kullanılmalı, cümlelerin kısa olmasına dikkat edilmeli, ulaşılan genel yargılar, somut kanıtlarla desteklenmelidir. Rapora sadece ilgili ve gerekli bilgiler konmalı, yapılan tedavi, plan ve önerileri gerçeğe olmalıdır.

Vak'a İncelemesi ve Vak'a Kaydı

Bazen vak'a incelemesi yönteminin vak'a kaydı yöntemi ile karıştırıldığı görülmektedir. Önceki bölümde açıklandığı üzere vak'a kaydı genellikle okullarda öğretmenlerin öğrencilerle ilgili gözledikleri önemli ve anlamlı davranışları ve olayları kaydetmeleri, bu gözlem notlarının yığılması olarak biriktirilip daha sonra bireyle ilişkili olarak değerlendirilmesi yöntemidir. Vak'a incelemesi ise açıklandığı üzere, vak'a kaydı yönteminden oldukça farklıdır.

"Vak'a Tarihçesi" ve "Vak'a İncelemesi"

Birey hakkında bilgi toplama yöntemi olarak, "vak'a incelemesi" ile "vak'a tarihçesi", yöntemleri de farklı iki yaklaşım olduğu halde bazen birbirine karıştırılmaktadır. "Vak'a tarihçesi", bireyin gelişimi ile ilgili bilgilerin ayrıntılı ve sıralı bir biçimde, zaman akışına göre topluca rapor edilmesidir. Vak'a incelemesi, bireyi rahatsız eden problemin kaynağı ile ilişkili olarak vak'a tarihçesi yöntemi ile elde edilen bilgilerden yararlanır. Ancak, bu bilgiler çoğu kez yeterli olmaz, daha başka bilgiler toplamak da gerekli olabilir. Bu bakımdan, vak'a incelemesi kavramı, vak'a tarihçesi kavramından daha kapsamlı ve derinliğine olan bir kavramdır.

Vak'a tarihçesi özellikle sağlık bilimlerinde kullanıldığı şekli ile kliniğe başvuran kişinin ilk görüşmesinde hekimin, bireyin kendisinden elde ettiği, geçmişine ve halihazır durumuna, fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal özelliklerinin gelişimine ilişkin genel bilgileri içerir. Vak'a incelemesi ise bireyin kendisinden, yakın

çevresinden, sosyal ve sağlık kurumlarından elde edilen, hayat hikâyesinin ötesinde, başka tekniklerle birey hakkında elde edilen geçmiş zamana, şimdiki zamana ilişkin yaşantıları ve geleceğe yönelik beklentileri ve bilgileri de kapsar.

Vak'a incelemesi ile vak'a tarihçesi arasındaki bir diğer fark, vak'a tarihçesinde, belirli bir sisteme göre bireyin tüm yaşantısını kapsayan veriler, yorumlama yapılmadan, olduğu gibi objektif bilgiler olarak sunulur, bireyin karşılaştığı problemlerle de ilişki kurmadan verilir. Kurumlar günümüzdeki bilgisayar olanaklarını da kullanarak, bireylerin sürekli bir vak'a tarihçesi bilgi birikimine sahip olabilirler. Vak'a incelemesinde ise bireyin özel probleminin teşhisi ile ilgili belirli ve seçilmiş bilgiler gereklidir. Vak'a tarihçesi genellikle bireylere ilişkin bilgi birikimi gibi düşünülebilir. Bu bilgilerden vak'a incelemesi yapanlarda ilgili bilgileri alarak yararlanır.

Vak'a İncelemesine İlişkin Bazı Görüşler

Vak'a incelemesi yönteminin özellikle çocukların problemlerini incelemeye yararlı ve etkili bir yöntem olduğu genellikle kabul edilmektedir. Çocuklarda gözlenen davranış bozuklukları ve başarısızlık gibi problemlerin kalıtsal ve çevresel nedenlerini teşhis etmek, ortaya çıkarmak, düzeltici önlemler alınabilmesi için vak'a incelemesi yapmak zorunludur. Çocuklardaki davranış bozuklukları bazen çevrenin yeniden düzenlenmesi ile giderilebilmektedir. Bu nedenle davranışların bozulmasından sorumlu olan çevre koşullarının bilinmesi büyük önem taşımaktadır.

Vak'a incelemesi yaklaşımında "teşhis" konusu bazı psikoloji ekollerince tartışılmaktadır. Hekimlerce kabul gören teşhis, "Hümanist yaklaşımı" benimseyen uzmanlar tarafından geçmiş yaşantılarına göre, bireyin problemine "teşhis" koymak, kişinin "kendi kaderini kendisinin belirlemesi" ilkesine aykırı oluşu, terapistin bireyi yönlendirmesini öngörmesi ve kişinin terapistle olan bağımlılığını artırması yönlerden eleştirilmekte, bunların mesleki

etik kurallara aykırı olduğu gerekçesi ile teşhis koymayı amaçlayan vak'a incelemesi tekniğini benimsememekte ve yaklaşıma karşı çıkmaktadırlar.

"Varoluşçu yaklaşım"a dayanan psikoloji kuramları ise vak'a incelemesinde bireyin bugünkü davranışlarının kaynağını, geçmiş olaylara ve bireyin dışındaki kişilerin davranışlarına bağlamanın, kişide gözlenen istenmedik davranışlarının sorumluluğunu kendi dışındaki "güçlere" yüklemeye götüreceğini, halbuki bireyin davranışını belirleyen etmenlerin geçmişteki olay ve kişiler değil bireyin şimdiki zamandaki tutumu ve davranışları olduğunu belirtmektedirler.

Yönlendirici bir tutumu benimseyen Williamson (1950) ise, psikoterapide "teşhis"in gerekli olduğunu, "teşhis"in psikometrik tekniklerle elde edilen bilgilere klinik bazı yorumlar katmanın ötesinde bir şey olmadığını, vak'a incelemesi yönteminin de psikolojik test sonuçları gibi aynı işlevi yerine getirdiğini, bu nedenle de gerekli ve yararlı olduğunu belirtmektedir.

Vak'a İncelemesi Yaklaşımının Değerlendirilmesi

Vak'a incelemesi bireysel bir inceleme yöntemi olarak, sağlık bilimlerinde ve davranış bilimlerinde kullanılmaktadır. Davranış bilimlerinde genellikle öğrenme güçlükleri olan, sosyal ve kişisel uyum güçlükleri gösteren ve davranışları yönünden özel ve bireysel ilgi gerektiren kişiler üzerinde yapılmaktadır. Vak'a incelemesi tekniği okullarda Psikolojik danışma personeli, okul danışmanları ve sosyal hizmet uzmanları gibi uzmanlar tarafından yapılmakta, ancak, çok zaman alıcı bir teknik olduğundan, zorunlu olan durumlarda ve sınırlı olarak kullanılmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, vak'a incelemesinin olumlu ve olumsuz yönleri aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Uzun zaman alması nedeni ile bazen sorunun güncelliğini yitirmesine ve bazı bireylerde bıkkınlığa yol açabilmektedir.

(2) Vak'a incelemesi değişik kişilerin bilgisine başvurmak gereğinden dolayı, bazen ilgililerle işbirliği sağlamada zorluklarla karşılaşmaktadır.

(3) Toplanan bilgiler geçmişe ait olduğundan bireylerin hatırlamalarında yanlışlıklar olabilmekte, tutarsızlık halinde sonuçları bir senteze götürmek güçleşmektedir.

(4) Vak'a incelemesinin kullanılması uzmanlık gerektirmekte, bu da kullanılmasını sınırlamaktadır.

(5) Bazı sakıncalarına ve sınırlılıklarına rağmen vak'a incelenmesi yöntemi kişi ile yakından ilgilenildiği ve içini dökme fırsatı verildiği için yararlı ve etkili bir yöntem olabilmektedir. Önemli sorunlar için ya da karmaşık olan vak'alarda kullanılması uygun olur.

(6) Vak'a incelemesi bireyi bir bütün olarak tanımayı, problemin teşhis ve tedavi yollarını saptamayı gerektirdiği için, vak'ayı, problemleri çok boyutlu görme, konuya birçok açılardan bakma, sistemli ve bilimsel düşünme tutumları kazandırmaktadır.

Bölüm 18

SOSYOMETRİ

"Sosyometri" birleşik bir sözcük olarak, Latince, "ortak ve arkadaş" anlamına gelen "socius" sözcüğü ile "ölçü" anlamına gelen "metrum" sözcüğünün birleştirilmesi ile oluşmuştur. Dilimize Fransızca'dan geçen sosyometri sözcüğü, "toplumsal yaşam ve arkadaşlığın birey üzerindeki etkileri" gibi bir anlama gelmektedir.

Sosyometri dolaylı olarak sunulan bir uyarıcı ölçüt'e göre bir gruptaki bireylerin birbirleri ile olan "sosyal ilişkilerini", tutum ve eğilimlerini, grup içindeki örgütlenme biçimini ortaya çıkarmaya yarayan bir yöntemdir. Sosyometri okullarda sınıf içi arkadaşlık ilişkilerini incelemede olduğu kadar okul dışındaki, gruplarda toplumdaki her türlü grup içi sosyal ilişkileri ve grubun yapısını objektif olarak incelemede de önemli bir yeri vardır.

Sosyometri yöntemi ile bir grubu oluşturan bireylerin sosyal durumu, birbirleriyle olan ilişki biçimleri, grup içindeki alt gruplar, liderler, klikler ve kısaca grubun gerçek yapısı ve grup bütünlüğü hakkında oldukça objektif ve güvenilir bilgiler elde edilmektedir.

Sosyometrinin Gelişimi

Sosyometrik tekniklerin temeli, Toplumbilimin kurucularından sayılan E. Durkheim (1858-1917) ve H. Spenser (1820-1903)'in Fen bilimlerinde uygulanan "tümevarım" yöntemlerinin toplumsal bilimlerde de uygulanabileceği görüşüne dayanmaktadır. Bu görüşlerden etkilenen J.L. Moreno (1934) ilk kez "Sosyometri" kuram ve tekniklerini ortaya atmıştır. Amerika'da 1950 yıllarına kadar geliştirilen sosyometri daha sonraları Avrupa ve diğer ülkelere yayılmıştır. Ülkemizde de, Kösemihal (1963) tarafından Moreno'nun bu konudaki temel eserini "Sosyometrinin Temelleri" adı

ile dilimize çevrilmesi ile ilgi artmıştır. Eğitim amacı ile 1982'de "Uberlingen Moreno Enstitüsü" ile işbirliği yapılarak Ankara'da bir sosyometri grubu oluşturulmuştur (Özbek 1987). Bu grubun eğitim çalışmaları halen artarak devam etmektedir.

Sosyometrinin Amacı, ve İşlevi

Sosyometri bir grubu oluşturan bireylerin sosyal ilişkileri, grubun yapısı, birbirleriyle olan ilişkilerin duygusal biçimleri, grup içindeki alt gruplar, klikler, grubun genel görünümü, ahengi, grup bütünlüğü ve bölünmeler hakkında objektif bilgi edinmek için güvenilir bir teknik olarak çeşitli durumlarda kullanılmaktadır.

Sosyometrinin işlevi, amacı ve önemi aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Özellikle okullarda eğitim sürecinin önemli amaçlarından biri öğrencilerin sosyalleşmelerini sağlamaktır. Sosyometri bireylerin sosyalleşme dereceleri ve sosyalleşme çalışmalarının etkinlik dereceleri ve istenilen hedefe ulaşma durumunu değerlendirme olanağı verir.

(2) Sosyometri bir grubu oluşturan bireylerin gözüyle grubun genel yapısının ve etkileşim ağının bilinmesine yardımcı olur. Okuldaki danışman, öğretmen ve yöneticilerin öğrencilerin sosyal ilişkilerini tanımasına, geliştirmesine ve problemlerin çözümü için düzenlemeler ve sosyal programlar hazırlamalarına yardım eder.

(3) Kapsamı geniş olan sosyometrik teknikler "grup" teknikleri ve "eylem" tekniklerinden oluşur. Bir "gruba" ilişkin, sosyometrik bir inceleme sonucunda, grupta çoğunluk tarafından seçilen "liderler", grupta "yalnız" kalan bireyler ve birbirlerine bağlı kapalı gruplar ve "klikler" ortaya çıkar. Grubun yapısına ilişkin bu bilgilerin ışığında, ikinci aşamada, grup teknikleri yerine "eylem" teknikleri kullanılarak, terapistler grup üyelerinden bireysel yardıma gereksinim duyanların, "psikodrama" ve "sosyodrama" teknikleri ile sosyal problemlerinin giderilmesine yardım etmektedirler.

(4) Sosyometri tekniklerinden yararlanılarak, gruplar yeniden yapılandırılabilir. Örneğin, okullarda çocuklara, "kiminle birlikte oturmak" istedikleri sorularak, sınıfta yeni bir oturma düzeni kurulabilir. İş hayatında çalışanlara "kiminle çalışmak istedikleri" sorulabilir ve alınan sonuçlara göre ekipler oluşturulabilir. Bu tür düzenlemelerle çalışma verimi artırılabilir.

(5) Sosyometri, bireyleri tek tek inceleme, bilgi toplama yöntemleri yerine, bireylerin topluca grup içinde birbirleriyle olan sosyal uzaklık ve yakınlıklarını belirlemeye olanak vermektedir. Grubun toplumsal yapısını belirten bir yöntem olarak, aynı anda çok kişi hakkında kapsamlı bilgiler vermekte, bireyler arası "etkileşim ağı" ve dinamizmin sonucu, ortaya çıkan uyum sorunlarına yardımcı olmada, diğer yöntem ve araçlarla sağlanamayan bilgiler sağlanabilmektedir.

Sosyometrinin Uygulanabileceği Alanlar

Sosyometri 1930'lardan başlayarak çok çeşitli alanlarda uygulama olanağı bulmuş ve pratikte çok başarılı sonuçlar alınmıştır. İlk olarak bir yerden başka bir yere göç amacıyla yer değiştiren aileleri uygun bir biçimde meskenlere yerleştirmek üzere başvuru alan bu teknik, giderek endüstri kuruluşlarına, bireylerin topluca yaşadıkları örgütlenmelere, öğretim kurumlarına ve her türlü örgüte yaygınlaşmıştır.

Sosyometri yaklaşık 8-10 ve daha fazla kişinin birarada bulunduğu, çalıştığı, okuduğu gruplarda bireyler arasındaki iletişim ve etkileşimin niteliğini, derecesini, grubun yapısal özelliklerini saptamak üzere kullanılabilir. Grup üyeleri arasında olumlu, sağlıklı ilişkiler kurmayı ve etkileşim sağlamayı ve bu amaçla önlemler almayı isteyen yöneticiler, öğretmenler ve psikolojik danışmanlar tarafından uygulanması gereken bir yaklaşımdır.

Sosyometri, eğitim alanında, sanayi, hizmet ve kamu sektöründe bireylerin oturma ve çalışma düzenini sağlamak, bireyleri sınıflara, gruplara ayırmak, programlara yerleştirmek, liderleri ayır-

mak, gruptaki klikleri belirlemek gibi amaçlarla sık sık kullanılmaktadır.

İlkokuldan başlayarak tüm okul kademelerinde, üniversitelerde, orduda, takım ve bölük gibi küçük birliklerde, fabrikalarda, her çeşit iş yerlerinde daha verimli çalışma ortamı hazırlamak için bireyleri uygun biçimde gruplamada seçme ve işe yerleştirmede sosyometriden yararlanılmaktadır.

Sosyometriye dayanarak yapılan yeniden düzenlemeler, hemen her alanda önemli pratik başarılar sağlamıştır. Örneğin, 1944'de A.B.D. Hava Kuvvetlerinden, Büyük Okyanus çevresinde üslenmiş olan havacılara, sosyometri uygulanmış ve uçuş ekipleri elde edilen sonuçlara göre düzenlenmiştir. Her pilota "istediği arkadaşla uçuş" olanağı sağlanınca uçuşlardaki kayıpların %25-50 oranında azaldığı görülmüştür.

Endüstri işletmelerinde, uygulanan sosyometri yöntemi ile kazalar azaltılırken, üretim artışları sağlanmış, okullarda yapılan düzenlemelerle öğrencilerin başarılarının yükseldiği, toplu yaşama birimlerinde geçimsizlik ve uyumsuzlukların giderildiği saptanmıştır.

Sosyometrinin Uygulanması

Sosyometrinin uygulanması belirli aşamalarla yapılmaktadır. Bu aşamalar sıra ile aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

Tercihlerin Belirtilmesi

Bu aşamada sosyometri uygulanacak gruptaki bireylere önceden belirlenmiş bir "ölçüte göre", gruptaki kişilerden birlikte bulunmayı tercih ettiği üç kişinin adını tercih sırasına göre verilen bir karta yazması istenir. Tercih edilecek kişi sayısı üçten az ya da çok olabilir. Uygulamada yaygın olarak kullanılan bir kart örneği Tablo 18.1'de verilmiştir.

TABLO 18.1 - Sosyometri Cevap Kartı

Adınız ve Soyadınız:

Tarih: .../.../.....

Tercih Edilen Kişinin	
<u>Tercih Sırası</u>	<u>Adı ve Soyadı</u>
1.	
2.	
3.	

Tablo 18.1'de görüleceği üzere, sosyometri cevap kartında bireylerden verilen ölçüte göre "tercih ettikleri kişilerin "adı-soyadı" ve "tercih sırası" ile "cevaplandıran kişinin adı ve soyadı" istenmektedir.

Bireylerin tercihlerine esas olacak ölçütler, hangi durumda birliktelik istendiğini belirtir. Ölçütlere göre tercihler değişebilir. "Bir projede birlikte çalışmak", "piknikte aynı grupta olmak", "birlikte sınava hazırlanmak", "eğlenmek" v.b. gibi durumlar birer "ölçüt" olabilir.

Bazı hallerde, bireylere kartın arka tarafına ölçüte göre birlikte olmak istemedikleri kimselerin de adlarını yazmaları istenebilir. Ancak bu durum insan ilişkilerinde geliştirilmek istenilen sosyal ve temel ilkelere zıt düşebileceğinden, sınırlı şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca, araştırmalar, bireylerin ve öğrencilerin istemedikleri kişileri açıklamaktan rahatsız olduklarını da göstermiştir.

Sosyometri testinde, tek bir ölçüte göre tercihler belirtilebileceği gibi, aynı anda birden çok ölçüte göre de tercihlerin belirtilmesi istenebilir.

İlişkilerin Çizelge Halinde Özetlenmesi

İkinci aşamada bireylerden toplanan veriler, kimin kimleri seçtiğini gösterecek şekilde iki boyutlu bir çizelgede özetlenir. Çizelgede isimler sembolik olarak gösterilir. 10 kişilik bir grubun tercihlerine ilişkin bir sosyometri sonucunu özetleyen bir çizelge Tablo 18.2'de örnek olarak verilmiştir.

TABLO 18.2 - Sosyometri Sonuçları Özet Çizelgesi

Grup		S e ç e n										Toplam tercih derecesi			Seçilme puanı
		üyeleri	A	B	C	D	E	F	G	H	İ	I	1	2	
Seçilene	A		1			3		1		2		2	1	1	9
	B			2				3					1	1	3
	C		3			1		2	1	1	3	3	1	2	12
	D	1		1			2			3		2	1	1	9
	E						1					1			3
	F	3			2				3				1	2	4
	G			3	1	2	3					1	1	2	7
	H										1	1			3
	İ	2	2								2		3		6
	I				3				2				1	1	3

Tablo 18.2'de görüldüğü gibi, çizelgenin üst tarafı tercihi yapan "seçen", kişileri, sol tarafı ise, seçen kişilerin tercih ettikleri "seçilen" bireyleri göstermektedir. Bireyler isimlerinin ilk harfleri ile gösterilmiştir. Çizelgedeki 1, 2 ve 3 sayıları her bireyin kim tara-

findan, hangi derecede tercih edildiğini belirtmektedir. Tablo 18.2'nin sağ tarafında, bireylerin "Toplam tercih dereceleri" ile "Seçilme puanları" görülmektedir. Seçilme puanının saptanmasında, birinci tercih (3), ikinci tercih (2) ve üçüncü tercih (1) puanı olarak hesaplanmaktadır.

Sosyogramın Hazırlanması

Sosyometri tekniğindeki üçüncü aşama, sosyometri sonuçları özet tablosundaki verilerin "sosyogram" denilen gruptaki bireylerin ilişkilerini gösteren bir grafikte gösterilmesidir. Sosyogramda grubun yapısı sosyometrik görüntüsü bireyler arası ilişkiler açık-seçik gözle görünür hale gelmektedir.

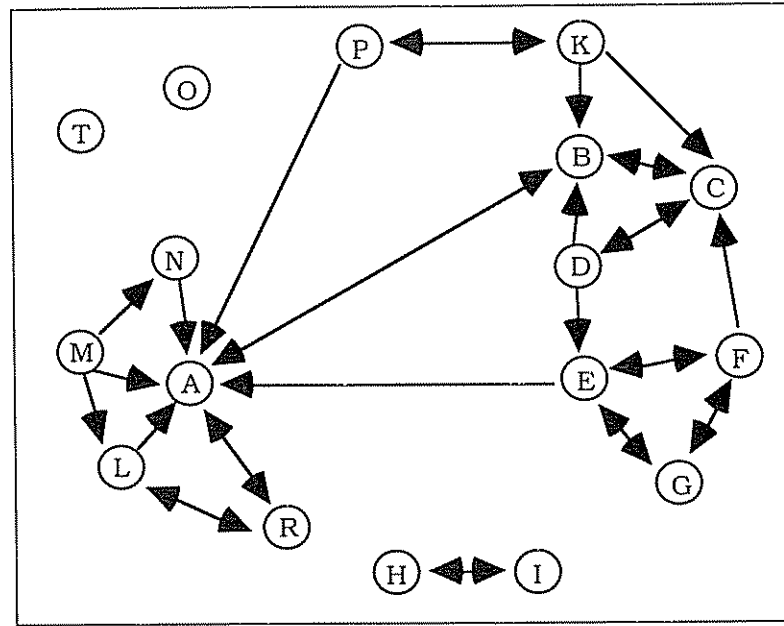
Sosyogramın çizimi sosyometri özet tablosundaki bilgiler esas alınarak yapılır, genellikle en çok tercih edilen birey çizelgenin ortasına alınarak başlanır. Buradan diğer bireylere geçilerek her bireyin tercih edilme durumları oklarla ve çeşitli sembollerle gösterilir. Kişiler numara, adın baş harfi, yuvarlak, üçgen gibi fazla yer tutmayan sembollerle gösterilir. Gruptaki kız ve erkekler için farklı semboller kullanılır. Bireyler arası ilişkiler, tek yönlü, iki yönlü oklarla gösterilir. Gerekirse ilişkiler ve tercih sıraları renk ayırımı, farklı çizgiler ya da 1, 2 ve 3 gibi derece sayıları ile belirtilebilir. Bu tür sembol ve işaretlerin anlamları sosyogram kağıdının uygun bir yerinde açıklanır.

Tablo 18.3'de bir tek kişinin tercih edildiği, 17 kişilik bir gruba ilişkin bir "sosyogram" örnek olarak verilmiştir.

Tablo 18.3'de ilkökul 4. sınıf öğrencilerinden tek tercihlili 17 kişiye ilişkin bu sosyogramda, bireylerin tercihleri tekyönlü, karşılıklı seçmeler ise iki yönlü oklarla gösterilmiştir. Sosyogram incelendiğinde A ve B'nin derece farkı ile grupta en çok istenen öğrenciler olduğu görülmektedir. Sosyometri dilinde bunlar "yıldız" veya "lider" olarak nitelendirilmektedir. Öğrencilerden T ve O kimseyi seçmemişler ve kendileri de diğerleri tarafından seçilmemişlerdir. Bu öğrenciler "izole olmuş" gruptaki öğrenciler tarafından dış-

lanmış öğrencilerdir. H ve I isimli öğrenciler karşılıklı olarak birbirlerini seçmişler, ancak gruptaki diğer öğrencilerin hiçbiri onları seçmemişlerdir. Karşılıklı ilişkileri dışında bunların da grupta ilişkileri yoktur. Bunlar da "izole olmuş" ya da özel amaçlı bir alt grup, "klik" olarak nitelendirilmektedir. Öğrencilerden P, K, M ve N grupta tercihlerini kullanmakla birlikte grupta sıkı ilişkileri olmayan, ancak gruba "takılmış" kişilerdir.

TABLO 18.3 - İlkokul 4. Sınıfa İlişkin Tek Tercihli Bir Sosyogram

Sınıfın bütünü ise biribiri ile ilişkileri olan iki ayrı büyükçe gruptan oluştuğu görülmektedir. Sınıf bir biriyle sıkı bağları olan "homojen" bir grup yapısı göstermemektedir. Grupta iki "klik" gözlenmektedir. Grupta gözlenen "izole olmuş" kişiler, gruba "takılmış" kişiler, "klikler" in varlığı durağan olmayan, bölünmüş bir grup dinamiği sergilemektedir. Okul açılışının başında gözlenebilecek bir grup yapısı gözlenmektedir. Böyle bir sınıfta izole olanların gruba katılmaları, yeni arkadaşlıklar kurulması konusunda öğretmeni önemli sorumluluklar beklemektedir.

Sosyogramda Gözlenen Bazı Tipler

Sosyometrinin bir aşaması olarak hazırlanan sosyogram, grubun yapısı ve etkileşim örüntüsü hakkında görsel düzeyde önemli fikirler verir. Sosyogramda gözlenen bazı tipik ilişki türleri ve kişilik tipleri aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

Liderler: Diğer üyeler tarafından sıklıkla tercih edilen kişilerdir. Bunlar önder olarak seçilen, fikirlerine başvuru ve kararlarına uyulan grup üyeleridir. Bir grupta birden çok lider olabilir.

Yalnızlar: Üyelerin hiçbiri tarafından tercih edilmemiş olan "izole" edilmiş kişilerdir.

Reddedilenler: Bir birlerini karşılıklı olarak tercih etmeyen gruptaki kişilerdir.

İkili gruplar: Grup içinde sadece karşılıklı olarak birbirini çeken ikili alt gruplardır.

Klikler: Ana gruptan soyutlanmış ama kendi aralarında karşılıklı tercih yapan küçük alt gruplardır.

Zincirsel ilişkiler: Zincirlerdeki bağlantıda olduğu gibi bireylerin karşılıklı ilişki olmaksızın ulamalı olarak birinin diğerini tercih etmesi durumudur. Zincirsel ilişkiler güçlü ilişkiler değildir.

Sosyogram Sonuçlarının İncelenmesi

Sosyogramlar, gruptaki en çok istenen lider, istenmeyen bireyler, dengeli ve dengesiz sosyal ilişkiler ve alt gruplar hakkında betimsel bilgiler verirler. Ancak gruptaki bireyler arası ilişkilerin "nedenlerini" açıklamazlar; gözlenen yapı ve ilişkilerin nedenlerini incelemeye yarayan ipuçları verirler. Grubun yapısına ilişkin nedenlerin anlaşılması için sosyogramdaki örüntülerin incelenmesi gerekir. Böyle bir incelemede ele alınması gereken bazı temel sorular aşağıda özet olarak verilmiştir.

(1) Her birey grup içinde istenilen düzeyde grupta bütünleşebilmiş midir, yoksa grupta parçalanma mı söz konusudur.

(2) Gruptaki bireyler arasında alt gruplar, klikler var mıdır, varsa bu yapısal ilişkinin nedenleri, bu grupların üyeleri arasında 1, 2 ve 3. derecede de olsa bir tercih ve yakınlaşma olup olmadığı.

(3) Gruptaki lider sayısı, lider olarak seçilen bireylerin beden, zihin, sosyal, duygusal ve kişilik özellikleri bunların toplum normlarına uygun değer ve özellikler olup olmadığı, lider gruplar arasındaki ilişki ve denge.

(4) Diğer yandan bireylerin lider anlayışları, lider olarak istedikleri kişilerde aradıkları değerler ve standartlar, bunların birey ve toplum değerleri yönünden dengesi.

(5) Grupta yalnız olan veya reddedilen bireylerin istenmeme nedenleri ve bunlara yapılacak yardım.

(6) Karşılıklı olarak birbirlerini isteyen ikili veya üçlü kliklerin niteliği, pozitif veya negatif amaçları olup olmadığı.

(7) Gruptaki lider ve istenmeyen bireylerin durumlarına ilişkin olarak öğretmenlerin bu öğrencilere karşı takındıkları tutumlarla bir ilişkisi olup olmadığı.

(8) Grupta karşıt cinsten bireyler varsa iki cinse ilişkin ilişkilerin durumu, grupların cinsiyet grupları ya da kız ve erkek arkadaşlığı şeklinde olup olmadığı.

Bunlar ve benzer daha başka sorulara ilişkin bireysel durumların cevaplarını bulmak için grup üyeleri ve alt gruplar hakkında çeşitli yollarla incelemeler yapmak ve bilgi toplamak gerekmektedir.

Ancak, bu incelemeler sonunda grup içindeki her bireyin ihtiyacı olan sosyal becerilerin kazandırılması, diğer insanlarla birlikte bulunmaktan haz duyması, kişisel ve sosyal yönden uyum sağlaması için gerekli yardımları bilmek ve gereken yardımları yapmak mümkün olabilir.

Sosyometri Uygulamasında Dikkat Edilecek İlke ve Kurallar

Sosyometri yöntemi ile toplanan bilgilerin doğru ve geçerli olabilmesi için uygulamada izlenmesi gereken bazı ilke ve kurallar aşağıda özet olarak verilmiştir.

(1) Sosyometrinin uygulanabilmesi için önce gruptaki bireylerin ya da sınıftaki öğrencilerin yeterince birbirlerini tanımış olmaları, en az altı ay kadar birlikte olmaları gerekir.

(2) Sosyometri uygulaması samimi ve katılımcı bir hava içinde, zorlamadan yapılmalı, bireylerin tercihlerini kendiliğinden serbestçe yapabilecekleri bir ortam sağlanmalıdır. Önyargılı olduğu bilinen kişilerin ve öğretmenlerin gruba sosyometri uygulaması da doğru değildir.

(3) Sosyometri, kimsenin yardımı olmadan kendi kendine yazacak düzeyde okuma ve yazma bilenlere uygulanmalıdır. Okul düzeyinde ilkökul ikinci sınıfın ortalarında uygulanabileceği kabul edilmektedir.

(4) Sosyometri uygulayacak öğretmen ve uzmanlar, sosyometri tekniğini ilkelerine uygun olarak kullanacak düzeyde iyi bilmeli, sır saklayabilmeli ve grupla ilişkileri olumlu olmalıdır.

(5) Sosyometri uygulamalarında tercihe esas olacak ölçütler açık olmalı, farklı tercihler için farklı ölçütler verilmelidir. Örneğin, yapılacak farklı tercihler için "sınıfta birlikte oturmak", "sına-va birlikte çalışmak", "birlikte eğlenmek" gibi farklı tercihler için, farklı ölçütler verilmelidir.

(6) Bireyler arası ilişkiler değişken olduğundan, sosyometri uygulamaları da aynı sınıf ya da grupta aynı ölçüt verilerek belirli aralıklarla tekrarlanmalıdır. Bireyler arasındaki ilişkilerde olan değişme ve gelişmeleri görmek bakımından sosyometrinin aralıklı tekrarında zorunluluk bulunmaktadır.

(7) Sosyometrik veriler sadece verilen ölçüt ve uygulanan zaman için geçerlidir. Bu niteliğe ilişkin verileri bireyin tüm sosyal özelliklerine genellemek ve yorumlamak yanılığa götürür. Sınır-

lı bir alanda, sosyal durumları belirtmek için yapılan sosyometri sonuçları sadece o özel durum ve sınırlı alan için geçerlidir.

(8) Sosyometri sonucu gizli tutulur. Toplanan kişisel bilgiler, bireylerin merakını gidermek ya da başka bir amaçla gruptaki bireylere ve başkalarına gösterilmez. Sonuçlar sadece kişiler arası ilişkilerin düzeltilmesi için değerlendirilir ve kullanılır.

Sosyometri Sonuçlarının Güvenirliği

Sosyometri sonuçlarının güvenirliliğine ilişkin sonuçlar oldukça cesaret vericidir. Gronlund, 4-6 sınıflardaki çocuklarla, 4 aylık ara ile uyguladığı sosyometri sonuçları arasında 0.75 güvenirlilik bulmuştur. Tercihlerin güvenirliliği konusunda bir çok çalışmalar yapmış olan Bonney ise, bir senelik süre içinde yapılan çalışmalarda güvenirliliğin 0.67 ile 0.84 arasında değiştiğini bulmuştur. Öğrenim düzeyi ilk okulun üst sınıflarında veya daha yukarı olan gruplarda yapılan sosyometrik çalışmalarda güvenirlilik biraz daha artış eğilimi göstermektedir. Whitney, öğrencilerin kendi sınıfındaki arkadaşların seçimini yaparken güvenirlilik katsayısını ortalama 0.72 civarında bulmuştur.

Güvenirlilik katsayısı verilen "ölçütlere" göre incelendiğinde, ölçütlerin farklı ve benzer oluşları ile birlikte korelasyonlarda değişiklikler gözlenmiştir. Gronlund, 6. sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada, 3 ölçüt vermiş ve herbiri için 5 kişi tercih yapılmasını istemiştir. "Beraber oturacağı arkadaş", "beraber çalışacağı arkadaş" ve "oyun arkadaşları" arasındaki tercihlere ilişkin arakorelasyonları 0.76 ile 0.84 arasında değişmiştir. En yüksek korelasyon beraber oturacakları arkadaş ile oyun arkadaşı arasında, en düşük korelasyon ise çalışma ve oyun arkadaşları arasında bulunmuştur.

Bölüm 19

KİM BU TEKNİĞİ

Sosyometrik yaklaşımlardan biri olan "Kim bu" tekniği, bir bireyini tanıyan bir sınıf ya da grup içindeki bireylerin diğer grup üyeleri hakkındaki görüşlerini, belirli özellikleri olan tipleri belirlemek amacı ile kullanılmaktadır.

Kim bu yaklaşımında bireylere ilişkin bir dizi kişilik özelliği veya belirgin davranışları olan tiplerin özellikleri belirtilir ve grubu oluşturan bireylerin her birinden belirtilen özelliğe grup içinde en iyi uyan kim ise adını yazmaları istenir.

Kim Bu Tekniğinin Amacı ve İşlevi

Gözlemsel tekniklerden biri olan kim bu tekniği, kendi arkadaşlarının gözü ile bireylerin en belirgin ve temel kişilik özelliklerini ortaya koymayı amaçlar. Kim bu tekniğinde, bireylerin "kendilerini" nasıl gördüklerine ilişkin bilgilerle, gruptaki diğer bireylerin, "başkalarının" onları nasıl gördüklerine ilişkin bilgiler sağlanır, gruptaki bireylerin birbirlerine ilişkin tavır, anlayış ve gözlemleri ortaya çıkar. Böylece, bireyin kendini görüşü ile başkalarının onu görüşü arasındaki tutarlık, uygunluk ile tutarsızlık ve farklılıklar ortaya çıkar.

Kişinin kendini görüşü ile başkalarının kişiyi görüşü arasındaki farklar bireyin kişisel ve sosyal uyum sorunlarını yansıtır. Benzerlikler dereceli olarak "uyumlu" oluşu, farklılıklar ise, "uyumsuz" oluşu ve bireysel problem olasılıklarını düşündürür. Kişinin kendisini değerlendirışı ile başkalarının onu değerlendirışı arasındaki tutarlık, bireyin ruhsağlığının yerinde ve uyumlu olduğunun bir göstergesi sayılmaktadır. Bu bilgiler, bireye yardım hizmetleri ve psikoterapi yönünden büyük önem taşır.

Niteliklerin ve Betimsel İfadelerin Hazırlanması

"Kim bu" tekniği ile ilgili bireysel özellikler, belirgin tiplere ilişkin betimlemeler, bilgi toplayan kişinin genel ve özel amacına göre hazırlanır ya da hazırlanmış olan bireysel özellikler listesinden seçilerek oluşturulur. Hazırlanacak davranış ve özellikler "olumlu" ve "olumsuz" olacak şekilde seçilir. Düz bir cümle ya da bir soru cümlesi olarak, ifade edilir. Betimsel tanımların, ifadelerin nitelenen karakter veya tipi canlandıracak şekilde belirtilmesi ve açık olması gerekir.

Kullanılmakta olan tanımlar standart ifadeler olmayıp uygulayıcılar, kendi amaçlarına göre değiştirebilir, ya da yeni bir tanımlar listesi hazırlayabilir. Olumlu ve olumsuz ifadelerin sayıca dengeli olması, bireylerin kolaylıkla belirtilen tipleri bulabilmesi için ne çok az ne de çok fazla olmaması istenir. Hazırlanmış olan "Kim bu" listelerindeki toplam davranış tanımları sayısının 10 ile 30 arasında değiştiği görülmektedir.

Kim Bu Tekniğinde Kullanılan Form

Bir bilgi toplama aracı olarak, Kim bu yaklaşımında kullanılacak form, yönerge ve davranışlardan oluşur. Kim bu formunun baş tarafında bireylerin ne şekilde cevap vereceklerine ilişkin bir yönerge ya da "açıklama" bulunur. Açıklamadan sonra bir dizi kişilik tiplerine ilişkin olumlu ve olumsuz davranışlar sıralanır. Açıklamada, bireyden her davranışın karşısına grup içinde belirtilen tip veya davranışa en uygun düşen kişinin kendileri de dahil, adını yazmaları istenir.

Aşağıda Kim bu yaklaşımında kullanılan Form'a ilişkin bir örnek Tablo 19.1'de verilmiştir.

TABLO 19.1 - Kim Bu Formu

B e t i m s e l İ f a d e l e r	Kim bu?
1. Heyecanlı ve telaşlıdır.	
2. Daima neşeli ve sokulgandır	
3. Çoğu zaman neşesiz ve sıkılgandır.	
4. Başkalarına yardım etmekten hoşlanır.	
5. Başkalarına yardım etmekten hoşlanmaz.	
6. Başkalarına çok saygı gösterir	
7. Başkalarına karşı pek saygılı davranmaz.	
8. Üzerine aldığı bir işi mutlaka yerine getirmeye çalışır.	
9. Üzerine aldığı bir işi çoğu kez yarıda bırakır	
10. Ödev ve sorumluluklar almaktan hoşlanır.	
11. Ödev ve sorumluluklar almaktan hoşlanmaz	
12. Söylenen bir sırrı hemen başkalarına da duyurur.	
13. Kendisine söylenen bir sırrı uzun süre saklar.	
14. Söylenen bir sözden hemen alınır; şakadan hoşlanmaz.	
15. Şaka yapmaktan ve şaka yapılmaktan hoşlanır	
16. Fazla hareketli değildir; sessiz sessiz çalışır	
17. Konuşmayı fazla sevmez; herkes konuşurken o sessiz durur.	
18. Daima temiz ve düzenli olmaya çalışır.	
19. Temizlik ve düzenine pek dikkat etmez.	
20. Sevimli ve güler yüzlüdür.	
21. Arkadaşlarına çoğu kez soğuk davranır.	
22. Zeki ve bağımsız hareket eder.	
23. Hareketlerinde düşüncesizdir.	
24. Soğukkanlı davranır ve daima düşünceli hareket eder.	
25. Üzerine aldığı bir işi çabucak bitirmek ister, sabırsızdır.	

Kim Bu Tekniğinin Uygulanması

Uygulamada, kısa bir açıklamadan sonra çoğaltılmış olan Betimsel Davranışlar formu gruptaki her bireye bir tane olmak üzere dağıtılır. Bireyler davranışların karşısındaki "Kim bu" sütununa gruptaki bireylerden davranışa en uygun olan kişinin ad ve soyadını yazarak cevaplamayı tamamlarlar. Cevaplama yapılırken her betimsel davranışın karşısına birden çok kişinin adı yazılabileceği gibi, aynı kişi farklı davranışların karşısına tekrar yazılabilir. Bu durum cevaplamayı yapan bireyin "kendisi" için de geçerlidir.

Gerekli değilse, genellikle cevaplandıran kişiden Cevap Kağıdına ismini yazması istenmez. Betimsel davranışlar formunu cevaplandıran kişi, kendi adını da belirtilen tiplerden hangisine uygun ise yazmak durumundadır. Ancak, Kim bu yaklaşımını uygulamanın amacı, kimin kim hakkındaki yargılarını belirlemek ise, cevaplandıran kişinin kendi ismini cevap kağıdına yazması gerekir. Ancak bu durumda bireyin kendini görüşü ile başkalarının bireyi görüşüne ilişkin değerlendirme yapılabilir. Eğer, Kim bu uygulamasının amacı sadece gruptaki belirli tipleri ortaya koymak ise cevaplandıran kişi kendi ismini yazmayabilir. Bu şekilde olumsuz özellikleri olan kişilerin grup üyelerince daha iyi belirtilme olasılığı da bir ölçüde artırılmış olur.

Kim Bu Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Kim bu sonuçlarının değerlendirilmesi, iki amaca yönelik olarak yapılmaktadır. (1) Gruptaki bireylerin, betimlenen özellikler yönünden durumlarının belirlenmesi, (2) Gruptaki kişilerin kendilerini ve diğerlerini karşılıklı olarak nasıl algıladıklarının karşılaştırılması yönlerinden yapılmaktadır.

Grupdaki Bireylerin Özelliklerinin Belirlenmesi

Grupdaki bireyleri, betimsel davranışları ve özellikleri yönünden değerlendirmede, bir yanda, "betimsel özellikler", diğer yanda da değerlendirilen "kişilerin isimleri" olmak üzere bir çapraz dağılım tablosu hazırlanır. Bu tabloda bireylerin, grup üyeleri tarafından belirtilen özelliklerinin bir "çetelesi" elde edilir. Çeteleme yapılırken, bireylerin verdikleri cevaplar incelenir. Listedeki her betimsel davranış için belirtilen isimler Tabloda bulunarak karşısına işaretlenir.

Bireylerin özelliklerine göre yapılacak bir değerlendirmeye örnek olmak üzere, 6 kişilik bir grubun 10 çeşit davranışa göre değerlendirilmesi Tablo 19.2'de verilmiştir.

TABLO 19.2 - Kim Bu Sonuçlarının Bireylerin Davranış Özelliklerine Göre Değerlendirilmesi

DAVRANIŞLAR KİŞİLER	BETİMSEL DAVRANIŞLARIN NUMARASI										TOPLAM		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Anılma Sayısı	Anma Sayısı	Uyma Sayısı
Ayşe	/		X	/X			/		/	X	4	3	1
Mehmet	IX		/		//			/	X		5	2	1
Ali		/X				//	X			/X	4	3	2
Nuray	X			//		X		/			3	2	
Filiz	//	X			/X						3	2	1
Betül	X		/		/X	/			/X	X	4	4	2

Tablo 19.2'de, "Betimsel davranışlar" sözel ifadeleri sığmayacağı için numaraları ile gösterilmiştir. Tablonun sol tarafında da gruptaki bireylerin isimleri bulunmaktadır.

Tablo'nun içinde ise, bireylerin kaç davranış yönünden gruptaki kişiler tarafından "anıldığı", bireyin kaç nitelik yönünden kendisini "andığı"na ilişkin çeteleler bulunmaktadır. Tablo'da gözlenen çeteleme işlemi yapılırken, kutu içine, kişi "başkası" tarafından belirtilmişse bir (/) işareti, "kendisi" tarafından belirtilmişse (X) işareti ile gösterilmiştir.

Tablonun sağ tarafında da isimlere göre bunların "toplamları" görülmektedir. En sağdaki "uyma" sütunu kaç nitelik yönünden bireyin "kendisini" değerlendirmesinin gruptaki diğer üyelerin değerlendirmesi ile "tutarlı" olduğunu göstermektedir.

Toplam sütunundaki, anılma derecesi başkaları, anma derecesi ise bireyin kendisine göre davranışlardaki çeşitliliği, uyma derecesi ise, bireyin kendisinin ve başkalarının görüşlerindeki tutarlılığı göstermekte ve uyumlu bir kişiliğin göstergesi olarak algılanmaktadır.

Örneğin, Tablo 19.2 incelendiğinde, Nuray'ın tutarlılık ve "uyum" düzeyinin diğerlerine göre biraz düşük, Ali ile Betül'ün uyum düzeylerinin ise diğerlerine göre biraz daha iyi olduğu gözlenmektedir.

Gruptaki Kişilerin Birbirlerini Algılayışları

Gruptaki kişilerin birbirlerini algılayış biçimlerini görebilmek için bireylerin isimlerinden oluşan bir çapraz dağılım Tablosu hazırlanır ve bu tablonun içindeki iki yönlü kutularda bireylere ilişkin betimsel davranışlar numaraları ile gösterilir.

Tablo 19.3'de, 6 kişilik grubun, 10 betimlenmiş davranışa göre olan durumları örnek olarak verilmiştir.

TABLO 19.3 - Gruptaki Bireylerin Betimsel Davranışlar Yönünden Birbirlerini Algılayışları

ANILAN ANAN	Ayşe	Mehmet	Ali	Nuray	Filiz	Betül	Uyma Sayısı
Ayşe	3 4 6	10	5	4	7	9	1
Mehmet	4	1 9 10	9	2	6	8	1
Ali	1	9	3 5 6	4	5	3	2
Nuray	10	3	9	2 5 7	1	6	
Filiz	6	10	9	1	6 8	2	1
Betül	7	8	6	3	2	4 6 8	2

Tablo 19.3'de, kutuların içindeki sayılar betimsel davranışların numaralarını göstermektedir. Bunlardan, yukarıdan aşağı doğru yazılanlar, "anan", soldan sağa doğru yazılanlar ise "anılanlara" ilişkin davranışları göstermektedir.

Çapraz dağılımda, aynı kişinin isminin kesiştiği kutudaki davranışlar ise kişinin "kendisini" betimlediği davranışlardır. "Uyma sayısı" bu kutu içindeki davranışlarla, diğer bireyler tarafından belirtilen davranışlar arasındaki tutarlılığı göstermektedir. Son sütunda bireylerin tutarlılık düzeyleri de "uyma sayısı" başlığı altında sayısal olarak verilmiştir.

Kim Bu yaklaşımı bir sınıf ya da gruptaki bireylerin birbirlerini algılayış biçimlerini ortaya çıkaran sosyometrik tekniklerden biridir. Grup içindeki bireylerin kendini nasıl gördüğünü ve diğer üyeler tarafından nasıl görüldüğünü ve gruptaki davranış tiplerini ortaya çıkaran bir yaklaşımdır.

Böylece, grup içindeki birey arkadaşları tarafından nasıl tanındığı ve kendini nasıl tanıdığına ilişkin bilgiler değerlendirilerek bireyin "uyum" içinde olup olmadığı ve bireylerin tipik davranışları hakkında yargılara varılmaktadır. Kim Bu tekniği grubun toplumsal yapısını, gruptaki bireylerin "tipik davranış" kalıplarını, kişilik özelliklerini, problemlerini, uyum güçlüklerini, başkalarını algılayış biçimlerini ortaya koyabilecek bir yaklaşım olarak önem taşımaktadır.

SOSYODRAMA

"Sosyometrik teknikler" sosyometri kuramına dayanan teknik ve yaklaşımlardır. Moreno (1963) sosyometrik teknikleri (1) Grup ve (2) Davranış ve Eylem Teknikleri olmak üzere iki grupta incelemektedir. Bu iki grup teknik altında literatürde, toplam 10 kadar çeşitli sosyometrik teknik bulunmakta ise de bunlar arasında en çok bilinenleri ve uygulananları, "Grup" yaklaşımı olan "Sosyometri", "Kim Bu" teknikleri ile "Davranış ve Eylem" yaklaşımı olan "Sosyodrama" ile "Psikodrama"dır.

İnsan fiziksel yönden doğadaki en güçlü varlıklardan biri olmasına karşın toplum halinde yaşayarak karşılaştığı güçlüklerle başedebilmeyi öğrenmiş ve güçlenmiştir. Toplum ya da grup olarak yaşamak iş bölümünü gerektirmekte ve iş bölümü de çeşitli rolleri ve rol paylaşımını zorunlu kılmaktadır. Sosyodrama, her insanın oynayacak bir rolü olduğu ve bireylerin davranışlarını yöneten çeşitli rolleri bulunduğu, bu rollerin toplum tarafından bütün üyelerine az ya da çok başarıyla kabul ettirdiği varsayımına dayanır.

Günlük yaşamda, insanın bir toplum içinde yaşaması, iş bölümünün gereklerine ve bireyin gelişim basamaklarına bağlı olarak, farklı rollerdeki bireylerle sürekli olarak etkileşim içinde bulunması gerekmektedir. Birey çoğu kez yaşantısına giren kendisinin ve diğerlerinin rollerinin ve rol çatışması olarak ortaya çıkan sorunların farkına varamaz. Bireye bu konuda yardımcı olmak gerekir. Bir sosyometrik davranış ve eylem yaklaşımı olan sosyodrama bireyle ilgili bilgi toplama aracı olduğu kadar rol çatışmaları konusunda bireye yardım eden yöntemlerden birisidir.

Sosyodramanın Psikodramadan Farkı

Sosyodramada kullanılan teknikler, psikodramadaki tekniklerden birçok noktalarda farklıdır. Bir psikodrama oturumunda yöneticinin ve yardımcıların dikkati birey ve bireyin kişisel sorunları üzerine toplanır. Psikodramada gruptaki kişiler kolektif bir eylem içinde olsalar bile, temel konu birey üzerinde toplanır.

Sosyodramada ise, asıl konu gruptur. Sosyodramada bir grubun, aynı kültüre bağlı bireylerin aynı sosyal ve kültürel rolleri benimsedikleri ve örgütlendikleri varsayımına dayanır. Bu nedenle bireylerin kimler oldukları, grubu kimlerin oluşturduğu, gruptaki bireylerin sayıları pek önemli sayılmaz. Sosyodramada sahnede yer alan birey değil, gruptur. Sosyodramadaki grup, psikodramadaki bireyin yerini tutar. Sosyodramada belirli bir kültürü temsil eden tipler ve bireylerin rolleri incelenir. Psikodramada inceleme özellikle kişisel sorunlara doğru çevrilmiştir, terapötik amacı da kişisel bir boşalmadır; sosyodramada ise inceleme sosyal sorunlara yöneliktir ve terapötik amacı da sosyal bir boşalma sağlamaktır.

Sosyodrama uzman kişinin nezaretinde bir gruptaki bireylerin yaşanan ya da ortak bir sosyal problemle ilgili önemli rolleri paylaşarak izleyiciler önünde gerçek bir tiyatro sahnesinde olduğu gibi oynamalarıdır. Sosyodramadaki oyunda dikkat, psikodramada olduğu gibi belli bir kişiden ziyade grubun bütününe, grubun ortak problemine yönelir ve bireyin gruptaki diğer üyelerle olan ilişki tarzı üzerinde yoğunlaşır. Oyunda rol alan bireyler, belli kişileri değil, belli tipleri temsil ederler.

Sosyodramanın Kuramsal Temeli

Sosyodramanın genel amacı bireylerin toplumsal beceriler yönünden gelişmelerini sağlamak ve sosyal ilişkilerde karşılaştıkları çeşitli sorunları gidermektir. Sosyodramanın temelini bu yaklaşımı ileri süren Moreno'nun "rol kavramı" oluşturur. Moreno'ya

göre her insan bir rolün oyuncusudur. Birey bu rolü belirli doğal, psikolojik, sosyal ve etik kuralların oluşturduğu rol kalıplarına göre oynar. Bireylerin bütünüyle özel, kişisel değerlerden oluşan bir "dünyası" vardır. Bu kişisel dünyada "tamamen o kişiye özgü roller" vardır. Bunun yanısıra içinde yaşanılan toplum ve milyonlarca insanın ortak değerlerinden oluşan bir başka dünya daha söz konusudur. Bu milyonlarca insanda birbirine uyan rol değerleri rolün "toplumsal ortak" değerleridir. Bu görüşe göre bireylerin rolleri kişisel ve toplumsal rollerin bir karışımıdır. Kişisel olan rol bir tarafa ayrıldığında geride kalan roller, günlük yaşamda oynanan baba, anne, öğretmen, öğrenci, kadın, erkek gibi toplumsal ve ortak rollerdir. Toplumsal roller ortak tasarım, değer ve deneyimlerden kaynak alırlar.

Moreno, bireylerin rahatsızlık ve problemlerinin sadece doğuştan getirdikleri kalıtsal özellikler ile kişilik yapılarından değil, daha çok toplumsal kökenli özelliklerden kaynaklanacağını kabul etmiştir.

Bireyin kişilik ilgi ve benlik bilincinin ürünleri olan, "duygulu", "saldırgan", "doğayı seven" gibi bireysel rolleri vardır. Bunlar yanında bireyin akrabalık ilişkilerine ait "Baba", "Çocuk", "Kardeş", "Dayı", "Dede" gibi, aile rolleri bulunmaktadır. Bireyin iş ve meslek yaşamının verdiği "İşveren", "İşçi", "Memur", "Müdür", "Başkan" gibi roller de söz konusudur. Sosyodrama sırasında bireyin sahip olduğu çeşitli rollerin canlandırılması bu rollerle ilgili ortaya çıkan bireysel sorunların çözülmesine olanak sağlamaktadır.

Sosyodramanın Amacı

Sosyodrama, herkesin sahip olabileceği varsayılan "ortak rollerde" bireye yardımcı olmayı amaçlar. Bu hedefin gerçekleştirilmesi, sosyodrama süreci içinde sırası ile "Yaşamda varolan rollerin farkına varılması", "Amaçların seçimi", "Davranışların günlük yaşama uyarlanması" ve "Değerlendirme" aşamalarının tamamlanması ile mümkün olmaktadır.

Belirtilen süreç içinde, kişinin yaşamda oynadığı rolün farkına ve bilincine varması, bunun yanında kişinin kendi problemlerini görebilmesi, bireyin kendisini doğru davranışa götürecektir amaçlarını belirlemesi, seçmesi, bu seçtiği amaçları davranışa dönüştürerek yaşam uyarlamalarını yapması, beceriler kazanması, davranışların geçerli olup olmadığını gözlemesi, aksaklıklar ortaya çıkıyorsa yeniden düzenlemesi gerekmektedir.

Sosyodramada birey, güçlük çektiği rolleri onlara ilişkin duygularını, düşüncelerini ve karşılaştığı problemleri anlatma, hatta onları kabul etme, yeni gelişimsel görevlere hazır olup olmadığını anlama, kendini diğerlerinin gördüğü gibi görme, davranış becerilerini geliştirme ya da yeni beceriler kazanma olanağı bulmakta ve kendini yenilemektedir.

Bir yapıtında, Freud, "İnsanlara yeniden hayal kurma cesareti verdiği" için Moreno'ya teşekkür etmektedir. Sosyodramanın temel amacı bireylerin "hayal gücünü", "yaratıcılığını" ve "spontan davranma" becerilerini geliştirmektir.

Sosyodramada Kendiliğindenlik ve Yaratıcılık Kavramları

Moreno'ya göre "spontanlık" ve "yaratıcılık" sosyodramanın temel olan sosyometrik kuramın, birbirleriyle sıkı sıkıya bağlantılı iki temel kavramıdır. Yaratıcılık bireyin temel güçlerinden biri, spontanlık ise insandaki yaratıcı gücün açığa çıkması, ürüne ve davranışa dönüşebilmesi için bir katalizör işlevi görmektedir. Spontanlık olmadığı takdirde bireyin yaratıcılığı ortaya çıkmakta ve körlenmektedir. Eğer bireyde yaratıcılık yoksa, spontanlık tek başına bir işe yaramaz. Toplumda çok fazla yaratıcı insan olduğu halde bunların çoğu yeterince spontan olmadıklarından, yaratıcılıkları gözle görünür hale gelememektedir. Örneğin okullarda bazı öğrenciler, belli bir konuda orijinal fikirleri olduğu ve belkide bu fikirleri söylemek istedikleri halde, çeşitli nedenlerle söyleyemezler; spontan davranarak, yaratıcılıklarını ürüne dönüştüremezler.

Gerek sosyometri tekniğinde tercihleri belirtirken, gerekse psikodrama ve sosyodramada bir oyun ortaya koyarken, kişilerin spontan olmaları gereklidir. Ancak bu şekilde yaratıcılıklarını sergileyebilirler. Özellikle psikodramada gruba katılanların spontan olmamaları halinde, herhangi bir dramatizasyonu gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Bu yüzden psikodramada grup üyelerinin spontan olabilmelerini sağlayabilmek için oturumun başında çeşitli ısınma faaliyetleri yapılmaktadır.

Moreno'ya göre bireyler günlük yaşamda spontan olabildikleri ölçüde rahat ederler. Spontanlığın azalması durumunda ise bireyde çeşitli kaygılar ortaya çıkmaktadır. Bireyler kendiliğindenlik becerileri kazandıkça rahatlamakta ve spontanlıktan hoşlanır hale gelmektedirler.

Sosyodramanın Temel Öğeleri

Sosyodrama sahne ve tiyatro yaklaşımlarından ilham alınarak geliştirilmiştir. Sosyodramada da etkili olmak için bazı ortak öğelerden yararlanılmaktadır. Bunlar, "grup", "sahne", "yönetici", "protagonist", "yardımcı oyuncular" gibi öğelerdir.

Grup

Bir sosyodrama grubundaki üye sayısının 6-9 kadar olması uygun kabul edilmektedir. Üye sayısının daha az olması davranışlarda genişliği çeşitliliği azaltır ve etkileşimin fazla yoğun olmasına neden olur. Gruptaki kişi sayısının daha fazla olduğu durumlarda ise bireylerle yeteri kadar ilgilenmek güçleşebilir.

Sosyodramada grup oluşumu da önemlidir. Genel olarak bireylerin nitelikleri yönünden "heterojen" gruplar olması istense de, bazen evli eş grupları, alkolikler, ana-baba grupları gibi "homojen" gruplar olmasının da benzer ve ortak sorunlar üzerinde yoğunlaşma yönünden yararları da vardır.

Sahne

Oyunun geçtiği yer olarak sahnenin hazırlanması için özel bir koşul aranmaz. Sosyodrama'nın yapıldığı, oyunun ortaya konulabilmesine olanak sağlayan her yer sahne olabilir. Ev, derslik, işyeri, sahne olabileceği gibi oyunun gerektirdiği şekilde özel olarak hazırlanmış sahnelerde kullanılabilir.

Yönetici

Sosyodrama oturumlarını yöneten kişinin, bu konuda uzman ve deneyimli bir kişi olması gerekir. Moreno, yöneticinin bilgili, deneyimli, duygulu, anlayışlı, açık kalpli, spontan, cesaretli, yaratıcı hayal gücüne sahip olması gerektiğini belirtmektedir.

Yönetici oyunun gerçekleşmesinden ve oturumların gidişinden sorumlu kişidir. Çoğunlukla pasif ve çekingen olan grup üyelerinin oyun içinde etkin olma yeteneğini kazanmasına çalışır. Oyun esnasında gerekli uyarlamaları yapar. Grupta olan değişiklikleri sezer ve izler. Başlangıçta grup üyelerini oyun için harekete geçirir, bazılarını üstü kapalı bir jest ya da bakışla zorlayıcı olmadan oyuna davet eder.

Yönetici grubun bütünü ile ilgilenir, duygusal olarak konuyu canlandıran oyuncularla seyircilerin beraberlik içinde olmalarına özen gösterir. Ancak bu sayede verimlilik ve terapötik etki sağlanmış olur.

Protagonist

Protagonist "baş oyuncu" anlamına gelmektedir. Oyunu baş rolde canlandıran kişidir. Ancak sosyodramada protagonist psikodramada olduğu kadar, gerekli bir öge değildir. Çünkü tartışılan sorun kişisel değil genel ve herkesi ilgilendiren bir sorun olduğu için üyelerin her biri sırasıyla bu rolde oynayabilirler.

Yardımcı Oyuncular

Grup içinden oyuna rol alıp katılanlar yardımcı oyuncu adını

alır. Sosyoterapötik etkileşimi sağlamada işlevleri vardır. Bunların yöneticiye daha iyi yardım edebilmeleri için eğitilmiş kişiler olmaları tavsiye edilmektedir.

Sosyodramanın Uygulanması

Sosyodrama, "izleyici" bir grup karşısında, kendine verilen rolü oynayan bir "oyuncular" grubundan oluşur. Çeşitli toplumsal boyutu olan ortak bir problem ele alınıp, birkaç kişi tarafından dramatize edilir. Roller oynayan kişilerden her biri, tespit edilen problem ya da konunun ilgili tiplerini temsil ederler. Önce, problem, tipler hakkında grubun bütünü tarafından bazı genel kararlar alındıktan sonra, rol alan bireyler temsil ettikleri tiplere uygun olarak aralarında oyunu başlatırlar. Konuşmalar ve sunuş hazırlıksız ve spontan olarak, o andaki hayal gücüne ve yaratıcılık düzeylerine göre yapılır. Oyuncular seyirci için de konuyu ya da problemi dramatize ederler.

Tamamen hazırlıksız konuşmalarla sürdürülen dramatizasyon sırasında problemin çözümü koşulu aranmaz. Çözüm daha sonraki "tartışma aşamasına" ve daha çok seyirciye bırakılır. Oyunun sonunda, gruptaki bireylerin tümü oynayanlar ve izleyenler oyunu ve konuyu tartışıp görüşlerini bildirirler. Grup üyeleri, davranışları, sorunu ve oyuncuların kullandığı sözcük, anlatım ve yöntemi tartışır, sorunun öğelerine ve çözümü ile ilgili uygun yollar konusunda yorum ve açıklamalarda bulunurlar.

Roller değiştirilerek oyun yeniden oynandığı gibi, yeni oyuncular da oyuna girerek aynı konuda değişik oyunlar ortaya konabilir. Bütün bunlar seçilen sosyal konu ya da problemle ilgili olarak bireylerin yeni sosyal anlayışlar, davranış ve beceriler kazanmalarına yardımcı olur. Sosyodramanın bireyler üzerindeki terapötik etkisi sınırlı olmakla birlikte, temel amaç bireylerin sosyal becerilerini geliştirmek, onların gerçek yaşamdaki toplumsal rollerin gerektirdiği davranışları kazanmalarına yardımcı olmak ve güçlendirmektir.

Uygulamada Dikkat Edilecek Bazı Hususlar

Sosyodramada bireyler sırasıyla çeşitli rolleri canlandırırlar. En son da duygularını ve gözlemlerini aralarında paylaşırlar. Bu uygulamadaki önemli bazı noktalar aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Sosyodrama konuları gruptaki bireyler tarafından ve güncel yaşantılardan seçilmelidir. Bu sayede gerçekçi olarak bireylerin yüz yüze olduğu problemlerle ilgilenilmiş olur ve gerçek sorunlara çözüm getirilmesi sağlanmış olur.

(2) Oyunda birey sadece kendi rolünü değil, rol değişimi yapılarak karşısındaki oyuncunun rolünü de canlandırmalıdır.

(3) İlk etapta açılmakta zorlanan bireyler bilgilendirilmeli, ısınma ve rahatlatma çalışmaları yapılmalı, zorlamadan kişiler isteklendirilmeli ve cesaretlendirilmelidir.

(4) Her oturumun sonunda bireylerin duygu ve düşüncelerini, neler gözlediklerini aralarında tartışmalarına önem verilmelidir. "Paylaşma" ve "tartışma aşaması" sosyodramanın davranış değiştirme ve beceri kazandırma amacı yönünden çok önemlidir.

Sosyodrama Yaklaşımının Bazı Teknikleri

Genel olarak sosyodrama ve psikodrama, stresin azaltılması, kaygı ve olumsuz duyguların giderilmesi amacıyla yöneliktir. Bu temel amaçların gerçekleşebilmesi için bazı teknikler geliştirilmiştir. Bunların sayısı oldukça çoktur. Aşağıda bu tekniklerin temel özelliklerini yansıtmak amacı ile birkaç örnek, özet olarak verilmiştir.

Rahatlama Ağıştırması

Sosyodramaya başlamadan önce duruma alıştırma, veya drama esnasında yaşanan suskunluk ve kaygıları azaltıp, bireylerin rahat bir şekilde oynadığı rolleri canlandırabilmeleri için uygulanan egzersizlerdir.

Geçmiş Yaşantıları Anlatma

Bu teknik bireyin kendi problemini farkedebilmesi ve içgörü kazanması için uygulanmaktadır. Birey geçmiş yaşantılarını hatırlamak suretiyle, güncel olayların sebeplerini daha iyi görebilir. Örneğin, çocukları ile aralarında sorunlar bulunan ana-babalar geçmişte kendi ebeveynleri ile olan ilişki ve yaşantılarını canlandırarak kendi güncel davranışlarının farkına varabilirler, olayları çocuk gözü ile görme olanağı bulabilirler.

Olumlu Duyguların Anlatılması

Grup üyelerinin diğer insanları nasıl gördüklerinin canlandırılması şeklinde yapılır. Örneğin, aile bireylerine eşlerinin iyi yönlerini canlandırmaları istenerek karı veya kocasının iyi yönlerini farketmeleri sağlanabilir.

Dostluk Ağıştırması

Gruptaki bireylerin istedikleri bir dostluk biçimini canlandırmaları ve daha sonra da dostluklarını daha iyiye götürecektir iletişim becerilerini kazanmayı amaçlar, ya da, sınıf arkadaşı, iş arkadaşı gibi diğer insanlarla olan iletişim düzeylerini saptama ve geliştirmeye yönelik olabilir.

Çatışma Ağıştırması

Sosyodramada, bireyin oynadığı rolde diğerleri ile olan iletişim düzeylerinde, onları çatışmaya sokan bir durum ortaya çıkması halinde bireye bunu çözebilecek beceriler kazandırmayı amaçlar.

Sosyodramanın Kullanıldığı Yerler

Sosyodrama amaçta belirtilen niteliklere uygun olarak, toplumda, iş ve çalışma ortamında, okul ortamında, psikoterapide bir teşhis ve tedavi aracı olarak, hemen hemen her yerde kullanılabilir.

Bir rol canlandırma tekniği olan sosyodrama ilköğretim öğrencilerine karşılaştıkları bir gelişim görevi ile başa çıkabilmeleri veya iş-

veren ile çalışanları arasında ortaya çıkabilecek sorunlarda onlara gerekli olabilecek becerileri kazandırmaya kadar çok çeşitli özel amaçlar için kullanılmaktadır.

Sosyodrama; okullarda öğretmenin öğrenci ihtiyaçlarını ve çeşitli konulardaki fikirlerini öğrenmesine yardım eder. Belirli bir kişiye ait olmayan ortak problemlerin spontan olarak temsil edilmesi aracılığı ile öğretmen; okul ortamındaki, öğrenci gereksinmelerini ve öğrencilerin türlü konulardaki düşüncelerini öğrenmiş olur. Diğer yandan öğrenciler de kendi sorunlarını gerçekçi ve somut olarak algılama olanağı bulurlar. Literatürde belirtilen bir sosyodrama uygulamasında ilkökul öğrencilerine, okul personelinin rollerini öğrencilere vererek öğrencilerin tutumlarında olumlu değişiklikler ortaya çıkarmaya çalışılmıştır.

Başka bir sosyodrama uygulamasında da, çizilen bir dairenin ortasına iki boş sandalye yerleştirilmiş, birinin adına "Çocuk" diğerine de "Baba" ya da "Anne" denilmiş ve öğrenciler kendi aralarında çocuk ile ana-babaların karşılaşabileceği sorunları tartışmışlardır. Oyun esnasında öğrenciler "çocuk" ve "baba" sandalyelerine oturarak beşer dakikalık süreyle onların yerine konuşmuşlar, daha sonrada ne öğrendiklerini tartışmışlardır. Bu tekniğe "Açık Sandalye Tekniği" adı verilmekte, çok çeşitli durumlar için kullanılmaktadır.

Literatürde açık sandalye tekniğinin kullanımının öğrencilere gerçekten, yaş gruplarına özgü, problemleri az bir riskle tartışıp çözümleme olanağı sağladığı belirtilmiştir.

Bölüm 21

BİREYSEL BİLGİLERİN SAKLANMASI ve KULLANILMASI

Eğitim kurumlarında, ya da başka kurumlarda olsun, birey hakkında bilgi toplamanın temel amacı, kişiye ilişkin olarak verilecek kararların gerçekçi ve doğru olmasına katkı sağlamasıdır. Bireyin bulunduğu kurumun amaç ve niteliğine göre bu amaç biraz farklı olabilir. Bir işletmede birey hakkında toplanan bilgiler, kişiyi, bireysel niteliklerine en uygun bir işe yerleştirerek iş verimini artırma amacına yönelik olabilir. Eğitim kurumlarında ise, öğrencilerin gelişimlerine, eğitim ve öğretimlerine en uygun ortamı sağlamak, mesleki ve eğitsel tercihlerinde, en doğru karara varmalarına, yardım etmek, bireylerin kişisel ve sosyal problemlerini anlamak ve en uygun çözüm yollarını bulmak olabilir.

Bütün bu ve başka durumlarda toplanan bilgilerin işlevi ve amacı, kişi hakkında verilecek karara ışık tutmak, doğru ve gerçekçi kararlar alınmasına yardım etmek ve böylece yanlış karar verme riskini azaltmaktır. Ne türden karar olursa olsun bir konu hakkında doğru karar verebilme için önce, konuya ilişkin bilgi toplanması bir ön koşuldur. Toplanan bilgilerin ışığında verilen kararlar daha geçerli olmaktadır.

Yeterli bilgi birikimi olmadan yapılan değerlendirme, yorumlama, teşhis ve alınan kararlarda hata payı her zaman daha yüksek olmaktadır. Bu nedenle bireyler hakkında çeşitli kaynaklardan ve bilgi toplama tekniklerinden yararlanılması, ayrıca, elde edilen bilgilerin tutarlı olup olmadığının analiz edilerek, doğruluk ve uygunluk derecelerinin kontrol edilmesi gerekmektedir.

Birey hakkında bilgi birikimi oluşturabilmek için, çeşitli kaynaklardan ve çeşitli tekniklerle elde edilen bilgilerin topluca bir yerde toplanması ve kullanıma hazır olarak bir yerde saklanması gerekir. Geleneksel olarak, okullarda öğrenciler hakkında çeşitli

kaynaklardan toplanan bilgiler "Toplu Dosya", "Öğrenciyi Tanıma ve Gelişim Dosyası" ve "Öğrenci Dosyası" gibi isimler altında, "kart" veya "defter" şeklinde hazırlanmış bireysel bilgi formlarında toplanıp saklanmakta ve kullanılmaktadır.

Okullarda Öğrenciler Hakkındaki Bilgiler

Okullarda öğrencilerle ilgili bilgiler, "okul yönetimi" ve "okul psikolojik danışma ve rehberlik servisi" olmak üzere iki farklı yerde toplanmaktadır. Okul yönetimi, öğrenci okula ilk kaydolduğu zaman bilgi toplamaya başlamaktadır. Öğrencilerin ve ailesinin "özlük nitelikleri"ne ilişkin bilgiler "Kayıt Defteri" veya "Öğrenci Dosyası"nda toplanır. Yönetimin tuttuğu ve öğrencilerin başarı durumlarını gösteren bir diğer dosya ise "Karne Kayıt" defteridir. Okul yönetiminin tuttuğu dosyalar arasında öğrencilerin "disiplin", suç, ceza ve "ödül" durumlarını gösteren ve "Disiplin Kurulu Kararlarını" içeren bir dosya veya defter bulunmaktadır.

Okullarda, öğrenciye ilişkin bilgilerin toplandığı ikinci "Kaynak" ise Psikolojik Danışma ve Rehberlik servisidir. Burada toplanan bilgiler daha çok öğrenciyi tanımaya yönelik ve gelişimle ilgili bilgilerdir. "Toplu Dosya" adı verilen bireysel dosyalarda saklanmaktadır. Toplu dosyalarda, okula başlayışından içinde bulunduğu zamana kadar ki dönemde bireyin genel gelişimi, sağlığı, kişiliği, ilgileri, yetenekleri ve başarı düzeyi hakkındaki bilgiler bulunmaktadır. Toplu dosyalar, planlı, sürekli ve sistemli şekilde tutulmaları halinde, öğrencinin bütün bedensel, sağlık, zihinsel, kişisel ve sosyal gelişimine ilişkin bilgi birikimi sağlamaktadır.

Bireysel Bilgi Formunda Bulunması Gereken Temel Bilgiler

Okul, işletme veya bir kuruma ilişkin bireysel bilgi formlarında bireyler hakkında toplanıp kaydedilmesi gereken bilgiler doğal olarak bir ölçüde birbirinden farklı olacaktır. Bununla beraber bireysel bilgi formlarında bulunması gereken temel bilgiler konusunda oldukça bir ortaklık da gözlenmektedir. Bu bilgiler kısa başlıklar halinde aşağıda özetlenmiştir.

(1) Kimlik Bilgileri:

Bunlar arasında, bireyin "adı ve soyadı", "cinsiyeti", "doğum yeri ve tarihi", "medeni durumu", "adresi ve telefon numarası" v.b. bilgiler yer almaktadır.

(2) Ev ve Ailesine İlişkin Bilgiler:

Ev ve aile yaşamına ilişkin bilgiler arasında "anne-baba veya eşinin adları", "iş ve ev adresi" ile "telefon numaraları", anne-baba veya karı-kocanın doğum yerleri ve tarihleri, öğrenim durumları, iş ve çalışma durumu, ekonomik durumu, çocuk sayısı ve çocukların yaş ve öğrenim durumları, ailenin kişilik özellikleri, ve çocukları ile olan ilişkileri gibi bilgiler bulunmaktadır.

(3) Öğrenim Düzeyi ve Okul Başarısına İlişkin Bilgiler:

Bu tür bilgiler arasında bireyin genel başarı güdüsü, devam ettiği okullar, en son bitirdiği okul, akademik ortalaması, başarılı ve başarısız olduğu alanlar, önemli başarı sınavı sonuçları, aldığı ödüller, burslarla ilgili bilgiler yer alır.

(4) Beden Gelişimi ve Sağlığına İlişkin Bilgiler:

Gelişim ve sağlığına ilişkin bilgiler arasında, yapılan aşılar, bireyin boy ve ağırlığı, özürü olup olmadığı, görme ve işitme durumu, geçirdiği önemli hastalıklar, kazalar, önemli sağlık muayenesi sonuçları v.b. bilgiler yer alır.

(5) Ruh Sağlığına İlişkin Bilgiler:

Ruhsağlığı ile ilgili olarak, bireyin kişisel, sosyal ve genel uyum düzeyi, tipik davranışları, arkadaş ve kardeşleri ile geçimi, uzman gözlemi olarak önemli kişilik ve karakter özellikleri, antisosyal eğilimleri ve varsa problemleri belirtilir.

(6) Genel ve Özel Yeteneklerine İlişkin Bilgiler:

Bireyin, genel yetenek düzeyine ilişkin test sonuçları, mekanik, sözel, sayısal yetenekleri, resim, müzik, tasarım ve artistik yetenekleri, akademik ve pratik becerileri hakkındaki genel ve özel ye-

teneklerine ilişkin objektif test sonuçları ile gözlemsel bilgiler belirtilir.

(7) Ders ve İş Dışındaki Boş Zaman Etkinlikleri:

Bireyin ders ya da işinin dışında katıldığı bireysel ve sosyal etkinlikler, yapmaktan zevk aldığı ilgi alanları, hobileri kaydedilir.

(8) İş Tecrübesi ve Meslek İlgileri:

Bireyin okul ya da iş ortamında, yaz tatillerinde yaptığı işler, sevip-sevmediği dersler, çalıştığı iş ve iş yerleri, asıl işi dışındaki iş ilişkileri, mesleki özgeçmişi ve meslek ilgileri kayıt edilir.

(9) Geleceğe Yönelik Planları ve Beklentileri:

Bireyin, meslek, öğrenim düzeyi, yaşam biçimi ve standardı, evlenme, yerleşme, iş kurma ve statü açısından ulaşmak istediği hedefleri ve beklentileri ile tercihlerine ilişkin bilgiler belirtilir.

(10) Öğrenim ve İş Yaşamına İlişkin Gözlem Kayıtları:

Bireyi uzun süre gözleme olanağı bulan öğretmenler ve yöneticiler tarafından bireyin tavırlarına, ilişkilerine, sosyal ve heyecansal düzeyine, değerler sistemine ve beklentilerine ilişkin önemli vak'alar ve gözlem sonuçları varsa kaydedilir.

(11) Bireyin Kendi Gözü ile Kendisini Değerlendirisine İlişkin Bilgiler:

Benlik algısı ile ilişkili olarak bireyin kendi gözü ile kendisini ve ailesini değerlendirmesine ve bireyin bu görüşlerinin başkalarının görüşü ile tutarlı ya da tutarsız oluşuna ilişkin bilgiler varsa bunlar da belirtilir.

Burada belirtilen bilgiler kitabın kapsamında belirtilen çeşitli bilgi toplama teknik ve yöntemleriyle elde edilmektedir. Ancak, birey hakkında bilgi toplama işi değişen koşullar ve bireyde olan gelişmeler nedeniyle zaman içinde yenilenmesi ve tamamlanması gereken sürekli bir iştir. Birey sürekli olarak izlenerek gelişim süreci hakkında bütüncül bilgiler elde etmek mümkün olabilir.

Çok iyi bir toplu dosya sistemi geliştirmek yeterli değildir. Esas olan dosyanın düzenli bir şekilde tutulması ve ondan "yararlanılmasını" sağlamaktır. Uzun yıllar boyu tutulan bilgilerin, birey hakkında, elde olan bir hazine olarak düşünülmelidir.

Bireysel Bilgilerin Nitelikleri

İş yaşamında olsun ve eğitim ortamında olsun bireyler hakkında toplanan bireysel bilgi formlarındaki bilgiler nitelikleri yönünden, "herkese açık" ve "gizli" olabileceği gibi, bilgileri kullanacak personelin de uzman ve etik kurallara uyan kişiler olması gerekir. Okul yönetimince toplanan bilgiler gizliliği daha az ve çok kişiye açık olan bilgilerdir. Psikolojik danışma servisinde toplanan bilgilerin hepsi değilse bile önemli bir kısmı "gizli" bilgilerdir. Bu bilgiler öğrenciler hakkında verilecek kararlarda uzman kişilerin, özellikle de danışmanın yararlanması ve öğrencilerin kendilerini tanımaları amacına yönelik bilgilerdir.

Bilgilerin Gizlilik Dereceleri

Bireysel bilgileri gizlilik derecelerine koymanın amacı, bireysel bilgilerin "yanlış" ve bireylerin "zararına" olacak şekilde kullanılmasını önlemektir. Bu nedenle, öğrenci dosyasındaki kişisel bilgileri kullanacak personelin yetişmişlik düzeyleri ve nitelikleri de büyük önem taşır.

Bireye yardım hizmetleri alanında uzman olan kişiler, Bireysel Bilgi formlarındaki bilgilerin gizlilik düzeylerini "açık" olandan "gizli" olan bilgilere doğru şöyle sınıflandırmaktadırlar.

Özlük Bilgileri: Bunlar bireyin adı, yaşı, cinsiyeti, boyu, kilosu, açık beden kusurları gibi herkese açık olgusal bilgilerdir. Bu bilgilerin başkalarına verilmesi bilgiyi talep eden kişilerin amaç ve durumlarına göre, yöneticilerin takdirine bırakılmıştır.

Bireysel Genel Bilgiler: Bunlar, bireyin ana-babasının eğitim ve gelir düzeyine, öğrencinin akademik özgeçmişi, merak ve hobileri, geleceğe ilişkin plânları gibi bireysel bilgilerdir. Bu bilgiler

herkese açıklanamaz. Ancak, sosyal hizmet uzmanı, araştırmacı gibi profesyonel ve sorumlu kişilere açıklanabilir.

Kişiyi Özgü Bilgiler: Kişiyi özgü bilgiler, öğrencinin sınıf içindeki başarı sırası, yönetici, öğretmen veya uzmanlar kurulunun öğrenciyi tavsiyeleri ve uygulanan test sonuçları gibi bilgilerdir. Okul yöneticileri ve danışmanların, mesleki etik kuralı olarak bu tür bilgileri başkalarına verilebilmeleri için bireyin veya velisinin iznini almaları gerekir.

Kişilik Özelliklerine İlişkin Bilgiler: Bu bilgiler psikolojik inceleme, psikiyatrik muayene sonuçları, sağlık ve sosyal hizmet personelinin raporları, yasal inceleme sonuçları gibi öğrencinin kişilik niteliklerine ilişkin bilgilerdir. Gizlilik düzeyi yüksek olan bu bilgiler hiçbir şekilde aynen kelime kelimesine ne öğrencinin kendisine, ana-babaya ve ne de başkalarına verilmez.

Temel bir ölçüt olarak, bu bilgilerin öğrencilerin zararına olacak şekilde kullanılmaması esastır. Bilgilerin başkalarına verilebilmesi için, bilgiyi talep eden kişinin bu bilgileri, sorumlu olarak kullanılacağından kesinlikle emin olunması, kişinin amacı, yorumlama ve uygun bir biçimde kullanma hak ve yetkisine sahip olması gerekmektedir.

Gizliliği korumanın güç olması nedeniyle, bireysel ve kişiyi özgü bilgilerin, toplu dosyada yer almaması, bunların daha özel kitli bir yerde saklanması yarar vardır. Birey hakları ve etik kurallar yönünden bilgi talebinde bulunanların bazı bilgilere konan gizlilik kaydını saygı ile karşılamaları ve bunu titizlikle uygulamaları gerekir. Aksi halde, ortaya çıkacak güvensizlikten dolayı bireylerden geçerli bilgi elde etmek olanaksız hale gelebilir.

Bilgilerin Toplanması Sistem Ayrılığı

Okullarda öğrenciyi ilişkin bilgiler hem "yönetim" ve hem de "Psikolojik Danışma ve Rehberlik" örgütü tarafından ayrı ayrı toplanmaktadır. Öğrencilerle ilgili olarak, toplanan bilgilerin hem yö-

netim ve hem de Psikolojik Danışma ve Rehberlik hizmetlerinde kullanılacak şekilde standart tek bir bilgi kaynağı şeklinde birleştirilmesi henüz sağlanamamıştır. Halen okullarda yönetim hizmetleri için öğrenci "sicil ve kayıt dosyası" psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri için de ayrı bir "öğrenci toplu dosyası" tutulmaktadır.

Aynı okulda, aynı öğrenciler hakkında içerik bakımından oldukça "binişik" iki ayrı sistemle bilgi toplanmaktadır. Sistem ayrılığı, zaman, enerji bakımından ekonomik değildir. Özellikle rehberlik servislerindeki toplu dosyaların, gelişimsel, sürekli ve yeterli düzeyde sistematik biçimde tutulmasında zorluklarla karşılaşmaktadır. Yönetim ve rehberlik hizmetleri için ayrı ayrı tutulan bilgi kaynaklarının, okulun tüm öğrencileri için tek bir sistem içinde birleştirilmesinde büyük yarar vardır. Bilgi sisteminde birlik konusunda bazı kaygılar vardır. Bunlar aşağıda tartışılmıştır.

Bilgi Toplama Sisteminde Karşılaşılan Zorluklar

Okuldaki öğrencilere ilişkin bilgi kaynaklarının birleştirilmesinin gerçekleştirilememiş olmasının nedenleri arasında, psikolojik danışma ve yönetim hizmetleri için toplanacak bilgilerin, "içerik" ve "gizlilik" düzeyleri bakımından farklı olması ve bilgilerin kullanılmasında personelin yetişmişlik düzeyleri yönünden "yetki" sorunları bulunmaktadır.

Ancak, günümüzdeki bilgisayar teknolojisinde olan gelişmeler bu sorunları çoktan aşacak düzeye ulaşmıştır.

"Toplu Dosya" Yerine "Disketler" Kullanılmalı

Evrensel olarak dünya ülkelerinde ve memleketimizde iletişim ve bilgisayar teknolojisinde olan hızlı gelişme ve yenilikler, bilgilerin toplanması, analizi, saklanması ve kullanılmasında kolaylıklar getirmiştir. Bir günde evrensel olarak 6000-7000 bilimsel makalenin yayınlandığı, bilgi düzeyinin her beş yılda ikiye katlandığı, yüzyıla adını veren, "bilgi çağı" psikolojik hizmetlerin ve

eğitimin genel yapı ve işleyişinin de değişmesi ve yeni ortaya çıkan olanaklardan yararlanılması gerekir.

Ülkemiz de bilgi çağının özelliklerine uygun olarak, yakın ve uzak çevredeki bilgi kaynaklarına ulaşmanın, bilgileri istenilen şekilde düzenlemenin, analiz etmenin, değerlendirmenin, bilgileri başkalarına iletmenin, ülke içindeki ve dünyadaki bilgi kaynakları olan kişi ve kuruluşlara ulaşmanın yeni teknik ve yöntemleri geliştirilmiştir. Bütün bu değişim ve gelişmeler geleneksel örgüt yapı ve işleyişini değiştirmektedir.

Bilgisayarların yaygın olarak kullanılmaya başlaması ile eğitim kurumlarının işleyişinde de değişmeler olmaktadır. Milli eğitim merkez örgütü ve okullarda, programlar, personel işleri, öğrenci kayıtları, mali işlemler, v.b. hizmetler artık özel olarak hazırlanmış bilgisayar programları ile süratle yapılmakta ve istenilen bilgiye, dosyaları karıştırmaya gerek olmadan anında ulaşılabilir. Daha önce "dosya" ve "defter" olarak tutulan bilgi birimleri artık "disket"lere yazılmakta, ekleme, çıkarma, düzenleme, kopyasını çıkarma ve çoğaltma işlemleri süratle yapılabilir.

Ulaşılmış bulunan bilgisayar ve iletişim teknolojisi olanakları çerçevesinde, okullardaki yönetim ve psikolojik danışma'ya ilişkin bilgiler tek bir sistem halinde birleştirilebilir. Bilgilerle ilgili olarak, ortaya çıkan "gizlilik" ve "yetki" sorunları, bilgiye ulaşmada, farklı "şifreler" kullanılarak çözülebilir. Toplu dosya yerine disketler kullanılabilir.

Bireysel Bilgi Formlarının Geliştirilmesi

Ülkemizde, okul ortamında ve diğer kurumlarda bireylere ilişkin bilgiler, yaygın olarak halen "dosyalara" veya "defterlere" kayıt edilerek saklanmakta ve kullanılmaktadır. Bireysel bilgilerin bilgisayardan yararlanılarak, "disketlerde" toplanması ise henüz gelişme aşamasındadır. Dosyaların kullanıldığı okul ve diğer kurumlarda, toplanan personel bilgileri belirli bir sıra ve düzen içinde, "karton" ve "defter" tipi dosyalarda saklanmaktadır. Halen

kullanılmakta olan toplu dosyalar hazır olarak özel yayın kurumları ve Milli Eğitim Vakfı tarafından hazırlanıp, bastırılıp ücretli olarak dağıtımı yapılmakta ya da okul ve kurumlar bireyle ilgili olarak, önemli buldukları bilgileri kapsayacak şekilde özel bilgi formları hazırlamaktadırlar.

Toplu dosyada yer alması gerekli bilgiler, okul ya da kurumdaki personelin gelişim düzeylerine, kullanım ihtiyaçlarına, kurumun bilgi toplamadaki amacına, okulun tipine, olanaklarına göre, gerek içerik ve gerek bilgi toplama formu olarak değişmektedir. Bireysel bilgi formlarının "ortak" yönleri olmakla birlikte kapsamındaki bilgiler, uzunluk kısalıkları ve düzenlenişleri bakımından biraz "farklı" olması doğaldır. Ancak, benzer olan okul, işletme ve kurumlarda bireysel bilgi formlarının mümkün olduğu kadar "standart" bir form olmasında da yarar vardır. Standart bilgi formları, bireylerin kurumdan kuruma ya da öğrencilerin okuldan okula gidişlerinde, bilgi toplama sürecinin "sürekliliğini" sağlayacak istendik temel bilgilerin önceden sağlanmış olmasını ve bilgi iletişimini kolaylaştıracak ve hızlandıracaktır.

Bireysel Bilgi Formu Geliştirirken İzlenecek Adımlar

Bir okul, işletme veya bir kurum için yeni bir bireysel bilgi formu veya toplu dosya geliştirilirken, ya da kullanılmakta olan bilgi formlarını revizyondan geçirirken izlenmesi yararlı olacak adımlar aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) İşletme, kurum ve okulun bireyler hakkında bilgi toplama-
daki amaçları, bireysel bilgi ihtiyaçları belirlenmeli, kurumun faaliyetleri ve personel işlemleri incelenmelidir.

(2) Halen kullanılmakta olan toplu dosya veya bireysel bilgi formu varsa bunlar değerlendirilmeli, eksik yönleri gözden geçirilmelidir.

(3) Benzer okul ve işletmelerdeki bilgi toplama formları ve dosyalar taranmalı ve içerik, kullanışlılık ve düzenlenmesi yönünden incelenmelidir.

(4) Toplu dosya veya bilgi formlarındaki bilgilerin hangilerinin, kimler tarafından tutulacağı, sorumlu ve yetkili olacağı plânlanmalıdır.

(5) Bilgilerin gizlilik dereceleri ve gizliliğin nasıl korunacağı belirtilmelidir.

(6) Bireysel bilgi formunun, defter, dosya, kart veya disket şekillerinden hangi tipte olacağı kararlaştırılmalıdır.

Bireysel Bilgi Formlarının Düzenlenmesi

Birey hakkında toplanan bilgiler, gelişimsel olarak, süreklilik ilkesi içinde bir "toplu dosya"da, bilgisayardan yararlanılıyorsa bir "disket"te toplanabilir. Bireye ait bilgilere ulaşmak gerektiğinde, bu dosya veya disketten yararlanılır. Bazı hallerde de, bireyle ilgili bilgi toplamanın amacı, bir problemi açıklama, bir seçme işlemini yapma, özel gruplar oluşturma v.b. gibi belirgin ve kısa sürede sonuç alınacak bir amaca yönelik olabilir. Bu iki duruma göre de bilgi toplama işi, sınırlı veya ayrıntılı olabilir.

Birey hakkında elde edilen bilgiler, ister geleneksel olarak "toplu dosyada", ister "diskette" saklanmış olsun edinilen bilgilerin "ayıklanması", "sınıflanması", "özetlenmesi" ve aralarındaki ilişkiye göre "düzene konulması" gerekir. Aksi halde birey hakkındaki tüm bilgilerden gereği gibi yararlanmak güçleşir ve zaman alıcı hale gelir. Bireyin sürekli gelişmekte ve değişmekte olduğu göz önünde bulundurularak toplanacak bilgilerin de güncelleştirilmesi, gelişimsel olarak devamlı tutulması gerekir.

Bireysel bilgi formlarının ve bilgilerin düzenlenmesinde izlenmesi gereken bazı ilkeler özet olarak aşağıda belirtilmiştir.

(1) Dosya veya kaset bireyin devamlı gelişmesini yansıtacak şekilde kronolojik ve gelişimsel olarak düzenlenmelidir.

(2) Bireysel bilgiler kesintisiz olarak, yaşam boyunu kapsayacak şekilde düzenlenmeli, bireyin yaşamını bütünlük ve süreklilik içinde izlemeye olanak vermelidir.

(3) Bireysel bilgilere ulaşmak isteyen kişinin en kısa zamanda bilgi alabileceği pratik ve şematik bir düzen hazırlanmalıdır.

(4) Bireysel test puanları ve diğer ölçme sonuçları, bireyin farklı niteliklerini birbiri ile karşılaştırma olanağı verecek şekilde normlara, standart ölçülere çevrilmiş olarak kaydedilmelidir.

(5) Toplu dosya veya diskette toplanan bilgilerin "gizlilik dereceleri" belirtilmeli, çok gizli olan bilgiler için diskette "özel şifreler" kullanılarak, genel ve başkalarına açık bilgilerden ayrı tutulmalı, gizli bilgilerin, sorumlu ve yetkili kişiler tarafından kullanılması sağlanmalıdır.

(6) Dosya veya diskete alınacak bilgiler, topluca değerlendirilerek bir seçme yapılmalı, temel ve ihtiyaç duyulan bilgilere, geçerli yöntemlerle toplanmış bilgilere öncelik verilmelidir.

(7) Bireysel bilgi formları, "ortak" özellikleri içeren genel bilgilerle birlikte, söz konusu okul ve işletmenin türüne ilişkin "özel" bilgileri de içine almalıdır.

(8) Bireysel bilgi formlarını kullanacaklar için, dosya veya diskette neler olduğu, eklenecek bilgilerin nasıl kaydedileceği ve kaynak bilgilerin ne şekilde kullanılacağına ve dikkat edilmesi gereken özel noktalara ilişkin bir "açıklama" veya "rehber" hazırlanmalıdır.

Bireysel Bilgi Formlarının Kullanılması

Bireysel bilgi formları, ister okul öğrencileri ve ister bir işletme veya kurum personeli için geliştirilmiş olsun, çeşitli amaçlara yönelik olarak kullanılabilir. Toplanmış olan bilgiler bireyler hakkında verilecek kararlarda veya bireye yapılabilecek kişisel, psikolojik yardımların planlanması ve sorunların çözülmesinde, gelişmelerinin izlenmesinde önemli yararlar sağlar. Bireysel bilgi formlarından yararlanma ve kullanılmasına ilişkin bazı hususlar aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Bireysel bilgi formları, eğitim ve öğretim etkinliklerinin, öğrencilerin nitelikleri ve ihtiyaçları dikkate alınarak, bilinçli şekilde planlamasına yardımcı olur. Öğretmenler, bireysel bilgilerin ışığında, öğrencileri tanıma, gelişim durumlarını, karşı karşıya bulundukları güçlükleri daha iyi anlama ve onlara gerekli yardımları yapma olanağı bulabilirler. Toplanan bilgiler eğitim ve öğretimi öğrencilerin gelişim düzeyine göre ayarlamalarına, öğretimi bireyselleştirmelerine de yardım edebilir.

(2) Dosyadaki bireysel bilgiler, yöneticilerin, öğretmenlerin ve okul danışmanlarının, bilgileri ana-babalarla gerektiğinde paylaşarak öğrenci velileri ile işbirliği yapmalarını, çocuk için destek almalarını kolaylaştırır, öğrencilerin sorunlarını ve gözlenen davranışlarını anlamada "çok boyutlu bir anlayış" kazandırır.

(3) Okul ya da kurumun yöneticileri, bireysel bilgi formlarından yararlanarak, öğrencilerin başlangıçtaki durumlarına göre yıldan yıla olan gelişimlerini izleyebilirler. Öğrencilerin gelişmeleri için okul yaşamında, programlarda, gerekli önlemleri ve değişiklikleri yapabilirler, geleceğe yönelik daha gerçekçi ve öğrencilerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik planlamalar yapabilirler.

(4) Okul yöneticileri, bireysel bilgi formlarındaki bilgilerden yararlanarak, öğrencileri ilgi ve yeteneklerine göre sınıflama ve gruplama işlemlerini yapabilirler, öğrencilerin genel niteliklerine göre eğitim ve öğretim yöntemlerini geliştirmede, yapılacak araştırmalarda bireysel bilgi formlarından yararlanabilirler.

(5) Okul psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinde çalışan danışmanlar ve psikologlar öğrencilerle ilgili tüm çalışmalarında toplu dosyalardaki bilgilerden yararlanabilirler. Öğrenci kişilik hizmetlerinin öğrencilere gerekli yardımları yapabilmeleri, ihtiyaç duyulan önlemleri almaları için ilgililere yapacakları öneriler de gerekçe olarak dosyalarda bulunan bilgilerden yararlanabilirler. Danışmanlar okul yönetiminin ve velilerin öğrenciler hakkında istedikleri bilgiler için toplu dosyadaki bireysel bilgileri kaynak olarak kullanabilirler.

(6) Öğrencilere ilişkin bireysel bilgi formları okul danışmanlarına, öğrencileri tek tek çeşitli özellikleri ile tanıma, öğrencilerin gelişimlerini izleme, bireysel problemlerini anlama ve gerekli önlemleri alma olanağı verirler, öğrencilerle yapacakları eğitsel, rehberlik işe, okullara, branş ve mesleğe yöneltme çalışmalarında, yetenek, başarı ve ilgilerine kişisel, duygusal ve uyum sorunlarının anlama ve çözüm arayışlarında da dosyadaki bireysel bilgilerin den yararlanabilirler.

(7) Bireysel bilgiler, öğrenci kişilik hizmetlerinin temel amaçlarından, öğrencilerin kendi kendilerini tanımaları, kendilerini kabul etmeleri, kendi kendilerine gerçekçi ve doğru kararlar alabilmeleri yönünde önemli katkılar sağlar. Kendini tanıyan öğrenciler, yeteneklerini, başarısını ve kendi kişisel beklentilerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmek suretiyle geleceğine ilişkin tercihlerinde daha gerçekçi planlar yapabilme olanağını elde etmiş olurlar. Böylece, öğrenciler kendilerini tanımış olarak, gösterdiği başarı düzeyi ile potansiyeli hakkında objektif ölçme araçlarından elde edilen sonuçlar arasındaki farkı karşılaştırmalı olarak görebilir, gelişimini izleyebilir, derslerini, mesleğini, ders dışı etkinliklerini isabetle seçebilir ve geleceğe yönelik gerçekçi plânlar yapabilir.

(8) Okul yönetici, öğretmen ve danışmanlarının öğrenci bireysel bilgi formlarındaki bilgilerin uygun olanının öğrenci velileriyle paylaşmaları, velilerin çocuklarını objektif bilgilerle tanımalarına ve okulda alınması gerekli önlemler ve destek konusunda bilinçli hale gelebilirler.

(9) Bireysel bilgi formlarından işletmelerin personel ve özlük hizmetlerinde de yararlanılmaktadır. İşletmedeki iş veriminin artırılması, çalışanların bireysel niteliklerine göre uygun işlere yerleştirilmeleri, belirli görevler için uygun kişilerin seçilmesi, personelin terfi, ödüllendirme ve atamalarında dosyalardaki bu bilgilerden yararlanılmaktadır.

PSİKOLOJİK DANIŞMA ve PSİKOTERAPİ

Ruhsağlığı hizmetlerini yürüten psikiyatristler, klinik psikologları ve psikolojik danışmanların hepsi ister hastahane ortamında, kliniklerde ve ister eğitim ortamında okullarda ve danışma merkezlerinde olsun, psikoterapinin çeşitli teknik ve yöntemlerinden yararlanırlar. Psikiyatristler tıp, psikologlar ve danışmanlar psikoloji kökenli uzmanlardır. Uzmanların psikoterapi yöntemlerinden yararlanma tercihleri, gördükleri öğrenime, uğraştıkları problemin türlerine ve derecesine, bireye yapacakları yardımın içerik, nitelik ve amacına, çalıştıkları ortam ve kendilerinin mesleki oryantasyonlarına göre değişmektedir. Bazı durumlarda psikoterapiye eşlik eden ilaç tedavisi ve elektroşok gibi yöntemleri mesleki oryantasyonları yönünden yalnız hekim olan psikiyatristler kullanabilirler.

"Psikoterapi" ve "Psikolojik danışma" bireyle sözel ve psikolojik etkileşim içinde yapılan süreçlerdir. Uygulama ve seçtikleri yöntemler ile kuramsal yaklaşımları biraz farklı olsa da ulaşılmak istenen amaçlar ve sonuçlar yönünden iki kavram arasında önemli farklar bulunmamaktadır (Patterson 1971).

Psikolojik Danışma ve Görüşme

Psikolojik danışma konusuna girmeden önce, "Psikolojik danışma", "Görüşme" ve "Danışma" kavramlarını açıklamakta yarar vardır. Görüşme ve psikolojik danışmanın her ikisi de, bireylerle yüz yüze gelerek sürdürülen bir etkileşim sürecidir. İngilizce'de psikolojik danışma "Counseling", görüşme ise farklı bir anlam olan "Interview" sözcüğü ile ifade edilmektedir. "Görüşme" bireylerin kişisel sorunlarının çözümüne, uygun tercih ve kararlara varmasına ve duygusal problemlerinden arınmasına yardım sağlama

amacına yönelik olduğu zaman "Psikolojik danışma" anlamını taşımakta ve kavramlar bazen birbirinin yerinde kullanılmaktadır. Görüşme, kişiye yardım amacı ile kullanıldığı kadar, yaygın olarak bilgi toplama ve bilgi verme amaçları için de kullanılmaktadır; psikolojik danışma kavramına nazaran daha genel bir kavramdır.

Görüşme, araştırmalarda bilgi toplama aracı olarak kullanıldığı zaman amaç gerekli bilgilerin toplanmasıdır, görüşmeci ile görüşülen kişi arasındaki ilişki, doğrudan bireye yardım sağlamaya yönelik değil, istenilen ve kişinin yaşantısı ile çoğu kez hiç bir ilişkisi olmayan, fakat araştırmacı için büyük önemi olan bilgilerin toplanması amacıyla yapılmaktadır. İstenilen bilgiler toplandığı zaman, görüşmeci ile görüşülen kişi arasındaki ilişki de normal olarak sona ermekte, ayrıca, bireye psikolojik yardım sağlamayı amaçlayan bir nitelik de taşımamaktadır.

Psikolojik danışmayı, genel bilgi verme "Information" anlamındaki "Görüşme" kavramından da ayırmak gerekir. Bireye psikolojik yardım niteliğini vurgulamak için ülkemize özgü bir durum olarak, İngilizce "Counseling" sözcüğü "Psikolojik danışma" olarak ifade edilmektedir.

Psikolojik Danışmanın Amacı

Psikolojik danışma, bireyin yetenekleri, becerileri, ilgileri, tavırları, güdüleri, kişisel ve duygusal problemleri konusunda, kendisini daha iyi anlaması ve kendi kendine kararlar alabilir, problemlerini çözebilir hale gelmesini amaçlar. Psikolojik danışma, bireylerin kendilerini, kişiye özgü dünyalarını daha önce erişemedikleri bir açıklıkla görmelerine, bunun sonucu olarak gerçekçi bir tutumla olayları, yaşantıları ve fırsatları yeniden değerlendirmelerine olanak sağlar. Psikolojik danışma, sözel ve sözel olmayan iletişim yolları ile, danışman ve danışan arasında karşılıklı fikir, tutum ve duygusal etkileşime olanak veren ve bireyin problemine çözüm yolu bulunmasını, tutum ve davranışlarında değişiklik meydana gelmesini amaçlayan bir süreçtir.

Psikolojik danışmada, "danışman", bu konuda uzman olarak yetişmiş bir kişi, görüşmeye taraf olan ve bir kaygı, veya şikayeti olan, "danışan" ile iki kişi olarak yüzyüze, profesyonel bir ilişki sürecine girmektedir. Danışma sırasında, danışanın kendisini daha iyi anlamasına yardımcı olacak bir "öğrenme" ve "etkileşim" ortamı sağlanır. Bu süreç içinde danışanın kendine olan özgüveni artar, yetenek ve güçlerini kullanmak suretiyle kendi problemlerini kendisinin çözmesi ve ihtiyaçlarını karşılaması yönünde bir gelişme sağlanır.

Psikolojik Danışma Süreci

Psikolojik danışma süreci içinde, danışman veya terapistin eğitim ve öğretimle kazanılan, "profesyonel ve teknik yanı" ile kaynağını danışmanın kişilik özellikleri, yaşantıları ve sezgilerinden alan "sanat yanı" birlikte etkin olur. İnsan davranışlarıyla ilgili sorunlar henüz tamamiyle sebep-sonuç ilişkileri şeklinde bilimsel sonuçlar bağlanamamıştır. Bu nedenle psikolojik danışmada, danışman veya terapistin mesleki ve kişilik özellikleri büyük önem taşır. Diğer bir deyişle, danışmanın profesyonel yetişmişlik düzeyi ile birlikte, kişilik özelliklerinin oluşturduğu sezgisel sanat yanı da, psikolojik danışmada önemli rol oynar.

Psikolojik danışmanın temeli bazı tutum ve değerler ile mesleki becerilerden oluşur. Danışana kabul edildiğini, hoş karşılandığını hissettirmek, güven vermek, danışanın psikolojik dünyasını ve duygularını anlamak, içten, güvenilir ve sıcak bir atmosfer yaratmak, her insanın değerli olduğunu koşulsuz olarak kabul etmek, onları yargılamadan, değerlendirmeden, bulundukları halleri ile benimsemek, sevmek ve kabul etmek, danışanı onun gözüyle görmeye ve anlamaya çalışmak gibi değerler, tutumlar ve ilkeler bunlardan bazılarıdır. Danışman yetiştirmeyi hedef alan mesleki eğitim programlarının kapsamında birçok ortak noktalar vardır. Ancak, danışmanın etkili ve başarılı olması için eğitimde kişilik özelliklerine, değer ve tutumlarına da önem vermek gerekir.

Karşılıklı Etkileşim

Psikolojik danışmaya katılan kişiler birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler. Danışan veya danışmandan birinin danışma süreci içindeki tutumu, karşı tarafı da aynı yönde ve aynı türden davranışlara yöneltmektedir. Psikoloji laboratuvarlarında yapılan araştırmalarda görüşmeye katılanlardan biri aktivite derecesini artırdığı zaman, karşı tarafın aktivite derecesinin de buna paralel olarak arttığı, taraflardan birinin aktivite düzeyi düştüğü zaman görüşmeye taraf olan kişinin de aktivite derecesinin düştüğü gözlenmiştir.

Görüşmeye katılan kişiler huy ve davranış tarzı ve davranışın tonu yönünden de karşılıklı olarak etkilenmektedirler. Yapılan araştırmaların birinde profesyonel aktörlerle iyi eğitim görmüş danışmanlar bir danışma ortamında yüz yüze getirilmişlerdir. Aktörler oynadıkları rol gereği kızgın ve öfkeli bir tarzda etkileşim gösterdiklerinde, danışmanlar da aynı cins ve tonda tepkide bulunmuşlar, kendileri de öfkeli hale gelmişler ve bu duygularını geriye aktörlere yansıtmışlardır.

Araştırmada, aktörlerle danışmanlar arasındaki etkileşimde gözlenen bu davranış, literatürde genellikle "Sosyal Destek" olarak bilinmektedir (Bandura 1986). Sosyal destek kavramı, bireylerin çevrelerinde gözlediği "Model" gibi davranma eğilimlerini ifade etmektedir. Eğer görüşmeci gergin, kaygılı, savunucu ve öfkeli ise görüşen veya danışan kişi de aynı tür ve tonda cevaplar verme eğilimine girmektedir. Bu nedenle, eğer terapist veya danışman psikoterapi ve danışan için açık, saydam, sıcak, kabul gören, tedirgin olunmayan, sakin ve destekleyici bir ortam yaratmak istiyorsa, kendisi de bu kalite ve niteliklere uygun şekilde davranışlar göstermesi gerekmektedir.

Sosyal destek veya "modelden öğrenme" psikolojik danışma süreci için de önemli bir kavramdır. Çünkü, psikolojik danışmaya katılan taraflar birbirlerini etkilemektedirler. İyi bir danışman ya

da terapistin sakin ve güvenli bir ortam yaratması gerekir. Bu şekilde, sosyal destek ya da öğrenme süreci içinde danışan kişi de kendisini sakin ve güvenli hissetmeye başlar. Görüşmeye taraf olan kişilerin birbirlerini karşılıklı olarak etkilemesine karşın, iyi bir danışman profesyonel beceri ve teknik bilgilerini kullanarak, görüşmeyi olumlu olarak kontrol altında tutar ve danışmanın tonunu yönlendirir.

Danışman'ın Kişilik Özellikleri

Danışmanlıkta ve danışmanların seçiminde önem taşıyan kişilik özellikleri tartışmaya açık bir konu olmakla beraber, genel olarak kabul edilen ve önemli sayılan nitelikler arasında, duygusal kararlılığa sahip olmak, zeki olmak, kendisini başkalarının yerine koyarak duygularını ve paylaşma anlamında empatik bir anlayış ve seziş sahibi olmak, fikirlerinde esnek ve ön yargılardan arınık olmak, başkalarını dinlemeye, anlamaya ve yardım etmeye istekli olmak, antisosyal ve düşmanca duygulara sahip olmamak, sorunları olduklarından çok basit ve önemsiz görme eğiliminde olmamak, sır saklamak gibi nitelikler sayılabilir.

Terapist veya Danışman'ın Mesleki ve Teorik Yönü

Psikolojik danışmayı yapan kişinin gördüğü mesleki eğitim görüşmede, benimsediği teorik yaklaşım, insan davranışını açıklayan varsayımları, bireysel davranışın nedenlerine bakışı, psikolojik danışmada izlenen yöntemi, yararlanılan araç ve teknikleri, görüşmenin içeriğini ve görüşmede ulaşılması istenen amaç, karar ve çözümleri önemli derecede etkiler.

Psikolojik Danışma Yaklaşımları

Psikoterapi alanında, insan davranışlarına bakış açıları, kavramları, açıklamaları, psikoterapide izledikleri yöntem ve tutumlar, terapistin amacı yönünden birbirinden oldukça farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Terapistler çeşitli yaklaşımları, formal eğitimleri sırasında genel düzeyde öğrenirler, ama bunlardan birine

ağırlık vererek mesleki uygulamalarında bu yaklaşımı izlerler. Buna göre de "ekol" bakımından farklılaşırlar. Terapistlerin çoğu ise çeşitli psikolojik yaklaşımların birkaçından yararlanmaya çalışırlar, bireyin veya problemin niteliğine göre esnek ve "eklektik" bir yol izlerler. Literatürde, psikoterapide eklektik tutumda olan terapistlerin genel bir ifade olarak %60'ın üstünde olduğu belirtilmektedir.

Aşağıda yaygın olan bazı teorik yaklaşımlar ve tutumlar genel nitelikleri ile özet olarak belirtilmiştir.

Danışanı Merkeze Alan Yaklaşım

"İnsancı" yaklaşım da denilen "danışanı merkeze alan" yaklaşımda görüşme danışan kişinin duygu, düşünce ve tutumları üzerinde yoğunlaşır. Aktif olan danışandır. Danışman güvenli ve hoşgörülü, değerlendirici davranışlardan uzak bir ortam içinde, danışanla görüşür, ona değer veren ve duygularını paylaşan empatik bir tutum içindedir. Danışan kendisi için tehdit oluşturmeyen böyle bir ortamda, önemli gördüğü bireysel hususları görüşme konusu yapar (Rogers 1951). Neyin görüşüleceği konusunda danışan danışmana göre daha aktif rol alır.

Görüşme yönlendirici bir nitelik taşımaz. Danışanı merkeze alan, insancı yaklaşımda, vak'a tarihçesi gibi soru-cevap yönü ağır basan teknikler ve teşhise yönelik yoğun test uygulamaları da yer almaz. "Güdümsüz", "yapılanmamış" ve yarı güdümlü olan "Eklektik" psikolojik danışma yöntemleri danışanı merkeze alan ya da yönlendirici olmayan tutum olarak sayılabilir.

Yönlendirici ve Rasyonel Yaklaşımlar

"Yönlendirici" ya da "Güdümlü danışma" olarak nitelenen bu yaklaşımda, bireyi merkeze alan yaklaşımın aksine, danışman merkezde olup görüşmeyi yönlendirir. Görüşmede aktif durumda olan danışmandır. Görüşme sırasında problemin niteliğine göre

açık seçik olarak ne tür bilgilerin toplanacağı terapist tarafından belirlenir. Psikolojik görüşmede "Kayıt Formları", çeşitli psikolojik testler ve envanterlerle bilgi toplanır. Kullanılacak test ve envanterlere danışman veya terapist karar verir. Bu tür bilgilerden bireyin sorununa ilişkin rasyonel değerlendirmelere göre çıkarılabilen sonuç, varılan karar, danışana iletilir, kararlar ilgili izlenmesi gereken işlem yolu hakkında bireye yönlendirici bilgiler verilir.

"Güdümlü görüşme" tutumu, farklı derecelerde olmak üzere yönlendirici ve yapılanmış yaklaşımın ağır bastığı görüşmelerde yer almaktadır.

Davranışçı ve Sosyal Öğrenme Yaklaşımı

Teorik olarak, "davranışçı" ya da "sosyal öğrenme" yaklaşımlarının her ikisi de yönlendirici tutumu benimseyebilirler. Davranışçı ve sosyal öğrenme yaklaşımında olan psikologlar "Yapılanmış" ya da "Yarı yapılanmış" görüşme ve psikolojik danışma yaklaşımını benimserler. Davranışçı ve sosyal öğrenme yaklaşımında olanlar, her hangi bir davranışın görülmesinde ve oluşumunda bireyin bulunduğu çevreye ilişkin faktörlerin önemli olduğu görüşündedirler. Sosyal öğrenme oryantasyonunda olan terapistler problem olan davranışı ortaya çıkaran, kalıcılığını pekiştiren dış faktörleri bulmaya çalışırlar. Bireyin pozitif nitelikte ve uyumlu olan davranışlarını bastıran çevre faktörlerini inceleme ve kontrol altına almaya çalışırlar.

Yapılan bir araştırmada davranışçı ve sosyal öğrenme kuramlarını benimseyen psikologlara açık ve kapalı uçlu olarak, bireylerle olan ilişkilerinde ve görüşmelerinde ne tür bir yaklaşım izledikleri sorulmuştur. Sosyal öğrenme ve davranışçı tutuma giren psikologların, danışanı merkeze alan, güdümsüz, yönlendirici ve yapıtlı yaklaşımların herbirinin avantajlarından yararlandıkları, diğer bir deyimle eklektik bir tutumu benimsedikleri anlaşılmıştır.

Psikanalitik Yaklaşım

Psikoanalitik oryantasyonu olan terapistlerde, psikoterapi yaklaşımlarının pek çoğunda ortak olan tutumları benimserler. Görüşmede değerlendirici ve yargılayıcı olmayan "Hoşgörülü" bir tutum içindedirler, görüşen kişi ne söylerse hiç bir sansür uygulamadan ve yargılamadan hepsini hoşgörü ile karşılar ve kabul ederler, centilmenlik kurallarının uygulandığı uygun bir ortam yaratırlar. Bireyin anlattıklarını kabul ya da reddettiğine ilişkin hiç bir ipucu vermemeye çalışırlar.

Psikoanalitik oryantasyonu olanların uyguladığı görüşme yaklaşımının en belirgin özelliği "Direnc" davranışını analiz yöntemi ve buna ilişkin "yorumlara" verilen önemdir. Psikoanalitik yaklaşımda bireyin geçmiş yaşantıları önemli görülür. Kişinin türlü kaygılarla "bilinçaltı" malzemelerinin sözel olarak anlatılmasını engelleyen her şey "direnme" olarak düşünülmektedir. Analitik bir tutum izleyen terapist özellikle bireyin kendisini anlatmasını engelleyen faktörler üzerinde önemle durur. Direnc'in bireyin içsel probleminden ya da çatışmalarından kaynaklandığı varsayılır. Terapistin amacı, kişideki bu çatışmanın kaynağını bulmak ve bireyin bu durumun farkına varmasını "bilince" çıkmasını sağlamak, problemin nedeni konusunda bilinçlendirmektir.

Psikoanalitik yaklaşımda "Yorumlama", terapistin, bireyin bilinçaltı duygularına, isteklerine, korkularına dikkatini çekmesidir. Yorumlama uzun bir hazırlık döneminden sonra bireyin bunları görüşmeye yatkın olduğu bir zamanda, tecrübeli bir psikanalist tarafından yapılır. Uygun zamanda yapılmayan yorumlar hastayı daha kötüye götürebilir. Uygun olarak yapılan yorumlar ise hastayı sıkıntılarının kaynağı hakkında bilinçli hale getirir ve hastayı rahatlatır.

Psikanalitik yaklaşımda, bir teknik olarak yararlanılan önemli bir kavram da "Yüzleştirme"dir. Yüzleştirme kişinin terapistle anlattıkları şeyler arasındaki zıtlıkları, farklılıkları ve tutarsızlıkları

gündeme getirmek ve bireyin dikkatini çekmektir. Yüzleştirmenin yorumlamadan olan önemli farkı, yüzleştirmenin kişi tarafından ifade edilmiş, belirli düzeyde bilinçte yer alan konular üzerinde, yorumlamanın ise bilinçaltı duygu, istek ve korkulara yönelik olmasıdır. Yüzleştirmenin de uygun bir zamanda uygun şekilde tecrübeli uygulayıcılar tarafından yapılması gerekir.

Etkili Bir Psikoterapinin Bazı Nitelikleri

Çok çeşitli psikoterapi türleri ve yaklaşımları vardır. Psikoterapide izlenen kural ve tekniklerin her durumda geçerli olması mümkün değildir. Buna, rağmen, terapi ve danışma ortamında etkili olabilecek bazı genel prensiplerden de söz edilebilir. Aşağıda, psikolojik danışmada görüşme sürecini etkileyen faktörleri anlamada, terapisti güçlü kılan bazı prensiplere yer verilmiştir. Bu prensiplerin bilinmesi danışmanların kendine özgü danışma becerilerini geliştirmelerine de yardım edebilir.

Danışmanın Tutum ve Becerileri

Psikoterapide, danışman için "tutum" ve "beceri"den hangisinin daha önemli olduğu konusunda, uzmanlar ve araştırmacılar danışmanın kalitesinin beceriden çok tutuma bağlı olduğunu ifade etmektedirler (Tyler 1969).

Sosyal psikoloji alanında yapılan araştırmalarda etkili iletişimin kişilerarası çekicilik, bireylerin karşılıklı olarak duygularını paylaşmaları, karşılıklı olarak anlayışlı ve saygılı olma, benzerlik v.b. gibi niteliklerden kaynaklandığını belirtmektedirler. Tarafları pozitif yönde etkileyen iyi etkileşim becerileri ile ilişkili tutumlar arasında, sıcak kabul, dürüstlük, anlayış, açık-seçiklik gibi nitelikler bulunmaktadır.

Psikoterapi yöntemlerinin hastalar ve terapistler tarafından eleştirisel olarak değerlendirildiği bir araştırmada terapistin "kalitesini" belirleyen en önemli faktörün terapist veya danışmanın hastaların duygularını nasıl algıladıkları olduğu belirtilmiştir.

Araştırmada hastalar, rahatsızlığın ciddiyetine, tipine, konuşulanların içeriğine bakmaksızın terapisti, sıcak, açık, ilgili, mesele- nin içine giriyor ve kendini vermiş olarak algıladığı zaman, oturumların daha etkili olduğu, buna karşın, terapist ya da danışmanın soğuk, savunucu, ilgisiz, yüzeyde dolaşan, gürültücü ve sıkıcı olarak algılamaları halinde ise oturumların çok zayıf geçtiği bulunmuştur.

Kaçınılması Gereken Tepkiler

Genellikle psikoterapinin amacı, ne tür tepki ve cevaplardan kaçınılması gerektiğini tayin eden önemli bir faktördür. Görüşme sürecini genellikle rahatsız eden, sınırlayıcı etkileri olan ve terapistin kaçınması gereken bazı tepkiler arasında (a) Yargılayıcı ve değerlendirici ifadeler, (b) Sürekli sorgulama, (c) Düşmanca tutum ve kızgınlık ifadeleri, (d) Yanlış destek verme gibi davranışlar bulunmaktadır (Saccuzzo 1984).

Genel olarak danışanın rahatsız edici bir ortamda kabul edilmesi, sakin ve güvenli bir ortam yaratılamamış olması, danışanda kendini koruma ve savunma duyguları uyandırmakta ve böyle bir ortam ikili etkileşimi büyük ölçüde sınırlamakta ve danışan kişi kendisi hakkında çok az ipucu vermektedir.

Psikolojik Danışma Sürecinin Bazı Aşamaları

Psikolojik danışma, bir oturum yaklaşık 40-50 dakika olmak üzere bir ya da birçok oturumdan oluşabilir. Bu görüşmeler ilk oturumdan son oturuma kadar birkaç aşamalı bir süreç oluşturur. Aşamalar farklı terapistler tarafından değişik içerik ve adlarla ifade edilmekle birlikte, birçoğunun yazarın ortak görüşlerini yansıtan bir sınıflandırma olarak, psikolojik danışma sürecinin "Tanıma", "Açıklama" ve "Pekiştirme" şeklinde üç temel aşamadan oluştuğu belirtilebilir.

Tanıma Aşaması

"Tanıma" aşaması, problemin ne olduğunu anlamaya, teşhis amacıyla birey hakkında bilgi toplamaya yöneliktir. Tanıma aşı-

masında danışman, diğer aşamalarda olduğu gibi, danışanın serbestçe söylemek istediği herşeyi söyleyebileceği sıcak bir ortam yaratır, kabul ve anlayış gösterir. Danışman daha çok dinleyici durumunda bulunur, çok az konuşur, danışanın konuşmalarının kapsamını olduğu kadar, duygusal yanını da özellikle izler ve duygularını danışana yansıtmaya çalışır. Danışanın söylemek istediği şeylerin anlamını kavrayamadığı ya da anlatmasını istediği konular olduğu zaman danışman, uyarıcı nitelikte açık uçlu sorular sorar.

Tanıma aşamasında danışman danışanın sözlerinin altındaki duyguları, davranışlarını engelleyen etmenleri, kişisel güdü ve problemlerini anlamaya çalışır. Görüşmenin esasını duyguların danışana yansıtılması teşkil eder, hiç bir şekilde bireye kişisel durumuna ilişkin yorum ve değerlendirmeler yapılmaz. Terapinin keşfetme ve tanıma aşaması, danışman, danışanın sorunlarını nelerin oluşturduğu konusunda bir kavrayışa ulaştığı zaman tamamlanır ve görüşmenin yoğunluğu yavaş yavaş açıklama aşamasına dönüşür. Ancak bu aşamalar biri bitti diğeri başladı şeklinde olmayıp, birbirine geçişli ve dönüşlüdür.

Açıklama Aşaması

"Açıklama" aşamasında, kişinin davranışları, uyumu ya da alacağı kararlar doğrultusunda atılacak adımlar ve izlenilmesi olası çözüm yolları danışmanın esasını oluşturur. Problemin varlığı ve niteliği yerine, kişinin değer yargıları ve duyguları ile istekleri, önemli bulduğu şeyler, subjektif değer yargıları, üzerinde konuşulur. Bu aşamada danışanda, kendi gücüyle ortaya koyabileceği girişimler, çözüm yolları ve hareket tarzları belirlemeye başlar.

Danışman açıklama aşamasında, tanıma aşamasına göre daha etkin bir rol oynar. Danışanın kendi değerlerini, duygularını, ihtiyaçlarını, beklentilerini açıklamasına yardımcı olur. Görüşmenin içeriği genel sözlerden çok belli durumlara, kişiye özel, sorunlara yöneltilir. Görüşmede önemli sorun, danışanın gerçekten ne iste-

diği ve bunun bilincine varıp varamadığıdır. Bu aşama, danışanın uygun bir tercihte bulunmasına ve doyum sağlayacak bir karara varmasına kadar sürer (Miller 1968).

Pekiştirme Aşaması

"Pekiştirme" aşamasında danışman bireyin tercih ettiği seçenek veya karar yönünde danışanın ortaya koyduğu görüşleri pekiştirir, ona cesaret verir, destekler. Danışan görüşme oturumlarının dışında olup bitenleri, girişimlerini ve yaşantılarını danışmanla paylaşır. Eğer, danışan tercih ettiği seçenek doğrultusuna yönelmiş, güdülenmiş, davranışları da kısmen kararlılık kazanmışsa problemler tamamen çözümlenmemiş olsa bile, görüşme sona erer. Dilediği takdirde danışan tekrar gelebilir.

Psikolojik danışma aşamaları genellikle birbirini izleyen, sıralı ve düzgün bir nitelik göstermez, çoğu zaman birbirine geçişli ve binişik olur, ancak, görüşmenin belli aşamalarında tanıma, açıklama ve pekiştirme gibi görüşmenin belli nitelikleri daha yoğundur.

Etkileşimi Geliştiren Bazı İlke ve Tutumlar

Psikoterapide, terapist ve danışan ilişkilerini ve genelde insan ilişkilerini geliştiren bazı temel ilke ve tutumlar vardır. Bu ilke ve tutumlar farklı psikoterapi ekollerine göre farklar göstermekle birlikte genel olan bazıları aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

Saygınlık İlkesi

"Saygınlık" terapistin, danışanı olduğu gibi kabul etmesi ve o'na her koşulda saygı duymasını içeren bir ilkedir. Bu ilke ışığında terapistin, bireyin genel görünüşü, öğrenim düzeyi, yaşı, cinsiyeti, probleminin türü, sosyo-ekonomik düzeyi gibi kişisel nitelikleri yönünden herhangi bir önyargıya kapılmaksızın, yargılayıcı bir tutuma girmeksizin danışanı olduğu gibi kabul etmesi ve bu duygularını danışana iletebilmesidir. Her insan gibi belki hekim ya da danışman kendisini kişisel duygu ve değer yargılarından

kurtaramamış olabilir. Ama önemli olan terapistin bu subjektif duygularını bilmesi, bunların yardım edeceği kişi üzerinde yapabileceği olumsuz etkileri dikkate alması ve kendini kontrol edebilmesidir.

Empatik Anlayış

Empatik anlayış, terapistin görüşme sırasında, danışanın o anda içinde bulunduğu duyguları doğru olarak anlayabilmesi ve paylaşabilmesidir. Empatik anlayışa sahip bir terapist, görüşme süresince, kendisini danışanın yerine koyarak, onun ne gibi duygular içinde olduğunu hissetmeye ve onu anlamaya çalışır. Terapist, danışanın yaşantıları ile ilgili olarak empatik bir tutumla bu durumda kişinin yerinde ben olsaydım ne duyar, ne düşünür ve ne yapardım şeklinde, araştırmacı bir yaklaşımla onu anlamaya ve duygularını paylaşmaya çalışır. Ancak, terapist danışanın duygularını paylaşarak bir içgörü kazanırken, kendi birliğini ve objektifliğini de koruması gereklidir.

Danışman ile danışan arasında bir tür duygu ortaklığı olarak nitelendirilebilecek olan empatik anlayış, fikir ve duygusal düzeyde, bir bakıma, danışan gibi duyabilmek onun karşısında değil yanında olmaktır.

Saydamlık İlkesi

Saydamlık, ilişkilerinde kişinin duygu ve düşüncesini olduğu gibi ifade edebilmesi, içi dışı bir olması, olduğu gibi görünebilmesi, ideal şekli ile cam gibi "saydam" olabilmesidir. Danışan ve danışmanın saydam olmaları görüşmeyi olumlu yönde etkilemekte, kişinin kendisini olduğu gibi anlatabilmesi olasılığını artırmaktadır. Saydam olmada amaç, görüşme sırasında tarafların kendilerini savunucu bir tutuma sokmaktan kurtarmaları, başka türlü görünme, güdü ve kaygısından uzak olmalarıdır. Saydam olma hali bir var veya yok meselesi olmaktan daha çok, bir derece meselesidir.

"Saygınlık", "saydamlık" ve "empatik anlayış" ilkeleri, özellikle, danışanı merkeze alan, güdümsüz terapi yaklaşımının temel ilkelerindendir, danışman veya terapistte birlikte bulunması gerekli önemli nitelikler olarak kabul edilmektedir.

Psikolojik Danışma Yöntemi, Araç ve İlkeleri

Psikolojik danışmanın etkili şekilde yürütülmesi ve sürdürülmesi için görüşme süreci içinde başvuru alan bazı araç ve teknikler vardır. Bunlardan, önemli ve yaygın olanları aşağıda belirtilmiştir.

Aktif Dinleme

Dinleme, görüşmenin temel tekniklerinden birisidir. Danışmanın iyi bir dinleyici olması, kişinin söylediklerinin gerçek anlamını iyice kavraması gerekir. Görüşmenin temel amacı terapistin değil, kişinin tanınmasıdır. Terapist çok konuşursa, kişi hakkında fazla birşey öğrenemez. Görüşmede dinlemek pasif değil tersine aktif bir roldür.

Terapist görüşme sırasında dikkatli ve uyanık bulunur, yeri geldiğinde, sorular sorar, fikirlerini ortaya koyar, gerektiğinde, bakış, mimikler ve baş sallama gibi sözel olmayan hareketlerle danışanın konuşmasını pekiştirir. Terapist iyi dinleyememiş veya anlayamamışsa, anlamış gözükmemeden, dürüst ve saydam olarak, anlayamadığı hususları danışandan sorar.

Konuşma

Psikoterapinin doğal ve temel elementlerinden biri sözlü iletişimdir. Terapist ile danışan kişi arasındaki etkileşim "konuşma" yoluyla gerçekleşir. Ancak, konuşma görüşmenin tek yolu değildir. Psikolojik yardıma yönelik görüşmelerde amaç, danışanı konuşturmadır. Terapistin kendisi, az konuşmalı, daha çok diğer iletişim ve pekiştirme yollarını kullanmayı tercih etmelidir.

Konuşması gerektiği zamanlarda da terapist ders verir gibi konuşmamalı, ses tonunu iyi ayarlamalı, vurgulamalara dikkat etmeli, içerik olarak güven verici ve destekleyici olmalı, seçtiği söz-

cükler ve ifade tarzı kişinin yaş, öğrenim ve kültür düzeyine uygun, açık, sade ve anlaşılır olmalıdır.

Soru Sorma

Görüşme sırasında bireyle terapist arasındaki ilişki "sözel" ya da "sözel olmayan" tekniklerle yürütülür. Sözel etkileşim araçlarından biri de "soru" sormaktır. Uygun ve gerekli durumlarda sorular sorarak terapist, danışanla iyi ilişki kurulabilir ve yönelttiği sorularla, danışanın kişisel problemlerinin giderilmesinde yardımcı olabilir. Sorular uygun zamanda sorulur ve danışan bu soruların kendisine yardım amacıyla sorulduğunu hissederse, etkileşim daha verimli olur ve terapist sorularına samimi cevaplar alabilir.

Görüşme sırasında sorulan sorular açık, yargısız ve tarafsız olmalı; kişiyi belli tipten cevaplar vermeye koşullandırıcı ve yöneltici olmamalıdır. Soru sorarken kişiyi korkuya, kaygıya düşürecek, şüphe içinde bırakacak bir tutuma girilmemeli ve kişi özel yaşantılarından dolayı suçlanmamalıdır.

Görüşme soru-cevap şeklinde geçmemeli, sorular psikolojik danışma süreci içinde uygun zamanlara dağıtılarak, sorulmalı ve daha çok açık uçlu, serbest cevap isteyen sorular tercih edilmelidir. Hiç soru sorulmaması veya çok az sorulması halinde de kişide kendisi ile ilgilenilmiyor kanısı uyanabilir; ayrıca, görüşmenin tüm ağırlığı danışanda kalır. Fikir ve duygu akışını engellemeden uygun zamanlarda sorulan sorular, görüşmenin verimini arttırdığı gibi, kişiyi de dinlendirir.

İlgilenme

Genel bir tutum olarak terapistin, görüşülen kişi ile ahenkli, uyumlu, güvenli bir ilişki kurması görüşmeyi olumlu yönde etkiler. Temel bir koşul olarak, terapist ilk görüşmeden başlayarak bireyle yakın ve sağlıklı bir ilişki kurmaya önem vermelidir. İyi ilişki kurmak için terapistin, kişiye karşı saygın olması, empatik bir

anlayış ve arkadaşça bir tutum içinde olması, güvenli bir ortam yaratması gereklidir.

İlgi işaret davranışlar olarak gizlilik ilkesine uyma, kişinin durumunu plânlı olarak izleme, görüşmelerde dikkatle dinleme, ilk harekete geçme sorumluluğunu kişiye bırakma ve bunun görüşme sırasında hissettirilmesi, danışana veya hastaya konuşma yönünden daha çok fırsat verilmesi gibi davranışlar belirtilebilir. İlgilenme taraflar arasındaki ilişkinin kalitesini olumlu yönde etkiler.

Terapistin ilgisi yanında, danışanın ilgisi de söz konusudur. İlgilenme karşılıklı olduğu zaman, görüşme daha verimli olmaktadır. Genel olarak psikoterapi ekollerinin hemen hepsinde kişinin terapistte inanması, güvenmesi ve yardımının yararlı olacağı kanısı içinde olması danışanın ilgi ve sorumlulukları arasında görülmektedir.

Bireyin Bulunduğu Düzeyden Başlamak

Terapistte gelen kişilerin herbiri diğerinden farklıdır; yaşam ve kültür düzeyleri, yaşları, köyden veya kentten gelmeleri, atak ya da çekingen olmaları gibi bireysel farklar bulunmaktadır. Terapist ise, bireyleri tanımak, farklı niteliklere sahip kişilerle ilişki kurmak, iyi bir etkileşim sağlamak durumundadır.

Etkileşimi yürütmede terapistin rolü daha ağır basar. Bu nedenle, iyi bir ilişki kurabilmek için terapist danışanın bulunduğu düzeyden başlamak, onun havasına girmek, konuşma düzeyini onun seviyesine uydurmak, davranışlarını esnek tutmak durumundadır. Bir yetişkinle veya bir çocukla yapılan görüşme birbirinden farklı olmalıdır.

Gözlem

Gözlem genelde ve psikolojik danışmada bilgi kazanmanın temel ve doğal yollarından biridir. Danışman, görüşme sırasında gözlem yolu ile bir çok şeyin farkına varır. Gözlem bireyi tanıma-

ya, teşhise yönelik olabileceği gibi danışma veya terapinin etkisini görmeye yönelik de olabilir.

Terapist görüşme sırasında danışanın genel görünüşü, giyinişi, tertip ve düzeni, konuşması, ses tonu, ses tonunda olan değişimler genel davranışları gibi oldukça somut nitelikleri sürekli olarak gözler. Bunların yanında, terapist, göze görünmeyen şeyler üzerinde de sezgi ve yordamaya dayanan bilgiler elde eder.

Soruları Cevaplandırmak ve Açıklamak

Görüşme sırasında, kişiden gelen sorular çok çeşitlilik gösterir. Terapist hemen cevabı verilecek basit sorular yanında kesin bir durum takınmaya olanak vermeyen sorularla da karşılaşabilir. Psikolojik yardımı amaçlayan görüşmelerde, önemli olan danışanın kendisini anlatması olduğu için, terapist çoğu kez soru-cevap yaklaşımına girmeden, sorunun içeriğini aynen ya da ilişkili bir soru ile geriye, kişiye yansıtmayı tercih eder. Böylece, danışana sorunun altındaki nedeni dile getirme olanağı verilmiş olur.

Doğal olarak açıklama yapılması ve bilgi verilmesini gerektiren durumlarda terapist doğrudan soruları cevaplandırır ya da kişinin cevabı bulmasına yardım eder. Ancak, genel bir ilke olarak, terapistin zorunlu olmayan hallerde kendi kanılarını, fikirlerini anlatma eğiliminde olmaması gerekir. Danışan kişilerin problemleri terapistin bilimsel ya da spekülatif açıklamaları ile çözümlememez. Önemli olan husus, danışanın bu soruları neden sordurudur. Danışanın kendi sorusuna kendisinin bulabileceği cevaplar daha önemlidir.

Yansıtma ve Pekiştirme

Psikolojik danışma sürecinde, danışanın duygu ve tutumlarının farkına varmış ve anlamış olması büyük önem taşır. "Yansıtma", görüşme sırasında ortaya çıkan danışana ilişkin duygu ve düşüncelerin içeriğini ve niteliğini değiştirmeden, terapistin, uygun bir ifade ile danışana geri iletilmesidir.

Terapistin, bireyin duygu ve düşüncelerini kendisine yansıtmasındaki amaç, kişiyi dinlediğini, onunla empatik bir anlayış içinde olduğunu göstermek, kişinin kendi duygu ve düşüncelerinin farkında olmasını sağlamak, kişiyi onun açısından anlamaya çalışmak, onu anladığını ifade etmek ve terapistin yanlış anladığı şeyler olmuşsa danışana bunları düzeltme olanağı vermektir.

Görüşme sırasında, terapistin yansıtma ve pekiştirmesinin bir amacı da terapistin danışandan anlatmasını beklediği konuları anlatmasını pekiştirmektir. Görüşme sırasında danışan, "Hım", "Evet"; gibi sözcükler, mimik ve jestlerle yansıtıcı ve ödüllendirici ifadelerden yararlanarak, danışanın, görüşme hedefine uygun konuşmalarını pekiştirir. Böylece terapist, bireyin kişisel yaşantılarını, üzerinde durulan fakat tam açıklanmayan konuların anlatılması olasılığını artırabilir.

Yansıtma, özellikle, Rogerian tip görüşmelerde temel bir teknik olarak kullanılmakta ve bireyin davranışlarını önemli derecede etkilediği ifade edilmektedir.

Sorumlulukların Paylaşması

Psikolojik yardımı amaçlayan görüşmelerde, görüşmeye taraf olan terapist ile danışanın terapiye ilişkin sorumlulukları paylaşmaları, tarafların kendi payına düşeni yerine getirmeleri gerekir. İyileştirme ve problemin giderilmesi konusunda tüm sorumlulukları terapistin üstüne alıp danışana yardım etmesi olanaksızdır. Amaca ulaşmada problemi olan kişinin güdüsü ve çabası da önemlidir. Terapiste başvuran kimse, kendisi hakkında olağanüstü güçlere sahip olduğunu düşünse bile, kendi bilgilerinin ve güçlerinin sınırlı olduğunu, bu nedenle kişiye yapabileceği yardımın da sınırlı olabileceğinin bilincinde olmalı ve bu tutumuna görüşme sırasında söz ve davranışları ile danışan kişiye göstermelidir. Bugün bilinen bir gerçek olarak, hastanın iyileşmesinde, ailenin, çevresinin ve hastanın kendi çabalarının etkileri, bazı vak'alarda hekimin yardımını bile aşmaktadır.

Danışan kişinin, terapistle birlikte sorumlulukları paylaşması, hemen hemen tüm terapi yaklaşımlarında önemle ele alınmakta, terapistin başarıya ulaşmasında, danışanın rolü ayrıca belirtilmekte ve bunun önemi vurgulanmaktadır. Danışanın değişmeye açık ve istekli olması, bu konuda güdülenmiş bulunması, danışana düşen temel sorumluluklar olarak belirtilmektedir. Psikoterapist, danışanın problemlerini anlamasına yardım eden ve bunların çözüm yollarını onunla birlikte araştıran bir kişi rolündedir. Karar verme durumlarında karar vermeye ve kararı uygulamaya ilişkin sorumluluklar ise danışan kişiye düşmektedir (Öztürk 1985).

Yorumlama

"Yorumlama, bireyin fikirleri, davranışları, duyguları, tutumları ile bağıntılı olarak terapistin yaptığı değerlendirme sonuçlarına ilişkin açıklama ve yargılardır". Yorumlama, terapistin hastasının kendisini anlaması amacına yönelik olarak yaptığı temel yardım yöntemlerinden biridir.

Ancak, yorumlama çok ustaca ve seyrek olarak yapılmalıdır. Yorumlamanın tam zamanında yapılması kişi üzerinde olumlu yönde çok etkili olabileceği gibi, olumsuz etkileri de olabilir, zihnini de karıştırabilir ve ilişkileri bozabilir. Yorumlamanın tam zamanını kestirmek çok zordur, ama genellikle kişinin kendini anlatmaya karşı olan direnişi ve savunma mekanizmaları azaldığı, terapist ile olan ilişkileri geliştiği zaman yorumlama için hazır olduğu kabul edilmektedir.

Psikoloji ekolleri arasında farklar bulunmakla beraber, psikolojik yardıma yönelik görüşmelerde amaç bireyin sorununun nedenleri hakkında bir kavrayışa varma anlamında bir teşhis yapabilmek ve uygun bir çözüm yolu bulabilmektir. Terapist, psikolojik danışma süreci boyunca da bazı ipuçlarından yararlanarak yorum yapar, ama yorumları esnektir. Kişi her zaman probleminin bilincinde olmadığından, terapist emin olduğu noktalarda problemin nedenlerini ortaya koyar.

Terapist, hasta ya da kişinin söylediklerini yorumlayarak, kendisini daha derinden tanımmasını sağlamaya çalışır. Terapist, danışanın sözlerinde gizli bulunan fakat kendisine açık-seçik olmayan ya da bilinçsiz olan duygularını, gereksinim ve eğilimlerini açığa çıkarmak, dikkatini çekmek ve bu davranışların geçmiş yaşamındaki bilinçsiz yaşantılarıyla olan bağıntılarını belirterek de yorumlamalar yapabilir. Yorum yapabilmek için tecrübeye ve teorik bilgilere sahip olmak gereklidir. Yorum yaparken çok dikkatli olmak zorunludur. Gerçeği yansıtmayan yorumlar ilişkileri bozabileceği gibi kişinin ruh sağlığı için de zararlı olabilir.

UYGULAMAYA İLİŞKİN İLKE ve TEKNİKLER

Danışman görüşmenin başlatılması, yürütülmesi ve sonuçlandırılması sırasında mesleki bilgisi, becerisi ve teknik liderliği ile bilinçli olarak danışanın kendini ifade etmesini sağlar, konuyu fazla dağıtmadan görüşmeyi, amacı doğrultusuna yöneltir. Gereken noktalarda sorular sorar, pekiştirir ve yorumlar yapar. Görüşmeyi yapacak danışmanın görüşme tekniklerini iyi bilmesi gereklidir.

Özellikle görüşmenin uygulanmasına yönelik önemli bazı koşullar, ilke ve teknikler aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

Görüşme Sakin Bir Yerde Yapılmalıdır.

Psikolojik danışmaya gelen kişi, mümkün olduğu kadar rahatlığı sağlanmış, sakın bir odada görüşmeye alınmalıdır. Psikolojik danışma zaman alan bir iştir, birkaç dakika içinde yapılamaz. Bir oturum için kesin bir sınırlama olmamakla birlikte 45 dakika kadar bir zaman ayrılmalı, gerektiğinde görüşmeye daha sonraki oturumlarda devam edilmelidir. Oturum dışında geçen zaman da danışma sürecinin sindirilmesi yönünden önem taşır.

Görüşme Kişi İle Yalnız Olarak Yapılmalıdır.

Genel bir ilke olarak, görüşme, kişi ile yalnız olarak yapılmalı, başlangıçta kişinin yanında herhangi bir yakını bulundurulma-

malıdır. Danışan kişi ile görüşüp, izni alınarak, arkadaş veya bir yakını ile de ayrıca görüşülebilir.

Danışanla İyi İlişkiler Kurulmalıdır.

Görüşmenin başarıya ulaşması içden ve güvenli bir ilişki kurulması ile olasıdır. Karşılıklı güvene dayanan böyle bir ortam içinde kişi, rahatlıkla, çekinmeden ve gerçeklere uygun olarak yaşantılarını, düşüncelerini, duygu ve tutumlarını açıklama olanağı bulabilir.

İlişki kurmak kadar, ilişkinin sürdürülmesi de önemlidir. İyi ilişkiler kurmak, görüşme sırasında karşılıklı olarak iyi izlenimler uyandırmak ve güven sağlamakla mümkün olabilir. Danışmanın, danışanın sorunu ile ilgilenmesi, onu saygın bir kişi olarak, değerlendirme yapmadan olduğu gibi kabul etmesi, anlattıklarını dikkat ve empatik bir anlayışla dinlemesi ve konuştuklarına değer vermesi, hoşgörülü olması, ilişkilerini geliştirmesini ve devam ettirmesini kolaylaştırır.

Danışanın Özgür Olarak Konuşması Sağlanmalıdır.

Görüşme sırasında kişiye serbestçe konuşabilme olanağı sağlanması görüşmenin verimini ve istenilen düzeye ulaşması olasılığını artırır. Danışanın kendisini özgürce ifade edebilmesi, özellikle danışmana olan güvenin artması ile olur. Danışman konuşmaktan çok, konuşturmayı amaçlamalı, danışanın konuşmasını gereksiz yere kesmemeli, danışanın özgür olarak yaptığı konuşmaları da desteklemeli, sözel ve sözel olmayan tekniklerle pekiştirmeli, iyi bir ilişki kurulmasını sağlamalıdır.

Kişisel Yaşantılara Ağırlık Verilmelidir.

Görüşme sırasında bireyin kişisel yaşantıları ve gereksinimleri ile ilgili olmayan genel, akademik, teorik, politik ve felsefi tartışmalara yer verilmemelidir. Görüşmenin amacına ulaşması için danışana kendi kişisel yaşantılarını, duygusal ve genel gereksinimlerini tanıma, aydınlığa çıkarma, bilinçlenme olanağı verilmeli-

dir. Kişisel yaşantılarını anlattığı zaman sözel ve sözel olmayan ipuçları ile ödüllendirilmelidir.

Görüşülenlerin Duygusal Yanı Vurgulanmalıdır.

Görüşme sırasında açıklanan, yaşantı ve olgularla ilgili olarak beliren duygu, değer ve tutumlar görüşmenin içerik yanı kadar, belki daha da önemlidir. Bu tür duygusal içerikli tutumlar terapistin danışanın bazı kişilere karşı güvenli, bazılarına karşı ise güvensiz oluşunun ve insanlar arası ilişkilerinin nedenlerini anlamasını kolaylaştırır. Genel bir ilke olarak görüşmede ifade edilenlerin "olgusal" ve "duygusal" yönleri dikkatle izlenmeli, kişinin sorununa her iki yönden bakılmalıdır.

Eleştiri ve Değerlendirmeden Kaçınmalıdır.

Görüşme, sürecinde danışan, kişiye özgü, subjektif yaşantı ve duyguları içinde değerlendirilmeli, kişi içinde bulunduğu durumdan soyutlanarak, ahlâki yorumlara ve yargılara varmaktan kaçınmalıdır. Terapist kişiyi rahatlatmak, özgür bir görüşme ortamı yaratmak için, danışanın karşısında değil, onun yanında olmalı, karşıt tezleri savunan, danışanın özel durumunu eleştiren ve değerlendiren bir tutuma girmemelidir.

Açık Uçlu ve Yüksüz Sorular Tercih Edilmelidir.

Görüşme sırasında çok çeşitli soru türlerinden yararlanılır. Genel bir ilke olarak soruların yargılayıcı ve değerlendirici, "yükü" sorular olmamasına özen gösterilmelidir. Kişi "açık uçlu" sorudan sonra, serbest konuşmaya bırakılırsa daha fazla bilgi elde edilmektedir.

Danışanın yaşantılarını görüşürken bir konudan diğer konuya geçişte, "geçiş soruları"nın yeri ve zamanı dikkatle seçilmelidir. Özellikle görüşmede, gizli konularla, cinsel konulara geçiş, danışan ile rahat ve güvenli bir ilişki kurulduktan sonra derece derece yapılmalıdır.

Sözel Olmayan İpuçları da İzlenmelidir.

Görüşme sırasında danışan ile danışman arasındaki iletişim sözel olduğu kadar, sesin tonu, jestler, mimikler ve başka sözel olmayan davranış şekilleri ile de sürdürülmektedir. Sözel olarak kişi hakkında bir çok bilgiler sağlanabileceği gibi, sözel ifadeyi tamamlayıcı olarak kullanılan ses tonu, jestler, mimikler de danışanın duygusal yaşamı ve sözcüklere vermek istediği özel anlam hakkında birçok ipuçları verirler.

Terapist, hem danışanın, hem de kendisinin sözlerini, hareket tarzlarını ve bunlara bağlı duyguları dikkatle izlemeli, etkileşimin bütününden çıkan anlamı kavramaya çalışmalıdır.

Genel İfadeler Açık Hale Getirilmelidir.

Danışanlar çoğu zaman problem veya olayları genel ifadelerle kapalı bir şekilde anlatma eğilimi gösterirler. Danışman, bu genel ifade altında yatan özel durumları, olayları, duygu, düşünce ve yaşantıları açıklamasına, açık olarak ifade etmesine, yardım etmelidir.

Danışman Söylenmeyen Durumlarla da İlgilenmelidir.

Görüşmenin akışı içinde danışman, bilinçli veya bilinçsiz olarak danışanın atladığı, söylemek istediği halde söyleyemediği ya da gizleme eğiliminde olduğu noktalar hakkında uyanık olmalı, bunların da anlatılmasına yardım etmelidir. Söylenmeyen durumların izlenmesi danışmanın kişisel güç ve becerileri yanında, ileri düzeyde empatik anlayış ve sezgiye de sahip olmasını gerektirir.

Söylenmeyen durumların bilinmesi, kişinin probleminin anlaşılması yönünden çoğu zaman söylenen ve anlatılan durumlardan daha da önemli olabilir. Danışanın gerçek duyguları ve tavırları söylemediklerinin altında ve içinde yerleşik olabilir. Bu nedenle, terapist sadece yüzeysel düzeyde ifade edilenlerle yetinmemeli, sezgisel olarak söylenmeyen yaşantılarla da ilgilenmelidir. Böylece, teşhis ve yargılarındaki yanılğı olasılığını azaltmış olur.

Danışman Bireyselliğe Özen Göstermelidir.

Psikolojik danışma temelde bireysel bir nitelik taşır, bireylerin herbiri diğerinden farklı vak'alar olarak ele alınır. Danışmaya gelen kişi yaşantıları, bireysel nitelikleri ve sorunu farklı, kendisine göre olan, bir varlık olarak düşünülür. Görüşme yaparken terapistin, hiç bir ön yargı, genelleme, kalıplaşmış kavram ve düşüncelerin peşinde olmadan her vak'ayı bütünü ile yeniden keşfeden, tanımaya çalışan bir tutum içinde olması gerekir.

Danışman, zihnindeki bir önyargı, bir kavram veya genelleme ile görüşmeye başlarsa, düşündüğünü danışanda arıyor durumuna düşer, görüşme sırasındaki gözlemi bağımlı ve seçici hale gelebilir. Bu durumda, terapist aradığını bulmaya çalışan bir kişi gibi belli konuda odaklaşır, önemli bir çok şey dikkatinden kaçabilir. Bütün bunlar tanıma, teşhis ve yorumun yanılğı olasılığını artırır.

Görüşmenin Kaydedilmesi

Psikolojik danışma merkezlerinde ve kliniklerde terapist oturumları bütünleştirmek, ve önemli noktaları yeniden gözden geçirmek, bireysel görüşmenin akışını izlemek amacı ile görüşmeyi bütünü ile kaydeder veya görüşmenin sonunda önemli gördüklerini not eder. Görüşme sırasında not almak terapi sürecinde dikkatin dağılmasına neden olduğu için çoğunlukla sakıncalı görülmekte, notların unutulmadan görüşmenin, hemen bitiminde alınması tercih edilmektedir. Görüşmeler elektronik araçlarla, ses ve görüntülü olarak teyp veya video teyp ile kaydedilebilmektedir.

Bireye yardımı amaçlayan görüşmelerin kayıtları kişisel bir nitelik taşır, bu nedenle gizli tutulması gerekir. Eğer bireyden elde edilen bilgileri gizli olarak saklamak olanaksız ise danışanın izni olmadan özel notlar dışında kayıt yapılmamalıdır.

Grupla Psikolojik Danışma

Genellikle psikolojik danışma için verilen tanımlarda, bireysel

danışmaya ağırlık verilerek, "iki kişinin yüz yüze gelmesi" üzerinde durulmakla birlikte, birden fazla kişi ile birarada, bir grupta da psikolojik danışma yapılabilir. Psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinde, grupla ilgili bazı bilgilerin elde edilmesinde, aynı bilgilerin çok kişiye verilmesi halinde, grup etkileşiminden bireyi yararlandırma ve ancak grup içinde ortaya çıkabilen davranışların gözlenmesinde grupla görüşme ve grupla psikolojik danışma önemli bir yer tutar. Bu durumlarda grupla psikolojik danışma ve görüşme, bireysel görüşme ve danışmaya nazaran, zaman, enerji ve masraf yönünden de ekonomi sağlamaktadır.

"Grupla psikolojik danışmada" birey kendine özgü, subjektif değerlerinin ve yaşantılarının dışına çıkar; farklı niteliklere ve yaşantılara sahip kişilerle biraraya gelerek, etkileşim halinde başkalarını gözleme ve yaşantılarını izleme ve grup etkileşiminin içine girme olanağı bulur. Grup süreci içinde, etkileşimin bir halkası ve üyesi olarak gruptaki bireylerin davranış, düşünüş ve duyularından etkilenir. Kişi grupta kendi davranışlarını, tutum ve değer yargılarını yeniden gözden geçirme ve değerlendirme olanağı bulur. Bireylerin kişisel problemleri grupta değerlendirilir, tartışılır ve yorumlanır, çözümüne yönelik öneriler getirilir.

Birden çok kişi ile yapılan görüşme ve psikolojik danışmanın psikolojik yaklaşımlara ve grup çalışmasının amacına göre çeşitli türleri vardır. Bunlar arasında en yaygın olan "serbest grup" görüşmeleridir.

Serbest Grup Görüşmeleri

Serbest grup görüşmeleri, önceden yapılanmamış ve spontan niteliği ağır basan grup görüşmeleridir. Serbest grup görüşmeleri son otuz yılda özellikle, psikolojik danışma ve ruh sağlığı merkezleri ile psikiyatri kliniklerinde yaygın olarak uygulanmaktadır. Psikolojik danışma ve terapi amacı ile uygulanan ve bir danışman veya terapistin rehberliğinde yapılan serbest grup görüşmeleri bireylerin karşılıklı, serbest, sözel etkileşimine dayanır. Grup hafta-

da bir ya da birkaç kere, bir buçuk iki saatlik oturumlar halinde toplanır. Gruplar, nitelikleri birbirine benzer bireylerden, "Homojen" ya da nitelikleri farklı kişilerden, "Heterojen" yapıda gruplar olarak düzenlenmektedir.

Normal bir grupta, 12-15 kadar kişi bulunur. Bazen yoğun bir etkileşime dayanan uzun bir oturum olabilir de, görüşmeler genellikle 10-12 oturum halinde düzenlenir. Grubu oluşturan bireylerin durumlarına ve grup görüşmesinin amacına göre oturum sayısı daha az veya fazla da olabilir. Gruplar, türlü nedenlerle ayrılanların yerine yeni üyeler, alınarak, "Açık grup", veya eksilenlerin yerine yenileri alınmadan başlangıçta grupta bulunan kişilerle, "Kapalı grup" şeklinde de düzenlenebilir. Serbest grup görüşmelerinde bireyler, kişisel ve duygusal yaşantılarını paylaşırlar, akademik ve bilişsel nitelikteki konulara yer verilmez ya da çok sınırlı tutulur.

Amacı yönünden, esasında bireye yardım sağlayan "T Grupları", "Özel amaçlı işlere dönük gruplar", "Bedenini farketmeyi amaçlayan gruplar", "Etkileşim grupları" gibi insan ilişkilerinde beceriler kazandırmaya, bireylerin kendilerini tanımalarına yönelik gruplar da Grupla psikolojik danışma grupları arasında sayılmaktadır.

Evlilik ve Aile Danışması

"Evlilik danışması", evlilik öncesinde nişanlılık ilişkileri, eş seçme, ve evlilikte evlenme kararı, koca ve çocuk ve ilişkileri v.b. konularda yapılan danışmalardır. Evlilik ve aile görüşmelerinde, danışman taraflarla tek tek görüşülebileceği gibi, üç kişilik bir grup olarak taraflarla birlikte de görüşmektedir. Karar verme, anlaşma, uzlaşma, geçimsizlik ve ayrılma gibi durumlarda yapıldığı için, karı-koca veya nişanlılar bir arada görüşmeye katıldığı zaman tarafların duygusal bir havaya girmeleri olası ise de danışman gibi objektif bir kişinin rehberliğinde, kendi aralarında kuramadıkları etkileşimi başarabilmektedirler. Bu tür görüşmeler için önceden

bir hazırlık yapılması, taraflarla yapılacak bireysel görüşmelerden sonra, birlikte görüşmeye karar verilmesinin yararlı olduğuna inanılmaktadır.

"Aile danışması" terapistle birlikte anne, baba ve çocukların ve ailedeki diğer kişilerin katıldığı grup görüşmeleridir; aile üyelerinden bir veya bir kaçının tutum ve davranışlarının aile düzenini, ilişkilerini, geçimini bozacak ölçülere vardığı zamanlarda, danışma ve terapi amacı ile yapılmaktadır.

Bölüm 23

İLKÖĞRETİM ve ORTAÖĞRETİMDE YÖNELTME

İsim türünden bir sözcük olan "Yönelme" dilimizde, "öğrencilerin okula ve genel yaşama uyum sağlamaları amacı ile izleyecekleri davranışlar, dersler ve seçecekleri meslekler hakkında bilinçlendirilmesi" anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda, İngilizce ve Fransızca'da karşılığı olan "Orientation" sözcüğü de "Belirli bir istikamete yönelme veya yönelme, çevre koşullarına uygun kılma" anlamına gelmektedir.

Rehberlik ve Yönelme

"Rehberlik", bireyin kendini tanımasına, problemlerini gerçekçi bir gözle görmesine, karşılaştığı seçme durumlarında, uygun seçimler yapmasına ve gerçekçi kararlar almasına, ve "kendi kendisini yönetme" gücünü kazanmasına, böylece benliğine saygı duymasına ve kişiliğini güçlendirmesine yardım etmektir. Rehberlik ve psikolojik danışma kavramlarının temel felsefesinde, "insanın değerli olduğu", bireyin dış güçler tarafından değil, "kendi kendisini yönettiği", "bireyin problemlerini çözme gücüne sahip olduğu" gibi temel ilkeler bulunmaktadır.

"Yönelme" kavramı, genel anlamı yönünden, bir ölçüde dışardan bir kişinin, bireyi yönlendirdiği gibi bir anlamı beraberinde getirmektedir. Psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri ise, süreç olarak birey bilgilendirilerek, duygusal sorunlarından, kaygılarından arındırılarak, baskılardan kurtulmasına yardım etmeyi ve böylece bireyin özerkliğine kavuşmasını, kendine olan güveninin artmasını ve problemlerinin çözüm yolunu kendisinin bulmasını, kararı kendisinin vermesi ve uygulamasını amaçlamaktadır. "Yönelme" kavramının etkileşimde iki yönlü değil, dışardan bireye yönelen tek yönlü bir ok gibi bir sembolü hatırlatması nedeniyle, meslek çevrelerinde pek tutulmayan bir kavram olmuştur.

1996 yılında toplanan XV. Milli Eğitim Şurasında "Yönlendirme" olarak ifade edilmiş olması da anlamı değiştirir nitelikte değildir.

Daha çok ülkenin kalkınması için gerekli "insan gücünün planlanması"nı amaçlayan Milli Eğitim Şuralarının kararlarında ve ilgili yasalarda kullanılan bir sözcük olarak, "yöneltme" psikolojik danışma ve rehberlik alanına girmiştir. Bireye yapılan yardımın adı ne olursa olsun, bireye yardım hususunda rehberlik ve psikolojik danışma kavramının temel felsefe ve ilkelerine uymak gerekir.

Eğitim Sisteminde Öğrenci Akışı

Ülkemiz eğitim sistemi, okulöncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretim olarak, biri diğerine dayalı, aşamalı bir bütünlük içinde düzenlenmiştir. Öğrenci akış süreci içinde ilköğretime giren 100 kişiden, yaklaşık 12'si yüksek öğrenim düzeyine gelebilmektedir. Öğretim kademelerinin birinden diğerine geçiş için sistemin koyduğu kuralları ve engelleri aşmak gerekmektedir. Öğrencilerin bir kısmı, eğitim sisteminden ayrılmakta ya da sistemin koşullarına uyamarak elenmektedir. "Öğrenci akışını" düzenleyen kurallar arasında okullara "giriş koşulları", öğrencinin başarı düzeyi, sınavlar, sunulan olanaklar ve talep dengesini yansıtan "kontenjanlar" sayılabilir. Yönelme, bireyin niteliğine "uygunluk" ve "bireyin mutluluğu" ilkelerine göre yapılmalıdır.

Genel Eğitim ve Mesleki Eğitim

Okullarda uygulanan eğitim programları "genel" ve "mesleki" eğitim konularından oluşur. Genel eğitim toplumdaki tüm bireyler için "ortak" olan bilgi, beceri ve tavırları geliştirmeye yöneliktir. Mesleki eğitim ise belirli bir meslek için gerekli bilgi, beceri ve tavırları geliştirmeyi amaçlar. Genel ve mesleki eğitim programları ortaöğretim düzeyinde örgütlenmiş olmakla birlikte genel ve mesleki eğitim kavram ve beceri düzeyinde okulöncesinden başlar. Genel ve mesleki eğitim birbirini tamamlayan bir bütünü parçalarıdır ve eğitim programlarındaki genel ve mesleki eğitim

veren dersler yönünden belirli bir dengenin sağlanması gerekir. Genel ve mesleki eğitimin birbirini tamamlayıcı işlevleri vardır. Yalnız genel eğitim ya da yalnız mesleki eğitim bireyleri hayata hazırlamak için yeterli değildir.

Çağımızdaki teknolojik gelişmeler bireyin çevresini yaşam ve alışkanlıklarını etkilemekte ve değiştirmektedir. Birey, değişen çevresine uyum sağlayabilmesi için, yeni koşullara göre eğitilmesi gerekmektedir. Bu durum bilinmesi gerekli bilgi ve becerilerin miktarını hızlı ve sürekli olarak artırmaktadır. Önceki yıllarda, genel olarak lise öğrenimi genel eğitim için yeterli olduğu kabul ediliyor ve yüksek öğrenim, mesleki eğitim ve uzmanlık düzeyi olarak kabul edilmekteydi. Bu gün mesleki eğitim ve uzmanlık alanları lisans üstü öğrenime kaymış bulunmakta ve üniversite öğretimi "genel" eğitim olarak düşünülmektedir. Bu nedenlerle, ülkemizde 8 yıllık zorunlu ilköğretimin ardından Milli Eğitim Bakanlığı, 11 yıllık zorunlu eğitim hazırlıklarına başlamıştır.

Eğitsel ve Mesleki Rehberlik

İlköğretim ve ortaöğretimde öngörülen "yöneltme" hizmetlerinin ağırlığını "eğitsel" ve "mesleki rehberlik" oluşturmaktadır.

"Eğitsel Rehberlik" ile mesleki rehberlik birbirleri ile çok yakından ilişkilidir, pek çok ortak yanları vardır. "Eğitsel" rehberlik, öğrencinin yetenekleri ve ilgileri dikkate alınarak okuldaki eğitim olanaklarından, kendi ihtiyaçlarına en uygun düşecek, kendini en iyi gerçekleştirecek bir öğretim programını izlemesine yardım sağlamaktır. Bu da çok zaman gencin belli bir meslek dalına doğru gelişmesini sağlar. "Mesleki" rehberlikte de kişinin yetenekleri ve belli bir işin veya mesleğin gerekleri dikkate alınarak, bireyi hayatta en çok mutlu olacağı ve topluma en çok katkıda bulunabileceği bir mesleğe girmesine yardım edilmektedir.

Yönelme hizmetleri, her öğrenci için ayrı ayrı bireysel çalışmayı gerektirdiğinden ve konuya ilişkin duygusal durumları da içerdiği için "kişisel" rehberlik de söz konusudur. Kişisel rehberlik bi-

reyin daha çok duygusal, sosyal ve kişilerarası uyumsuzluklarına yardım etmektir. Kişisel problemlerinin çözümüne yapılan yardımlar, bireyin okul programlarından daha geniş ölçüde yararlanmasını, öğrenmelerini engelleyen duygusal ve sosyal problemlerinden kurtulmasını sağlar. Kişisel rehberlik geniş ölçüde "psikolojik ve mesleki danışma" yardımı ile sağlanır.

Meslek Danışması

Bireye ilişkin kişisel nitelikler ile mesleklerin gerektirdiği özellik ve koşullar arasındaki ilişkileri analiz etme, yorumlama ve bir senteze, sonuca ulaşma ve böylece bireye uygun olan meslekleri ortaya çıkarma, bir "karar verme" sürecidir. Bilgilerin toplanması ve öğrencinin anlayabileceği bir iletişim içinde bireye iletilmesi, ve ortaya çıkabilecek duygusal durumların psikolojik danışma yöntemleri ile üstesinden gelinmesi profesyonel yardımları gerektirir. Öğrenci kendisi ile meslekler arasında bir ilişki kurmaya çalışırken bireye yapılacak mesleki danışma, genel olarak psikolojik danışma ilkeleri içinde "bireysel" ya da küçük "gruplar" halinde yapılır.

Bireylerin kısa sürede meslek tercihi ile ilgili uygun bir karar alması güçtür. Meslek seçme amacı ile yapılacak psikolojik danışma yardımının, bir süreç olarak, sürekli görüşmelerle zaman içinde olması gerekir. Öte yandan, bireyin özellikleri ile bazı mesleklerin gerektirdiği nitelikler her zaman tutarlı olmayabilir. Benzerliklere göre seçilebilecek uygun meslekler çok sayıda olabilir. Bu durumlar karar verme işini zorlaştırdığı gibi duygusal sorunlar ortaya çıkarabilir. Uygun görünen meslekler üzerinde öğrencinin ve ailesinin isteği farklı olabilir. Öğrencinin isteği ile ailesinin beklentisi arasında çelişki ve tutarsızlıklar bulunabilir. Bu nedenlerle mesleki seçim kararının verilmesi uzun zaman alabilir.

Buna göre, okullarda çocukların ve gençlerin meslek seçimi ile ilgili olarak yapılacak psikolojik danışma uygulamalarına daha geniş zaman ayrılmasında yarar vardır. Bu şekilde, öğrencilerin

kişilik özelliklerini daha iyi tanımalarına ve kendilerine uygun durumları daha iyi ayırt edebilmelerine olanak sağlanmış olur.

Bazı problemler vardır ki, öğrenciler bunları "grup" içine getirip üzerinde konuşamazlar. Bu konularda öğrencilerle bireysel olarak ilgilenmek gerekir. Bu bakımdan meslek danışmasında ve genelde "bireysel" rehberlik ve "grup" rehberliğinin her ikisinden de birini tamamlayacak şekilde yararlanılması gerekir.

Mesleki Gelişim

Bir kavram olarak, "mesleki gelişim" bireyin yaşamında geniş zaman içinde oluşan bir süreçtir. Mesleki gelişim bireyin genel gelişiminin bir parçasıdır. Bu süreçte, her şeyden önce, bireyin kişilik özellikleri ve ben'lik tasarımı önemli bir yer tutar. Kişilik özelliklerinin yanı sıra, bireyin geçirdiği yaşantılar, bulunduğu çevrenin özellik ve olanakları, bireyin çevre ile etkileşimi önemli etmenlerdendir.

Her birey okul öncesi yıllardan başlayarak, ilerde ne olacağını düşünür, geleceği hakkında bazı planlar kurar ve tercihlerini belirler. Başlangıçta tamamen duygusal ve hayali olan meslek seçimi yaş ilerledikçe daha gerçekçi temellere dayandırılmaya başlar. Meslek seçimi bir gelişimsel süreç olarak, incelendiğinde, mesleki karar verme süreci, 5-11 yaşları arasında "fantazi seçim" dönemi, 11-17 yaşları arasında "deneme" ve geçici seçim dönemi ve 17 yaşlarından başlayarak da "gerçekçi seçim" dönemi olmak üzere aşamalar içinde gelişmektedir (Ginzberg 1959). İlköğretimin son yılları ile ortaöğretim dönemi mesleki gelişim bakımından deneme ve gerçekçi meslek seçimi dönemine raslamaktadır.

"Mesleki Gelişim" kavramı üzerinde, inceleme ve araştırmaları olan Super (1957), meslek seçme işinin belirli bir zaman diliminde yapılan bir iş olmadığını, gelişme, büyüme ve öğrenme kavramlarına bağlı olarak, birbirlerini izleyen mesleki davranış ve aşamalardan oluştuğunu vurgulamaktadır. Meslek seçimi, mesleki gelişimin aşamalarından biri olmaktadır. Okullarda sağlanacak,

mesleki rehberlik etkinliklerinin, bazı yeteneklerin erken yaşlarda ortaya çıkması nedeni ile okul yaşamının erken yıllarında başlatılması, meslek seçme ve yöneltme faaliyetlerinin sadece VIII. ve IX. sınıflara özgü bir iş olmadığı bilinci içinde mesleğe yönlendirme işinin "sürekliliği" olan bir plan içinde ele alınması gerekmektedir.

Mesleki Rehberlik ve Yöneltilme Süreci

Mesleki rehberlik ve yöneltilme, bireylerin türlü "meslekleri tanımaları" ve "kendi kişisel özelliklerini" tanımaları ve bu bilgilerin ışığında kendilerine en uygun olan meslekleri seçmeleri, sürecini kapsar. Mesleki psikolojik danışma ise bu amaçla yapılan "bireysel" ya da "grupla" psikolojik danışma hizmetleridir. Bu anlamda, rehberlik ve yöneltilme bireye kendisi hakkında ve çevresindeki olanaklar ve meslekler hakkında bilgi sahibi olmasına, doğru ve yerinde kararlar verebilmesine yardım olarak tanımlanabilir.

Örgütlenmiş rehberlik hizmetlerinin bir boyutu olan "bilgi verme servisi", bireyi çevresinden haberdar etme görevini yürütür. Birey, kendi hakkındaki bilgileri de rehberliğin "Bireyi Tanıma" servisi yardımı ile edinir. Bireyi tanıma teknik ve yöntemleri bu kitapta ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Birey rehberlik ve psikolojik danışmanın katkısı ile "kendisi" ve "meslek" ile ilgili bilgileri birleştirir, analiz eder, değerlendirir, çözümler üretir, sonuçları "meslek" veya "iş" seçme kararında kullanır. Aldığı kararı uygulamak için gerekli önlemleri yerine getirir. Alınan karar ne kadar ayrıntılı bilgiye dayanırsa, o derecede kararın uygun ve geçerli olma olasılığı artar.

Danışmanın bilgileri analiz etme, değerlendirme, bilgi verme ve yorumlama işlevinin, kişinin bireysel kararına yardımcı teknik bir hizmet olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Rehberlik, bireye rağmen birey hakkında kararlar almak değil, bireyin uygun kararlar almasında yardımcı olmaktır.

Meslek Seçmede Bilgi Kaynakları

Bir "karar verme" süreci olan meslek seçimi ilk iki aşaması "bireyin kendisi" ve "meslek alanı" ile ilgili geçerli bilgilerin sağlanmasını gerektirir. Meslek seçimi kararına götüren üçüncü aşaması ise, "bireye ilişkin kişisel niteliklerle, olası mesleklerin gerektirdiği nitelikler ve koşullar arasında bağıntı kurulması", seçeneklerin belirlenmesi ve birey için en uygun olacak meslek tercihinin kararlaştırılmasıdır.

"Bireye" ilişkin bilgiler çeşitli psikolojik testler, bireyin "kendisini anlatmasına dayanan teknikler", "gözlemsel teknikler" ve "durumsal testler" gibi teknik ve yöntemler kullanılarak süreklilik ilkesi içinde toplanmaktadır. Bu bilgiler öğrencinin "kişisel dosyasında" veya disketlerde saklanır.

"Mesleklere" ilişkin bilgiler ise yazılı kaynaklardan, meslek alanlarının "kaynak kişilerinden", iş ve meslekler hakkında yapılan, inceleme ya da "iş analizleri"nden elde edilmektedir. Bireyin gözlem ve yaşantıları da bunlara eklenmektedir. Danışmanın rolü ise, bir uzman kişi olarak, meslek seçimi için gerekli bireysel ve mesleki bilgiler sağlamak, analizler yapmak, objektif ve gerçekçi bir tutumla, karar aşamasında olan kişinin "bireysel" bilgileri ile "meslek" bilgileri arasındaki ilişkilerin bilincine varmasını kolaylaştırmaktır.

Meslek Seçiminde Bilgisayarlardan Yararlanma

"Bilgi Çağı" olarak nitelendirilen zamanımızda, bilgisayar ve diğer elektronik teknolojiler, bireylerin bilgiye ulaşmaları, belirli bir gereksinime göre bilgiyi düzenlemeleri, bu bilgileri değerlendirme, başkalarına iletme, ve diğer bilgi kaynakları ve insanlarla etkileşim kurma olanaklarını geniş ölçüde artırmıştır. Ülkemizde de, Milli Eğitim örgütünde, okullarda, 1985 yılından başlayarak, bilgisayar destekli eğitim ve diğer yönetim hizmetlerinde bilgisayarların kullanımı hızlı bir artış göstermiştir.

Psikolojik danışma, rehberlik ve yönettme hizmetlerinde de bu yeni teknolojilerden yararlanılmalıdır. Birey hakkında alınacak, eğitsel, mesleki ve kişisel değerlendirme ve kararlar için gerekli bilgilerin kayıt edilmesinde, toplu dosya yerine disketlerin kullanılması önemli pratik yararlar vardır.

Meslek Seçmeye Yönelik Bilgisayar Programları

Uluslararası düzeyde 1970'li yıllarda özellikle meslek seçimine katkı getiren, öğrenciye meslekler hakkında bilgi veren ve öğrencinin niteliklerine göre olası uygun mesleklerin listesini veren bilgisayar programları geliştirilmiştir. Ülkemizde de iş vakfı tarafından istihdamı geliştirme amacı ile 1987 yılında, "SEÇENEKLER", adı ile bilinen bir bilgisayar programını bazı ortaöğretim okullarında uygulamış ve meslek seçimine katkıları olduğu belirtilmiştir.

1990'lı yılların başlarında ÖSYM meslek seçme durumunda olan lise öğrencilerine yardım amacı ile yayınladığı "Üniversiteler Yüksek Öğretim Programları ve Meslekler" isimli yayını veri kaynağı olarak kullanarak, lise öğrencileri için, "Bilgisayar Destekli Meslek Rehberliği" (BİLDEMİR) programını hazırlamıştır. Öğrencilerin uygulanan değerlendirme formuna verdikleri cevaplar veri olarak kullanılarak, yüksek öğrenim programlarından 15 kadar programın uygunluk dereceleri verilmektedir.

1994 yılında da, Psikolojik Danışma, Rehberlik ve Eğitim Merkezinde (PDREM), "Kendinize Uygun Meslek Seçme" (KUMS) bilgisayar programı uygulanmaya başlanmıştır. KUMS bilgisayar programı, meslek seçme olgunluğu gelişmekte olan 10-18 yaşları arasını kapsamaktadır. Bu dönem ilköğretimin ikinci yarısı ile ortaöğretim dönemini kapsamakta, 8. ve 9. yıllarda yapılacak yönettmelemlerle, yüksek öğrenime giriş aşamasına uygun düşmektedir. Bireye sorulan bir dizi sorulara verdiği cevaplara göre, yüzlerce meslek içinden, kişiye uygun olacak "21 meslek grubu"nın listesini ve yüz üzerinden bireyin mesleğe uygunluk puanlarını ver-

mektedir. Her meslek grubunun alt mesleklerine ilişkin puanlar da elde edilebilmekte, mesleğin nitelik ve koşulları hakkında bilgiler de bilgisayar programında yer almaktadır.

Birey bu bilgilerin ışığında psikolojik danışma uzmanı ile birlikte puanının en yüksek olduğu meslek grupları ve meslekler arasından, kişisel eğilimlerine göre kendisine en uygun olan mesleği seçmektedir.

Öğretim Hizmetleri İçinde Yönettme

Yönettme, farklı öğretim kademelerinde, işlevleri, derinliği ve genişliği farklı olan bir süreçtir. Yönettme öğrenimin belli bir noktasında yapılan bir hizmet gibi düşünülmemeli, eğitim-öğretim hizmetleri süresince her aşamada dikkate alınması gereken bir hizmet olarak algılanmalıdır.

Eğitim sisteminin farklı aşamalarında genel olarak yönettmenin işlevi ve yöntemi aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) "Okulöncesi" düzeyinde yönettme çocuklara çok çeşitli, alanlara ilişkin oyun, araç-gereç, gezi ve gözlem olanakları sağlayarak onların yetenek ve yaratıcı güçlerini, güzel sanat ilgilerini tanımaya yönelik olmalı, çocuğun potansiyellerini keşfetmesi amaçlanmalıdır. Çocuk hakkındaki gözlemler sistematik ve planlı olarak saptanmalıdır.

(2) "İlköğretim"de yönettmenin amacı, yakın çevrenin ve ülkenin ekonomik koşulları, olanakları gözönünde bulundurularak öğrencilere olabildiğince iş ve meslek alanlarını gözlemlerine, yaşantısal olarak, çeşitli iş becerileri kazanmalarına yardım etmek ve ortaöğretim düzeyindeki program seçenekleri hakkında bilinçli hale gelmelerini sağlamak olmalıdır. Zorunlu ilköğretimin sonunda okuldan ayrılanların örgün ve yaygın mesleki, teknik, ticaret, sanayi turizm gibi alanların pratik beceri kazandıran iş ve meslek programlarına yönlendirilmelidir.

(3) "Ortaöğretim" aşamasında, yönettme, öğrencilerin, genel eğitim ve mesleki eğitimin çeşitli kol ve programlarına, yüksek öğ-

renime, hem mesleğe ve yüksek öğrenime ve hayata yönelmelerine ağırlık vermeli, bu amaçla çok çeşitli meslekleri ve mesleklerin niteliklerini ve birey olarak kendilerini tanımalarına, iş ve programlara hazırlanmalarına yardım etmelidir. Öğrencileri yönlendirme ve yerleştirme süreci karmaşık, çok yönlü bir iş olduğu için öğretimin her aşamasında sürdürülmeli, ilköğretimin sonunda yapılan yönlendirme ve yerleştirmede olabilecek yanlışlar ortaöğretim düzeyinde giderilmelidir.

Yönlendirme İçin Gerekli Temel Koşullar

Bir sistem ne kadar iyi olursa olsun, uygulanması için gerekli olan ön koşullar ve personel gereksinimi yerine getirilmezse, sistemin işlerliği ve etkinliği düşer. İlköğretim ve ortaöğretimde yönlendirmenin etkili olabilmesi öğrencileri yönlendirmedeki hata payının küçük olması için bazı koşulların Milli Eğitim Bakanlığı, okul yönetimi tarafından yerine getirilmelidir. bu koşulların önemli olan bazıları aşağıda belirtilmiştir.

(1) Ortaöğretim programları ile yüksek öğretim programları arasında "dikey" geçişlere olanak vermeli, "genel lise" olarak bilinen programlar ile "meslek programlarını" tamamlayanların ilgili yüksek öğrenime giriş olasılıkları artırılmalı "genel eğitim" ile "meslek eğitimi" arasında bir denge sağlanmalıdır.

(2) Ortaöğretim düzeyindeki genel eğitim ve mesleki eğitim programları ile bunlara bağlı "kollar" arasında "yatay" geçişler sağlanmalıdır.

(3) Ortaöğretim düzeyindeki programlar ve programlara ilişkin kolların yüksek öğrenimin belirli fakülte, yüksek okul, bölüm ve dallarına hazırlayıcı nitelikte "dikey" çıkışlı programlar olarak düzenlenmeli, koşullu yatay geçişler de sağlanmalıdır.

(4) Ortaöğretim ve yüksek öğretim programları arasında yatay ve dikey geçişler değerlendirilirken öğrencilerin devam ettiği programdaki ders ve çalışmaların gireceği programdaki "aynı" ol-

ması ölçütü yerine "denk" olması ilkesinden hareket edilmeli ve özellikle meslek programlarındaki "uygulanabilir" çalışmalar da değerlendirilmelidir.

(5) Ortaöğretim ve yüksek öğretim düzeyindeki genel ve mesleki eğitim programları ve programlara bağlı kollar, toplumdaki teknik, sosyal ve ekonomik gelişmelerle paralel olarak, ortaya çıkan gereksinimlere göre geliştirilmeli, çeşitlendirilmeli ve sürekli olarak değişikliğe açık bulundurulmalıdır.

(6) "Örgün eğitim" programları ile "yaygın eğitim" programları birlikte ve eğitimin bütünlüğü ilkesine uygun olarak planlanmalı, ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretim düzeyindeki programlardan ayrılanların yaygın eğitim programlarına yönlendirilmesi ve öğrencilerin eğitim sisteminden kopmadan bir iş veya meslek kazanması olanağı sağlanmalıdır.

(7) İlköğretimin sonunda ve ortaöğretimin ilk yılında yapılacak yönlendirme amacına hizmet edecek şekilde Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Örgütü veya ÖSYM tarafından ülke çapında, tüm eğitim programlarına devam eden öğrencilere, genel yetenek, özel yetenek ve ders gruplarına ilişkin standart başarı testleri uygulanmalı, "sonuçlar" ve yorumlama için gereken normlar ile birlikte doğrudan okulların rehberlik örgütüne yollanmalıdır. Böylece, okul psikolojik danışma ve rehberlik örgütleri yönlendirme için gerekli bilgi birikimi yönünden desteklenmelidir.

(8) Yönlendirmenin yapılabilmesi için öğrenciler okulöncesi ve ilköğretime girişlerden başlayarak sürekli olarak gözlenmeli, elde edilen veriler, test sonuçları, yetenek, ilgi, kişilik güdü düzeyleri ve başarılarına ilişkin bilgiler bilgisayar olanaklarından da yararlanarak sistemli bir şekilde toplanmalıdır. Bu bilgilerin tümü değilse bile "özet" öğrenci ile birlikte bir sonraki okula gönderilmelidir.

(9) Yönlendirme gibi karmaşık ve çok yönlü bir hizmetin etkili bir biçimde uygulanabilmesi için yönlendirme işlerini yürütecek Psikolo-

jik Danışma ve Rehberlik Uzmanları yetişmesine hız verilmelidir. Diğer yandan halen okullarda danışman görevi yapan, aslında rehberlik konusunda yetişmemiş olan sınıf öğretmenleri hizmet için de yetiştirilmelidir. Okullar yöneltmenin yapılacağı mekan, ölçme araçları, bilgisayar ve personel yönünden desteklenmelidir.

Ders Geçme ve Kredi Düzeni

Öğrencileri, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda insangücü ihtiyaçlarına göre yöneltmede; öğrencilerin tercihlerine olanak veren ders geçme ve kredi sistemi daha yararlıdır.

Ders geçme ve kredi düzeninin, sistemin niteliğine uygun olarak işlemesi için aşağıdaki hususların da yerine getirilmesi gerekir.

(a) Dersler yıl esasına göre değil "yarıyıl" veya "sömestri" olarak, mümkün olduğu oranda yoğun şekilde düzenlenmelidir.

(b) Dersler genelde bağımsız olmalı, "önşartlı" ders sayısı azaltılmalıdır.

(c) Programdaki dersler, "ortak" ve "seçmeli" dersler olarak düzenlemeli, seçimlik derslerin sayısı olanaklar ölçüsünde artırılmalıdır.

(d) Bir yarıyıla düşen ders sayısı ve öğrencinin haftalık ders yükü azaltılmalı, gözlem, inceleme ve uygulama programları düzenlenmeli, bunlar için programda serbest saatler bırakılmalıdır.

(e) Daha önce iki kez uygulanan, ders geçme ve kredi sisteminin başarıya ulaşması için, okul danışmanları, yöneticiler, öğretmenler ve veliler ders geçme ve kredi düzeninin getireceği yeni görevler konusunda yetiştirilmeli ve gerekli olanaklar sağlanmalıdır.

Yöneltmede İzlenecek Genel İlkeler

Öğrencilerin yöneltilmelerinde dikkate alınması gereken genel ve temel ilkeler aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

Bireysel Sorumluluk

Yöneltme gücendirici zorlayıcı değil, özendirici, kişinin kararının gerçekçi olması yönünde yol gösterici olmalı, hangi programa gireceği hususundaki son kararı bireyin kendisi vermeli ve bunun sorumluluğunu kendisi taşımalıdır.

Süreklilik

Yöneltme, ilköğretimin sonunda ve ortaöğretimin başında, eğitim sürecinin bir noktasında yapılacak tek bir seçme veya giriş sınavı ile değil, bir süreç olarak düşünülmeli, okulöncesinden başlayarak öğrenci hakkında öğrenimi boyunca yapılacak sürekli gözlem ve değerlendirmelerden elde edilen bilgilerin birikimine göre yapılmalıdır.

Fırsat Eşitliği

Yöneltme, eleme sınavlarında olduğu gibi, öğrencilerin bir kısmını seçen, diğerlerini program dışı bırakan bir tutumla değil, öğrencilerin tümüne fırsat eşitliği sağlayacak şekilde yerleştirilmeli, istek, ilgi ve yeteneklerine göre yetiştirmeleri sağlanmalı, herkesin başarılı olabileceği bir programa girmesi amaç edinmeli, olanaklar araştırılmalı ve kişi desteklenmelidir.

Bütünlük

Yöneltme, örgün ve yaygın eğitim sistemini içine alacak şekilde bir bütünlük içinde ilköğretim ve ortaöğretimdeki tüm öğrencileri kapsamalı, sistemde kalan öğrenciler kadar, eğitim sisteminden ayrılan öğrencilerin yerleştirmelerini de içine almalıdır.

Yöneltmede Dikkate Alınacak Ölçütler

Öğrencilerin ilköğretimin sonunda ve ortaöğretimin başında çeşitli programlara yöneltilmeleri çeşitli ölçme, değerlendirme araçları ile bireyi tanıma tekniklerinden yararlanılarak elde edilen bilgilere ve ölçümlere göre yapılmalıdır. Bir öğrencinin hangi tür bir programa yöneltmesinin uygun olacağı kararına varırken aşağı-

daki ölçütlerden, bilgi ve durumlardan olanaklar ölçüsünde azami derecede yararlanılmalıdır. Gerek 8. ve gerek 9. yılda yapılacak yöneltmelerde, bu ölçütlerle ilişkili ne kadar çok bilgi toplanırsa, bu bilgilere dayalı, yöneltmenin "geçerliği" de o denli yüksek olacaktır.

(1) Öğrencinin Yetenek ve Başarı Durumu

(a) Öğrencilerin başarı durumu, farklı yıllarda saptanan genel akademik ortalamaları.

(b) En son yöneltmenin yapıldığı ya da bir önceki yıla ilişkin genel başarı ortalaması.

(c) Fen, sosyal, dil gibi grup derslerine ilişkin başarı ortalamaları.

(d) Öğrencilerin farklı derslerdeki yıllara göre gelişme dereceleri.

(e) Genelde başarılı ve başarısız olduğu dersler.

(f) Bütünleme, sınıf geçme ve kalma durumları.

(g) Öğrencinin özgeçmişi, iş ve meslek tecrübesi.

(h) Yerel olarak uygulanacak genel ve özel yetenek testleri sonuçları.

(ı) Yerel düzeyde uygulanacak genel başarı ve başarı testleri sonuçları.

(j) Ulusal düzeyde Bakanlık Merkez örgütünce veya ÖSYM örgütünce uygulanacak standart yetenek ve başarı testleri sonuçları.

(k) Ders öğretmenlerinin, öğrencinin girebileceği program veya kol hakkındaki genel görüşleri.

(l) Sınıf öğretmeninin, öğrencinin yönelebileceği "alan" ve "kol" hakkındaki genel görüşü.

(m) Eğitsel kol faaliyetlerinden sorumlu öğretmenlerin öğrenci hakkındaki genel görüşü.

(2) Öğrencinin Kişisel Nitelikleri

Öğrencinin genel sağlık ve enerji düzeyi, beden yapısı, fiziksel engelleri, güdüler, değerleri, duygusal özellikleri, ben'lik tasarımı ve sosyal ilişkileri, geleceğe yönelik planları ve beklentileri.

(3) Öğrencinin İlgilendiği Konular

(a) Boş zaman etkinliklerinde tercih ettiği konular.

(b) Uygulanacak ilgi testlerinin sonuçları.

(c) Kol faaliyeti öğretmenlerinin öğrencinin ilgi ve tercihleri hakkındaki görüşleri.

(d) Sınıf öğretmeni ve ailesinin öğrencinin ilgi alanı hakkındaki gözlemleri.

(4) Öğrencinin İsteği ile İşin veya Programın Nitelikleri

(a) Öğrencinin program, kol ve şube tercihi.

(b) Öğrencinin geleceğe yönelik, yaşam planı, beklentileri ve güdüsü.

(c) İş ve mesleklerin niteliği ve kişi yönünden geleceği.

(d) Önerilecek programın bitiminde girilebilecek işlerin nitelikleri ile bireyin nitelikleri arasındaki uyuma derecesi.

(e) Öğrenci için önerilecek programın süresi, ve ortaöğretimden sonra girilecek diğer yüksek öğrenim programlarına ilişkin koşullar.

(f) Programın öğrenciyi hazırlayacağı meslek ve işin sağlayacağı ücret, sosyal haklar, işte ilerleme gibi olası koşullar.

(5) Ailesinin Görüşü

(a) Öğrenci ile ilgili kararlarda taraf olarak, ailesinin çocuklar hakkındaki görüşleri, istek ve beklentileri.

(b) Çocukları hakkında kendilerine yapılan, yöneltme tavsiyelerine olan tepkileri ve görüşleri.

(6) Programa, İşe Girme ve Devam Edebilme Koşulları

(a) Girilecek programın öğrencinin ulaşabileceği yakın çevrede bulunup bulunmaması.

(b) Zorunlu eğitim ötesinde eğitim masraflarının çocuğun ailesinin karşılama olasılığı, devletin, vakıf ve kuruluşların sağladığı burs, parasız yatılılık ve kredi gibi olanakları.

(7) Mesleğin İnsangücü Gereksinimi Yönünden Durumu

Devlet ve özel sektör düzeyinde ülkenin ilgili alan, iş ve meslek için olan farklı düzeylerdeki, "insangücü gereksinimi" ve geleceğe yönelik projeksiyonlar.

(8) Okul Rehberlik Servisinin Öğrenci Hakkındaki "Genel Değerlendirme" Sonuçları

Ölçütler, koşullar ve durumlar dikkate alındığında, okul rehberlik uzmanlarının, yoksa sınıf öğretmeninin, öğrencinin hangi programa, kola, mesleğe veya işe yönltilmesinin uygun olacağı hakkındaki nihai görüş ve tavsiyeleri belirlenir.

İLKÖĞRETİMDE YÖNELTME

Milli eğitim sisteminde, 7-14 yaşlarını kapsayan ilköğretim herkes için zorunlu bir aşamadır. İlköğretim öğrencilere genel eğitim sağlayan, bir yandan günlük yaşayışlarıyla ilgili bilgi ve becerileri diğer yandan orta öğretim için gerekli temel bilgi ve beceriler kazandıran, zorunlu bir eğitim kademesidir. İlköğretim çevrenin özellikleri de dikkate alınarak öğrencilerin işe yönelmelerinde ve meslek seçmelerinde uygun kararlar vermelerini sağlamak amacıyla kendilerini ve çevreyi tanıma ilgi ve yeteneklerini deneme fırsatı veren bir eğitim programıdır.

İlköğretim Programının Nitelikleri

İlköğretimdeki yaş gruplarının gelişim özellikleri ve mezuniyetteki dışa akışlar dikkate alınarak, program üç aşama halinde dü-

zenlenebilir. Bu aşamalar, (a) 1-2-3. sınıflar, (b) 4-5-6. sınıflar, (c) 7-8. sınıflar halinde ele alınabilir. 1-2-3. sınıflarda okuma-yazma, aritmetik, çevre ve hayat bilgileri gibi temel bilgi ve beceriler, 4-5-6. sınıflarda genel, fen ve sosyal bilim bilgi ve becerileri ile yabancı dil, 7-8. sınıflarda ise, genel kültür üst öğrenime iş ve hayata ilişkin özel alan ve seçimlik derslere ve yabancı dile yer verilebilir. Genel kültür dersleri, bütün öğrencilerin alacağı alanlardan, özel alan dersleri, iş becerisi kazandıran alanlardan ve öğrenci ilgi ve yeteneklerini geliştirecek konulardan oluşur.

1997 yılında çıkarılan 8 yıllık zorunlu ilköğretim yasasına göre, 8. sınıf "yöneltme" sınıfı olarak kabul edilmiştir. İlköğretimin 7-8'inci yıl programlarında iş ve çalışma hayatına hazırlayan seçmeli dersler üçte birden az olmamalıdır. Pratik-teknik bilgi ve beceriye dönük olan bu özel dersler, çevre koşulları da dikkate alınarak kararlaştırılmalı, daktilo, el sanatları, bilgisayar, ticaret bilgisi, muhasebe, ev ekonomisi, ilk yardım, ağaç işleri, tarım, metal işleri vb. uygulamalı derslerden seçilmelidir. Seçimlik dersler öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre derinleşmek istedikleri konulardan da oluşabilir.

Zorunlu Eğitimin Temel Felsefesi

İlköğretim zorunlu bir eğitim kurumu olarak programı ve öğrenci akış düzeni bakımından 8 yıllık belli temel bir programı yerine getirmekle yükümlüdür. Öğrencileri yetenekleri ölçüsünde mümkün olduğu kadar yetiştirerek temel bir eğitim sağlar. Öğrencileri "başarısız sayan", sınıfta bırakan ve belge vermek suretiyle okul dışına çıkaran "eleyici" bir sistem değildir. Bunun yerine her öğrenciye ortak genel kültür veren temel dersler ile çevreye, okula ve öğrencilere göre farklı özel derslerden oluşan esnek bir programla, öğrencileri çalışma hayatına ve üst öğretime hazırlar.

Öğrenci her sınıfın programından ilgi, istidat ve yetenekleri ölçüsünde yararlanır. Buna göre öğretmenlerin her öğrencinin okulda yetişmesini sağlayıcı önlemler alması, öğrencileri gerekti-

ğinde "hazırlık" ve "tamamlama" çalışmalarına almaları gerekir. Zorunlu eğitimin temel felsefesi çocuğu başarısızlık korkusu altında çalışmaya zorlamak, yetiştirmeye çalışmak değil, öğrenciye başarılı olacağı durumlarla başarma hazzı vermek, başarısı ödüllendirilerek başarısını artırmaya ve ilerlemeye özendirilmesidir.

Geleneksel olarak, ilkokul öğretmenlerince benimsenen ve uygulananagelen bu anlayış, 8 yıllık zorunlu eğitimin bütünü için de geçerli olmalıdır. Zorunlu eğitim çağında birçok ülkelerde başarısızlıktan sınıfta kalma uygulamasının olmayışı bu anlayışa dayanmaktadır. Çocuk, her imkandan yararlanılarak yetiştirilmekte, "yetiştirme" okulun temel görevi sayılmakta, okul, aile ile de işbirliği yaparak, bu görevini yerine getirmektedir.

Öğrenci Akışı İçinde Özür Grupları

İlköğretimin zorunlu olması nedeniyle, ilköğretime girerken normal olarak öğrenci akışını düzenleyen bir kural veya sınav sözkonusu değildir. Ancak "özürlülük" durumunda, eleme değil, bazı "gruplama" ve sınıflamalar söz konusu olabilmektedir. 6 ve 7. yaş grubu öğrenci evreninden, "seçmesiz" olarak alınan ilköğretim öğrencileri arasında, sınırlı sayıda da olsa, zihince ya da başka özür gruplarından öğrenciler olabilecektir. Özür grupları için özel programlar, okullar ya da ilköğretim okulları içinde özel sınıflar oluştururken, öğrencilerin belirlenmesinde çok dikkatli olmak gerekir.

Özür gruplarını, özellikle zihince geri olan grupları belirlemede, ilköğretime girişte, bir bireysel genel yetenek testi uygulamak ve hemen karar vermek doğru olmaz. Gerek çocuk ve gerekse ailesi için çok önemli olan bu ayırım kararının ilköğretim yılları içinde çocuklar üzerinde "gözlemler" yaparak ve farklı zihin yeteneği testleri uygulayarak, ayrıntılı bir tarama ve incelemeye göre yapılması gerekir.

Özürlülerin ve üstün yetenekli çocukların ayırdedilmesinde, yaygın olarak izlenen yöntem, önce, tüm öğrencilerin "grup" yete-

nek testleri ile "taramasının yapılması, puan dağılımının, iki ucundaki, "geri ve "üstün" yetenekli öğrenciler bir grup olarak belirlendikten sonra, bu gruplara daha hassas ve çeşitli zihin ölçekleri, Stanford Binet veya daha başka "bireysel" zeka testleri uygulayarak, önceki sonuçların kontrol edilmesi şeklinde yapılmaktadır. Böylece, öğrenci hakkında yanlış karar verme olasılığı en aza indirilmektedir.

Geri ve üstün yetenekli öğrencilerin ilköğretime girişte, ayrılmamasının nedeni, öğrencilerin sayıca çok olmaları yanında, grubun aile ve çevre olanakları yönünden çok "Heterojen" bir özellikte olmalarıdır. Bu dönemde sosyo ekonomik yönden olan bireysel farklar öğrencileri sınıflandırmada kullanılacak test puanlarını önemli derecede etkilemektedir. İlköğretim yılları içinde, gözleme olanakları ile birlikte, öğrenci evreni ön koşullar yönünden biraz daha "homojen" bir yapıya ulaşmakta, ve bireysel farklar daha belirgin hale gelmektedir.

İlköğretim Çağının ve Yöneltilmenin Nitelikleri

İlköğretim çağı 7-14 yaşlarını kapsar. İlköğretim çağı çocuklarının temel ihtiyaçları ve yöneltilmenin nitelikleri özet olarak aşağıda belirtilmiştir.

(1) İlköğretim bir "bütün" olarak toplumdaki çağ nüfusa dahil, farklı yetenek düzeyindeki tüm çocukları kapsar. Seçimsiz herkeşe açık ve zorunlu olan bir eğitimidir. Bu niteliği ile içerik olarak ilköğretim programı T.C. vatandaşlık bilgilerini, hızla değişen ülkemiz ve dünya koşullarına uyum sağlayabilmek için gerekli temel ve genel bilgileri kapsar.

(2) Zorunlu eğitim çağındaki çocukların tümünün ilköğretim görmesi gerektiğinden, eğitim sisteminin bütünlük ilkesi içinde, nitelikleri yönünden "özel eğitim" ve "özel koruma"ya gereksinimi olan çocuklar içinde, ilköğretim kapsamına dahil özel eğitim programları da açılabilir.

(3) İlköğretim yılları, çocukların her yönden gelişimlerinin hızlı

olarak devam ettiği bir döneme rastlamaktadır. Bu nedenle, yapılacak rehberlik ve yöneltme hizmetlerinde, çocukların "gelişim özelliklerinin" göz önünde bulundurulması gerekir. Aşağıda, ilköğretimde yöneltme ve rehberlik hizmetlerinde geliştirilmesi gerekli özelliklerin bazıları belirtilmiştir.

(a) Gündelik yaşamları için gerekli olan fiziksel becerileri ve kavramları geliştirme.

(b) Yaşlıları ile birlikte olma, paylaşma, olumlu arkadaş ve insan ilişkileri kazandırma.

(c) Kendisini tanıma, benlik kavramı geliştirme, benlik tasarımı ile tutarlı değerler sistemi geliştirme.

(d) Cinsiyetine uygun bir cinsel kimlik geliştirme.

(e) Kişisel özerklik kazanma, özerkliğinin sınırlarını bilme, çevresi ile uyumlu ilişkiler kurma.

(f) Kişisel sorumluluk alma, başladığı bir şeyi tamamlama gibi konularda gelişmeleri gerekmektedir.

(4) Geçmiş yıllara ilişkin istatistiklere göre, ilköğretim diploması alanların ortalama olarak, yaklaşık %45'i ortaöğretim aşamasına geçemiyerek, eğitim sisteminden ayrılmak zorunda kalmaktadırlar. İlköğretim programlarının ve rehberlik hizmetlerinin, üst öğrenime gidemeyecek çocuklar, ve genelde tüm çocuklar için çalışma yaşamını, iş alanlarını, genel olarak meslekleri ve kendi ilgi ve yeteneklerini bireysel olarak tanımalarına olanak vermeleri gerekmektedir.

(5) Hem "toplumun" ve hem de "bireyin" temel ihtiyaçlarını karşılamak, durumunda olan ilköğretim programları için bireyin yaşadığı yakın çevre ile bütünleşebilmesi büyük önem taşır. Okulun çevresinin iş ve meslek kuruluşları ile işbirliği yaparak, çocukların çevredeki iş ve sanayi kuruluşlarını tanımaları ve onların olanaklarından yararlanarak çeşitli iş ve meslek becerileri kazanmaları sağlanmalıdır.

İlköğretim okulları, özellikle üst sınıflarındaki istekli çocuklar

için, tatil dönemlerinde sanayi ve işveren kesimi ile işbirliği yaparak, meslekleri tanıma ve iş bilgilerini ve becerilerini geliştirici kursları açabilirler. Öğrencinin ve velilerin isteğine bağlı, okul danışmanları ve yönelticilerinin, çevre koşullarına ve gelişmelere uygun olarak açabilecekleri bu kurslar spor, atletizm, güzel sanatlar, el sanatları, ticaret, sekreterlik, bilgisayar gibi alanlarla da çeşitlendirilmelidir.

(6) Üst öğrenime gitmeyerek okuldaki ayrılanlar için, ilköğretim okullarının Çıraklık Eğitimi, Halk Eğitimi ve yaygın Eğitim programları ile işbirliği yaparak, belirli bir iş ve meslekte iş içinde gelişmeleri ya da işe hazırlanmalarına yönelik programları düzenlemelidir.

(7) İlköğretimde temel amaç, 7-14 yaşlarındaki çağ çocuklarının ister kısa yoldan hayata, ister üst öğretime yönelmiş olsun, ilgi ve yeteneklerinin tanınmasıdır. Çünkü, müzik, resim gibi bazı yeteneklerin erken yaşlarda belirdiği bilinmektedir. Öğrencilerin, yeteneklerinin bilinmesi, iş ve meslek alanlarına ortaöğretim düzeyindeki genel eğitim ve meslek eğitimi veren okullara yöneltilebilmeleri için, ilköğretimin "süreklilik" ilkesine uyarak, birinci sınıftan başlayarak, bireysel bilgiler toplaması gerekmektedir. Öğretmenlerin gözlemleri yanında, bilgiler okul danışmanlarının, rehberlik merkezlerinin ve merkezi olarak tüm okullarda uygulayacak objektif ölçme ve değerlendirme araçları ve uygun olan çeşitli "bireyi tanıma teknikleri" kullanılarak toplanmalıdır.

(8) İlköğretim çağındaki çocukların, bağımsızlıkları gelişmekte, ancak, bağımsızlıklarına kavuşamamış, anne ve babalarına bağımlı durumdadırlar. Bu nedenle, çocukla ilgili planlama ve yöneltme hizmetlerinde danışman ve öğretmenlerin ana-baba ile işbirliği içinde çalışmaları gerekmektedir.

Yöneltme Tavsiyesi

Sekizinci sınıfın ikinci yarısında okul rehberlik örgütü, yukarıda belirtilen, yöneltmenin genel ilkeleri ve değerlendirme ölçütleri

rine göre öğrencinin sekiz yıllık okul hayatını ve ilgililerin görüşlerini bütünüyle değerlendirerek öğrencinin ilköğretimden sonraki yaşamı için yapılacak "yöneltme tavsiyesini" kararlaştırmaktadır. Amaç, öğrencilerin ilköğretimden sonra, "hayata" ve "üst öğrenime" yönelme konusunda verecekleri kararların gerçekçi ve doğru olması ve kişinin mutluluğuna hizmettir. Yöneltme sonuçları bir "tavsiye" olarak "verilere" iletilmektedir.

Yöneltmenin Yasal Dayanağı

T.C.Anayasasından kaynaklanan, 222 sayılı İlköğretim Kanunu, 1739 sayılı "Milli Eğitim Temel Kanunu" ve bu yasalarda değişiklik yapan 4306 sayılı Kanunla kabul edilen "8 yıllık sürekli ilköğretimin" temel esaslarına göre son ders yılının ikinci yarısında öğrencilerin "hayata" ve "üst öğrenime" "yöneltmeleri" öngörülmektedir. Milli Eğitim temel Kanunu'nun da yapılan değişikliklerle, Milli Eğitim Sisteminin ve okulların "yöneltmeyi" gerçekleştirecek biçimde düzenleneceği ve yapılacak yöneltmenin niteliği belirtilmiştir.

Rehberlik ve Yöneltme Hizmetleri

Zorunlu ilköğretim sisteminin öngördüğü rehberlik ve yöneltme hizmetleri özet olarak aşağıda belirtilmiştir.

(1) İlköğretim düzeyinde, özel eğitim görmesi gereken, öğrencilerin birinci sınıftan başlayarak gözlenmesi, taranması ve ilgili özel eğitim programlarına yerleştirilmesi.

(2) Zorunlu ilköğretim sonunda, öğrencilerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda genel lise ve Mesleki Teknik Okul programlarından hangisine girmesinin uygun olacağının kararlaştırılması.

(3) İlköğretimin sonunda "örgün" eğitim programlarından ayrılan öğrencilerin "yaygın" eğitim programlarından kendi niteliklerine uygun bir iş ve meslek alanına girmelerinin sağlanması ve desteklenmesi.

(4) Zorunlu bir öğrenim olan ilköğretim boyunca öğrencilerin kendilerini ve yeteneklerini tanımlarına yardım etmek ve yeteneklerine uygun olarak yönlendirmek.

(5) Öğrencilere eğitimleri boyunca değişik iş, meslek, ticaret ve sanat alanlarını tanıma, gözleme, deneme fırsatı verilmesi.

(6) Üst öğrenime gidemeyecek öğrencilere iş eğitimi verilmesi, ek programlar ile meslek kazandırılması, İş ve İşçi Bulma Kurumunun, yaygın eğitimin çevredeki sanayi işletmelerinin olanaklarından yararlanmasıdır.

ORTAÖĞRETİMDE YÖNELTME

Ortaöğretim meslek seçiminin ve yöneltmenin yoğun olarak yapıldığı bir aşamadır. İlköğretim okullarının son sınıfının ikinci yarısında yapılan yöneltme ile, öğrenci akışı kurallarına uygun olarak, öğrencilerin bir bölümü hayata ve iş alanlarına ayrılmakta, yaklaşık üçte ikisine yakını çeşitli ortaöğretim okullarına gelmektedirler.

Ortaöğretim Sisteminin Niteliği

Ortaöğretim, genelde üç yıl süreli, çeşitli "mesleki" ve "teknik" okullarla "genel eğitim" veren liselerden oluşmaktadır. Ortaöğretim düzeyindeki okulların bazılarında, üç yıla ek olarak bir yıl süreli "Hazırlık" sınıfları bulunmaktadır. Öğrenciler, sekiz yıllık ilköğretimleri sonunda yapılan "yöneltme" ile bu okullara başvurmuşlar, giriş sınavları varsa bunları kazanmışlar ve ortaöğretim düzeyinde bulunan liseler, Anadolu Liseleri, fen liseleri, öğretmen liseleri, ticaret, turizm, sanat ve mesleki teknik liseler gibi bir okul programının öğrencisi olmuşlardır. "Genel" ve "mesleki" liselerin bir kısmı "normal" liseler, bir kısmı ise, sınavla girilen "Anadolu" liseleridir.

Eğitim sistemimizde, tüm ortaöğretim okullarının, birinci sınıfı "yöneltme" sınıfı olarak kabul edilmiştir. IX. sınıfta öğrenciler genel ve mesleki programlara ilişkin temel dersler alarak, meslek

alanlarını tanımaktadırlar. Buna göre "yüksek öğrenime" ve "hayaata yönelik" meslek dallarının çeşitli alt "kollarına" yönlendirilmektedirler.

Ortaöğretim okullarının genel işlevi öğrencileri yüksek öğrenime hazırlamak ve çeşitli mesleklere yatkın hale gelmelerini sağlamaktır. 8 yıllık ilköğretim okullarında, yabancı dil öğrenimi dördüncü sınıftan başlatılmıştır. Zorunlu ilköğretim sırasında tüm öğrenciler, ortaöğretime gelinceye kadar 5 yıl yabancı dil okumuş olacaklar ve belki de bazı liselerde bulunan bir yıllık hazırlık sınıflarına gerek kalmayacak ve kaldırılacaktır.

Ortaöğretimde Öğrenci Akışı

İlköğretimin sekizinci yılının ikinci yarısında yapılan yöneltme sonunda ortaöğretime geçen öğrenciler için, 9. sınıf daha ayrıntılı düzeyde "yöneltme" sınıfı olarak kabul edilmiştir. Böylece, ilköğretimin sonunda yapılan, yöneltme sırasında olabilecek yanlışların da düzeltilmesi için yeni bir olanak ortaya çıkmaktadır. Ortaöğretimde çeşitli meslek alanlarının alt "kollarına" yöneltme yapılmaktadır.

Öğrenci akışı yönünden, ortaöğretim okullarının bazılarında girişte "sınavlar" yer almaktadır. Giriş sınavları "arz-talep" dengesine ve okulda izlenen programların niteliğine göre ortaya çıkmaktadır. Çeşitli Anadolu Liseleri ile Fen Liseleri kuruluşlarından bu yana giriş sınavı ile öğrenci almaktadırlar. Ortaöğretim okullarının tümünde giriş sınavı yapılmamaktadır. İlköğretimin son yılında yapılan "yöneltmede" ölçüt olarak, öğrencilerin genel ilgi ve yetenekleri yanında, "beceri" gerektiren başarı ve yeteneklere de önem verilmektedir.

Önceki yıllardaki öğrenci akışına ilişkin bir eğilim olarak, ilköğretime giren 100 kişiden 62'si ortaöğrenim okullarına kayıt olmakta, %38'i okul dışı kalmaktaydı. 8 yıllık zorunlu eğitim uygulaması ile ortaöğretime kayıt olan öğrenci oranının artması beklenabilir.

Ortaöğretimde Eğitsel Rehberlik

Öğrencilerin istek ve yetenekleri yönünde, bireysel farklılıklarına ve yönelecekleri alanın özelliklerine uygun olarak yönlendirilebilmeleri için Genel Lise ve Meslek Liselerinin programlarında "ortak" ve "seçmeli" derslere yer verilmesi gerekir. "Ortak" dersler, her öğrencinin okulu bitirinceye kadar almakla yükümlü olduğu derslerdir. Bu dersler; bütün öğrencilere asgari ortak bir genel kültür vermek, toplum sorunlarını tanıtmak, çözüm yolları aramak ve yurdunu tanıtmak, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunma amacına yöneliktir.

Ortak dersler dışında belirlenen, "seçmeli" dersler, öğrencilerin ilgi, istek ve yetenekleri ölçüsünde ve doğrultusunda yönelecekleri çeşitli programlarda ilerlemelerini ve kişisel yeteneklerini geliştirmelerini sağlayıcı derslerdir. Öğrencinin bir "dönem"de alması gereken ortak ve seçmeli dersler, danışman, öğretmen, veli ve öğrencinin görüşleri alınarak kararlaştırılır.

Öğrencinin dönem ders programı hazırlanırken aşağıdaki hususların dikkate alınması gerekir.

- (1) Öğrencinin önceki dönemlere ait çeşitli ders gruplarındaki başarıları ve derslerdeki genel başarı düzeyi,
- (2) Yöneleceği alan veya yükseköğretim kurumuna girmek için alınması zorunlu olan veya gereken dersler,
- (3) Hangi derslerin hangi dönemde alınacağına ilişkin, hususlar incelenir. Bu inceleme sonucunda, her dönemde alınabilecek dersler ile haftalık toplam kredi/saat sayıları planlanır.

"Yöneltme"nin Niteliği

Ortaöğretim okullarında yapılacak yöneltmenin niteliği aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

- (1) İlköğretim düzeyinde, lise ve Mesleki Teknik okul programlarından birine yönlendirilmiş olan öğrencilerin, IX. sınıfta izlenmesi

ve yerleştirmede olabilecek yanlış ve hatalar giderilmeye çalışılmalı, ortaöğretimdeki genel ve mesleki programlar arasında gerekli yatay geçişler sağlanmalıdır.

(2) Ortaöğretim düzeyinde öğrencinin izlediği programa uygun düşecek seçmeli ve ortak dersleri uygun sıra ve dönemde, programlarına ve eğitim planına almaları hususunda öğrencilere eğitsel rehberlik yapılmalıdır.

(3) Lise, mesleki eğitim ve teknik okul programlarını tamamlamadan ara sınıflarında, eğitim sisteminden ayrılması olası öğrencilerin yaygın eğitimin "Sertifika" ve "Belge" veren programlarına geçişlerine yardım etmek, uygun bir seçim yapabilmeleri ve okuldaki derslerden amaçlarına uygun dersleri seçebilmelerine rehberlik edilmelidir.

(4) Ortaöğretim düzeyindeki çeşitli meslek programlarını tamamlayıp, diploma alarak hayata atılacak öğrencilerin bir işe yerleşmeleri konusunda sanayi kesimi, özel ve kamu kuruluşları ile işbirliği yapılmalıdır.

(5) Lise, mesleki ve teknik okul programlarından mezun olup yükseköğrenime, üniversite ve yüksek okullara girecek öğrencilerin hangi programlara girebilecekleri, yüksek öğretim programlarının nitelikleri, koşulları ve yüksek öğrenime giriş sınavları yönünden öğrencilerin meslek seçimlerine yardım edilmelidir.

(6) Ortaöğretim düzeyindeki farklı eğitim programlarını tamamlayarak "yüksek öğretime" ve "iş alanına" giren öğrencileri sürekli olarak izlemek, karşılaştıkları sorunları saptamak, elde edilen verilere göre, eğitim ve yöneltme sistemde ve programlarda görülecek aksaklıkların giderilmesi için gerekli değişikliklerin yapılması konusunda ilgililer uyarılmalıdır.

(7) Ortaöğretim düzeyinde belirtilen eğitsel ve mesleki sorunlarla ilgili ve bunların ötesinde öğrencilerin kişisel, sosyal, ailevi ve duygusal problemlerinin giderilmesine de uzman kişi olarak psikolojik danışma yardımı sağlamak gerekir.

Yükseköğretime Giriş

Öğrenci akışına ilişkin istatistikler değişken olmakla birlikte, yaklaşık ortaöğretimdeki lise ve dengi okullardan mezun olanların oranı, ilköğretime giren yüz kişiye göre, %55 kadardır. Bunun, yaygın öğretim de dahil, %30'u yüksek öğrenime girmektedirler. Üniversitelerden mezun olanların oranı %12 ve yaygın öğretime birlikte %18 kadardır. 8 yıllık ilköğretim uygulamasının bu oranları artıracağı beklenmektedir.

Halen, öğrenci akışı yönünden yüksek öğretime giriş, ÖSYM tarafından yapılan iki aşamalı merkezi sınavlarla yapılmaktadır. Öğrenciler, üniversitelerin çeşitli programlarından yaptıkları tercihleri doğrultusunda, sınavdaki başarılarına göre, yükseköğretim programlarına yerleştirilmektedir. Saptanan belirli bir "Taban puan'ın" altında puan alanlar ise yüksek öğretime girememektedirler. Sınavlar yetenek, çeşitli başarı testleri ve yabancı dil testleri kullanılarak yapılmakta, üniversiteye girişi belirleyen "Toplam Puan'a" düşük oranda, ortaöğretimdeki genel başarı ortalaması da dahil edilmektedir.

Okul Rehberlik ve Yöneltme Hizmetlerini Destekleyen Bazı Kuruluşlar

Eğitim Hizmetlerinin en üst kuruluşu olan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Talim ve Terbiye Dairesi, İlköğretim, Ortaöğretim, Mesleki ve Teknik Öğretim, Özel Eğitim ve Rehberlik Dairesi okullarda yapılan, Rehberlik ve Yöneltme hizmetlerini Bakanlık düzeyinde destekleyen kuruluşlar olarak ifade edilebilir.

Yöneltme konusunda, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı kuruluşlar ile diğer bazı kuruluşlar aşağıda özet olarak belirtilmiştir.

(1) Özel Eğitim, Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü

"Özel Eğitim, Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü" 30.04.1992 gün ve 3797 sayılı yasa ile kurulmuştur. Rehber-

lik hizmetleri ve danışma daire başkanlığı düzeyinde ve yedi şube içinde örgütlenmiştir.

İlgili şubeler,

- (1) Rehberlik ve Araştırma Merkezleri,
- (2) Okulöncesi ve İlköğretim,
- (3) Ortaöğretim ve Yaygın Eğitim Rehberlik Şubeleri,
- (4) Özel Sınıflar ve Kaynaştırma,
- (5) Ölçme Araçları,
- (6) Dış İlişkiler ve Projeler,
- (7) Öğrenci İşleri Şubeleridir.

(2) Rehberlik ve Araştırma Merkezleri

Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin 50 yıla yaklaşan bir geçmişi vardır. Her il merkezinde en az bir olmak üzere sayıları artmıştır. 1985 yılında çıkan yeni "Rehberlik ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği"ne göre Rehberlik ve Araştırma Merkezleri aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır:

- (1) İdari Bölüm,
- (2) İnceleme Bölümü,
- (3) Özel Eğitim Bölümü,
- (4) Okul Rehberlik Hizmetleri Bölümü,
- (5) Araştırma ve Yayın Bölümü.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri hizmetlerini daha çok ilköğretim öğrencilerine sunarken, yürürlüğe giren yeni yönetmelik ortaöğretimdeki rehberlik hizmetlerinin planlanması, izlenmesi işlevlerini de kapsamaktadır.

(3) Üniversitelerin Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalları

Eğitim Fakültesi bulunan otuza yakın üniversitenin, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, ya da Eğitimde Psikolojik Hizmetler lisans ve lisans üstü programları da kaynaklar, uzmanlık ve ölçme araçları yönünden Rehberlik ve Yönelme hizmetlerini desteklemektedirler.

Bu konuda Edebiyat Fakültelerine bağlı Psikoloji Bölümlerinden de yararlanılabilir.

(4) Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş ve Meslek Danışmanlığı Hizmetleri

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İşgücü Yetiştirme ve Mesleki Rehabilitasyon Dairesi, Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği halinde okullarda "İş ve Meslek Danışmanlığı" hizmeti vermeye başlamıştır (1992). Öncelikle, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa gibi büyük şehirlerde başlamış olan bu hizmet diğer kentlere de yaygınlaştırılacaktır. Okullarda 8. ve 9. sınıflarda yapılan "yönelme" de, bu hizmetlerden yararlanılabilir.

Meslek Danışmanları okulları ziyaret eder. İlköğretimin son sınıfları ağırlıkta olmak üzere okulda bu faaliyet için ayrılan yer ve zamanda okul danışmanı ve sınıf öğretmeni ile birlikte çalışırlar. Meslek gerçekleştirilmesi ile ilgili sorunlar işlenir. İş ve Meslek Danışmanlığı Servisleri, mesleki yönlendirme çalışmalarını tamamlayıcı mahiyette, bazı mesleklerde o mesleği yürüten kişilerin, işleri ile ilgili olarak bilgi verdikleri toplantılar da düzenleyebilirler. Bu çalışmaları, öğrenci, öğretmen ve veliler içinde yapmaktadırlar.

(5) ÖSYM Başkanlığı

Aslında, ÖSYM çok ihtiyaç duyulan üniversiteye giriş sürecinin bir aşaması olarak, "meslek seçme ve yerleştirme"ye katkı getirecek bir programın sorumluluğunu alıp yürütebilir. İlköğretim okullarının 7. sınıfında ve lise 1. sınıfın hemen başlarında genel yetenek başarı, (fen, sosyal, sanat v.b.) alanlarında testler uygulayarak ve bunların sonuçlarını doğrudan ilgili ilköğretim okulları ile liselerin rehberlik servislerine yollayarak, ülkemizde gelişmekte olan mesleğe yönelme hizmetlerini destekleyebilir.

Meslek seçme ve yönelme hizmetlerine böyle bir katkı, Amerika Birleşik Devletleri'nde, ÖSYM işlevini yapan bir kurum olan ETS (Educational Testing Service) tarafından verilmektedir.

GENEL ZEKA TESTLERİ

Bireysel Zeka Testleri

1. Alexander Pratik Yetenek Testi (Ç)	Haluk Yavuzer
2. Chapius Labirentleri (Ç)	Yani Anastasiadis
3. Goodenough-Harris Adam Çizme Testi	İ. Ethem Özgüven
4. Healy Resim Tamamlama Testi	İlknur Bahadır
5. K.I.T. Zeka Testi (U)	Figen Bütev
6. Merrill-Palmer Ölçeği (Ç)	Neşe Erol
7. Peabody Resim-Kelime Ölçeği (U)	J. Katz ve diğ.
8. Porteus Labirent Testi (U)	Beğlan Toğrol
9. Stanford-Binet Zeka Testi (Ç)	Refia U. Şemin
10. Yağmurda Dolaşan Kadını Resmi Çizme Testi (Ç)	Norma Razon
11. Wechsler Çocuklar için Zeka Ölçeği (WISC) (Ç)	Refia U. Şemin
12. Wechsler Çocuklar için Zeka Ölçeği-R (WISC-R) (U)	I. Savaşır, N. Şahin
13. Wechsler Çocuklar için Zeka Ölçeği (WAIS) (Ç)	S. Epir, Ü. İskit

Grup Zeka Ölçekleri

15. Akademik Yetenek Testi Form A, B, ve C	İ. Ethem Özgüven
16. Anatlilik ZEka Testi (U)	A. Osman Özcan
17. Cattell Zeka Testi 2A-2B (U)	Beğlan Toğrol
18. D-48 Testi (U)	Çiğdem Kağıtçıbaşı
19. Mantıklı Düşünme Testi (U)	Dilek Ardaç
20. Otis Alfa Form: AS (Okul Öncesi)	Test ve Araştırma Bürosu
21. Otis Alfa Form: B (5-7 Yaş Öncesi)	Test ve Araştırma Bürosu
22. Otis Alfa Form: I (Okul Öncesi)	Test ve Araştırma Bürosu
23. Otis Alfa Form A ve B (1-4 sınıf)	Test ve Araştırma Bürosu
24. Otis Beta Zihin Yeteneği Testi-Takımı: DM (U)	İ. Ethem Özgüven
25. Otis Beta Zihin Yeteneği (U)	Vvural Türker
26. ProgresifMatrisler Testi (Ç)	Ferhad Goraşi
27. Soyut Düşünme Testi Form A, B ve C	İ. Ethem Özgüven
28. Temel zihin Yetenekleri Testi (T)	Gündüz Vassaf
29. Temel Kabiliyet testi TKT 5-7	Test ve Araştırma Bürosu
30. Temel Kabiliyet Testi TKT 7-11	Test ve Araştırma Bürosu
31. Temel Kabiliyet Testi TKT 11-17	Test ve Araştırma Bürosu
32. Thurstone Kavrayış Sürota Ölçeği	Remzi Öncül

Gelişim Ölçekleri

33. Bayley Çocuklar için Gelişim Ölçeği (U)	Lale Özelli

34. Brunet-Lezine Testi (Ç)
 35. Denver gelişimsel Tarama Testi (U)
 36. Gelişim Tarama Envanteri
 37. Psiko-Sosyal Gelişim Testi (U)
 38. Psikososyal Gelişim Testi
 39. Uyumsal Davranış Skalası (Ç)

Yani Anastasiadis
 K Yalaz, S. Epir
 N Sezgin, N Erol, I. Savaşır
 Fatma Başaran
 E Toparlak
 Shirley Epir

YETENEK VE BECERİ TESTLERİ

Yetenek Testleri

- 40 Büro İşleri-Sûrat ve Doğruluk (DAT)
 41 Çeşitli Yetenek Testleri Bataryası (U)
 42 Detroit Zihin Yeteneği Testi (6-7 yaş)
 43 Genel Yetenek Testleri Form A, B ve C
 44 Genel Yetenek Testi (T)
 45 Genel Yetenek Testleri Bataryası (U)
 46 Macquarrie Teknik Yetenek Testi
 47 Macquarrie Mekanik Kabiliyet Testi (U)
 48 Mekanik Yetenek Testi (DAT)
 49 Minnesota Büro İşleri Testi
 50 Minnesota Geometrik Şekil İlişkileri Testi
 51 Mekanik Testi (U)
 52 Sayı Yeteneği Testi (DAT)
 53 Soyut Düşünme Testi (DAT)
 54 Sözel Yetenek Testi (DAT)
 55 Torrance Yaratıcı Düşünce Testi (U)
 56 Yer-Mekan İlişkileri Testi (DAT)

Remzi Öncül
 Vural Türker
 İ Ethem Özgüven
 İ Ethem Özgüven
 Muzaffer Şahin
 A. Osman Özcan
 Remzi Öncül
 Stefanos Cepoğlu
 Remzi Öncül
 Test ve Araştırma Bürosu
 Test ve Araştırma Bürosu
 Stefanos Cepoğlu
 Remzi Öncül
 Remzi Öncül
 Remzi Öncül
 Ayşenur A. Yontar
 Remzi Öncül

Eğitim Testleri

57. Çalışma Alışkanlıkları Envanteri (T)
 58. Descoudres'in Lügatçe Testi (Ç)
 59. Fen Tutumu Ölçeği (T)
 60. İngilizce Tutum Ölçeği (T)
 61. Kaliforniya Zihin Olgunluk Testi (Okul Öncesi)
 62. Lügatçe ve Dil Testi (Ç)
 63. Metropolitan Olgunluk Testi (U)
 64. Okul Tutum Ölçeği (T)
 65. Okuduğunu Anlama Testi Form A, B ve C
 66. Okuma Olgunluğu Testi (Ç)
 67. Öğrenci Uygu Ölçeği (T)
 68. Öğrenime Hazır Oluş Testi Form R (Okul Öncesi)

Fevzi Uluğ
 Refia U. Şemin
 Ersin Azarkaya
 Hande Gürel
 Test ve Araştırma Bürosu
 Refia U. Şemin
 Ayla Oktay
 Hande Gürel
 İ Ethem Özgüven
 Norma Razon
 Gürhan Can
 Test ve Araştırma Bürosu

69. Öğrenci İhtiyaçlarını Tarama Testi
 70. Rehberlik Anlayışı Envanteri (T)
 71. Rehberlik Uzmanlarının Görevleri Envanteri (T)
 72. Sınıf Öğretmenliği Görev Algıları Envanteri (T)
 73. Sosyometrik Test (T)

Nalme Tan, Hasan Tan
 Muharrem Kepçeoğlu
 Nihat Gökem
 İsmail Gültekin
 Gül Aydın

Mesleki Testler

74. Burdon Dikkat Testi (Ç)
 75. İstikrar Tecrübesi Testi (Ç)
 76. Reaksiyon Zamanı Testi (Ç)
 77. Whipple Çizme Tahtası (Ç)

Yani Anastasiadis
 Esin Cantez
 Esin Cantez
 Esin Cantez

Psikomotor ve Klinik Testleri

78. Anlamsız Hece Testi (Ç)
 79. Anlamsız Şekiller Testi (Ç)
 80. Apraksi Testi (Ç)
 81. Bender-Gestalt Görsel Motor Algılama Testi (U)
 82. Benton Görsel Bellek Testi (Ç)
 83. Boston Diagnostik Afazi Testi (Ç)
 84. Chassagny Kareleri (Ç)
 85. Cümle Telaffuz Testi (Okul Öncesi-18 yaş)
 86. Cümle Ekleme Testi
 87. Frosting Gelişimsel Görsel Algı Testi (Ç)
 88. Gizlenmiş Şekiller Grup Testi (U)
 89. Görsel İşitsel Dizeleri Testi-B Formu
 90. Haufann-Kasanin Testi (Ç)
 91. Hunt Minnesota Testi (Ç)
 92. Karmaşık Bir Şekli Kopye Etme Testi (Ç)
 93. Kendi Bedeninde Sağ-Sol Tayini Testi (Ç)
 94. Kohs Küpleri (Ç)
 95. Lateralleşme Testi (Ç)
 96. Lincoln-Oseretzky Skalası-Kısa Formu (Ç)
 97. Lincoln-Oseretzky Skalası-Noktalama Testi (Ç)
 98. Memory for Desing Testi (Ç)
 99. Ritm Tekrarı Testi (Ç)
 100. Trail Making Testi (Ç)
 101. Weshsler Hafıza Ölçeği (Ç)

Norma Razon
 Norma Razon
 Öget Öktem
 A. Yalın, O. Somer
 Yani Anastasiadis
 Öget Öktem
 Norma Razon
 Test ve Araştırma Bürosu
 Yahya Özsoy
 Arşaluy İbişoğlu
 G. Okman, F. Cebeciler
 Sirel Karakaş, Ayşe Yalın
 Yani Anastasiadis
 Öget Öktem
 Norma Razon
 Norma Razon
 Yani Anastasiadis
 Ayla Oktay
 Hüseyin Nazlı
 Hüseyin Nazlı
 Öget Öktem
 Norma Razon
 Mücella Ormanlıoğlu
 Ö Öktem, A. Baltas

Kişilik Test ve Envanterleri

102. Ahlakî İnkilem Test M. Çileli
 103. Aile Sorunları Skalası R. Palabıykoğlu, B. Ceyhan
 104. Aile Yapısını Değerlendirme Aracı Aydan Gülerce
 105. Akademik Benlik Tasarımı Ölçeği (T) Hande Gürel
 106. Atılçanlık Envanteri (T) Hüseyin Topukçu
 107. Ayrılık Kaygısı Ölçeği Yasemin Akman
 108. Bağımlılık Eğilimi Ölçeği (U) Sevdâ Uluğtekin
 109. Bardwell Cinsiyet Rolü Ölçeği (U) F. Akarsu, S.W. Cochra
 110. Beck Depresyon Ölçeği (U) Buket Tegin
 111. Beck Depresyon Envanteri (U) Nesrin Hisli
 112. Beden İmajı Doyumu Ölçeği Filgen Çok
 113. Beden İmgesi Testi-Profil Altı Testi (U) Gülay Mandalı
 114. Vücut Algısı Ölçeği Selim Hovardaoglu
 115. Çok Yönlü Beden-Self İlişkileri Ölçeği Orhan Doğan, Sema Doğan
 116. Belirti Tarama Listesi-90-Gözden Geçirilmiş M. Kılıç, İ. Dağ
 117. Bem Cinsiyet Rolü Envanteri A. N. Kavuncu, Z. Dökmen
 118. Benlik Gücü Ölçeği (U) Güler Okman
 119. Benlik Kimliği Skalası (U) Gül Eryüksel
 120. Benlik Kimliği Statüleri Gül Varan, Azmi Varan
 121. Benlik Tasarımı Envanteri Feriha Baymur
 122. Benlik Tasarımı Envanteri (T) Feriha Baymur
 123. Belli Kişilik Envanteri Remzi Öncül
 124. Birtchnell Eş Değerlendirme Ölçeği-M ve F Formları E. Kabakçı, C. Tuğrul
 125. California Kişilik Envanteri Banu Demirtürk
 126. Cattell Anksiyete Testi (U) İ. Kasatura, O. Gökçe
 127. Ceaserec-Marke Kişilik Ölçeği (Ç) Müjân İlne
 128. Cinsel Kavrayış ve Cinsel Algılama Testi S. M. Menlioğlu
 129. Cinsiyet Kalıpyargı Ölçeği Dilek Şirvanlı
 130. Cinsiyet Rolü Envanteri S. L. Bem, A. N. Kavuncu
 131. Cinsiyet Rolü Değerlendirme Envanteri (U) Ayşe Nur Kavuncu
 132. Cornell Index (Ç) Yâni Anastasiadis
 133. Coopersmith Özsaygı Envanteri Sonay Güçray
 134. Çatışma Eğilimi Ölçeği (T) Üstün Dökmen
 135. Çocukların Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği (U) Melda Akçakın
 136. Çocuklar İçin Denetim Odası Ölçeği (U) Fidan Korkut
 137. Çocuklar İçin Öğrenilmiş Çaresizlik Ölçeği (U) Gül Aydın
 138. Çocuklar İçin Depresyon Ölçeği Belma Ay
 139. Çocukluk Depresyonu Derecelendirme Ölçeği Belma Ay
 140. Çok Yönlü Depresyon Envanteri (U) G. Aydın, A. Demir
 141. Davranış Derecelendirme Ölçeği (T) İ. Ethem Özgüven

142. Denetimci İdeoloji Ölçeği (T) Perin Uçman
 143. Depresyonda Bilişsel Tepkiler Ölçeği (T) Buket Tegin
 144. Durumluk/Sürekli Kaygı Envanteri (U) N. Öner, A. Le Compte
 145. Dışavurulan Duygulanım Düzeyi Ölçeği O. E. Berksun, Ç. Soykan
 146. Duygusal Empati Ölçeği (Ç) Füsün Akkoyun
 147. Eysenck Kişilik Envanteri (Ç) P. Bayar
 148. Empatik Beceri Ölçeği A ve B Formu Üstün Dökmen
 149. Empatik Eğilim Ölçeği Üstün Dökmen
 150. Evlilik Uyumu Testi Şennur Tutarel Kışlak
 151. Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Ölçeği N. H. Şahin, N. Şahin
 152. Golombok-Rust Cinsel Doyum Ölçeği M ve F C. Tuğrul, N. Öztan
 153. Görüşleri Belirleme Testi (U) Füsün Akkoyun
 154. Guilford STDCR Envanteri (Ç) Sabri Özbaydar
 155. Guilford-Zimmerman Mizaç Ölçeği Neriman Samurçay
 156. Guilford-Zimmerman Mizaç Envanteri (U) İlkey Kasatura
 157. Hacettepe Kişilik Envanteri (T) İ. Ethem Özgüven
 158. Hamilton Depresyon Değerlendirme Ölçeği (Ç) M. Sercan
 159. Jekins Etkinlik İncelemesi-Form C Tuncay Ergene
 160. Jourard Kendini Açma Envanteri Ziya Selçuk
 161. İlişki Yükleme Ölçeği Şennur Tutarel Kışlak
 162. Karar Stratejileri Ölçeği Yıldız Kuzgun
 163. Kaygı ve Endişe Ölçme Aracı-Kısa Formu Fusün Akkök
 164. Kendini Anlatma Envanteri (U) Servet Doğan
 165. Kendini Anlatma Envanteri Feriha Baymur
 166. Kendini Değerlendirme Envanteri (T) Yıldız Kuzgun
 167. Kendini Değerlendirme Ölçeği Necla Öner
 168. Kendini Gerçekleştirme Engellerini Tarama Testi (T) Füsün Akkoyun
 169. Kendini Kabul Envanteri-Lise Formu (T) Tuluğ Temuge
 170. Kendini Kabul Envanteri-Üniversite Formu (T) Yadigar Kılıcı
 171. Kendini Kabul Envanteri-Yaşlılar Formu (T) A. Şule İslam
 172. Kendini Tanıma İhtiyacı Ölçeği (T) Ü. Dökmen, Z. Dökmen
 173. Kişî Algısı Ölçeği Zehra Dökmen
 174. Çok Yönlü Kişilik Envanteri (MMPI) Test ve Araştırma Bürosu
 175. Korku Tarama Ölçeği-Çocuk Formu N. Erol, N. Şahin
 176. Kolej Kendini Anlatma Ölçeği (U) Nilüfer V. Acar
 177. Luria-Nedreska Nöropsikolojik Bataryası K. Gödelek
 178. MacAndrew Alkolizm Ölçeği B. Ceyhan, R. Palabıykoğlu
 178. Maudsley Obsesif-Kompulsif Soru Listesi N. Erol, I. Savaşır
 180. Maslach Tükenmişlik Ölçeği Canan Ergin
 181. Michigan Alkolizm Tarama Testi H. Çoşkunol, İ. Bağdiken
 182. Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri (U) Işık Savaşır

- 183 Minnesota Danışma Envanteri (U) F Akdağ, N. P. Özdemir
 184 Minnesota Psikolojik Danışma Envanteri Çetin Özğolu, Güzin Kurç
 185 Modernlik Ölçeği Zehra DÖkmen
 186 Nowicki-Strickland Denetim Odağı Ölçeği B Yeşilyaprak, F. Korkut
 187 16 Kişilik Faktörü Envanteri Form A İ Ethem Özgüven
 188 Otomatik Düşünceler Ölçeği (U) Güler Aytar
 189 Otomatik Düşünceler Ölçeği N. H. Şahin, N. Şahin
 190 Öğrenci Bağımsızlık Ölçeği R. Bakırcı
 191 Öğrenci İhtiyaçlarını Tarama Listesi (Ç) Hasan Tan
 192 Piers-Harris Çocuklar için Öz-Kavramı Ölçeği (U) M Çataklı, N. Öner
 193 Piers-Harris Çocuklar için Benlik Kavramı Ölçeği D. Süzen, N. Doğusal
 194 Pozitif Semptomları Değerlendirme Ölçeği Ş Erkoç, O. Arkonaç
 195 Problem Tarama Envanteri Takım: L (T) Feriha Baymur
 196 Problem Envanteri (T) İ. E. Özdemir
 197 Problem Envanteri-Y Formu (T) Mustafa Kılıç
 198 Q-Sort Kendini Anlatma Envanteri Z. Güney
 199 Rathus Atılabilirlik Envanteri (U) Nilüfer V. Acar
 200 Rol Alma Testi Üstün Dökmen
 201 Rosenbaum'un Öğrenilmiş Güçlülük Ölçeği Ayşe Siva, İhsan Dağ
 202 Rosenberg Berlik Saygısı Ölçeği (U) Füsün Çuhandaroğlu
 203 Rotter'in İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği İhsan Dağ
 204 Ruhsal Belirti Tarama Listesi-SCL-90 (U) Mustafa Kılıç
 205 Saldırganlık Envanteri (T) İpek Kiper
 206 Saldırganlık Ölçeği (U) Rasim Kocatürk
 207 Saldırganlık Ölçeği (U) Sevdâ Uluğtekin
 208 Sarason'un Yaşam Değişimleri Anketi (Ç) Seza Aslanoğlu
 209 Sınav Kaygısı Envanteri (U) D. A. Kaymak, N. Öner
 210 Sosyal Atom Ölçeği Üstün Dökmen
 211 Stresle Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği Ferda Aysan
 212 Stres Ölçeği Benal İnçeer, Aslı Day
 213 Stres Karşısında Dayanıklılık Testi (Ç) Nimet Bilgin
 214 Şimdiki Durum Muayenesi Ölçeği (Ç) İ. Savaşır, A. Göğüş
 215 Taylor Açık Kaygı Ölçeği (Ç) Öget Öktem (Tanör)
 216 Tel Aviv Denetim Ölçeği (U) Candan Kurt
 217 Tennessee Benlik Kavramı Ölçeği (U) Ferhan Ergener
 218 UCLA Yalnızlık Ölçeği Recep Yaparel, Ayhan Demir
 219 Watson-Glaser Eleştirel Akıl Yürütme Gücü Ölçeği N. Koç, N. Çıkrıkçı
 220 Vinesoland Sosyal Olgunluk Ölçeği N. Şişman
 221 DSM-III-R Yapılandırılmış Klinik Görüşme Formu-I Soli Sorias ve arkadaşları
 222 DSM-III-R Yapılandırılmış Klinik Görüşme Formu-II Soli Sorias ve arkadaşları
 223 Yaşam Doyumu Ölçeği Süreyya Köker

- 224 Yaşam Yönelimi Testi Gül Aydın, Esin Tezer
 225 Yeni Yükleme Biçimi Ölçeği Selim Hovardaoğlu
 226 Yetişkinlik Statüsü İşaret Listesi (Ç) Perin Uçman
 227 Yükleme Biçimi Teshis Ölçeği (U) Işık Papatya
 228 Yüz İfadelerini Teshis Testi (T) Üstün Dökmen

Projektif Testler

- 229 Beier Cümle Tamamlama Testi D. B. Beier
 230 Beier Resim Yorumlama Testi D. B. Beier
 231 Çocuklar için Algı Testi (C.A.T.) (Ç) Yani Anastasiadis
 232 Healy Resim Tamamlama Testi-II İ. Bahadır
 233 Jackson Aile Tutumları Testi (Ç) Norma Razon
 234 Kent-Rosanoff Kelimeye Reaksiyon Testi (Ç) Yani Anastasiadis
 235 Luisa-Duss Psikoanalitik Hikayeşer Testi (Ç) Yani Anastasiadis
 236 Masal Değerlendirme Ölçeği (T) Üstün Dökmen
 237 Rorschach Testi (Ç) Yani Anastasiadis
 238 Rotter Cümle Tamamlama Testi-Üniversite Formu (U) Füsün Akkoyun
 239 Rozenweig Testi (Ç) Yani Anastasiadis
 240 Szondi Testi (Ç) Yani Anastasiadis
 241 Tematik Algı Testi (T.A.T.) (Ç) Yani Anastasiadis

İlgili ve Tutum Ölçekleri

- 242 Algılanan Çocuk Yetiştirme Tutumları Ölçeği (T) Güler Okman
 243 Aile Tutum Ölçeği (PARI) (U) G. Le ompte, A. LeCompte
 244 Anababa Davranış Ölçekleri (T) Sevdâ Uluğtekin
 245 Anababa Tutum Envanteri (T) Yıldız Kuzgun
 246 Anababa Tutum Ölçeği (T) Güliden Bilal
 247 Anababa Tutum Ölçeği (T) Suna Polat
 248 Edwards Kişisel Tercih Envanteri (U) Yıldız Kuzgun
 249 Fen Bilimleri İlgili Envanteri Nükret Çıkrıkçı
 250 Gazete Haberleri Testi (T) Hasan Tan
 251 İş Doyumu Ölçeği E. Gödelek, M. Güler
 252 Kişisel Yönelim Envanteri (U) Yıldız Kuzgun
 253 Kuder Meslek Tercih Envanteri Takım CH Test ve Araştırma Bürosu
 254 Kuder İlgili Envanteri Form CH (U) S. Çetin Özöğlü
 255 Kuder Tercih Envanteri-Kişisel Form A (U) Nizamettin Koç
 256 Mesleki Doyum Envanteri (T) Yıldız Kuzgun
 257 Mesleki Doyum Envanteri E. Savaş
 258 Mesleki Olgunluk Envanteri A. Sibel Uzer
 259 Mesleki Olgunluk Envanteri-Yeterlilik Testi (Ç) Aysım İncesulu
 260 Mesleki Olgunluk Ölçeği B. Akay

261. Mesleki Olgunluk Envanteri-Yeterlilik Testi	A Sibel Uzer
262. Mesleki Olgunluk Envanteri-Tutum Ölçeği (U)	A Sibel Uzer
263. Öğretmenlik Anlayışı Envanteri (Ç)	Test ve Araştırma Bürosu
264. Öğretmen TutumEnvanteri (Ç)	Feriha Baymur
265. Rokeach Değer SÜrveyi	M. Karaduman
266. Servis Ortamı Ölçeği (U)	Perin Uçman
267. Thurstone Alaka Testi (Ç)	Mücella Ormanlıoğlu
268. Thurstone İlgi Envanteri	Remzi Öncül
269. Yeme Tutum Testi (Anoreksiya Nervosa)	O. Doğan, I. Savaşır, N. Erol

KAYNAKLAR

- AKKOYUN, F. ve Arkadaşları. **Psikolojik Danışmaya Giriş** (Gerard Egan'dan Çeviri) Form Ofset, Ankara, 1994.
- AKMAN, Y. **Anaokulu Çocuklarında Görülen Ayrılık Kaygısının Giderilmesinde Farklı Oyun Tekniklerinin Etkisi.** (Yayınlanmamış Doktora Tezi) H.Ü. Eğitim Fak. PDR Anabilim Dalı, Ankara, 1987.
- AKMAN, Y. **Serbest Oyun, Yapılanmış Oyun, Model Alma Tekniklerinin Anaokulda Görülen Ayrılık Kaygısının Azaltılmasındaki Etkileri.** H.Ü. Eğitim Fak. Dergisi, Sayı 3, 99-104, 1988.
- ALKAN c. ve Ark. **Mesleki ve Teknik Eğitim Prensipleri.** A.Ü. Eğitim Fakültesi No: 61, Ankara, 1976.
- ANASTASI, A. **Differential Psychology.** New York. The Macmillan Company, 1958.
- ANASTASI, A. **Psychological Testing.** (6th ed.) New York. Macmillan, 1988.
- AXLINE, W. **Benliğini Arayan Çocuk.** Erkek Çocuk Klübü Yayınları, Ankara, 1986.
- AYDIN, S. **Eğitimde Uygulamalı Rehberlik.** Toroman Matbaacılık, Ankara, 1986.
- BAKIRCIOĞLU, R. **İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma.** Bakırcioğlu Yayınları, Ankara, 1988.
- BACANLI, H., **"Sosyal Beceri Eğitimi",** Nobel Yayını, Ankara, 1999.
- BAYMUR, F. **Genel Psikoloji.** İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1993.

- BAYMUR, F., **Lise ve Dengi Okullara Devam Eden Öğrencilerin Problemleri**, Ankara: MEB, Talim ve Terbiye Dairesi, 1961.
- BEİER, D.C. **Cümle Tamamlama Testi El Kitabı**. Test ve Araştırma Bürosu, Ankara, 1961.
- BİNBAŞIOĞLU, C. **Rehberlik**. Binbaşıoğlu Yayınları, 4. Basım, Ankara, 1990.
- BİLEN, M. **Sağlıklı İnsan İlişkileri**. Teknik Basım, Ankara, 1994.
- CANSEVER, G. **Klinik Psikolojide Değerlendirme Yöntemleri**. Boğaziçi Üniversitesi, İdari Bilimler Fakültesi Yayınları. İstanbul, 1982.
- CRONBACH, L.J. **Essentials of Psychological Testing**. Harper and Row, Newyork, 1990.
- CÜCELOĞLU, D. **İnsan ve Davranış**. Remzi Kitapevi. İstanbul, 1991.
- ÇAĞLAR, D. **Öğrenciyi Tanıma Teknikleri: Sosyometri**. Ankara, 1977.
- DAĞ, İ. **Test Kullanma Etiği**. APA'dan Çeviri. 3P Dergisi, 1993, 1 (EK 2).
- DÖKMEN, Ü. **Sosyometri ve Psikodrama**. Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- ERKAN, G. **Çocuk ve Oyun**. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 121-122, Nisan, 1996.
- ERKAN, G. **Sosyal Hizmette Mülakat**. Şafak Matbaası, Ankara, 1997.
- ERKAN, S. **Örnek Grup Rehberliği Etkinlikleri**, Gazi Üniversitesi, PDR Anabilim Dalı, Ankara, 1995.
- GEÇTAN, E. **Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**. Remzi Kitapevi, İstanbul, 1989.

- GOLDMAN, L. **Using Tests In Counseling**. Appleton-Century-Crofts, Inc. New York, 1970.
- HALL, C.S., Lindzey, G. **Theories of Personality**. N. Y.: John Wiley and Sons Inc., 1970.
- HARRİS, D.B. **Children's Drawings as Measures of Intellectual Maturity: A Revision and Extension of the Goodenough Draw-A-Man Test**. New York: Harcourt, Brace and World, 1963.
- KANTARCIOĞLU, S. **Rehberlik El Kitabı**. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 1987.
- KAPLAN, M.R. an Saccuzzo P.D. **Psychological Testing**. Brooks/Cole. California, 1989.
- KEPÇEOĞLU, M. **Okullarda Yetenek-Başarı Karşılaştırması**. Ankara: MEB, Planlama Araştırma ve Koordinasyon Dairesi, No: 126, 1973.
- KEPÇEOĞLU, M. **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**. Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1994.
- KILIÇCI, Y. **Kendini Kabul Envanteri Elkitabı**. Hacettepe Üniversitesi, 1989.
- KÖKNEL, Ö. **Kişilik**. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982.
- KURÇ, G. ve Ark. **Ruh Sağlığı Uyum Problemleri**. G.Ü. Mesleki Eğitim Fak. No: 13, Ankara, 1988.
- KUZGUN, Y. **Kendini Değerlendirme Envanteri Elkitabı**. ÖSYM Yayınları, Ankara, 1989.
- KUZGUN, Y. **Rehberlik ve Psikolojik Danışma**. ÖSYM Yayınları, Ankara, 1991.
- KUZGUN, Y. **Meslek Danışmanlığı**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000.
- MASLOW, A.H. **"Motivation and Personality"**, New York: Harper and Raw Pub , 1970.

- MEB. **Yeni Türk Eğitim Sistemi**. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1981.
- MORENO, J.L. **Sosyometrinin Temelleri**. (Çeviri: N.Ş. Kösemihal). İstanbul, 1968.
- MORGAN, C.T. **Psikolojiye Giriş**. Çeviri: H.Ü. Psikoloji Bölümü Öğretim Elemanları, Ankara, 1991.
- OSİPOW, S.H. **Theories of Career Development**. Englewood-Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1983.
- OSKAY, G. **Değer Yargıları Yönünden Ana-Baba Ergen Çatışması**. H.Ü. Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü, Doktora Tezi, Ankara, 1981.
- ÖNER, N. Le Cmopte, A. **Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri Elkitabı**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1983.
- ÖNER, N. **Sınav Kaygısı Envanteri Elkitabı**, İstanbul: Yöret Yayını, 1990.
- ÖSYM, **Üniversiteler Yüksek Öğretim Programları ve Meslekler Rehberi**. ÖSYM Yayınları, Ankara, 1995.
- ÖZBEK, A. **J.L. Moreno'ya Göre Psikodrama**. Soy Matbaası, Ankara, 1977.
- ÖZBEK, A ve Leutz, G. **Psikodrama: Grup Psikoterapisinde Sahnesel Etkileşim**, Ankara, Verso Matbaacılık, 1987.
- ÖZDEN, H. **Hacattepe Kişilik Envanterinin Diskriminant Analizi ile İrdelenmesi** (Basılmamış Profesörlük Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Matematik Bölümü, Beytepe, 1981.
- ÖZDOĞAN, B. **Çocuk ve Oyun Terapisi**. Ankara, 1988.
- ÖZDOĞAN, B., **Dokuz Yaş Çocuklarında Davranış Bozukluklarının Çevresel Nedenleri**, Psikoloji Dergisi, 4, 14-15, 39-44, 1982.

- ÖZGÜVEN, İ.E., **Bireyi Tanıma Teknikleri**, PDREM Yayınları, Ankara, 2002.
- ÖZGÜVEN, İ.E., **Ailede İletişim ve Yaşam**, PDREM Yayınları, Ankara, 2001.
- ÖZGÜVEN, İ.E., **Evlilik ve Aile Terapisi**, PDREM Yayınları, Ankara, 2000.
- ÖZGÜVEN, İ.E., **Çağdaş Eğitimde Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, PDREM Yayınları, Ankara, 2000.
- ÖZGÜVEN, İ.E., **Psikolojik Testler**, PDREM Yayınları, Ankara, 1998.
- ÖZGÜVEN, İ.E. **Cinsellik ve Cinsel Yaşam**. PDREM Yayınları, 334 Sayfa, Sistem Ofset, Ankara, 1997.
- ÖZGÜVEN, İ.E. ve Ark. **TŞOF Ticari Araç Şoförlerinin Nitelikleri ve Trafik Kazalarının Nedenleri**, TŞOF, Ankara, 1997.
- ÖZGÜVEN, İ.E. ve Ark. **38 Yıl Öncesine Göre Türk Yüksek Öğrenim Gençliğinin Değerler Sisteminde Olan Değişme ve Eğilimler**. (Araştırma), PDR Derneği, Kongre Bildirileri, Ankara, 1997.
- ÖZGÜVEN, İ.E. ve Ark. **Üniversite Öğrencilerinin Karşıt Cins Arkadaşlığı**, (Araştırma), III. Eğitim Bilimleri Kongre Kitabı, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1996.
- ÖZGÜVEN, İ.E. **Goodenough-Harris Adam Çizme Testi El Kitabı**. Psikolojik Danışma, Rehberlik ve Eğitim Merkezi (PDREM) Yayınları, Ankara, 1996.
- ÖZGÜVEN, İ.E. **16 Kişilik Faktörü Envanteri ve El Kitabı**. Psikolojik Danışma, Rehberlik ve Eğitim Merkezi (PDREM) Yayınları, Ankara, 1995.
- ÖZGÜVEN, İ.E. **Üniversite Öğrencilerinin Cinsellikle İlgili Görüşleri ve Cinsel Doyumları**, (Araştırma) I. Eğitim Bilimleri Kongre Kitabı, Çukurova Üniversitesi, Adana, 1995.

- ÖZGÜVEN, İ.E. **Üniversite Öğrencilerinin Evlilik ve Eş Seçmeye İlişkin Tercihleri** (Araştırma), Aile Kurultayı Kongre Kitabı, Ankara, 1994, 203-213.
- ÖZGÜVEN, İ.E., **Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE)**, PDREM Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖZGÜVEN, İ.E. **Görüşme İlke ve Teknikleri**. 2. Baskı, Odak Ofset, Ankara, 1992.
- ÖZGÜVEN, İ.E. **Testlerde Madde Analizi Nasıl Yapılır?**. H.Ü., Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik A.B. Dalı, Ankara, 1990.
- ÖZGÜVEN, İ.E. **Üniversite Öğrencilerinin Uyum Sorunları ve Başetme Yolları**. Üniversite Gençliğinde Uyum Sorunları Sempozyumu, Bilkent Üniversitesi, 23-29, Ankara, 1989.
- ÖZGÜVEN, İ.E. ve Diğerleri **Yurtkur Yurtlarında Barınan Öğrencilerin Beklenti ve Problemleri**. YURTKUR, 342 Sayfa, Ankara, 1988.
- ÖZGÜVEN, İ.E. **Üniversiteye Girişte Özel Dershanelerin Etkisi: Bir Araştırma**. Hacettepe Üniversitesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü, Ankara, 1980.
- ÖZGÜVEN, İ.E. ve Diğerleri. **Üniversite Okuyan TÜBİTAK Bursiyerlerinin Başarılarını Etkileyen Faktörler**. TÜBİTAK Bilim Adamı Yetiştirme Grubu, BAYGE 32, Ankara, 148 sayfa, 1978.
- ÖZGÜVEN, İ.E. **The Problems of the College Entrance Examination and A Selection Models for Developing Countries**. J. of World Education, Volume 7 (3), 1976.
- ÖZGÜVEN, İ.E. **Okul Rehberlik Hizmetinde Kimler Ne Yapar?**. Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1975.

- ÖZGÜVEN, İ.E. **Eğitsel ve Sosyo-Ekonomik Faktörler Açısından Üniversiteye Giriş Sorunu**. H.Ü. Doçentlik Tezi, 371 Sayfa, Ankara, 1974.
- ÖZGÜVEN, İ.E. **Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarılarını Etkileyen Zihinsel Olmayan Faktörler**. Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974.
- ÖZOĞLU, S.Ç. **Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma**. Ankara Üniversitesi Yayını, No: 181, Ankara, 1997.
- ÖZOĞLU, S.Ç. **Kuder İlgi Alanları Tercih Envanteri Mesleki Form CH. El Kitabı**. A.Ü., Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No: 65, 1977.
- ÖZSOY, Y. **Eğitimde Öğrencileri Tanıma Teknikleri**. Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968.
- PATTERSON, C.H. **Counseling The Emotionally Disturbed**. New York: Harpers, 1985.
- SAVAŞIR, I. **Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri El Kitabı**. Sevinç Matbaası, Ankara, 1981.
- SAVAŞIR, I., Şahin, N. **Wechsler Çocuklar İçin Zeka Ölçeği El Kitabı**. Teksir, 1991.
- SELÇUK, Z. **İlköğretimde Rehberlik**, Nobel Yayınları, Ankara, 1999.
- TAN, H. **Çocuk ve Oyun Terapisi**. Ankara, 1988.
- TAN, H. **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**. M.E.B. Yayınları. Öğretmen Kitapları Dizisi: 163. İstanbul, 1992.
- TAN, H. **Rehberliğin Esasları**. Ayyıldız Matbaası A.Ş. Ankara, 1975.
- TEKİN, H. **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**. (7. baskı). Veb Ofset Tes., Ankara, 1991.
- THORNDİKE, R.L. and Hagen, E. **Measurement and Evaluation in Psychology and Education**. New York: Wiley, 1969.

- THORNDIKE, R.L. **The Concept of Over and Under Achievement.** New York: Teachers College Press, 1963.
- TURGUT, M.F. **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metodları.** Saydam Matbaası, Ankara, 1990.
- TYLER, E.L. **The Psychology of Human Differences.** New York, Meredith Publishing Company. The Century Psychology Series, 1965.
- TYLER, E.L. **The Work of the Counselor.** New York, Appleton C.C., 1961.
- ULUĞTEKİN, S. **Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal İnceleme Raporları,** Ankara, 1994.
- URAL, M. ve Ark. **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme.** Gelibolu Matbaacılık, 1996.
- VOLTAN, A. Nilüfer. **Terapötik İletişim,** Ankara 1994.
- WINNICOTT, D.W. **Playing and Reality.** 1971.
- YAVUZER, H. **Okul Çağı Çocuğu,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- YAVUZER, H. **Çocuk Psikolojisi.** Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993.
- YEŞİLYAPRAK, B. **Eğitimde Rehberlik Hizmetleri,** Nobel Yayınları, Ankara, 2000.
- YEŞİLYAPRAK, B., Güngör, A., Güzin, K. **Eğitsel ve Mesleki Rehberlik,** Varan, Ankara, 1998.
- YÖRÜKOĞLU, A. **Çocuk Ruh Sağlığı.** Acar Matbaacılık, İstanbul, Ekim 1992.
- ZULLİGER, H. **Çocukta Oyunla Tedavi.** (Çeviren: Şipal Kamuran). Bozok Yayınları, İstanbul, 1974.